

EGE ÜNİVERSİTESİ

Az Bilinen Yönleriyle

Atatürk

**EGE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ**

Cumhuriyetimizin 80. Yılına Armağan

Az Bilinen Yönleriyle

ATATÜRK

Editör

Prof. Dr. Necmi ÜLKER

Yayına Hazırlayan

Okt. Latif DAŞDEMİR

İZMİR – 2004

**EGE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ YAYIN NO: 1**

İsteme Adresi:

Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma
ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü
Kampüs / Bornova / İZMİR

Tel. : 0 232.388 40 00 / 2076 Fax (Belgegeçer) : 0 232 342 91 56
<http://www.nulker@edebiyat.ege.edu.tr/>

© Aksi belirtilmedikçe, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yayınlarında çıkan yayınlarda belirtilen görüşler Merkezin resmi görüşü niteliğini taşımamaktadır. Sadece yazarını bağlar.

ISBN:

975-483-633-7

Kapak Fotoğrafı

Atatürk bir vatandaşın derdini dinlerken (Tokat 1930)

Kapak Tasarım- Teknik Hazırlık

UYUM AJANS

Tel: 0.312.229 39 72 • ANKARA

<http://www.uyumajans.com.tr/>

Baskı ve Cilt

Ege Üniversitesi Basımevi

Birinci Basım

Temmuz 2004

Az Bilinen Yönleriyle Atatürk
İzmir 2004

SUNUŞ

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları her geçen gün, büyük önder Atatürk'ün eşsiz zekasını, sezgilerini, kararlılığını ve yapıcılığını daha iyi anlamakta ve dünyanın çok daha küçük, iletişimin çok daha kısıtlı, bilgi edinmenin çok daha sınırlı olduğu 20. yüzyıl başlarında, böylesine dahi bir lidere sahip olmasının ne kadar önemli bir ayrıcalık olduğunu daha iyi kavramaktadır.

Böylesine güzel bir insanı, yeni nesillere, doğal nitelikleriyle, gündelik yaşantısı içinde, diğer bir deyişle “*İnsan Atatürk*” olarak anlatmak, tanıtmak çok önemli bir görevdir. Çünkü, O’nu üstün bir komutan ve devlet adamı yapan özellikler O’nun hamurunu oluşturan bu insani vasıflarıdır.

İşte bu noktadan hareket ederek Üniversitemizin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi elemanları, başta değerli Müdürümüz Prof. Dr. Necmi Ülker ve kıymetli okutmanımız Latif Daşdemir olmak üzere emeklerini birleştirdiler. Bu konuda çalışmış ve deneyim kazanmış diğer arkadaşlarımızla işbirliğine girdiler. Ve “*Az Bilinen Yönleriyle Atatürk*”ü tanıtan bir eser hazırladılar. Mensubu oldukları Merkeze çok yakışan bu etkinlik, gönüllerimizin kahramanının objektif bir değerlendirilmesi olmayı amaçlamaktadır. Halkımıza yararlı olması dileğiyle emeği geçen tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ülkü Bayındır
REKTÖR

ÖNSÖZ

Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma Uygulama Merkezi Müdürlüğü olarak planlayıp hazırladığımız bu çalışmanın temel amacı, 20. Yüzyılın dahi komutanı, başarılı devlet adamı ve Türk ulusunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaşması için bütün olumsuz şartlar içerisinde olağanüstü çaba sarf eden Mustafa Kemal Atatürk'ün az bilinen yönlerini kısmen de olsa ortaya koymaktır.

Mustafa Kemal Atatürk ebediyete intikal ettikten sonra O'nun çeşitli yönlerini gösteren geniş boyutlu çalışmalar, hep O'nun askerlik ve devlet adamlığı alanındaki başarılarını ön plana çıkarmaya yönelik olmuştur. Bu çalışmada ise O'nun Türk halkı ve genç kuşaklar tarafından daha iyi anlaşılması ve tanınmasına katkıda bulunacak, gölgede kalmış bazı ayrıntıları ortaya koymaya yönelik bir deneme olması amaçlanmıştır.

Çeşitli makalelerden oluşan bu bilgi demeti bize, O'nun çevresini, duygularını, aile ve evlilik hakkındaki düşüncelerini, çocuk sevgisini, yurt gezilerini, güzel sanatlara olan tutkusunu, hayvan sevgisini ve Türk gençliğine verdiği önemi tanıtip, O'nu insani yanları ile daha iyi tanımamıza yardımcı olacaktır.

Üniversitemizin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümünde görev yapan öğretim elemanlarının araştırma ve emekleri sonucu hazırladıkları makalelerden oluşan bu eser, başta üniversite gençliği olmak üzere halkımız tarafından Atatürk'ün çeşitli yönlerinin tanınmasına yardımcı olabilirse amacımıza ulaşmanın verdiği mutluluğu derinden hissedeceğiz.

Bu eseri okuma fırsatı bulanlar, bizimle aynı duygu ve düşünceleri paylaşırlar ise, Atatürk'ümüzün Türk ulusu için büyük fedakarlıklar ve ömrünün kısalması pahasına gerçekleştirdiği başarılarla karşı az da olsa şükranlarımızı ifade etmiş olmak bizleri mutlu edecektir.

Bu çalışmamıza katkılarından dolayı başta Rektörümüz Prof. Dr. Ülkü Bayındır'a, kitabın tasarım ve baskı hazırlık aşamasındaki katkılarından dolayı Mehmet Ali Şenol'a, renklendirilmiş Atatürk resimleri arşivini kullanmamıza olanak sağlayan Refo Color (Cevdet Kulaksız)'a, emeği geçen Üniversitemiz matbaası yönetici ve çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimizi sunmayı görev sayarız.

Aziz Atatürk'e saygı ve minnet duygularımızla...

Prof. Dr. Necmi Ülker
Müdür

İÇİNDEKİLER

Sunuş

Önsöz

İçindekiler

Mustafa Kemal Paşa'nın Evliliği / Necmi ÜLKER.....	1
Atatürk ve Millî Benlik / Vehbi GÜNAY	35
Atatürk ve Aile / Mehmet KARAYAMAN.....	49
Atatürk'ün Arkadaşları ve Arkadaşlığı / M. Ali DURMUŞ.....	57
Duygu Adamı Atatürk / Halit EKEN	73
Atatürk'te Çocuk Sevgisi ve Manevi Çocukları / N. Nurhan KARA	85
Atatürk'ün Gençliğe Verdiği Önem / Ş. Sevinç KİŞİ.....	107
Atatürk'ün Bursa Gezileri ve Halkla İlişkileri / Özer KÜPELİ.....	117
Atatürk ve Güzel Sanatlar / Oktay ÇANAKLI	139
Atatürk'ün Köpeği Foks / Eren AKÇİÇEK.....	157
Atatürk'te Doğa ve Hayvan Sevgisi / Vahip DURSUN	171
Atatürk'ün Hayatında Saatler / Eren AKÇİÇEK.....	187
Halk Adamı Atatürk / Selman YAŞAR	195
Atatürk ve Sofra / Gülben MAT	211
Atatürk ve Kadın / Latif DAŞDEMİR.....	233
Halkçı Mustafa Kemal yahut Halkın Mustafa Kemali / Zekî POLAT..	251

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN EVLİLİĞİ

Necmi ÜLKER*

“Benim için dünyada en büyük mevki ve armağan, milletin bir bireyi olarak yaşamaktır.” diyen Atatürk, 19. yüzyılın son çeyreğine doğru çağın şartları yönünde modernleşen, Osmanlı eğitim sistemi bünyesinde öğrenim görmüş mükemmel bir insan, dahi bir komutan, siyaset adamı ve yüzyılımızın en büyük yaratıcı kabiliyetlerinden biriydi. Bu çalışma ile 20. yüzyılın dahisi Mustafa Kemal Paşa’nın evlilik yılları ve eşi Latife Hanım’ın Türkiye Cumhuriyeti’nin temel niteliklerinin olduğu dönemdeki konumu irdelenerek, 1922-1925 yılları arasında geçen üç yıllık süreçte -yeri geldikçe dönemin olaylarına da değinilerek- bu evliliğin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin kurumsal oluşum döneminde ne gibi etkileri olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, I. Dünya Savaşı döneminde -özellikle Çanakkale Savaşlarında- askeri dehasını ispat etmiş, daha sonra da yakından tanıyıp güvendiği Türk ulusuna dayanarak Bağımsızlık Savaşının hazırlık safhasından İzmir’in kurtuluşuna kadar olan sürede başarılı bir komutan ve akıllı bir taktik adamı olarak dünyaya kendisini kabul ettirmiş, başarılı ve saygın bir Türk’tür. Askeri başarılarından sonra, sivil bir devlet adamı olarak genç Türkiye Cumhuriyeti’nin saygınlık kazanması ve Türk halkının çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması yolunda devrimler gerçekleştirmiş, yüzyılın en büyük devlet adamı unvanını kazanmayı hak etmiş bir devrimcidir. Türk toplumunun çağdaşlaşması yönünde gerçekleştirdiği her devrim hareketinde bizzat kendisi örnek olmuş, halkın içinden gelen, onların dertlerini iyi anlayan daima Anadolu halkının güvenini kazanmış bir insandır.

Mustafa Kemal Paşa, gelişmiş uluslarda toplumun temelini ailenin oluşturduğunu görmüş, Türk toplumuna örnek olmak için öncelikle kendisi bekâr yaşamına son vererek çağdaş bir aile kurma gereği duymuştur. Çünkü aile, insan neslinin devamını sağlayan, ilişkilerin belli bir biçimde düzenlendiği, anne-baba ve çocuklar arasında içten, sıcak ve güven verici ilişkilerin kurulduğu, ekonomik etkinliklerin belli bir ölçüde yer aldığı en küçük toplumsal kurumdur.¹ Ailenin biyolojik, psikolojik, ekonomik, sosyalleşme ve eğitim gibi fonksiyonları da vardır.

* Prof. Dr.; Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanı; Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Uygulama Merkezi Müdürü

Kısaca Mustafa Kemal Paşa, bilinçli ve aydın bir doğulu gibi düşünmesine karşın, Batılı uygar bir devlet adamı olarak hareket eden bir karaktere sahip olan kişiliğini doğal olarak gerçekleştirdiği devrimlere de yansıtmıştır. Bu bakımdan O'nun hümanist yönünü ortaya koyan hislerini daha iyi algılayabilmek için, evliliğini ve dönemin olaylarını ana hatlarıyla da olsa irdelemek gereklidir.

A. Atatürk, Evlilik ve Aile

Gazi Mustafa Kemal Paşa toplumun çekirdeğini teşkil eden ailenin önemini takdir etmiş, yeni Türk Devleti'nin temellerini oluştururken uygulama ve devrimlerini bu doğrultuda yapmıştır. Paşa, ailenin önemli unsuru olan kadının eğitim görmesinin, sosyal yaşamda faal olmasının Türkiye'deki toplumsal yapıya getireceği faydaları kısaca şöyle özetlemiştir:

“... kadınlarımızın ... üzerlerine düşen ... en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletli bir vazifeleri de iyi anne olmaktır... Anaların bugünkü evlatlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir... Kadınlarımız hatta erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli daha çok bilgili olmaya mecburdurlar.”²

Kadın-erkek birlikteliğinin sonucu olan evliliğin aile yaşamındaki önemini ve modern toplumların gelişmesindeki işlevini sık sık dile getiren Mustafa Kemal Paşa, bu kurumun huzurlu olmasının şart olduğunu önermiştir. O, Latife Hanımla evlendikten sonra çıktığı yurt gezisinde eşini de yanına almaktaki esas amacı Türk toplumunun sosyal yaşamında kadının önemli bir yer tutması gerektiğini göstermek istemesindendir. Büyük önder, evlilik kurumuna verdiği değeri şu sözleriyle açıklamıştır:

“Eşini mesut edebilecek herkes evlenmelidir... Çoluk çocuk sahibi olmalıdır... Bana bakmayınız. Bu meselede örnek İsmet Paşa'dır. Benim hayatım başka türlü düzenlenmiştir. Buna rağmen tecrübesini yaptım. Sonradan anladım ki bu iş benim başarabileceğim bir iş değildir.”³

Mustafa Kemal Paşa, Türk toplumunun geri kalmışlıktan kurtulmasını, modern ve aktif bir yapıya kavuşmasını çok arzu etmiştir. Bunun temel göstergesi olarak da toplumun en küçük birimi olan -kadın ve erkekten

¹ Özer Ozankaya, *Toplum Bilime Giriş*, Ankara 1984, s. 281.

² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s. 156; Utkan Kocatürk, “Atatürk ve Aile”, *Atatürkçülük II*, İstanbul 1984, s., 206.

³ Kocatürk, *a.g.m.*, s., 206.

oluşan- Türk ailesinin esaslı ve mantıklı temellere oturmasını sağlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyetinin devlet yapısı içindeki çekirdek aile, gerçekleştirilen devrimlerle ülke kalkınmasında faal bir görev üstlenmiş olacaktır. Atatürk her zaman yaptığı gibi evliliğiyle de Türk milletine örnek olmak istemiştir. Bu yüzden gönlünde olan kadını değil, aklına ve mantığına uyan kadını kendisine eş seçmiştir. Bu yeni kadın Uşakîzâde Latife'dir⁴. Latife Hanım, kültürlü, zeki ve kendine güvenen bir Türk kızıdır. Etkileyici, özgüveni tam ve cana yakın bir yapısı vardır. Gazi, bu sempatik, çarşafı, peçesiz, kahverengi gözlü genç kızda aradığı yeni ve ideal Türk kadın modelini bulmuştur. Atatürk için O, modern Türk kadınının bir sembolü mahiyetindeydi... Asırlarca uygulanan baskılardan sıyrılan kendine güven duyan yaratıcı Türk kadınının sembolü...

B. Mustafa Kemal Paşa'nın Evliliği

Atatürk'ün evliliği hakkında şu ana kadar birçok eser kaleme alınmıştır⁵. Ancak her eser bu evliliği kendi bakış açısından gördüğünden, dönemin şartları gereği bir değerlendirmenin yapılmadığı kanaati hasıl olmuştur. Bu araştırma bu eksikliği tam olarak ortadan kaldırama iddiasında değil ise de, olaya başka bir açıdan bakılmasını sağlayacağını umarım. Çünkü çağdaş batılı liderlerin hayatlarını irdeleyen biyografiler üç boyutlu bir anlatımla ele alındığından yeni yetişen nesillere örnek teşkil ederler. Oysa ki Atatürk'ü anlatan eserlerin bazıları biraz duygusallık, biraz da hamaset içerdiğinden bu özelliğe tam sahip olamamaktadır. Atatürk gibi önder bir liderin hayatından örnek alarak yetişecek nesillerin yararlanacağı eserlerin çok boyutlu araştırmaların yapılmasıyla mümkün olacağı kanaatindeyim.

Onun için Atatürk'ün evliliğinin bütün boyutlarıyla olmasa da tarihi seyri içinde ele alınması gerekir. İstiklâl Savaşı yazarı Halide Edip'in anılarında yazdığı gibi Gazi'nin arabasında İzmir'i bir baştan bir başa geçerken, M. Kemal Paşa'nın Latife Hanım'dan sitayişle bahsederek, bu kültürlü ve olgun Türk kızının ne kadar iyi yetişmiş olduğunu, çok iyi usul ve erkan bildiğini, vatansever olduğunu, babasının uğradığı maddi zararlara rağmen

⁴ Latife Hanım (1898-1975) Mustafa Kemal'in eşi, İzmir'in tanınmış ailelerinden Uşakîzade (sonra Uşaklıgil) Muammer Bey'in kızıdır; İzmir Lisesi'ni bitirdikten sonra Paris Sorbone Üniversitesi'ne hukuk öğrenimi için gitmiştir. Bir yıl sonra Londra'ya giderek İngilizce dil çalışmalarından sonra yine Paris'e dönmüştür.

⁵ Niyazi Ahmet Banoğlu, "Atatürk ve Lâîfe Hanım", *Tarih Dünyası*, sayı, 2-5,7, 1950; İsmet Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, İstanbul T.Y.; Nezihe Araz, *Atatürk'le 1000 Gün*, İstanbul 1999; Nezihe Araz, *Sen Latife Değil Latifsin*, İstanbul 2002; Hıfzı Topuz, *Gazi ve Fikriye*, İstanbul 2001 adlı eserler evlilik konusunu ele alan belli başlılardır.

üzülmediğini takdir duygularıyla Halide Edib'e anlatmıştır. Halide Edip Gazi'yi dinledikten sonra, O'nun bu hanımla ev düzenini kurmak istediği kanaatine varmıştır. Hiç şüphesiz, Mustafa Kemal Paşa da her erkek gibi bir yuva kurmayı arzulamış, ancak hayatının fırtınalı döneminde bu arzusunu gerçekleştirecek uygun ortam bulamamıştır. Zaferin elde edilmesiyle oluşacak yeni düzende aklında tasarladığı mutlu bir aile ortamını oluşturacak mantıklı bir evliliği gerçekleştirmek istemiştir. Atatürk'ün bu düşüncesi şüphesiz sadece kendisi tarafından değil aynı zamanda kendisine büyük bir ilgi ve hayranlık duymakta olan Latife Hanımın cesaretlendirici yaklaşımlarıyla da alakalıdır.

Atatürk'ün hayatını kaleme almış olan Lord Kinross, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi sebepler yanı sıra, sosyal nedenlerle de Latife Hanım ile evlenmiş olduğunu ileri sürerek kendi tabiatındaki paradoks yüzünden düşüncesi ile naturası çatışmakta ve kendisinin Batılı gibi düşünen ancak Türk gibi davranan bir insan olduğunu ifade etmektedir.⁶ Latife Hanım yetişme tarzı, gördüğü tahsil ve aldığı eğitim açısından ise tam bir Batılıydı. Paşa'nın kültürlü olan eşi eğitim ve kadının modern toplumun içindeki durumu gibi konularda ciddi ilerici ve modern görüşlere sahipti. O, evliliği bir birine yardım eden ve etkileyen iki ayrı cinsiyetten oluşan arkadaş olarak kabul ediyordu.⁷

Mustafa Kemal Paşa pratikte, kadınların kendisine hizmet etmesinin doğal olduğuna inanan, onların kendisini etkilemesinden hoşlanmayan bir yapıya sahipti. Bir asker olarak uzun yıllar sonunda benimsediği alışkanlıklarını ve yaşam biçimini değiştirmeyi pek istemeyen Gazi Paşa, kadınlara daima kibar davranmış ve fiziksel cazibeleri dışında onlarla pek ilgi göstermemeye dikkat etmiştir. Zaten hayatı hemen hemen askeri kışlalarda geçen Gazi Paşa evlenmeyi düşünmeye de pek fırsat bulamamıştır.

⁶ Lord Kinross, *Atatürk, The Rebirth of a Nation*, London 1965, s. 421.

⁷ Kinross, *aynı yer*.

10 Eylül 1922 Tarihinde İzmir'de Dağıtılan 8/9 Eylül Tarihli Bildiri
(Ertuğrul Yasakçı Koleksiyonundan)

1. Atatürk ve Latife Hanımın Evlilik Öncesi İlişkileri

Büyük Taarruz başarıyla gerçekleştirilmiş ve 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e ulaşılmıştı. Mustafa Kemal Paşa artık muzaffer bir komutan ve Anadolu halkının kurtarıcısı olarak görülüyordu.

İzmir'deki ilk günlerinde, yoğun bir programı olmasına rağmen, biraz da zorlama neticesi olarak, Latife Hanımla tanışmış ve karargahını onun evine taşıma davetini almıştı⁸. Önceleri bu teklife sıcak bakmamış olan Gazi, 13 Eylül de başlayan yangın sebebiyle karargahın daha güvenli bir yere taşınması gerektiğinden Latife Hanımın bu teklifi kabul görmüştü. Gerek tanışmalarını sağlayan bu olay ve gerekse Beyaz Köşk'te⁹ geçen yaklaşık üç

⁸ Bozdağ, a.g.e., ss. 9-15.

⁹ Göztepe'de Uşakizâde Muammer Bey'e ait olan Beyaz Konak bugün Özel İzmir Türk Koleji bünyesinde olup Latife Hanım Köşkü adı altında Müze olarak kullanılmaktadır. Bugün binanın dış cephesi açık kiremit renktedir. Çünkü, restorasyon esnasında binanın

hafta, Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

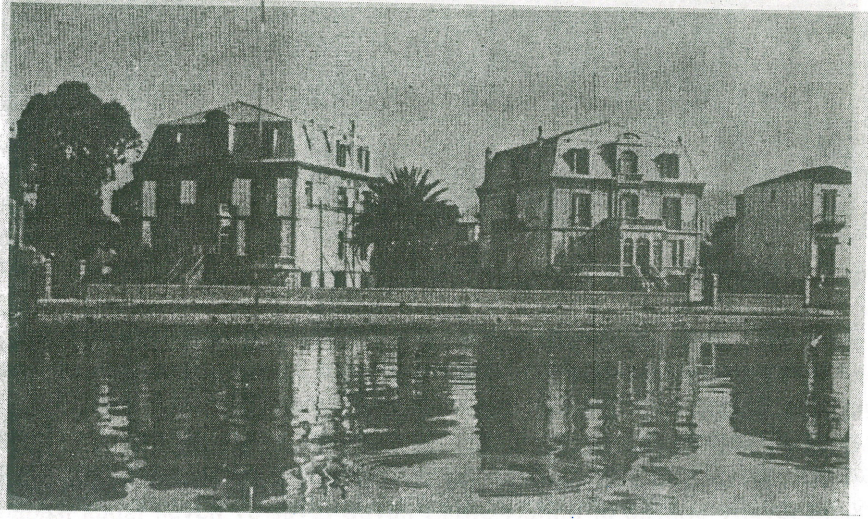

Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa İzmir'e Girerken (10 Eylül 1922)

9 Eylül günü öncü Türk süvarileri ve piyade kuvvetleri tarafından İzmir'in kurtarılmasını Belkahve'den izleyen Mustafa Kemal Paşa, o geceyi Nif'te (Kemalpaşa) geçirmiş, Ertesi günü (10 Eylül) İzmir'e gelmiş ve Hükümet Konağı balkonundan çılgınca sevgi ve şükran duygularını dile getiren gösterilerde bulunan Türk halkını selamlamış ve onlara "*Başarı benim değil, sizindir, milletindir.*" diye hitap ederek, Türk milletine olan derin saygı ve bağlılığını göstermiştir. Daha sonra Karargah olarak kullanılan İzmir Vilayet binasına çekilen Gazi Paşa, üst düzey komutan ve yetkililer ile görüşmeye başlamıştır. Bu heyecanlı ortam içerisinde İzmir'in tanınmış ve zengin bir tüccar ailesi olan Uşakizâde Muammer Bey'in büyük

orijinal renginin bu olduğu İzmir Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından tespit edilmiş ve köşkün dış cephesi asli rengi ile boyanmıştır.

kızı Latife Hanım, medeni cesaretini kullanarak Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istemiştir. Gösterilen tepkilere aldırmadan biraz da emrivaki yaparak Gazi Paşa ile görüşmüş ve O'na duyduğu takdir ve minnet duygularını dile getirdikten sonra, en güvenli yer olarak Göztepe'deki köşklarinin karargah merkezi olarak kullanılmasında ısrar etmiştir. Ancak, Gazi Paşa İzmir'deki ilk gecesini Karşıyaka'daki İplikçizâdelerin köşkünde geçirmiştir. Gazi, karargaha ve halka daha yakın olmak amacıyla 11 Eylülde Karşıyaka'dan ayrılmış, Birinci Kordon'daki Kramer Oteli'nin yakınında bulunan bir doktorun evine yerleşmiştir. 13 Eylül Çarşamba günü Ermeni

*Karşıyaka'daki Sağda Görülen bina İzmir'in Kurtuluşundan Sonra
Gazi'nin Kaldığı İplikçizade Köşküdür.*

mahallesinde çıkan yangın yayılmaya başlamış ve Alsancak'ı da tehdit eden bu yangın Mustafa Kemal Paşa'nın kaldığı karargaha doğru rüzgarın da etkisiyle genişlemiştir. Bu olay belki de kaderin bir cilvesi olarak Latife Hanımın ısrarının gerçeğe dönüşmesinde bir etken olmuştur.

Üşak kızadelerin Beyaz Köşk'ü

Göztepe'deki Üşakizâde Muammer Bey'in konağı (Beyaz Köşk) hem büyük hem de güvenli bir konuma sahip olduğundan Mustafa Kemal Paşa ve yaverleri, karargahın Beyaz Köşk'e taşınmasına karar vermek durumunda kalmışlardır. Gazi Paşa ile İzmir'e geldiği gün tanışan ve onu Göztepe'deki evlerinde kalmaya davet eden Latife Hanım'a haber verilerek, 14 Eylül'de karargah Beyaz Köşk'e taşınmıştır. Mustafa Kemal Paşa üç hafta misafir kaldığı ve Latife Hanım'ın yönettiği bu köşte müstakbel eşini bu sürede yakından tanıma fırsatı bulup takdir etmiştir.¹⁰

Atatürk'ün takdirine layık olan Latife Hanım, Paris Sorbonne Üniversitesinde ve Londra'da iyi bir eğitim görmüş, genç, hırslı ve güçlü bir iradesiyle çağdaş Türk kadınının temsilcisi durumunda idi. Bu hanım aynı zamanda, birkaç lisan bilmekte ve iyi derecede piyano çalmaktaydı. Köşk'te kaldığı süre içerisinde Mustafa Kemal Paşa, çağdaş görünümüne, bilgi, kültür, zeka, misafirperverlik ve Köşkü'nün idaresinde göstermiş olduğu örgütçü yeteneğine hayran kaldığı Latife Hanıma, şaka yollu "karargah

¹⁰ *Üşakizade Köşkü ve Gazi Mustafa Kemal Paşa*, İzmir, 2000, ss. 34-39; Latife Hanım 10 Eylül'de Gazi'nin odasına girmeyi başarmış ve kendisiyle kısaca görüşmüş ve O'nu kendi köşklarine yerleşmeğe davet etmişti. V.D. Volkan -Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*, İstanbul 1998, ss. 266-268.

kumandanı hanım" diye hitap etmiştir. Bugün İstanbul Harbiye Askeri Müzesinde muhafaza edilen resmini Latife Hanım'a hediye etmiş ve ona evlenme teklifinde bulunmuştur¹¹. Sonra devlet işlerinin yoğunluğu nedeniyle Ankara'ya dönmüştür.

1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatın kaldırılması ile ilgili kulislerin ve Lozan Konferansı için yapılacak hazırlıkların alt yapı oluşturma çalışmalarını yapmak üzere İzmir'den 29 Eylül'de trenle ayrılan Gazi Paşa, 2 Ekim'de Ankara'ya varmıştır. Kendisi devlet işleriyle ilgili yoğun bir çalışma temposu içine girmiştir. Ancak Latife Hanım kendisine yakın gördüğü ve saygı duyduğu M. Kemal Paşa'nın Başyaveri Salih (Bozok) Bey'le irtibatını kesmemiş ve Gazi'ye mektuplar yazmıştır. Latife Hanım'ın Paşa ile böyle yakından ilgilenmesi görünüşte O'nun kariyerine değil şahsına duyduğu saygı ve derin sevgi yüzündendir.

Gazi Paşa'nın Ankara'da ikamet eden ve ağır mafsalları çeken ve çok hasta durumda olan annesi Zübeyde Hanım'ı sürekli kontrol altında tutan doktorlar, Ankara'nın kara ikliminin ona yaramadığını, İzmir gibi deniz kıyısında bir yerde yaşamasını öneriyorlardı. Sonuçta Zübeyde Hanım'ın İzmir'e gönderilmesine karar verildi.¹² Bunun üzerine M. Kemal Paşa, Başyaveri Salih (Bozok) Bey'e İzmir'e gitmesini, orada Vali (Abdülhalik Renda) Bey'le birlikte annesinin oturabileceği bir ev temin edip, dayayıp döşedikten sonra, annesini İzmir'e göndereceğini söyledi. Ancak bulacağınız ev, *emvâl-i metruke* yani terkedilmiş Rum evlerinden olmamasını tembih etmiştir. Paşa'nın arzusuyla hemen harekete geçen Salih Bey, eşiyle birlikte İzmir'e gitmiş, evlerinde misafir kaldığı ve kendisini de babası kadar seven ve saygı duyan Latife Hanım'la birlikte vilayet binasına giderek Vali Bey'le görüşmüşlerdir. Ev bulunması ile ilgili görüşme sırasında, Latife Hanım söz alarak, Karşıyaka'da kimsenin oturmadığı, kendilerine ait bir köşk olduğunu (Bugün 1762 Sokak No: 16) ve Gazi Paşa'nın annelerinin ikametine tahsis edebileceğini önerdi. Köşkü gidip gören Vali Bey "*Evin sanatoryum gibi mükemmel olduğuna*" karar verdi. Gazi Paşa'ya durumu hemen haber verip, olumlu bir cevap aldıktan sonra, köşk dayanıp döşenmeğe başlandı ve iki-üç hafta içinde oturulabilecek hale getirildi.¹³

¹¹ Andrew Mango, *Atatürk*, İstanbul 1999, s. 339; Uşakizade Köşkü, s. 40.

¹² Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul 1980, s. 339.

¹³ Uşakizade Köşkü, s. 45.

Latife Hanım İzmir 1923

Diğer taraftan, Beyaz Köşkte bulunan karargahtaki müfrezenin Ankara'ya dönmesi için telgraf emri gönderen Gazi Paşa'ya alınan ve kendisiyle ilgilenmediği duygusuna kapıldığı anlaşılan Latife Hanım Avrupa'ya gitmeye karar vermiştir. Bu haberi duyan M. Kemal Paşa, Latife Hanım ile kendisi arasında haberleşmeyi sağlayan Başyaver Salih Bey'e haber yollayarak O'nun yanlış düşündüğünü anlatmış ve İzmir'de kalmasını istemiştir. Hatta Latife Hanımı merak ve endişede bırakmamak için de armağan olarak kendisinin bizzat savaş meydanlarında bindiği Sakarya adlı atı ile birkaç teneke bal hediye olarak göndermiş ve kendi muhafızlarından üç eri Beyaz Köşke yollanmasını emretmiştir.¹⁴ Askerler hediyelerle yola çıkarılmış ve annesi Zübeyde Hanım'ın da İzmir'e gitmesi artık an meselesidir. M. Kemal Paşa Ankara'ya dönmüş bulunan Salih Bey'e gece yarısında telefon ederek uyandırmış ve şu emri vermiştir. "Annem hemen İzmir'e gitmek istiyor. Ne doktorları ne de beni dinliyor. Ölürsen İzmir'de öleyim diyerek yatağından kalkıp çarşafını bile giymiştir. Hemen şimdi İzmir'e gideceğiz diyor. Son isteğini yerine getirmek için emir verdim. Bir özel tren hazırlanıyor. Sen de ona göre hazırlanarak annemle İzmir'e

¹⁴ Borak, a.g.e., s. 344.

gideceksin.”¹⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle kısa zamanda hazırlanan özel tren, Zübeyde Hanımı, Başyaver Salih Bey ve eşini ve Dr. Tevfik Rüştü (Aras)'yu alarak Ankara garından İzmir'e hareket etmiştir.

İnsan ilişkilerini iyi bilen ve hayat tecrübesi olan Gazi Paşa, bir erkek olarak Latife Hanımın şahsında özlemini duyduğu ideal Türk kadınının bütün özelliklerini bulmuş ve onunla evlenmek istediğini göstermek ve genç Türk kızını fazla bekletmemek için kendisine iki hedef tespit etmiştir. İlk ağır artrit yani ağır eklem ağrıları çekmekte olan annesini sıcak ve kuru Akdeniz ikliminin hakim olduğu İzmir'e yollamıştır. Hava şartları hem annesinin ağrılarına deva sağlayacak, hem de, ikinci hedef olarak annesi Latife Hanımın ailesine ait olan Karşıyaka'daki köşke gitmekle oğlunun Latife Hanım ile evlenmesine sıcak baktığını ve kabullendiğini ima etmiş olacaktı.

Karşıyaka İstasyonuna 14 Aralık 1922'de gelen özel treni aile fertleri ve yakınlarıyla karşılayan Latife Hanım, Zübeyde Hanımın kompartımanına kadar giderek hoş geldiniz demiştir.¹⁶ Pek de güzel ve cazibeli sayılmayan bu müstakbel gelinini ilk bakışta itici bularak beğenmemiş, onun yanındaki kız kardeşini daha sempatik bulmuş fakat duygularını saklamayı tercih etmiştir.

Zübeyde Hanım yürüyemediği için oturduğu hasır sandalyede köşke kadar taşınmış ve hemen tedavisine başlanmıştır. Köşkte kendisine refakatçi olarak Ankara'dan gelenlerin yanı sıra Latife Hanım da orada kalmaya başlamıştır. Başta Latife Hanım olmak üzere köşkteki herkes Zübeyde Hanımın rahat etmesi ve tedavisi için seferber olmuş ve gereken her şey eksiksiz yapılmıştır.

Ancak, herkesin çekilmesinden sonra uygun bir zamanlamayla oğlu gibi sevdiği Gazi Paşa'nın Başyaverine, münasip bir lisanla ve Rumeli şivesiyle, Latife Hanım ile gerçekleşecek evlilik ile ilgili aşağıdaki düşüncelerini oğluna iletmesini istemiştir:

¹⁵ Aynı Yer.

¹⁶ İlhan Lütem, *Mustafa Kemal Atatürk, 57 Yılın Öyküsü*, Birinci Kitap Kendisi, Ankara 2002, s. 222.

Zübeyde Hanım Kendisine Hizmet Edenlerle (İzmir 1923)

“-Gel şöyle yanıma, konuşmak isterim. Dertleşmek isterim. Salih’ciğim, bilirsin beni, yalan yok bende. Kısa deyceğim. Bak beri, hiç nafile! Bu iş ulmaz. Uygun düzen diildir. Bu iş ulmaz.

- Neden anneciğim?

- Neden? Bak neden! Sülerim buni yalnız sana. Sen bildir Mustafa’ma lisanı münasip ile. Ulmaz dedim. Çünkü davul dengi dengine vurmuyor. Ana kalbi göz gibidir. Gürür doğruyu. Bu kız iyidir, oştur, ailesi soylu, iyi terbiye gürmüş. Vardır paraları. Konuşur bülbül gibi firenk dillerini. İyi ukumuş. Lakin ne derler bizim oralarda? ‘Erkeğin okumuşu kadı ulur, kadının ukumuşi cadı olur!’

- Bak çocuk! De sen şimdi bana: Bu kız Mustafa'yı mı sever? Mustafa Kemal'i mi sever? Mustafa Kemal Paşa'yı mı? Mustafa benimdir. Benim Çakırım! Bir tanem, vermem uni kimseciklere. İsterim benim gelinim yansın Mustafa Kemal'e. Mustafa Kemal Mücahittir. Sarı Sipahidir. Kendini adamıştır başkalarına, milletine. Gürürse buni bir kadın, aşık olur buna. Çünkü bu onun gerçeğidir. Canımı veririm ben o kadına. Ama bu kız gürür Mustafa Kemal Paşa'yı! Mevki görür. Unvan görür. Bir tanedir o. Kız o bir taneyi gürür. Sahip olmak ister una. Uy böyle. Aşikâr. İstemez kimseyi. Ne seni, ne beni, ne Mustafa'yı. İster Mustafa Kemal Paşa'yı: İşte! Düşün bunları. Yaz Mustafa'ma. Gelmez bu işin suni. Bîlesiniz. Adi git yat artık. İsterim uyumak. Sancım var. Allah yardımcım olsun. Sündüresin ışığı. Yalnız o kandil yansın."¹⁷

Karşıyaka'daki köşkte sıcak bir aile ortamında tedavi görmekte olan Zübeyde Hanım acı çekmekte olup öleceğini hissetmeğe başlamıştır. Hastalığının yanı sıra, onu daha da rahtız eden esas konu, gelin adayı Latife Hanım ile aralarında başlayan gizli rekabettir. Selanik'in özlemine çeken, İzmir'deki lüks ve protokolü yadırgayan Zübeyde Hanım, bu misafirliğin onuncu gününde Ankara'ya dönmeği arzu etmiş ancak doktorları buna karşı çıkmışlardır. Latife Hanım, annesi Adviye Hanım ve misafirleri olan Fuat (Bulca) Bey'in eşi Seher Hanım köşkte konuşurlarken, konuk hanım, Latife Hanım'a müstakbel kayınvalidesi için:

"Latifeciğim sen onun annesinin gözüne girmeye bak, gerisi kolay" diyerek kocasının Gazi Paşa'yı bu işe ikna edeceğini vurgulayarak "Ama annesi diretirse bu iş olmaz." ... "Çok bağlıdır annesine, senin yapacağın Zübeyde Hanım'a şirin görünmektir." gibi öğütlerde bulunmaktaydı.

İstemeyerek de olsa bu konuşmalara şahit olan Zübeyde Hanım, ev sahiplerine rahatsızlığını sezdirmeden Ankara'ya gitmek üzere kendisine veda etmeye gelen aynı zamanda itimadını kazanmış olan Emir Çavuşu Ali'ye içini kemiren şu soruyu yöneltti:

"Sence bu kadın Mustafa'mı mutlu edebilir mi"¹⁸

İzmir'e gelişinin ilk günlerinde hastalığının daha da ilerlediğini hisseden Zübeyde Hanım, İzmir Valisini ve Müftü Rahmetullah Efendiyi yanına

¹⁷ Nezihe Araz, *Mustafa Kemal'le 1000 Gün*, İstanbul 2000, s. 106-107.

¹⁸ Nezihe Araz, "Ateş Hattında Bir Kadın Latife Hanım", *Milliyet Gazetesi*, 3-12 Kasım 1989; Cemil Sönmez, *Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım*, Ankara 1997, s. 84.

çağırarak onlara yazılı vasiyetini hazırlamalarını istemiştir. Pek fazla olmayan malını ve parmağındaki elmas yüzüğünü oğlu Mustafa'ya bıraktığını beyan etmiştir.¹⁹ Bu vasiyetten kısa bir süre sonra Zübeyde Hanım bir aydır misafir olarak kaldığı köşkte huzur içinde ebedi hayata intikal etmiştir. (14 Ocak 1923)

Başyaver Salih Bey vakit kaybetmeden durumu telgrafla *İzmit Seyahatine* çıkmış olan Gazi Paşa'ya hemen bildirir. Eskişehir'de bulunduğu sırada acı haberi alan Gazi Paşa'dan cevap şöyledir:

“Başkumandanlık Başyaveri Salih Bey'e;

Verdiğiniz elemli haber beni çok müteessir etti. Uygun bir tarzda defin törenini ifa ediniz. Cenab-ı hak millete hayat ve selamet versin.

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal”²⁰

Gazi Paşa'nın 1923 yılı başında Batı Anadolu'ya yapacağı teftiş gezisinin planı şöyledir; Ulu Önderimiz askeri erkânıyla birlikte önce Eskişehir'e gidecek sonra Bilecik, İzmit ve Bursa üzerinden Batı Anadolu'ya yönelecektir. Gazinin bu gezideki amacı, henüz devam etmekte olan Lozan Konferansının olası başarısızlığa uğraması halinde, askeri mücadeleye devam etmek zorunda kalabilecek Türk ordusunun her an harekete hazır tutulmasıdır. Eskişehir'de bulunduğu sırada annesine “*emr-i hak*” vaki olunca Gazi, gezi planını değiştirmek zorunda kalmıştır. Ancak Gazi, annesinin cenazesine yetişemeyeceğini bildiği için görevi yaveri Salih Bey'in yerine getirmesini istemiştir. Seyahatine devam eden Paşa, 20 Ocak 1923 günü Bursa'ya gelerek Bursa'da Anadolu Oteline yerleşmiştir. Bu oteli işleten Madam Brotte, M. Kemal Paşa ve maiyeti onuruna verilen yemekte Paşa'ya bir soru yöneltir. “*Paşam, İzmir'de evlenecek misiniz?*” Gazi Paşa soruya olumlu bir yanıt vererek ekler ve der ki: “*Başlangıçta evlenmenin aleyhindeydim*” Konuşmasına devam ederek “*Ben mücadele adamıyım. Hiçbir kayıt altına girmek istemezdim. Bu sebeple kendi hesabıma evlenmeden yana değildim. Bu fikrimi neden değiştirdiğime gelince, bunu Latife Hanıma söyleyeceğim ... O eğer bunun karşılığını vermezse o zaman fena...*” Latife Hanımın adını ilk defa Paşa'nın kendisinden duyan konuklarından bir hanım: “*Latife Hanımefendi güzel mi?*” sorusuna şu cevabı verir: “*Hanımefendi çok güzel olsa ben zaten almazdım. Ben kıskanç bir erkeğim... Zekası, bilgisi, terbiyesini beğendim.*”²¹

¹⁹ Vasiyetname ve ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez, a.g.e., ss. 100-108.

²⁰ *Uşakizade Köşkü*, s. 48.

²¹ Lütem, a.g.e., s. 224; Can Dündar, *Gölgelikler*, İstanbul 2003, s. 32-33.

2. Atatürk'ün Latife Hanım ile Evliliği

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinden başta Başıyaver Salih (Bozok) Bey'in yanı sıra silah arkadaşı İsmet Paşa da Uşakizadelerin büyük kızı Latife Hanım ile evlenmesini arzu ediyorlardı. Zira, Gazi Paşa bir yuva kurarsa, eski alışkanlığı olan alkol almayı bırakacak, düzenli bir hayat sürecektir, sağlığını daha da iyi koruyabilecekti. Bu evliliğe, Latife Hanımın Gazi Paşa'yı idare edebilecek beceri ve yeteneğe sahip olmadığına inanan Fethi (Okyar) Bey karşı çıkıyordu. Ancak, Salih Bey'i manevi babası kabul eden Latife Hanım, Salih Bey'in bu evliliği istiyor olması ve Gazi Paşa'ya hep Latife ile ilgili ve onun lehine olan bilgiler vermesi bu evliliğin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.²²

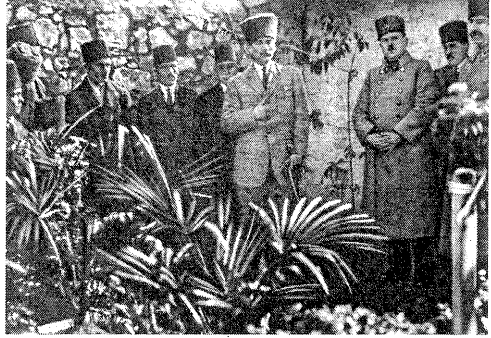
“Uygarlığın esası; ilerlemenin ve kuvvetin temeli, aile hayatındadır.” diye düşünen Mustafa Kemal Paşa Bursa'dan İzmir'e 27 Ocak 1923 günü gelmiştir. Karşıyaka İstasyonunda iner inmez yanındaki Fevzi Paşa ve Kazım Karabekir Paşa ile üst düzey birkaç görevliyle annesinin taze mezarını ziyarete gitmiştir. Adet üzere yapılan duadan sonra Gazi Paşa orada tarihi bir konuşma yaparak hislerini şu cümlelerle açıklamışlardır:

“Annemin kaybindan kuşkusuz çok üzüntülüüyüm. Fakat bu üzüntümü hafifleten ve beni teselli eden bir husus vardır ki, o da ana vatanımız yok olmaya ve yıkmaya götüren yönetimin bir daha geri dönmek üzere mezara gömülmüş olduğunu görmektir. Annem bu toprağın altında. Fakat milli egemenlik sonsuza kadar yaşasın. Beni teselli eden en büyük kuvvet budur. Evet, millet egemenliği sonsuza kadar devam edecektir. Annemin ruhuna, bütün geçmişimin ruhuna borçlu olduğum yeminimi tekrar edeyim. Annemin önünde yemin ediyorum. (Kader, kan dökerek milletin elde ettiği ve tespit ettiği egemenliğin korunma ve savunması için gerekirse annemin yanına gitmekte asla kararsızlık göstermeyeceğim. Milli egemenlik uğrunda canımı vermek benim için vicdan ve namus borcu olsun.)”²³

Gazi Paşa aynı gün yaverine şu emri vermiştir: *“Ben Latife Hanımla evlenmeğe karar verdim. Şimdi babası İzmir'de ise kendisine kararımı bildirir ve hiç kimseye bir şey söylememesini de ilave edersin.”* Gereği yapılan bu emir üzerine Latife Hanımın babası Muammer Bey almış olduğu bu mutlu habere sevinmiş ve Gazi Paşa ile tanışmıştır. Paşa yine aynı gün (27 Ocak) Latife Hanıma hazırlanması için iki günlük bir süre tanımıştır.

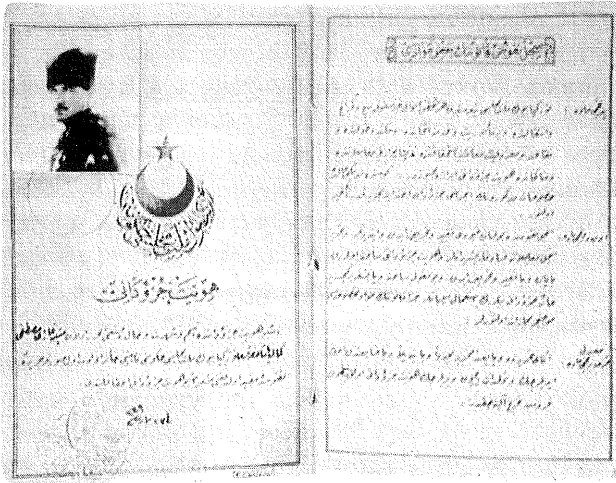
²² Borak, a.g.e., s. 342; İsmet Görgülü, *Atatürk'ün Özel Yaşamı*, Ankara 2003, ss. 58-84.

²³ Ertuğrul Zekai Ökte, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, İstanbul 2000, s. 84-85.

Mustafa Kemal Paşa Annesinin Mezarı Başında (Karşıyaka 27 Ocak 1923)

Mustafa Kemal Paşa, annesinin ölümünün on beşinci gününde belki de Zübeyde Hanım'ın oğlunun bir yuva kurması konusundaki arzusunu gerçekleştirmek üzere, Göztepe'deki "Beyaz Köşk'te Uşakizâdelerin kızı Latife Hanımla evleneceği kararını açıklamıştır. İzmir'in "hemşehrisi olmak münasebetiyle" Göztepe Mahallesine kayıtlı bir nüfus cüzdanı evlilik öncesinde (28-29 Ocak) Atatürk'e verilmiştir.²⁴

Gazi Mustafa Kemal Paşa Adına İzmir Nüfus Müdürlüğü Tarafından Düzenlenen Nüfus Cüzdanı (28-29 Ocak 1923)

²⁴ Recep Zühtü Bey, "Yemn ü Saadet Temenni Ederiz", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 29 Ocak 1923.

Nikah haberi, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 29 Ocak 1923 Pazertesi günü Recep Zühtü Bey'in; "*Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin bugün İzmir'de Göztepe'de akdleri icra edilecektir.*" haberi ile duyurulmuştur.²⁵ Nikahın sade bir törenle yapılmasını arzu eden Gazi Paşa, yalnızca İzmir'in ileri gelenlerini Uşakizâdelerin "*Beyaz Köşk*"ünde yapılacak olan nikah törenine davet etmiştir. Davetliler arasında bulunan İzmir'in en yüksek adlî yetkilisi olan Kadı Efendi bizzat "*Beyaz Köşk*"e geldi. Önceden hazırlanmış olan köşkteki nikah salonuna Kadı Efendi girdi.²⁶ Sonra Gazi Paşa ve Latife Hanım içeriye girdi. Resmi elbiseleriyle Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa ve Kazım Karabekir Paşa Gazi'nin şahitleri olarak yanında yer aldılar. İzmir valisi Mustafa Abdulhalik Bey ile Kaymakam Salih Bey Latife Hanımın iki yanında gelinin şahitleri olarak oturdular. Nikah saat 17.00'de sade bir törenle başladı. Paşa, Kadıya hitaben "*Efendi Hazretleri biz Latife Hanımla evlenmeğe karar verdik. Siz lütfen maslahat-ı lâzimesini yapar mısınız?*" dedi. Kadı, Latife Hanım'a hitaben "*On dirhem gümüş mihr-i muaccel ve aranızda karar eden mihr-i müeccel ile hazırı'l- bi'l-meclis Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine zevci kabul ediyor musunuz?*" demiş ve Latife Hanım "*Kabul ettim.*" Cevabını vermiştir. Sonra Kadı Efendi bu kez Gazi Paşa'ya da aynı soruyu yöneltmiş, Gazi de "*Evet, kabul ettim*" demiştir.²⁷ Kadı damada dönerek *mihr-i müeccelin*²⁸ ne kadar olacağını sorunca Paşa

²⁵ Atatürk ve Latife Hanım'ın evliliği üzerine yazılan eserlerde ortak olarak verilen: "Nikahın çevreye duyurulmadan yapıldığı ve davetlilerin "Beyaz Köşk"e geldikten sonra, nikah töreninden haberdar oldukları" bilgisi, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin* 29 Ocak 1923 tarihli "Yemn ü Saadet Temenni Ederiz" başlığıyla yayınlanan gazetenin imtiyaz sahibi Recep Zühtü Bey'in nikahı tebrik haberiyle çelişmektedir. Yani nikah gizli değil aleni olarak yapılmıştır.

²⁶ Atatürk'ün nikah töreni ile ilgili olarak farklı yorumlara yol açan *muftü/kadı* meselesi: Kadı, İslam hukuku olan şeriat'a göre hüküm veren yargıç. Tanzimata kadar askeri davalarla, devleti ilgilendiren konular dışında bütün davalara bakan kadılar, Tanzimat'tan sonra ise, yalnızca evlenme, boşanma, nafaka ve miras davaları ile ilgili karar vermişlerdir. Nikah işlemlerinde kadı adına muftü de görev yapabilmekteydi. Ancak Atatürk'ün nikahında alışılmadık olan husus, evlenecek olan kadının vekil tayin etmeden bizzat nikah merasimine katılıp fikrini açıklamasıdır. Kadılık kurumu Medeni Kanun'un kabulü ile 17 Şubat 1926 tarihinde kaldırılmıştır.

²⁷ Ökte, *a.g.e.*, s. 90.

²⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Ocak 1923, Çarşamba, 1. sayfadaki "Akd-i Merasim" başlıklı Mustafa Kemal Paşa'nın evlilik haberi; Bozdağ, *a.g.e.*, s. 16-17; *Mihr*, evlenirken erkek tarafından kadına verilen nikâh bedeli anlamına gelir. Bunun, Mihr-i Muaccel, Mihr-i Müeccel olmak üzere iki kısmı vardır. Mihr-i Muaccel, nikâh öncesinde kız tarafına ödenmesi gereken para veya mal cinsinden değerli armağanlar; Mihr-i Müeccel ise, erkeğin karısını boşaması halinde karısına o günün şartlarında kadının hayatını garanti

“on dirhem gümüş” deyiverir. Oradaki silah arkadaşları gülerек ona hitaben “kızı ucuza kapattın” diyerek latifede bulunurlar. Hoca Efendi uzun dualar okurken Paşa, Asım Gündüz’e dönerek “İnşallah zaman olur nikahı Vali Bey kıyar” demekle resmi ve medeni nikahı arzu ettiğini ima eder²⁹.

Atatürk ve eşi Latife Hanım

edecek şekilde nikahta vermeyi taahhüt ettiği para veya ziynet eşyasıdır. Yani kısacası kadının güvencesi ve sigortasıdır.

²⁹ Bu evlilikten on yıl önce Gazi Mustafa Kemal Paşa Sofya Ateşemiliteri iken kültürlü bir kız olan Nazmiye Hanım’la nikahını imam vasıtasıyla değil de Sofya Sefiri Fethi Bey’in kıyması şartıyla evlenmek istemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Nazmiye Hanım’ın Anıları”, *Hürriyet Gazetesi*, 30 Nisan 1988.

باقر

ما سكات وقومات علم و خبری و غیره

عدد
سند / شماره

عقداری اجرا قلان

ردیف	نام و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	توضیحات
1	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
2	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
3	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
4	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
5	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
6	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
7	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
8	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
9	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
10	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	

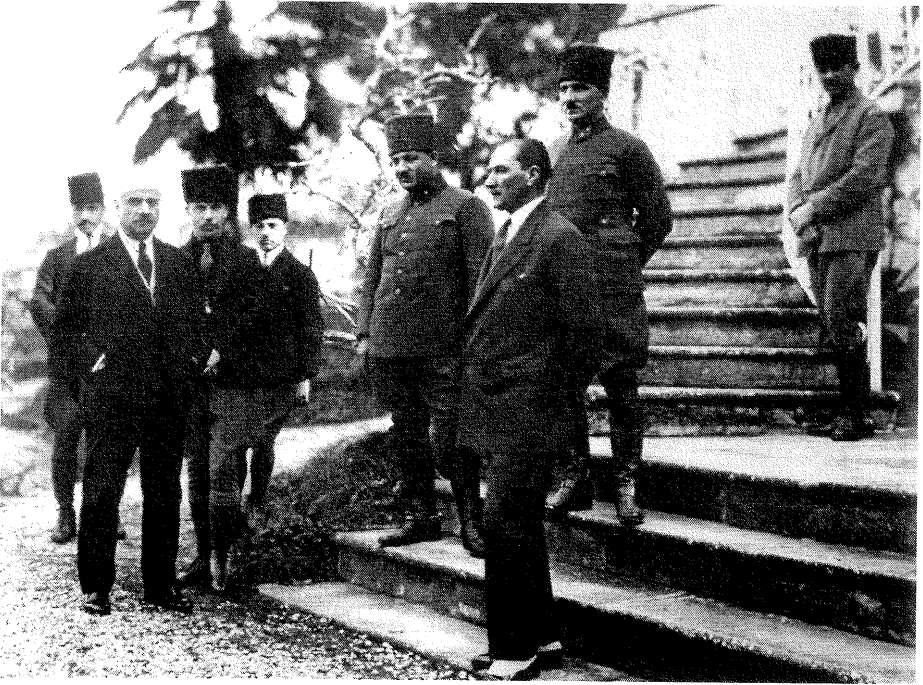
عدد
سند / شماره

عقداری اجرا قلان

ردیف	نام و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	توضیحات
1	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
2	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
3	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
4	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
5	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
6	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
7	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
8	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
9	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	
10	اسم و شهرت	تاریخ ولادت	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	

Bu nikah şekli, uygulanmakta olan nikah usulüne yenilikler getirmiştir. İlk olarak dinî nikah adet olduğu üzere Perşembe gününde değil Pazartesi günü kıyılmıştır. İkincisi, nikahı kıyılan hanım, adetlerin aksine, şahsen nikah merasimine katılmıştır. Üçüncü değişiklik ise evlenen tarafların (karı-koca) her birine geleneğin aksine birer değil, ikişer kişi tanıklık yapmıştır.³⁰

Gazi Paşa eşi Latife Hanım'a Lozan Konferansına katılan üyeler tarafından alınmış olan nikah yüzüğünü takmış ve ayrıca eşine Başkomutanlık Meydan Muharebesinde mağlup ve esir düşen Yunan Başkomutanı Trikopis'in kendisine savaş hatırası olarak vermiş olduğu iki tabanca ile bir Arap atı hediye etmiştir.

Mustafa Kemal Kayınpederi Muammer Bey ile (İzmir 1923)

Nikahtan sonra Gazi Paşa'nın yakın asker arkadaşları ve Uşakizâde ailesi fertleri birlikte yemek yediler. Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve Kazım Karabekir Paşalar ile sohbetini sürdürdü. Arkadaşları yeni evlileri yalnız bırakıp Beyaz Köşk'ten ayrılmak istediklerinde Gazi Paşa onay vermeyip,

³⁰ Lütem, *a.g.e.*, s. 225; *Uşakizade Köşkü*, s. 51.

kalmalarında ısrar ederek “Bir askerın karısı ilk geceyi mutlaka geçirir” demekle yaşam biçimini değıştirmek niyetinde olmadığını anlatmak istemiştir.

Gazi Paşa İzmir’de evlendikten sonra eşiyile birlikte balayı için *Anadolu Gezisine* çıkmıştır. Paşa, öncelikle gezisine Batı Anadolu’dan başlamış, dinî inançlarının güçlü ve vatanperverlik duyguların sağlam olduğu bilinen Balıkesir halkını ziyarete gitmiştir. 7 Şubat 1923 günü şehrin merkezindeki tarihî ve en büyük ibadet yeri olan Paşa Camiinde minbere çıkarak ulusun istikbali, selameti için dua edilmesi gerektiği konusunda halka hitap etmiştir.³¹ Halkın refaha kavuşması ve özgürlüğü için balayını eşi Latife Hanımla birlikte halkın arasında geçirmeyi daha uygun gören XX. Yüzyılın dahi lideri, halkla sohbet edip, onların sorularını cevapladıktan sonra trenle Balıkesir’den ayrılmış, 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğrayan Lozan Konferansı görüşmelerinden sonra yurda dönen İsmet Paşa tarafından Eskişehir’de karşılanmış, ondan Lozan Konferans ile ilgili bilgi almıştır.

Daha sonra İzmir’e gelen Mustafa Kemal Paşa, Lozan’da yeni Türk Devleti’nin yapısı konusunda oluşan tereddütleri de ortadan kaldıracak bir temel yapılanma zorunluluğundan dolayı Türk Devleti’nin iktisat siyasetinin çerçevesini belirleyecek olan bir İktisat Kongresi düzenlenmesine karar verdi. 17 Şubat 1923 tarihinde toplanan ve açılış konuşmasını Mustafa Kemal Paşa’nın yapmış olduğu, toplumun bütün kesimlerini temsil eden delegelerden oluşan bu kongre, “*Misak-ı İktisadî*” kararları aldı. Böylece Batılı devletleri etkilemenin yanı sıra, laiklik esasına dayalı Türk halkının toplumsal, iktisadî ve siyasi temelleri belirlenmiş ve ulusça gelişmenin çareleri tespit edilmiş oldu. Kongre çalışmalarının 4 Martta sona ermesiyle birlikte, Batı Anadolu Gezisini tamamlayıp Ankara’ya dönen Gazi Paşa, Lozan’da yapılan ikinci tur görüşmelerin olumlu seyrini takip etmiş, 24 Temmuz 1923 tarihinde sonuçlanan antlaşmanın 23 Ağustos’ta Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde onaylanmasından sonra rahat bir nefes almıştır.

İlk görüşmelerinden beri Latife Hanımın Gazi Paşa’yı etkileyen yönü, onun hanımlığından ziyade, bir Türk kızında olması gereken modern ve açık fikirli ve vatanseverlik duygularının kuvvetli olmasıydı. Bu ortak noktalar her ikisinin de hemen hemen aynı karaktere sahip olmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Latife Hanım, İzmir’de Gazi Paşa ile ilk tanıştıkları dönemde, ülkeyi düşmandan kurtaran milli bir kahraman olarak derin bir ilgi duymuş, Halaskar Gazi Paşa’ya bu yönüyle beslediği samimi hisleri zamanla

³¹ Mustafa Kemal Atatürk’ün Balıkesir Hutbesi, Balıkesirliler Bir. Yay., 1991.

gelişerek gerçek bir aşka dönüşmüştür.³² Varlıklı bir ailenin kızı olan ve fevkalade maddi imkanlara sahip bulunan Latife Hanım, serbest yetişme tarzı itibarıyla, kendisine kimsenin hükmetmesini istemezdi. Ancak, Gazi Paşa'nın yaşam tarzına uyum sağlayabilecek bir eş olarak O'nu idare edebilme kabiliyetinde bir kadın sezgisinden yoksun olması karı-koca olarak aralarındaki çatışmaları kaçınılmaz hale gelmesine yol açmış olmalıdır.³³

Daha önce irtibat halinde bulunduğu ve kendine hizmet etmiş olan uzak akrabası Fikriye Hanım, özellikle ince hastalığa (tüberküloz) yakalandıktan sonra Gazi Paşa'sına daha yakın ilgi duymuş ve O'na karşı olan derin bağlılığını gizlememiş, diğer taraftan eşi olan Latife Hanım ise belki Gazi Paşa'nın sağlığını ve rahatını belki de karısı olması içgüdüleriyle O'nu yönetmeye çalışmıştır.³⁴ Mustafa Kemal Paşa, büyük bir ihtimalle, Fikriye Hanım gibi daima arkasında duran bir kadın değil, Türk ulusuna örnek bir aile kurmak isteğini göstermesi yönünden yanında yer alacak, kendisiyle fikir ve hareket açısından uyum içinde olabilecek bir kadın olması arzusu ile Latife Hanımla evlenmiş olmalıdır. Ancak eşi olarak Latife Hanım onun önüne geçmeye çalışıp ve onu idare etmeye kalkışınca, her şeye rağmen Gazi Paşa büyüklüğünü göstererek uzun süre eşine sabır ve nezaketle tahammül etmiştir.³⁵ Evliliklerinde sorunlar yaşamaya başlayan Mustafa Kemal Paşa İzmir'de hem dinlenmek, hem de yolunda gitmeyen evlilik sorunlarına bir çözüm bulmak amacıyla uzun süreli bir dinlenmeye ihtiyaç duymuştur.

³² Kinross, *a.g.e.*, s. 422.

³³ Kinross, *aynı yer*.

³⁴ “Beni iki kadın çok sevdi: Biri yalnız ben olduğum için, öteki mevkiim için.”- Mustafa Kemal'in hayatına giren bu iki kadından birisi olan Fikriye'nin tanışmaları, ilişkilerinin bilinmeyen yönleri ve trajik sona sürükleniş ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hıfzı Topuz, *Gazi ve Fikriye*, İstanbul 2001.

³⁵ Kinross, *a.g.e.*, s. 326.

Atatürk eşi Latife Hanımın Ailesiyle (Çankaya Köşkü 8 Temmuz 1923)

Ancak, kendisini devlet ve ülke sorunlarının çözümüne adanmış olan Mustafa Kemal Paşa, 1924 yılının başından itibaren halifelik kurumunun kaldırılması ile meşguldü. Meclisin Saltanatı kaldırıp, Cumhuriyeti ilân etmesinden sonra, millet hakimiyetinin önünde en önemli mesele olarak Hilafet makamını görülmesiydi. Bu dinî mahiyetteki kurumu, kesin olarak halletme kararında olan Gazi Paşa, ilk aleni teşebbüsünü dinlenmek için gelmiş olduğu İzmir’de Harp Oyunları’nın yapıldığı sırada gerçekleşen komutanlar toplantısında gündeme getirmek suretiyle yapmıştır. Böylece, 15 Şubat 1924 tarihinde İzmir Orduvi’nde Kuvvet Komutanlarıyla yaptığı bu önemli toplantıda, komutanların Hilafet konusundaki düşüncelerinin gerçekleşmesinde onay ve desteklerini almış oldu. Daha sonra, gerekli hazırlıklar yapılarak, konu Mecliste tartışılmış ve 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen bir kanunla Halifelik Kurumu kaldırılmış, Türk halkının “çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma” yolu üzerindeki büyük bir engel de ortadan kaldırılmış oldu.

Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Komutanlar Hilafet'in Kaldırılmasını Kararlaştırıyor (İzmir Orduevi, 15 Şubat 1924)

Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım Ağustos 1924 tarihinde *Dumlupınar Seyahatine* çıkmışlardır. Bursa'ya geldiklerinde ilişkileri gayet iyi gitmektedir. Daha sonra, Mudanya'dan Hamidiye Kruvazörü ile İstanbul üzerinden Samsun'a oradan da Trabzon'a gitmişlerdir. Uğradıkları yerlerde özellikle kadınların, Ulu Önder'e yakın ilgi ve sevgi gösterilerinde bulunmaları, Latife Hanımı rahatsız etmiş olduğu daha sonraki davranışlarından ortaya çıkmıştır. Nitekim bu gezi esnasında özellikle Konya ve Tokat'ta Latife Hanım'ın Atatürk'ün yaşantısına müdahale girişimleri çevresindekiler tarafından hissedilecek bir boyut kazanmıştır. Konya'da kadınların çarşafı atıp erkeklerle birlikte sohbet etmeleri henüz başlarken, sofrasındaki hanımların çekingenlik duymalarını gidermeye yönelik Atatürk'ün onları memnun edecek nükteli ve cesaretlendirici konuşmaları yanında Latife Hanım'ın da sohbe katılması dikkate değer bir durumdur.³⁶ Yemekten sonra arkadaşlarıyla bir gezinti yapan Atatürk, maiyetinin kaldığı Bağdat Oteline de uğrar. Sohbet biraz ilerleyince aniden Latife Hanım'ın çıka gelmesi Atatürk'ü de şaşırtır. Ancak Latife Hanım'ın bu davranışı Büyük Gazi üzerinde bir etki yaparak O'nu arkadaş ortamında alkol almasını engellemeye yönelik bir hareket olduğuna kanaat getiren Gazi, özel yaşantısına yönelik bu müdahaleyi pek de tasvip etmemiştir.³⁷ Yine bu seyahat esnasında Erzurum'da deprem olduğu haberinin duyulması üzerine Atatürk ve beraberindekiler, Samsun'a oradan da karayolu ile Erzurum'a gitmek üzere yola çıkarlar. Yol yorgunu olduklarından gece Tokat'ta mola verirler. O gece heyetin ve şehrin ileri gelenleri yemekte bir araya gelirler. Yemekte saatler ilerleyince Latife Hanım vaktin epeyce geç olduğunu ileri sürerek uyumayı önerir. Ancak Mustafa Kemal Paşa şehrin yetkili ve üst düzey subaylarıyla sohbet etmeyi tercih ederek, eşinin teklifini dikkate almayınca, Latife Hanım bu duruma kızarak yukarı kata çıkmış tepkisini kapı çarpma, tepinme ve ağlama şeklinde göstermiştir. Bu duruma şahit olan konuklar çok şaşırmışlardır. Nitekim Nezihe Araz, Gazi Paşa'nın bu durum karşısındaki tepkisini şu satırlarla ifade etmektedir:

Gazi ilk defa dayanamadı ve “meğer diye dertlendi, meğer kadını idare etmek de zormuş. Ben savaşlar idare ettim, ama işte bakın ister okumuş yazmış olsun, ister kendi halinde bir kadın durum değişmiyor demek ki. Ben bir kadını idare edemiyorum. Galiba hayatımın en büyük hatasını evlenmekle yapmışım ben”.³⁸

³⁶ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş (1919-1922) ve Sonrası*, İstanbul 1970, s. 386.

³⁷ Altay, *Aynı Eser*, s. 388-389.

³⁸ Nezhe Araz'dan naklen Lüttem, *a.g.e.*, s. 228.

Gazi Paşa başkanlığındaki heyet Erzurum'dan hareketle Erzincan'a gelmiş, şehrin valisi bir akşam yemeği tertip ederek, Gazi Paşa ve eşine ve gezi heyetinin yanı sıra Ordu Kumandanları Ali Sait Paşa, Cevat Paşaları ve vilayetin ileri gelenlerini de davet etmiştir. Yemekte Latife hanım olduğu için tüm davetliler de eşleriyle birlikte davete gelmişlerdir. Yemek samimi bir ortam içerisinde devam ederken, Gazi Paşa, Ali Sait Paşa'nın şık ve modern giyinmiş eşine iltifat etmesinden, Latife Hanım kıskançlık iç güdüsüyle rahatsız olmuş ve kontrolünü kaybederek yüksek sesle Gazi Paşa'yı uyarmıştır.³⁹ Bu nahoş durum Gazi Paşa'yı sinirlendirmiş, yemekteki davetliler de son derece rahatsız olmuşlardır. Bundan sonra Gazi Paşa eşiyile diyalogu kesmiş, ertesi gün yaveri Salih Bey'den eşini Ankara'ya götürmesini istemiş ve İsmet Paşa'ya hitaben bir mektup kaleme almıştır. Mektupta:⁴⁰

“ Erzurum 9 Teşrinievvel 1340 (9 Ekim 1924)

Azizim İsmet,

Latife Hanım tekaddüm ederek Ankara'ya geliyor. Beraber seyahate devamı münasip görmedik. Çünkü iki senelik tecrübe beraber yaşamak imkânı olamayacağına kanaat hasıl ettirdi. Kararımdan kendisini haberdar ettim. Çok meysus ve mahzundur. Zatiâlinizin ve belki Fevzi Paşa Hazretleri'nin ihtilaf için delaletinizi rica edecektir. Kararım katidir. Yalnız gerek kendisinin ve gerek ailesinin şeref ve haysiyetini rencide etmek istemiyordum. Kendisine ve ailesine hürmetimi ve hakiki dostluğumu muhafaza edeceğim. Suret-i infikâkı (ayrılış şeklini) Ankara'da kararlaştırınız. Sükûnetle İzmir'e gitmeye muvafakatını temin lazımdır. Gözlerinizden öperim.

Gazi M. Kemal”

Diyen Gazi, evliliğini aslında bu kararıyla noktalamış görünmektedir. Ancak, ortak dostları Salih ve Kılıç Ali Beyler bu evliliği kurtarmak için çaba göstermişlerdir. Yaptığından pişman olan Latife Hanım'ın da Gazi Paşa'ya mektup yazarak af dilemesi bu dostların işlerini kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan bu evliliği sürdürme arzusunda olduğu anlaşılan Atatürk ve Latife Hanım'ın tavırları, barıştırma girişiminde bulunanları mutlu etmiştir. Kılıç Ali ve Salih Beyler karı-kocayı Kayseri'de buluşmalarını sağlayarak, yeni bir balayı için Adana ve Mersin Gezisine çıkmalarını başarmışlardır.

³⁹ Lütem, a.g.e., s. 228; Kinross, a.g.e., s. 423.

⁴⁰ Salih Bozok, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, (Yay. Haz. Can Dündar), İstanbul 2003, s. 112.

Mersin'e geldiklerinde M. Kemal Paşa, sinirli bir tavır içinde olup kimseyle diyaloga girmek istemiyordu. İzin almadan Gazi Paşa ile konuşmak hemen hemen imkansızdı. Daha sonra Milli Eğitim Bakanı olan, Dr. Reşit Galip,⁴¹ Mersin halkının duygularına tercüman olmak için Gazi Paşa'ya hitaben konuşmak istemiş, bu durumu Gazi Paşa'ya iletmek üzere Latife Hanım'ın aracılığını rica etmiştir. Latife Hanım bu durumu ilişkileri düzelmiş olan Gazi Paşa'ya rica ederek, adı geçene konuşma müsaadesi verilmesini sağlamıştır. Dr. Reşit Galip, M. Kemal Paşa'yı övmekten çok, ülke ile ilgili sorunlardan söz etmiş ve konuşmasını *"Sen büyük bir adamsın ama senin asıl büyüklüğün, ben bu milletin bir ferdi olmakla övünürüm demiş olmandır"* cümlesiyle noktalamıştır. Bu zat, M. Kemal Paşa'nın hem dikkatini çekmiş, hem de hitap şekli hoşuna gitmiştir.

Geziden Ankara'ya döndükten sonra karı-koca arasındaki ilişkiler eski sıcaklığını, içtenliğini yitirmiş ve bu durum eşler ayrılıncaya kadar sürmüştür. Bununla birlikte Latife Hanım'ın hırçınlıkları ve öfkeli hali zaman zaman patlak vermiş, buna karşılık M. Kemal Paşa, yaşının ve tecrübesinin verdiği olgunlukla, büyük sabır ve nezaket göstererek olayları geçiştirmeyi uygun bulmuştur. Evliliğinin çatırdamaya başladığına kanaat getiren Gazi Paşa, zamanının büyük bir kısmını Çankaya Köşkünden uzakta olan Ziraat Mektebinde, eski karargahında geçirmeye karar vermiştir. Ancak ara sıra köşke uğramayı da ihmal etmemiştir. Böyle günlerinin bir gecesinde Çankaya Köşküne geç vakitte dönen Gazi Paşa, kendisini derin bir sevgiyle karşılayan nöbetçi subay ve askerlerle sohbet dalmış, böylece kendini daha mutlu hissetmiştir. Bu sırada köşkün balkonundan eşi Latife Hanım'ın sesi yükselmiş; *"Kemal! Artık buraya gel. Yeter artık. Mahalle arkadaşların yetmiyormuş gibi şimdi de köşk nöbetçileriyle mi sohbet ediyorsun?"*

Buna benzer bir olay daha sonra yine Çankaya Köşkünde cereyan etmiştir. Paşa, asker ve yakın silah arkadaşlarıyla bir akşam yemeğinde buluşmuş ve sohbetleri hat safhaya varmıştır. Bu esnasında odaya giren Latife Hanım Gazi Paşa'nın masasında toplanmış yakın arkadaşlarının her birine, O'nun gözü önünde onların kişiliklerini aşağılayıcı sözler sarf etmiş ve şahsi hakaretlerde bulunmuştur. Bu affedilmez davranış artık bardağı taşıran son damla olmuştur. Gazi Paşa, yaverleri Salih ve Kılıç Ali Beyleri yanına çağırarak *"Bu evlilik artık bitmiştir. Kimseyi (Latifeyi kastederek) görmek istemiyorum... İsmet Paşa ile gereğini yaparsınız"* diye emretmiştir.

⁴¹ Bu Türk aydını, 1925 yılında Aydın Milletvekili olarak meclise girmiş, 1932'de Milli Eğitim Bakanı olmuş, bir yıl sonra bakanlıktan ayrılarak, Atatürk tarafından Üniversite Reformunu gerçekleştirmek üzere görevlendirilmiş ve 1934 yılında ölmüştür.

T. C.
BAŞVEKALET
Kazretler Müdürlüğü
Sayı: 3003

15/Ağustos/1341

Sureti

Ata Tür

Reisicümhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Başvekalet yaz-
dıkları 11/8/1341 tarihli tezkerelerinde; Uğakı zade Lütfi Hanımefendi
Hazretleriyle rabitali izdivacyelerine hitem vererek birbirlerinden ay-
rılmağa karar verdiklerini ve 5/Ağustos/1341 tarihinde talak vukubul-
muş olduğunu tebliğ buyurmuşlardır. Keyfiyet malum olmak üzere Heyeti
Vekile kararı ile resmen tebliğ olunur efendim.

Bilumun Vekaletlere, Müstakil ve mülhak makamata yazılmıştır .

935
68
1-8-916

Başvekil
İsmet

Orail
R. G. Ersoy

Kelli gibidir .

Emel
Boşanma

Ata Tür
Hamid
Halil
Amas
D. Z. K.
1881
767
44
75

Atatürk'ün Boşanma İlamı

Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara

3. Atatürk'ün Latife Hanım ile Evliliğinin Sona Ermesi

İki yıl altı ay ve sekiz gün sürebilen ve Türk Ulusuna örnek olması açısından büyük umutlarla 29 Ocak 1923 tarihinde kurulmuş olan bu evlilik, 5 Ağustos 1925 günü sona ermiştir. 1926 yılına kadar geçerli olan İslam Hukukuna göre bir erkeğin eşine üç kez “boş ol” demesi ve onu babasının evine göndermesi ayrılma (boşanma) için yeterliydi. Ama Gazi bu usulü uygun bulmamış olmalı ki, yaverlerinden birini Latife Hanım'ı İzmir'deki ailesinin yanına götürmekle görevlendirmiş ve sonradan İzmir'e gönderilmek üzere de bir boşanma belgesi hazırlamıştır.⁴²

Mustafa Kemal Paşa'nın Latife Hanım ile olan evliliğini sona erdiren ve 12 Ağustos 1925 tarihinde yayınlanan bildiri metni aşağıdaki gibidir.

*“Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri, Başbakanlığa yazdıkları 11 Ağustos 1925 tarihli tezkerelerinde Uşakizade Latife Hanımefendi hazretleri ile evlilik bağına son vererek birbirlerinden ayrılmaya karar verdiklerini ve Ağustos 1925 tarihinde boşanma vuku bulmuş olduğunu bildirmiştir. Durum bilgi olmak üzere Vekiller heyeti kararı ile resmen tebliğ olunur.”*⁴³

Gazi Paşa'yı sevenleri üzen bu istenmeyen olayı yalnız belli bir sebebe bağlamak doğru bir yaklaşım değildir. Bu evliliğin kısa sürede sona ermiş olması, Hem Gazi Paşa'nın hem de Latife hanımın hayat tarzları ve ortak yaşam hakkındaki görüşleri arasındaki temel farklılıkların doğal bir sonucundan başka bir şey değildir.

Mustafa Kemalsiz Latife, Latifesiz Mustafa Kemal

Uşakizade Latife Hanım, belki de eşi Mustafa Kemal Paşa'dan on sekiz yaş küçük olmasının yanı sıra maddi durumu iyi olan ailesinin sağlamış olduğu rahat bir ortamda serbest yetişmesinin ve inatçı çizgideki karakterinin neticesi olarak evliliği esnasında çok hırçın, kıskanç ve huysuz tavırlar sergilemiştir. Evlilik döneminin aksine Latife Hanım, Mustafa Kemal Paşa'dan ayrıldıktan sonra olgun ve pişmanlık dolu duygular içinde bir yaşam sürmüştür. Bu ayrılığın yıkıcı etkisini üzerinden atabilmek amacıyla bir ara Fransa'da yaşamıştır. XX. Yüzyılın dahisi bir liderle kısa süreli de olsa evlilik yaşamış olması, oradaki meşhur gazeteci ve yazarların dikkatinden kaçmamış, ısrarla bu evlilik ve Mustafa Kemal Paşa hakkında

⁴² Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar I*, İstanbul 1973, s. 11.

⁴³ Lütem, a.g.e., s. 229; Soyak, a.g.e., s. 10-11.

röportaj girişimlerinde bulunmalarına yol açmıştır.⁴⁴ Bu girişimler Türkiye'ye döndükten sonra da devam etmiş, ancak Latife Hanım, gerek yerli gerekse yabancı gazetecilerin evliliği veya Gazi Paşa ile ilgili bilgi almak için yapmış oldukları görüşme taleplerini daima geri çevirmiştir.⁴⁵ Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar bütün hayat hikayesini “Çankaya” adlı eserinde kaleme almış olan ve Gazi Paşa'yı yakından tanıyan Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ten ayrılan Latife Hanım'ın yaşantısı, tutumunu ve ağırbaşlılığı hususunu kısaca şöyle ifade eder:

“Göztepe'ye geldiğimiz zaman, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ile beraber köşkte Latife Hanımın yatılı misafiri olacağımızı öğrendik. Bu münasebetle Latife Hanımın gerek o günlerde, gerek bütün evlilik devrinde Atatürk'ün fikir arkadaşlarına her zaman ne kadar nazık davrandığını söylemek isterim. Latife Hanımın ayrıldıktan sonra dahi Atatürk'ün hatırasına karşı gösterdiği pek faziletli bağlılık bir çok kimselere ders olabilecek bir asillik örneğidir.”⁴⁶

Mustafa Kemal 29 Ocak 1923'de Uşakızade Muammer Bey'in kızı Latife Hanım ile İzmir'de evlenmişti. 5 Ağustos 1925 günü boşanma ile sonuçlanan evlilik iki yıl altı ay sekiz gün sürmüştür. Bu ayrılmanın onu çok üzdüğü fakat bunu kimseye hissettirmemeye çalıştığı biliniyordu. Odasında gramofonuna “Bağrı Yanık Bir Kuşa Döndüm” türküsünü çaldirarak ağladığı duyulmuştur.⁴⁷

Latife Hanımdan ayrılmış olması sebebinin izah etmek lüzumunu duyan Atatürk, inkılâp önderliğini kastederek, “Ben bu işlerin başında bulunduğca evlenmekle bir hata ettim ve ayrılmakla da o hatamı tashih ettim.” demiştir.⁴⁸

5 Ağustos 1925 tarihinde hem Gazi Paşa'sından hem de büyük ümitlerle gittiği Ankara'dan ayrılan Latife Hanım, ömrünün sonuna kadar O'nun

⁴⁴ Hatta Nis'te komşusu olan ve kütüphanesinden çokça yararlanmış olduğu Emil Luding, yakinen tanıma fırsatı bulduğu Latife Hanım'ın hayatını yazmak istemiştir. Ancak, Latife Hanım'ın ısrarla yazmamasını talep etmesi üzerine: “Yazmıyacağım, dedi. Senin göz yaşlarıyla yıkanmış hatıralarına hürmet edeceğim ve yazmıyacağım ... Yazmadı.” N. Ahmet Banoğlu, “Atatürk ve Lâife Hanım”, *Tarih Dünyası*, Sayı 2, (1 Mayıs 1950), s. 57.

⁴⁵ Araz, *Mustafa Kemal'le 1000 Gün*, s. 9-10.

⁴⁶ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1969, s. 326.

⁴⁷ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş (1919-1922) ve Sonrası*, İstanbul 1970, s. 389

⁴⁸ Hilmi Uran, Atatürk döneminde valilik, CHP müfettişliği, bakanlık ve Tek Parti döneminde parti genel sekreterliği yapmıştır. Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara 1959, ss. 207-209.

özlemiyle yaşadı. Gazi Paşa'yla yaşanan sevgi ve sadakat dolu kısa hayatın bir sembolü olarak ayak ucuna mutlu günlerinin hatırası olarak bir tek kırmızı gül koyabilmek... Bu özlemini ve özel hayatı ile ilgili kimseye bilgi vermeyeceğine dair uygarca ayrıldığı Gazi Paşa'sına vermiş olduğu “asker sözü”yle yerine getirememektedir.⁴⁹ Ancak bir fırsat doğunca da hasretini daha fazla gizleme gereği duymadı. Latife Hanım'ın içinde bir ukde olan bu dayanılmaz isteği gerçekleştirmek genç bir hanıma nasip oldu. İstanbul'daki evinde Latife Hanım'ı ziyarete gelen Jale Tulga, Ankara'ya gideceğini ifade ederek, Başkent'ten bir isteği olup olmadığını sorduğunda bu özlem açığa çıktı.

*“Ankara’da...Bir çiçekçiden, bir tek kırmızı gül al lütfen. Ama bir tek. Onu Anıt-Kabir’e götür ve Mustafa Kemal’in mübarek kabrinde, yere bırak. Ayak ucuna. Kimden geldiğini o anlar, ama sen yine de, “Bunu Latife gönderdi” diye söyle! Bu iyiliği bana yapabilir misin?”*⁵⁰ diyen Latife Hanım, İstanbul Ayazpaşa'daki baba evinde, hayatının erkeğinin resim ve fotoğraflarıyla dolu olan bir odada sükunet içinde 12 Temmuz 1975 tarihinde hayata veda etmiştir.

⁴⁹ Gazi Mustafa Kemal Paşa: “Bana askerce söz ver, dedi. Beraber geçen hayatımıza ait tek kimseye, tek gazeteciye bir şey söylemeyeceksin. Ben de: Askerce söz veriyorum paşam, dedim. Tek gazeteciye bir şey söylemeyeceğim.” Mustafa Kemal Paşa ayrılık kararını bildirmek üzere Latife Hanım ile Çankaya’da son kez görüşmüştür. Aralarında geçmiş olan bu diyaloga Latife Hanım ömrünün sonuna kadar sadık kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Banoğlu, a.g.m., s. 55.

⁵⁰ Araz, *Mustafa Kemal’le 1000 Gün*, ss. 5-7.

KAYNAKÇA

- AKKILIÇ, Yılmaz, *Atatürk ve Bursa*, Bursa 1999.
- ALTAY, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İstanbul, 1970.
- ALTINER, Avni, *Her Yönüyle Atatürk*, İstanbul, 1961.
- ARAZ, Nezihe, “Ateş Hattında Bir Kadın Latife Hanım”, *Milliyet Gazetesi*, 3-12 Kasım 1989.
- ARAZ, Nezihe, “Latife Hanım ile Mustafa Kemal Nasıl Evlendiler”, *Popüler Tarih*, İstanbul, Ocak 2001.
- ARAZ, Nezihe, *Atatürk’le 1000 Gün*, İstanbul 1999.
- ARAZ, Nezihe, *Sen Latife Değil Latifsin*, İstanbul 2002.
- ARIBURNU, Kemal, *Atatürk ve Çevresindekiler*, Ankara, 1994.
- ARIBURNU, Kemal, *Atatürk, Anektodlar-Anılar*, Ankara 1960.
- ASLAN, İzzet, *Atatürk Silifke’de*, Ankara 1970.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II*, (Derleyen: Nimet Unan), Ankara 1952.
- ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul 1969.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul 1997.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal, III*, İstanbul 1999.
- BAĞLUM, Kemal, *Beşbin Yılda Nereden Nereye* Ankara, Ankara 1992.
- BANOĞLU, Niyazi Ahmet, *Nükte ve Fıkralarla Atatürk*, İstanbul 1967.
- BELLİ, Şemsi, *Makbule Atadan Anlatıyor: Ağabeyim Mustafa Kemal*, Ankara, 1959.
- BİL, Hikmet, *Atatürk’ün Sofrası*, İstanbul, 1999.
- BORAK, Sadı, *Atatürk’ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 1998.
- BORAK, Sadi, *Öyküleriyle Atatürk’ün Özel Mektupları*, İstanbul 1980.
- BOZDAĞ, İsmet, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, İstanbul T.Y.
- BOZOK, Salih - Bozok, Cemil S., *Hep Atatürk’ün Yanında*, İstanbul, 1985.
- BOZOK, Salih, *Yaveri Atatürk’ü Anlatıyor*, (Yay. Haz. Can Dünder), İstanbul 2003.
- CEBESÖY, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Hâtıraları*, İstanbul 1981.
- ÇAMBEL, Hasan Cemil, *Makaleler, Hatıralar*, Ankara, 1964.
- ÇÖLAŞAN, Emin, “Leman Karaosmanoğlu ile sohbet, Atatürk’ü iki Kadın Sevdı”, *Hürriyet Gazetesi*, 10 Kasım 1985.
- DAŞDEMİR, Latif, *Atatürk’ün Afyonkarahisar Ziyaretleri*, Ankara 2002.

- DERİN, Haldun, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)*, İstanbul, 1995.
- DÜNDAR Soyer, *Cumhuriyet'le Adım Adım Olaylar, Anılar*, İstanbul, 2000.
- DÜNDAR, Can, *Gölgelikler*, İstanbul 2003.
- DÜZGÜN, Adem, *Sebepleri ve Neticeleri Açısından Atatürk'ün Yurt Gezileri*, İ.Ü. Sos. Bil. Enst. T.C. Tarihi ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.
- ESKİ, Mustafa, *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi*, Ankara 2002.
- GAULİS, Berthe, G. *Çankaya Akşamları*, Çev: Füzuran Tekil, İstanbul, 1983.
- GÖKÇEN, Sabiha, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, İstanbul 1983.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *Atatürk'ün Özel Yaşamı*, Ankara 2003.
- GRANDA, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, İstanbul, 1973.
- GREW, Joseph C., *Yeni Türkiye (Amerika'nın ilk Türkiye Büyükelçisinin Anıları)*, (Çev., K. M. Orağlı), İstanbul 1999.
- GÜRER, Cevat Abbas, *Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul, 1939.
- <http://www.ataturk.net/ata/rukiye.html#>.
- IRMAK, Sadi, *Atatürk Bir Çağın Açılışı*, İstanbul, 1984.
- IRMAK, Sadi, *Atatürk'ten Anılar*, Ankara, 1981.
- ITZKOWITZ, Norman – Volkan, Namık D., *Ölümsüz Atatürk*, İstanbul 1998.
- İMECE, Mustafa Selim, *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925*, Ankara 1955.
- İNAN, A. Afet, *Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, İstanbul, 1998.
- KARAL, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul 1986.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul, 1984.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Atatürk*, İstanbul, 1991.
- KILIÇ, Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, İstanbul 1955.
- KİNROSS, Lord, *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, (Çev. Necdet Sender), İstanbul 1988.
- KİNROSS, Lord, *Atatürk, The Rebirth of a Nation*, London 1965.
- KOCATÜRK, Utkan, “Atatürkkir ve Aile”, *Atatürkçülük II.*, İstanbul 1984.
- KOCATÜRK, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara 1999.
- LÜTEM, İlhan, *Mustafa Kemal Atatürk, 57 Yılın Öyküsü, Birinci Kitap Kendisi*, Ankara 2002.
- MANGO, Andrew, *Atatürk*, İstanbul 1999.

- ORANLI, Ziya, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmayan Anıları*, Ankara 1974.
- OZANKAYA, Özer, *Cumhuriyet Çınarı*, Ankara 1997.
- ÖKTE, Ertuğrul Zekai, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1931)*, I, İstanbul 2000.
- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara 1975.
- ÖZALP, Kazım- Özalp, Teoman, *Atatürk'ten Anılar*, Ankara, 1992.
- PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, *Başöğretmen Atatürk 1928-1938*, II, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1991.
- SANER, Nejat, *Atatürk Dönemi*, İstanbul, 1975.
- SOLMAZ, Mehmet, *Gaziantep'te Gazi Mustafa Kemal Paşa*, Gaziantep 1968.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar I*, İstanbul 1973.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Doğumundan Cumhuriyetin İlânına Kadar Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk'ün Hususiyetleri*, İstanbul 1965.
- SÖNMEZ, Cemil, *Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım*, Ankara 1997.
- TERZİOĞLU, S. Arif, *Yazılmayan Yönleriyle Atatürk*, İstanbul 1963.
- TOPUZ, Hıfzı, *Gazi ve Fikriye*, İstanbul 2001.
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu?*, İstanbul 1955.
- URAN, Hilmi, *Hatıralarım*, Ankara 1959.
- US, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım*, İstanbul, 1964.
- Uşakizade Köşkü ve Gazi Mustafa Kemal Paşa*, İzmir, 2000.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Atatürk'ü Özleyiş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2001.
- YEŞİLYURT, Süleyman, *Atatürk'ün Gönül Galerisi*, İstanbul 2001.

ATATÜRK VE MİLLÎ BENLİK

Vehbi GÜNAY*

Millî benlik, bir milletin özvarlığı, onu kendisi yapan değerler, bireylerini birbirine bağlayan duygular ve olgular bütünü olarak açıklanabilir. Millî benlik, millet mensuplarının aynı ülkü çerçevesinde, aynı tarih şuuru içerisinde, aynı gelecek hedeflerinin bilinçli bir birleşmesi olarak meydana gelir ve gelişir. Millî benliğin gelişebilmesi için en başta gelen şart millî kültürün gelişmesidir. Milletleşme sürecinde önemli bir yeri olan millî benlikten yoksun toplumlarda millî birlik ve beraberlikten söz edilemeyeceğinden bu gibi toplulukların yok olması kaçınılmaz bir sonuçtur. Millî benlik, milliyet duygusunu geliştirir ve milliyetçilik ilkesini doğurur. Millî benliklerine sahip olamayan toplulukların taklit etmek istedikleri toplum gibi olamayacakları için de sonları yok olur.

Türk Milliyetçiliği esasına dayanan Türk inkılâbı, millî birlikten doğan Türk Devleti'ni ortaya çıkarmıştır. Devletimizin kurucusu Gâzi Mustafa Kemâl Atatürk, milleti “*dil, kültür, mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasî ve içtimaî heyettir*” şeklinde açıklamaktadır¹. Millî benlikten söz edildiğinde Atatürk'ün bu tanımı hareket noktası olmak durumundadır. Türk Milleti'ne dayanan Türk Milliyetçiliğinde ise, aynı ortak geçmişe, ahlâka, hukuka sahip bulunan, aynı ortak kültür ve idealleri benimseyen, kaderlerini kendi içten gelen istekleriyle buna bağlayan bütün vatandaşların Türk kabul edileceği temel ilkedir.

Büyük ve zengin bir tarih ile öğrenmek, böyle bir tarihî geçmişe sahip insanların hakkı olduğu gibi millî benliğin gelişmesi açısından da heyecan ve atılım isteği uyandıran unsurların başında gelmektedir. Atatürk: “*Türk çocuklarında kabiliyet, her milletinkinden üstündür. Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, büsbütün Türk çocukları kendileri için lâzım gelen hamle kaynağını o tarihte bulabileceklerdir. Bu tarihten Türk çocukları bağımsızlık fikrini kazanacaklar, o büyük başarıları düşünecekler, harikalar yaratan adamları öğrenecekler, kendilerinin aynı kandan olduklarını düşünecekler ve bu kabiliyetle kimseye boyun*

* Yard. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
vehbi@edebiyat.ege.edu.tr

¹ *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul 1931, s. 179.

eğmeyeceklerdir” sözleriyle aynı zamanda Türk millî benliğinin gelişimi için de gerekli unsurları sıralamaktadır².

Mustafa Kemâl Atatürk’ün mensup olduğu millette var olan cevhere güvenmesi ve gelecek hakkındaki düşüncelerini bir nebze de olsa takip etmemize yarayacak ilk olaylardan birisi sınıf arkadaşı tarafından şu şekilde aktarılmaktadır: 1902 yılı Haziran ayı sonlarında, ki Mustafa Kemâl bu tarihte genç bir Harp Okulu öğrencisidir, sınıf arkadaşı Ali Fuat Cebesoy’un evinde Erkân-ı Harp Mirlivası (Tuğgeneral) Osman Nizamî Paşa ile görüşmesinde, onun istibdat devrinin mutlaka yıkılacağı, yerine gelecek olan batılı manada bir idarenin memleketi kurtaracağı konusunda endişeleri olduğu düşüncesine Mustafa Kemâl:

“Paşa hazretleri Garplı mânadaki idareler de zamanla gelişmişlerdir. Bugün uyur gibi görünen milletimizin çok kabiliyeti ve cevheri vardır. Fakat bir inkılâp vukuunda bugün işbaşında olanlar, yerlerini muhafaza etmeye kalkarlarsa, o vakit buyurduğunuzu kabul etmek lâzım gelir. Yeni nesiller içerisinde her hususta itimada lâyık insanlar çıkacaktır” şeklinde cevap vermiştir³. Bu sözleriyle kendisinde var olan cevheri ortaya koymuş olan genç askerin millete olan inancının geçen zaman ile kuvvetlendiğine hiç şüphe yoktur.

Mustafa Kemâl Atatürk hâtıralarında, kendisine millî benlik gururunu tattıran ilk anlatımın Manastır Askeri İdadisi’nde öğrenci iken (1895-1898) okuduğu Mehmet Emin Yurdakul’un *“Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur”* mısraıyla başlayan manzumesi olduğunu belirtmektedir. Ancak, bundan daha kuvvetli olarak bu hissi orduya katıldığı ilk günlerde bir Anadolu çocuğunun göz yaşlarında görmüş ve kuvvetle hissetmiştir. *“Ondan sonra Türklük, benim en derin güven kaynağım, en engin övünç dayanağım oldu”* sözleriyle hayatının bir dönüm noktası olarak kaydettiği olay, 5 Şubat 1905 tarihinde kurmaylık stajı için görevlendirildiği süvari alayının bulunduğu Hayfa’da geçmiştir. Burada, o bölgeden toplanmış acemi askerlere piyade eğitimi verilmektedir. Öğretici kadro, tecrübeli ve Anadolulu kıta çavuşları olan Türk delikanlılarıdır. Subaylar, çavuşların eğitimlerini denetlemektedir. Subaylar arasında yaşı ilerlemiş Makedonya Türklerinden bir Yüzbaşı, çavuşlardan birini *“... Türk”* sözleriyle azarlayarak

² M. Şemsettin Günaltay, “Birinci Birleşim İkinci Oturumda Yaptığı Konuşma”, *Olağanüstü Türk Dil Kurultayı 1951*, Ankara 1954, s. 33.

³ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Hâtıraları*, 2. Baskı İstanbul 1981, s. 36.

kavm-i necib-i Arab'a mensup askerlere sert davranamayacağını, ağır sözler söyleyemeyeceğini, onların ayaklarına su bile dökmeğe lâîyk olmadığını söylemesi ile birlikte manasızca gelişen bu durum karşısında çavuşun itaatini bozmayarak sessizce gözyaşlarına boğulduğuna tanık olan Mustafa Kemâl Atatürk bu olayla ilgili olarak daha sonra şunları anlatmaktadır⁴:

“Ben, bir taraftan üzgün ve sinirli, bu sahneyi seyrederek ve söylenenleri dinlerken, bir yandan da içimde bir isyan duygusu şahlıyor ve şöyle düşünüyordum: ‘O erin bağlı olduğu kavim, bir çok bakımdan necib olabilirdi. Fakat çavuşun, yüzbaşının benim bağlı olduğumuz kavmin de tarihleri şerefle dolduran büyük ve asil bir ulus olduğu da bir an şüphe götürmez bir gerçektir. Türklük hakkındaki o günkü görüş ise, doğrudan doğruya Türk aydınlarının kendi kendini bilmemesinden ve başka uluslarda şu veya bu sebeple üstünlük var sayarak, kendini onlardan aşağı görüp nefesine olan güveni yitirmesindendir. Artık bu yanlış görüşe son vermek, Türklüğümüzü bütün asalet ve necabeti ile tanımak ve tanıtmak gerekmektedir’ dedim ve o andan beri inandığım bu gerçeğe bütün Türklerin inanmasını, bununla övünüp kendine güvenmesini ülkü bildim.”

Geçen zaman, savaşlar içerisinde yoğrulan Mustafa Kemâl'in karakterini keskinleştirmiş, yaşadığı olaylar millete olan güvenini pekiştirmiştir. İleride milletin esaretten kurtuluşuna, bağımsızlığını kazanarak uygar dünya önünde hak ettiği yeri kazanma aşamalarına imza atarak yeni Türk Devleti'nin kurucusu ve Türk Milleti'nin çağdaşlaşma öncüsü olacak olan genç Mustafa Kemâl'in hayata bakış açısının çerçevesini çizmiştir.

Mustafa Kemâl Paşa, 24 Mayıs 1918'de *“Her şeye rağmen muhakkaka bir nûra doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleket ve milletim hakkındaki pâyânsız muhabbetim değil, bugünün karanlıkları, ahlâksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ziya serpmeğe ve aramağa çalışan bir gençlik gördüğümdür...”*⁵

⁴ 14 Eylül 1931 günü Dolmabahçe Sarayı balkonunda bir sohbet esnasında anlattığı bu olay ile ilgili olarak bkz. Faik Reşit Unat, “Ne Mutlu, Türküm Diyene!”, *T.D.K. Türk Dili Dergisi*, S. 146, (1963), s. 77-78.

⁵ Mustafa Kemâl Paşa'nın Ruşen Eşref Ünaydın'a armağan ettiği resminin üzerine yazdığı bu yazı hak. bkz. Cevad Memduh Altar, “Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Dünya Görüşünde Gerçek-Sevgi'nin Yeri”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. IV, S. 11 (Mayıs 1988), s. 299.

Mustafa Kemâl Paşa'nın Ruşen Eşref Ünaydın'a Armağan Ettiği Resim

sözleriyle Türk'ün âfakının karardığı, çoğu kimsenin ümitsizliğe düştüğü günlerde dahi kendisinde mevcut millet düşüncesi ve gelecek ile ilgili görüş ve düşüncelerini belirtmektedir. Daha sonraları ise bu tarihlerdeki inancındaki kesinliğini;

“Ben 1919 senesi Mayısı içinde Samsun’a çıktığım gün elimde maddî hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk Milleti’nin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevî bir kuvvet vardı. İşte ben bu ulusal kuvvete, bu Türk Milleti’ne güvenerek işe başladım... Ben, Türk ufuklarından bir gün behemehal bir güneş doğacağına, bunun hararet ve kuvvetinin bizi ısıtacağına, bundan bize bir güç çıkacağına o kadar emindim ki, bunu âdeta gözlerimle görüyordum” şeklinde dile getirmektedir⁶.

O, millete inanmayı ve güvenmeyi hepimizin bildiği *“Ne mutlu Türk’üm diyene!”* vecizesiyle netleştirmiş ve bu düşüncenin geçirmesi gereken aşamaları da *“Türk! Öğün, Çalış, Güven”* esasıyla şekillendirmiştir⁷. Nitekim, 22 Mayıs 1919’da, Samsun’da başlayan yolculuğunun ilk adımlarında, İstanbul’da Sadaret makamına gönderdiği raporda İzmir’in işgâli dolayısıyla *“Türklüğün ecnebi idaresine tahammülü olmadığı”*’nı belirterek izlenecek yolu *“Millet, yek vücut olup hâkimiyet-i milliye esasını, Türklük duygusunu hedef ittihaz etmiştir”*⁸ sözleriyle dile getirmiştir⁹.

⁶ 26 Mart 1937’de Ankara’daki Bursalı öğrencilerin düzenlediği Uludağ gecesindeki konuşma için bkz. 01.04.1937 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nden Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri*, II (1906-1938), 4. Baskı, Ankara 1989, s. 328.

⁷ A. Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*, 4. Baskı Ankara 1984, s. 318; Tuncer Baykara, “Atatürkçülük Üzerine: ‘Türk, Öğün, Çalış, Güven’”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, İzmir 1989, s. 21-29.

⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Ankara 1983, s. 44. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Mustafa Kemâl Paşa’nın Millî Mücadele programını açıklayan ilk belge niteliğindeki bu rapor için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)*, Ankara 1959, s. 49 vd.

⁹ 28 Aralık 1919’da Ankara’ya gelişinin ertesi günü şehrin ileri gelenlerine millet egemenliğine olan inancını şu sözlerle dile getirmektedir: *“bir millet kendi kuvvetine istinaden mevcudiyet ve istiklâlini temin etmezse şunun bunun baziçesi olmaktan kurtulamaz. ... Teşkilâtımızda Kuvâ-yı Milliye’nin âmil ve irade-i milliye’nin hâkim olması esası kabul edilmiştir. Bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir hâkimiyet tanırılar: Hâkimiyet-i Milliye ...”* Bkz. Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri*, II (1906-1938), 4. Baskı Ankara 1989, s. 11. 30 Ağustos 1924’de Büyük Zafer’in ikinci yıldönümünde Dumlupınar’da yaptığı konuşmada da millet egemenliği hakkındaki düşüncesini *“Millî egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar yok olur”* şeklinde vurgulamıştır. Bkz. Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri*, III, İkinci Baskı Ankara 1959, s. 179.

3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemâl Paşa, şehrin dışında Ilıca mevkiinde Kolordu komutanı Kâzım Karabekir, kurmay subayları ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti tarafından karşılanmıştır. Günbatımından birkaç saat önce bu yerde ağırılanan Mustafa Kemâl Paşa ve arkadaşları dinlenirken yanlarına beş on kağıdı ile kadın, erkek, çoluk çocuk yirmi otuz kişilik bir muhacir kabileci gelmiştir. Kabilenin başında bulunan iri, dinç vücutlu, gür beyaz sakallı bir ihtiyar onların yanına yaklaşarak Mustafa Kemâl Paşa ile konuşmaya başlamıştır. Paşanın, nereden geldikleri sorusuna ihtiyar, Rus gelirken muhacir olarak Çukurova'ya indiklerini şimdi ise köylerine döndükleri cevabını vermiştir. Orada geçinemedikleri için mi göç ettiklerinin sorulması üzerine ihtiyar:

“-Hayır Paşam, Çukurova cennet gibi bir yer. Bir eken yüz alıyor. Allah millete zeval vermesin. Bize tarla da verdiler, çayır da Hamdolsun uşaklar da çalışkandırılar. Değil Çukurova gibi bir yerden taştan bile ekmeklerini çıkarırlar. Geçimimiz padişahla bile yoktu. Çok rahattık. Yalnız son günlerde işittim ki, İstanbul'da 'ırzı kırıklar' bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki görem, bu 'namertler' kimin malını kime veriyorlar ?” cevabını vermiştir. Olayı nakleden Kars mebusu, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkez heyeti azası Cevat Dursunoğlu; tunç çehreli, beyaz sakallı, gün görmüş ihtiyarın inanç dolu göğsünden gelen bu sesin yine onun gibi tunç çehreli kahraman askerin gözlerini yaşarttığını bu eski Türk kalesine millet işi için milletle beraber çalışmaya gelen büyük devlet adamının yaşlı gözlerle arkadaşlarına ‘bu milletle neler yapılmaz!’ diyerek vedalaştığını kaydetmektedir¹⁰.

Kaderini milletinden ayırmayan bu insan, tam şekillenmese de “bir şeyler yapmanın” peşindedir. 19 Mayıs 1919'da yeniden ayak bastığı “Uçurumun kenarında yıkık bir ülke” olan Anadolu toprakları da aynı kıpırdanmalar içerisinde ve kendisine dayatılanları kabul etmek istememektedir. Hayatı savaş meydanlarında geçmiş, ölümü hiçe sayarak görevini hakkıyla yerine getiren bir asker için, verilmesi zor kararların, geri dönüş için köprülerin yıkılması gerekliliğinin ve umursamadan ilerlemenin dönüm noktası gelmiştir. Şüphesiz ki, mâzisi kahramanlıklarla dolu şerefli Türk ordusunun bir ferdi olarak görevinden ayrılmak Mustafa Kemâl Paşa için yerine

¹⁰ Cevat Dursunoğlu, “Bir Hatıra: Mevlûd Ağa” *Ülkü*, S. 4, 16 İkinci ciltin 1941. Yeniden yayımları için bkz. S. Arif Terzioğlu, *Yazılmayan Yönleriyle Atatürk*, İstanbul 1963, s. 49 vd.; İsmail Habib Sevük, *Yurttan Yazılar*, 2. Baskı Ankara 2002, s. 365-367.

getirilmesi gereken zor görevlerden birisi olmuştur¹¹. Ancak bu görev, Mustafa Kemâl Paşa için Anadolu'ya geçerek mensup olduğu milletin hizmetinde, ona haksız biçimde yüklenen ağır yükün hafifletilmesinde alacağı, üstlenilmesi gereken bir sorumluluğun ifadesinden başka bir şey değildir.

Ekim 1919'da Amasya'da bulunduğu sırada panayırda davetli olduğu bir pehlivan güreşinde üstü, başı ve hâli perişan durumda olan insanların kendisine gösterdikleri yakınlık üzerine Mustafa Kemâl Paşa, yanında bulunan Ruşen Eşref Bey'e "... Böyle milletten nasıl ayrılırsın? Bu palaspârelerin içinde perişan gördüğün insanlar yok mu, onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey!... Çanakkale'yi kurtaran bunlardır. Kafkas'ta, Galiçya'da, şurada burada arslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır" sözleriyle o anki duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir¹².

8 Temmuz 1920'de cepheden gelen ve pek de iç açıcı olmayan haberler üzerine T.B.M.M. kürsüsünden yaptığı konuşmada: "... garp milletlerini, bütün dünya milletlerini tanırım. Fransızları tanırım. Almanları, Rusları ve bütün dünyanın milletlerini şahsen tanırım ve bu muarefem de harp sahalarında olmuştur, ateş altında olmuştur. Ölüm karşısında olmuştur. Yemin ederek size temin ederim ki, bizim milletimizin kuvve-i mâneviyesi bütün milletlerin kuvve-i mâneviyesinin fevkindedir..." sözleriyle belirttiği üzere en karamsar günlerin yaşandığı zamanlarda bile mensup olduğu millete olan inancını net bir biçimde dile getirmekten çekinmemekte ve umutsuzluğa düşenlere kurtuluş meşalesi yakmaktadır¹³. Aynı dönemde Atatürk'ün millete olan güvenci ve duygularını yanında bulunanlara "... Milletimiz çok büyüktür. Hiç korkmayalım. O esaret ve zilleti kabul etmez. Fakat onu bir araya toplamak ve kendisine, 'Ey millet! Sen esaret ve zilleti kabul eder misin?' diye sormak lâzımdır. Ben, milletin vereceği cevabı biliyorum. Ben, milletin büyüklüğünü biliyor ve bu sual karşısında, onun, o

¹¹ Bu konuda bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1988, 62 vd. Görevinden ayrılmasının ardından kendisine inanmayan hatta cephe alan insanlar için de daha sonraları "inanmayanlar da inananlar kadar haklı idiler. Ben Erzurum'dan İzmir'e sağ elimde tabanca, sol elimde sehpa, öyle geldim" demiştir. Bkz. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1980, s. 209.

¹² 24-25 Ekim 1919'da Amasya'da Tasvir-i Efkâr gazetesi muhabiri Ruşen Eşref (Ünaydın) ile yapılan mülâkat için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II (1918-1937), 4. Baskı, Ankara 1989, s. 15.

¹³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1938), 4. Baskı Ankara 1989, s. 84-85.

suali soran çocuklarını canı gibi seveceğini ve alınlarından öpeceğini biliyorum. Ben biliyorum ki bu millet, kendisine bu suali soran çocuklarının, hep o esasa müstenit tedâbir ve tertibâtını canla, başla kabul edecektir. Onun için işte ben şimdi bu yoldayım, onun çok sağlam bir yol olduğuna kâni olarak...” sözleriyle aksettirmektedir¹⁴.

Hürriyet ve istiklâlin karakteri olduğunu mütemadiyen vurgulayan Mustafa Kemâl Paşa, egemenliğin kayıtsız, şartsız millete âit olduğuna inanmakta ve bunun gerçekleşmesi için çalışmaktadır. Yeniden inşa edilen bir milletin dünyada hak ettiği yerde bulunabilmesi için sahip olması gereken donanımları kazanması inkılâpların gerekçesini teşkil etmiştir. Ancak, O, gerçekleştirdiği bütün işlerin hareket noktası ve hedefi olarak, millet unsurunu daima önde tutarak benliğini bulmuş bir milletin varlığını arzulamıştır. Ankara'daki İngiltere Büyükelçisi Sir Percy Lorain, Atatürk'ün ölümü üzerine hazırladığı 25 Kasım 1938 tarihli raporunda; “... *Yalnız bu veya şu savaşı kazanmak, bu kanunu veya şu alfabeyi tatbik etmek, fesi yasaklamak ve devleti lâikleştirmek değil, yüzyıllar boyunca bir milleti teşkil eden ruhu kamçılayıcı idaresizlik altında kalmasına müsaade edemeyeceği hesapsız kuvvet ve kabiliyetleri hürriyete kavuşturmakla son onbeş yıl zarfında ölçülmesi güç iyilikler yapmıştır...*” demektedir¹⁵.

Devletimizin kurucusu Ulu Önder Mustafa Kemâl Atatürk, milletimizin içinde varlığını tespit ettiği kendisine güvenmeme/güvenememenin, yabancılaştırmanın ve kendisinden nefret etmenin kısacası alçaklık kompleksinin yılların kökleştirdiği bir zihniyet sorunu olduğunun farkındadır¹⁶. Bu soruna 1923 yılında yaptığı bir konuşmada şu sözlerle dikkat çekmektedir¹⁷: “... *Milleti uzun yıllar gaflette bırakan esbâb-ı mütenevvia arasında hakikî noktayı, bir kelime ile ifade etmiş olmak için diyebilirim ki, bütün sefaletlerimizin sebab-i kat'isi zihniyet meselesidir. İnsanlar ve insanlardan mürekkep olan cemiyetler her şeyden evvel bütün*

¹⁴ Yunus Nadi Abadanlıoğlu, *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul 1955, s. 98-99.

¹⁵ Salâhi R. Sonyel, “Bir Yabancı Gözü İle Atatürk”, *Türk Kültürü*, Yıl: IX, Sayı 97 (Kasım 1970), s. 24; aynı yazar, *Atatürk-The Founder of Modern Turkey*, Ankara 1989, s. 208.

¹⁶ Dönemin ünlü bürokratlarından olan Hilmi Uran hatıralarında Nafia Vekâleti'ndeki görevi sırasında Sivas-Erzurum demiryolu hattının yapım hikâyesine yer vermektedir. Buna göre; mühendislerin uygun gördüğü Zara yönünde gidecek hatta Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa karşı çıkarak Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* adlı eserinde okuduğu demir madeni bulunduğunu kaydına dayanarak hattın Divriği'den geçmesini sağlamıştır. Bkz. Hilmi Uran, *Hâtıralarım*, Ankara 1959, s. 238-239. Ayrıca bkz. Tuncer Baykara, *a.g.m.*, s. 26.

¹⁷ 20 Mart 1923'de Konya Türk Ocağı'nda yapılan konuşma için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, (1906-1938), 4. Baskı Ankara 1989, s. 142.

fertleriyle salim bir zihniyete sahip olmalıdırlar. Zihniyeti zayıf, çürük, sakîm, sefîh olan bir heyet-i ictimaiyenin bütün mesaisi hebadır...”

Atatürk’ün altını çizdiği “*zihniyet meselesi*”nin ulaştığı boyutlarla kendisine inanan, devletimizin kuruluşunda emeği geçen kişilerde dahi izlenebilmesi konunun önemi hakkında bir fikir vermektedir¹⁸. Ünlü müteşebbislerimizden Vehbi Koç’un naklettiği olay Atatürk’ün bu konuda göstermiş olduğu hassasiyetin yerindeliğine işaret etmektedir. 1932 yılında Refik Saydam¹⁹’ın Sağlık Bakanlığı zamanında Ankara Numune Hastahanesi’nin beton kısmının inşaatının Alman firması tarafından tamamlanması ile geri kalan işlerinin bitirilerek açılışının Cumhuriyet Bayramı’nın onuncu yıldönümüne yetiştirilmesi düşünülmektedir. Şartnameye göre, yurt dışından gelecek malzemenin bedeli ancak yumurta ve tütün gibi belirli malların ihracı ile takas usulüyle ödenecektir. İhaleyi kazanan müteşebbisimiz bir sorun ile daha karşılaşmıştır. Bu durumu hâtıralarında şu sözlerle nakletmektedir:

“İhale evrakı tasdik edilmek üzere Sağlık Bakanı Refik Saydam Beye gönderildi. Bakan, Türkler yapamaz diye işi yabancılara vermeyi aklına koymuş. İhalenin bizde kaldığını görünce vermemek için yollar aramakta olduğunu haber aldım; kendisini ziyaret ettim.

“Türkler bu işi yapamazlar, ancak yabancı bir firma ile ortak olduğunu ispat edersen, bu işi size verebilirim” dedi.

Almanya’da bir firma aradık, ‘Yehliski Tekilman’ adında bir firma bulduk. Firma, hiç bir sorumluluğa girmemek, göndereceği mühendisin ücretlerini de bizim ödememiz şartıyla 20.000 liraya adını verebileceğini söyledi, anlaşmayı yaptık”²⁰.

¹⁸ Zihniyet meselesinin tarihi süreç içerisinde geçirdiği gelişimin izlenmesi açısından değişik örneklerle ilgili olarak bkz. Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir 1992.

¹⁹ Mustafa Kemâl Paşa ile birlikte IX. Ordu-yı Hümayûn Kıtaât Müfettişliği Sıhhiye Müfettiş Muaviniği görevi ile 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkan Dr. Refik Saydam, başlangıcından itibaren Millî Mücadele’nin içerisinde yer almış, Cumhuriyetin ilanı ile Sağlık Bakanlığı ve İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığı döneminde ilk Başbakanı olmuştur.

²⁰ Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem*, İstanbul 1973, s. 50-51.

Milletine güvenememenin yol açtığı ve açacağı durumları Nutuğunda net bir şekilde ifade eden Mustafa Kemâl Atatürk bu hastalığın çözüm çaresini de yine kendisi vermektedir²¹:

“Baylar, maddî ve özellikle manevî çöküş, korkuyla acz ile başlar. Âciz ve korkak insanlar, herhangi bir felâket karşısında milletin de hareketsiz kalmasına, çekingen bir hale gelmesine yol açarlar. Beceriksizlik ve tereddütte o kadar ileri giderler ki, âdeta kendilerini küçük görürler. Derler ki, biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz kayıtsız ve şartsız, mevcudiyetimizi bir yabancıya bırakalım. Balkan muharebesinden sonra milletin, bilhassa ordunun başında bulunanlar da, başka tarzda ve aynı zihniyeti takip etmişlerdir. Türkiye’yi, böyle yanlış yollarda batma ve yok olma vâdisine sevk edenlerin elinden kurtarmak lâzımdır. Bunun için, bulunmuş bir hakikat vardır, ona uyacağız. O hakikat şudur: Türkiye’nin düşünen kafalarını, büsbütün yeni bir imanla donatmak ... Bütün millete taze bir manevî güç vermek ...”

Herkesin millete inanmasını, ondan güç almasını ve hizmet etmesi düşüncesini ifade eden Mustafa Kemâl Atatürk, en büyük sevginin millet sevgisi olduğunu ve bu uğurda çalışmanın gerekliliğini: *“Millet sevgisi kadar büyük sevgi yoktur. İstiklâl Harbi’nde benim de millete ettiğim bir takım hizmetler olmuştur zannedirim. Fakat, bunlardan hiçbirini kendime mal etmedim. Yapılanın hepsi milletin eseridir dedim. Aranacak olursa doğrusu da budur. Mâzide sayısız medeniyet kurmuş bir ırkın ve milletin çocukları olduğumuzu ispat etmek için, yapmamız lâzım gelen şeylerin hepsini yaptığımızı ileri süremeyiz. Bugüne ve yarına bırakılmış daha büyük işlerimiz vardır. İlmî araştırmalar da bunların arasındadır. Benim arkadaşlarıma tavsiyem şudur: Şahsınız için değil, fakat mensup olduğunuz millet için elbirliği ile çalışalım. Çalışmaların en büyüğü budur.”* sözleriyle vurgulamaktadır²². Millî Mücadele’nin ardından Samsun’a gerçekleştirdiği bir gezisinde kendisine sitâyişli sözlerle hitap eden öğretmenlere: *“Memleket ve milletin hayat ve âtisine olan muhabbet ve hürmetimden dolayı huzurunuzda bir nokta-i hakikati izaha mecburum. Vatandaşlar, vatandaşınız herhangi bir şahsı istediğiniz gibi sevebilirsiniz. Kardeşiniz gibi, arkadaşınız gibi, babanız gibi, evlâdınız gibi, sevgiliniz gibi*

²¹ Gazi Mustafa Kemâl (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, C. II 1920-1927, 2. Baskı Ankara 1987, s. 850-852.

²² Afet İnan, *a.g.e.*, s. 309.

sevebilirsiniz! Fakat bu sevgi sizi mevcudiyet-i milliyenizi bütün muhabbetlerinize rağmen herhangi bir şahsa, herhangi bir sevdiğinize vermeğe sâik olmamalıdır. Bunun aksine hareket kadar büyük hata olamaz... Ben, ancak vazifemi yaptım. Bana, bu ilhamı ve kudreti nereden aldığımı soruyorsunuz. Cevap olarak diyebilirim ki, bugünkü intibahı, düne, geçmişe borçluyuz. Geçmişte bu milletin çektiklerinden büyük ilham ve kudret kaynağı olamaz.²³ sözleriyle sevginin millîliğine işaret eden Atatürk, kin ve nefret duygularının bile millî olması gerektiğini 1923'teki bir konuşmasında; "Bu millet millî benliğini idrak ve bunu bütün dünyaya ispat eylemiştir... Milletleri yükselten bu havassa bir âmil daha ilâve edelim: İntikam hissi. Milletlerin kalbinde intikam hissi olmalı. Bu, bayağı bir intikam değil, milletin hayatına, ikbaline, refahına düşman olanların zararlarını gidermeye yönelen bir millî intikamdır" şeklinde vurgulamaktadır.²⁴

Yaradılıştaki fevkalâdeliği "Türk" olarak dünyaya gelmesine bağlayan Atatürk, "Türk milleti büyük bir arslandır. Biz hepimiz onun tüyleri arasına sıkışmış ve sığınmış göz ile görülmez küçük varlıkları. O arslanın büyük hareketleri ve hamleleri ise inkılâp hareketleri ve hamleleridir. Bu arslanı tahrik edebilmek.. İşte bizim için iftihar edilebilecek rol budur" demektedir²⁵. O, çetin işler başarmak için yaratılan Türk Milleti'nin mensubu olmakla iftihar etmektedir²⁶. Milliyetçiliği ise, millet sevgisi, millete güvenme ve onu yükseltme aşkı olarak kabul etmektedir. Sadece savaş alanlarında değil gerçekleştirdiği bütün işlerde bu millî duygunun tesiri ile hareket etmiş ve bu uğurda hayatını cömertçe harcamıştır. Ondaki ahlâk, çalışma, nefsin feragati ve gerektiğinde seve seve nefsin fedasını talep eden

²³ 22 Eylül 1924'de Samsun'da öğretmenlere yaptığı konuşma için bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II (1906-1938), 4. Baskı Ankara 1989, s. 203.

²⁴ 16 Mart 1923'te Adana Türk Ocağı'nda yaptığı konuşma için bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II (1906-1938), s. 117.

²⁵ Asım Us, *Hatıra Notları (Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları)*, İstanbul 1966, s. 322.

²⁶ "Bu memleket, Dünyânın beklemediği, aslâ ümit etmediği bir müstesna mevcûdiyetin yüksek tecellisine, yüksek sahne oldu. Bu sahne en aşağı 7 bin senelik bir Türk beşiğidir. Beşik tabiatın rüzgârlarıyla sallandı; beşiğin içindeki çocuk tabiatın yağmurlarıyla yıkandı; o çocuk tabiatın şimşeklerinden, yıldırımlarından, kasırgalarından evvelâ korkar gibi oldu; sonra onlara alıştı; onları tabiatın babası tanıdı; onların oğlu oldu. Bir gün o tabiat çocuğu tabiat oldu; şimşek, yıldırım, güneş oldu; Türk oldu. Türk budur: Yıldırımdır, kasırgadır, dünyayı aydınlatan güneştir". "Türk'ün Tarifi (Hikmet Bayur'un Verdiği Vesika)", *Millet Dergisi*, S. 116, (1948), s. 10-11. Atatürk'ün el yazısı olan metnin tekrar yayımı için bkz. Fethî Tevetoğlu, "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları", *Belleken*, C. L, S. 197, s. 537.

millî ahlâktır. Mükemmel bir millette, millî ahlâkiyet icapları, o millet fertleri tarafından âdeta muhakeme edilmeksizin vicdanî, hissî bir şevkle yapılır. En büyük millî heyecan işte budur²⁷.

O, 20 Mart 1923'de yaptığı bir konuşmada millî benliğin önemi ve bunun düşmanları karşısında takınılacak tavrı net bir biçimde ortaya koymak suretiyle gerçek kurtuluşa kavuşulacağını belirtmektedir:

“Bizim milletimiz, milliyetinden tegafül edişinin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki akvâm-ı muhtelif hep millî akîdelere sarılarak, milliyet mefkûresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile içlerinden koğulunca anladık. Kuvvetimizin zaafa uğradığı anda bizi tahkir, tezlil ettiler. Anladık ki, kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak evvelâ bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen, bütün eʻal ve harekâtımızla gösterelim; bilelim ki, millî benliğini bulamayan milletler başka milletlerin şikârdır.

Mevcudiyet-i milliyemize düşman olanlarla dost olmayalım. Böylelerine karşı bir Türk şairinin dediği gibi (Karşı duvardaki levhayı işaret ederek:)

‘Türküüm ve düşmanım sana, kalsam da bir kişi’

*diyelim. Düşmanlarımıza bu hakikati ifade ettiğimiz gün, kanaatimize, mefkûremize, istikbalimize yan bakan her ferdi düşman telâkki ettiğimiz gün, millî benliğe uzanacak her eli şiddetle kırdığımız, milletin önüne dikilecek her haili devirdiğimiz gün, halâs-ı hakikîye vâsıl olacağız.*²⁸

Millî benlik ve bilincin ayakta kalması ve uyanık bulunması için dil ve tarih ile uğraşmayı mecbur kabul eden Mustafa Kemâl Atatürk, millî duygunun gelişmesi için dillerin en zenginlerinden biri olan Türkçe'nin millî ve zengin olmasını, yabancı diller boyunduruğundan korunması gerektiğini belirtmektedir. Türk Milleti'nin kalbi ve zihni olarak nitelendirdiği Türk dilinin, milletimizin geçirdiği nihayetsiz felâketler içinde ahlâkını,

²⁷ Afet İnan, a.g.e., s. 316.

²⁸ 20 Mart 1923'de Konya Türk Ocağı'nda verilen çay ziyafetinde yaptığı ve 26 Mart 1923 günü Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanan konuşma için bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II (1906-1938), 4. Baskı Ankara 1989, s. 147.

an‘anelerini, hâtıralarını, menfaatlerini kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyini dili sayesinde muhafaza ettiğini kaydetmektedir²⁹.

Mensup olmakla övünç duyduğu topluluğun yüksek haysiyetine aykırı hareket edemeyeceğini ifade eden Atatürk, mensubiyetiyle öğündüğü Türk Milleti’nin hiçbir ferdinin milletin asıl vatani, ümitsiz felâkete düştüğü zaman görevli oldukları, vicdanen, namusen, haysiyeten yükümlü bulundukları vazifeyi yapmaktan geri durmayacaklarını, mecburî, vicdanî, insanî ve millî namus gereği bu kutsal görevi kabul etmeyenlerin kalp ve millet vicdanından ilham almamış kapkara sefil vicdanlar olduklarını belirtmektedir. Onun, Türk Milleti için öngördüğü hedef (*millet mefkûresi*), bütün dünyada tam manasıyla medenî bir sosyal topluluk olarak çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkmanın motor gücü, millî benliğin benimsenmesi ve bu şuurla çalışılması daha doğrusu yaşanmasıdır. Atatürk’ün hayatının ve gerçekleştirdiği bütün inkılâp hareketlerinin temelinde bu yer almış, yeni Türk Devleti’ni oluşturan Türk Milleti’nin de bu ideolojiyle ilerleyebileceğini belirterek, başarının anahtarını gelecek nesillere sunmuştur³⁰. Bu anahtar, etkisini gün geçtikçe daha fazla hissettiren güzel ülkemizin sorunlarının da çözümü için kullanılacak yegâne hareket noktasını oluşturmaktadır. Atatürk’ün mutlu, güçlü ve çağdaş Türkiye yaratma ülkü ve coşkusunun ancak onun çizdiği yol ile mümkün olabileceği hatırlardan çıkmamalıdır.

²⁹ Bu konuyla ilgili olmak üzere tarih hakkında da değerlendirmeler yapan Atatürk “*Biz Balkanları niçin kaybettik biliyor musunuz? Bunun tek bir sebebi vardır; bu da İslâm araştırma cemiyetlerinin kurduğu dil kurumlarıdır. Bizim içimizdeki insanların millî bilinçlerini uyandırdığı zaman, biz Balkanlarda Trakya hudutlarına çekildik*” demektedir. Bkz. Enver Behnan Şapolyo, “İkinci Birleşim Birinci Oturum’da Yapılan Konuşma”, *Olağanüstü Türk Dil Kurultayı 1951*, Ankara 1954, s. 54.

³⁰ Bu durumu “*Büyük dâvamız, en medenî ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste başarı, ancak, türeli bir plânla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir.*” şeklinde ifade etmiştir. Bkz. Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri*, I, T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1938), 4. Baskı Ankara 1989, s. 419. Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Nutku’nda da “*Milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, futrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür*” sözleriyle yol haritasının unsurlarını belirtmiştir. Bkz. Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri*, II (1906-1938), s. 275.

KAYNAKÇA

- Gazi Mustafa Kemal (ATATÜRK), *Nutuk-Söylev*, C. II 1920-1927, 2. Baskı Ankara 1987.
- Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri, I, T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1938)*, 4. Baskı Ankara 1989.
- Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri, II (1906-1938)*, 4. Baskı Ankara 1989.
- Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri, III*, İkinci Baskı Ankara 1959.
- ABADANLIOĞLU, Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul 1955.
- ALTAR, Cevad Memduh, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Dünya Görüşünde Gerçek-Sevgi'nin Yeri", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. IV, S. 11 (Mayıs 1988), s. 299-309.
- ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, İstanbul 1980.
- BAYKARA, Tuncer, "Atatürkçülük Üzerine: 'Türk, Öğün, Çalış, Güven'", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, İzmir 1989, s. 21-29.
- BAYKARA, Tuncer, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir 1992.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara 1959.
- CEBESÖY, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Hâtıraları*, 2. Baskı İstanbul 1981.
- DURSUNOĞLU, Cevad, "Bir Hatıra: Mevlûd Ağa", *Ülkü*, S. 4, 16 İkinciteşrin 1941.
- GÜNALTAŞ, M. Şemsettin, "Birinci Birleşim İkinci Oturumda Yaptığı Konuşma", *Olağanüstü Türk Dil Kurultayı 1951*, Ankara 1954, s. 33.
- İNAN, A. Afet, *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*, 4. Baskı Ankara 1984.
- KARABEKİR, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1988.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Ankara 1983.
- KOÇ, Vehbi, *Hayat Hikâyem*, İstanbul 1973.
- SEVÜK, İsmail Habib, *Yurttan Yazılar*, 2. Baskı Ankara 2002.
- SONYEL, Salâhi R., "Bir Yabancı Gözü İle Atatürk", *Türk Kültürü*, Yıl: IX, Sayı 97 (Kasım 1970), s. 23-25.
- SONYEL, Salâhi R., *Atatürk-The Founder of Modern Turkey*, Ankara 1989.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, "İkinci Birleşim Birinci Oturum'da Yapılan Konuşma", *Olağanüstü Türk Dil Kurultayı 1951*, Ankara 1954, s. 54.
- Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul 1931.
- TERZİOĞLU, S. Arif, *Yazılmayan Yönleriyle Atatürk*, İstanbul 1963.
- TEVETOĞLU, Fethî, "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları", *Belleten*, C. L, S. 197, s. 537.
- UNAT, Faik Reşit, "Ne Mutlu, Türküm Diyene!", *T.D.K. Türk Dili Dergisi*, S. 146, (1963), s. 77-78.
- URAN, Hilmi, *Hâtıralarım*, Ankara 1959.
- US, Asım, *Hatıra Notları (Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları)*, İstanbul 1966.

ATATÜRK VE AİLE

Mehmet KARAYAMAN*

Toplumun temelini oluşturan, ana-baba, çocuklar ve diğer yakın akrabalarından meydana gelen sosyal bir kurum olan aile, toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Aile, toplumun ortak değerlerinin bireye aktarıldığı ilk kurumdur. Bireylerin şahsiyetlerini belirleyen aile, dolayısıyla milletin şahsiyet ve kaderini de belirlemektedir. Toplumsal gelişmenin ve güçlenmenin temelini teşkil eden ailenin, yerine getirmiş olduğu görevlerin bir kısmı başka kurumlara devredilmiştir. Ancak ferdin kişilik gelişiminde ve toplumla bütünleşmesinde çok önemli bir yer tutan sevgi, paylaşma, dayanışma ve güvenlik duygularının tatmininde ailenin yeri doldurulamamıştır.¹ Aile, birey için önemli olduğu kadar, toplumun siyasi, hukuki, iktisadi yapısının incelenmesinde ve karşılaştırılmasında önemli bir yere sahiptir.

Diğer toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da ailenin oluşturulması ve aile bireyleri arasındaki ilişkiler gelenek ve törelere bırakılmamış, yasalarla düzenlenmiştir. Anayasada aile toplumun temel yapı taşı olarak görülmüş, devlete aile ve aile bireylerinin korunmasında yasal bir takım yükümlülükler getirilmiştir.² 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanunla tek eşlilik, mirasta kadın-erkek eşitliği gibi aileyi ilgilendiren konularda önemli düzenlemeler yapılmıştır. Atatürk döneminde hazırlanan ve okullarda ders kitabı olarak okutulan Medeni Bilgiler kitabında ise aile; “*Büyük insan topluluğunun ahlaki ve sosyal düzen içinde doğduğu en küçük kuruluş*” olarak tanımlanmakta ve ailenin görevi hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: “*Ailenin en önemli görevi çocukların terbiyesidir. Kısmen topluma ait olan bu görevde ailenin büyük hissesi vardır. Çocuklarını millet için yararlı olacak bir terbiye ile büyüten ve onlara şerefli bir ad bırakan aile, mutlu ve bahtiyar sayılır. Ana ve babalarının karşılıklı sevgi ve saygı ve içten bağlılık duygularına tanık olan çocuklar için toplum terbiyesinin temeli kurulmuş demektir.*”³

* Okutman, Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

¹ Tülin İçli, “Atatürk ve Aile” *Uluslar arası İkinci Atatürk Sempozyumu 9-11 Eylül 1991*, Ankara, 1996, s.1007.

² Muzaffer Sencer, “Türkiye’de Çocuk ve Aile”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:2 s.361.

³ A.Afetinan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını Ankara, 2000, s.414.

Atatürk, aileyi toplumun temeli olarak görmüştür. Toplumsal huzurun aile huzurunun sağlanmasıyla gerçekleşebileceğine inanmıştır. Bu inancını da ailenin önemini ve toplum için taşıdığı değeri vurgulayan şu sözlerle ifade etmiştir: *"Medeniyetin esası, ilerlemenin ve kuvvetin temeli aile hayatıdır. Bu hayatta yozlaşma, muhakkak sosyal, ekonomik ve siyasi bozulmaya neden olur. Aileyi oluşturan kadın ve erkeklerin doğal haklarına sahip olmaları, aile vazifelerini yerine getirebilme gücünde olmaları lazımdır."*⁴

Atatürk için aile aynı zamanda geleceğin nesillerinin yetiştirildiği kutsal bir kurumdur. Ailede verilecek terbiye, çocukların serbest konuşmalarını, düşündüklerini, duyduklarını olduğu gibi ifade etmelerini teşvik etmelidir diyen Atatürk, *"...Aynı zamanda onların temiz yüreklerinde; yurt, ulus, aile ve yurttaş sevgisiyle beraber doğruya, iyiye ve güzel şeylere karşı sevgi ve ilgi uyandırmaya çalışılmalıdır. Bence bunlar, çocuk terbiyesinde, ana kucağından en yüksek eğitim ocaklarına kadar her yerde, her zaman her yerde üzerinde durulacak önemli noktalardır. Ancak bu şekildedir ki, çocuklarımız memlekete yararlı birer vatandaş ve mükemmel bir insan olur"*⁵, sözleriyle aile içi eğitimin önemini belirtmektedir.

Ailenin bireyin gelişimindeki yeri büyüktür. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın aile hayatı, aileye ve evliliğe bakışı, kişiliğinin ve fikirlerinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Mustafa Kemal Paşa'nın aile hayatına baktığımızda, onun 1881 yılında Selanik'te mütevazı bir aile ortamında dünyaya geldiğini görmekteyiz.⁶ Annesi Zübeyde Hanım (1857-1923), Fatih Sultan Mehmet döneminde Konya-Karaman bölgesinden Rumeli'ye gönderilip iskan ettirilen yörüklerden Sofizade Feyzullah Efendi'nin kızı olup, "Molla Zübeyde"⁷ olarak anılmaktaydı. Babası

⁴ Atatürkçülük I Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Yayına Hazırlayan: Genelkurmay Başkanlığı, İstanbul, 1997, s.327.

⁵ Atatürkçülük I..., a.g.e., s.328.

⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın doğum tarihi ile ilgili olarak bazı eserlerde 1880 yılı gösterilmektedir. Rumi 1296 yılı 13 Mart 1880-12 Mart 1881 tarihleri arasında kapsamaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın doğum tarihi ay ve gün olarak bilinmediği için Rumi tarihin Miladi tarihe çevrilmesinde, Miladi olarak farklı tarihler verilmektedir. Kendisi ise ,doğum gününü 19 Mayıs olarak kabul etmiştir. Kendi eliyle doldurduğu nüfus cüzdanında doğum yılını 1881 olarak yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. E.Behnan Şapolyo, *M.Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul, 1958, s.16. Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eserleri I Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara, 1963, s.8.

⁷ Zübeyde Hanıma "Molla" denilmesi ile ilgili farklı yorumlar mevcuttur. Enver Behnan Şapolyo, "Molla" tabirinin Selanikli Müslüman kadınlar arasında okuma-yazma bilenler için kullanıldığını belirtmektedir. Bkz. Şapolyo, a.g.e. s.16. F. Rıfki Atay ise o dönemde 30 yaşın üzerindeki kadınlar için kullanılan genel bir tabir olarak belirtmektedir bkz.

Feyzullah Efendi, Selanik'in doğusundaki küçük Langaza Kasabası'nda çiftçilik ve ticaret yaparak yaşamını sürdürüyordu. Zübeyde Hanım'ın Hasan ve Hüseyin isminde iki erkek kardeşi vardı.⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın babası Ali Rıza Efendi (1839-1888), Selanikli orta halli bir aileden gelen Kırmızı Hafız Ahmet Efendi'nin oğludur. Atatürk'ün baba soyu Konya/Karaman'dan göçürülerek Makedonya'ya yerleştirilen “Yörük”(yürük) veya “Türkmenler”den gelmektedir.⁹ Manastır Vilayet'ne bağlı Debre-i Bala Sancağı'nın Kocacık Nahiyesi yerleşen aile takriben 1830'larda Selanik'e göçmüştür. Ali Rıza Efendi'nin Salih ve Hatice isminde iki kardeşi olup¹⁰, bazı kayıtlarda kardeşleri arasında Rukiye ve Nimeti isminin de belirtildiği görülmektedir¹¹. Ali Rıza Efendi ile ilgili bilgiler sınırlı olup ilk kayıtlar 1 Ağustos 1876'da Sırbistan ile başlayan savaş nedeniyle oluşturulan “Selanik Asakiri Milliye Taburu” ile ilgilidir. Bu birlikte Selanik Evkaf Katiplerinden Ali Efendi'nin Birinci Mülazım olarak birlikte yer aldığına dair bilgiler mevcuttur. Ali Rıza Efendi'nin gönüllü olarak görev aldığı birlik I. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a gelmiş, on gün kadar kaldıktan sonra Edirne'ye geri gönderilmiştir.¹²

Ali Rıza Efendi, Zübeyde Hanım ile evlendiğinde Selanik'te Yeni Kapı Mahallesi'nde oturuyordu. Osmanlı Rumelisinin Yunanistan sınırındaki Olimpos Dağı eteklerinde, Çayağzı veya Papaz Köprüsü denilen bölgede 3 lira aylıkla Gümrük Muhafaza Memuru olarak çalışıyordu.¹³ Yeni Kapıdaki evde Zübeyde Hanım, Fatma, Ömer ve Ahmet isminde üç çocuk dünyaya getirdi. Fatma bebekken öldü. Zübeyde Hanım, Çayağzı olarak bilinen Gümrük Muhafaza Bölgesindeki eşinin yanına taşındı. Burada Ömer ve Ahmet ismindeki çocukları öldü.¹⁴

Ali Rıza Efendi geçim sıkıntısı nedeniyle memurluktan ayrılarak, Cafer Efendi adında biri ile ortak olarak kereste ticaretine başladı. Selanik'te Atatürk'ün doğduğu pembe ev bu dönemde satın alındı. Ancak Yunan

F.Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980, s.2. A.Mango ise bu tabirin Zübeyde Hanım'ın dindar olması nedeniyle verildiğini öne sürmektedir. bkz. A. Mango, *Atatürk*, İstanbul, 2000, s.36.

⁸ Burhan Göksel, *Atatürk'ün Soy Kütüğü Üzerine Bir Çalışma*, Ankara, 1987, s.10.

⁹ Ali Güler, *Karaman'dan Kocacık'a Kızıl Oğuzlar Atatürk'ün Soy*, Ankara, 2001, s.93.

¹⁰ Faik Reşit Unat, “Atatürk'ün Ailesi Efradı ve Kendisine Karabet Dereceleri”, *V.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1960, s.737.

¹¹ Bkz. İsmet Gönülal, “Mustafa Kemal 1881-1919”, *Atatürk ve Türk Toplumu*, Ankara, 1981, s.71.

¹² İhsan Sungun, “Atatürk'ün Babası Ali Efendi”, *Belleten*, Cilt:III, Sayı:10, 1939, s.291.

¹³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt.I, 1999, s.35.

¹⁴ Mango, *a.g.e.* s.32.

eşkıyalarının faaliyetleri nedeniyle kereste ticaretini bırakmak zorunda kalan Ali Rıza Efendi, daha sonra girdiği tuz ticaretinde de başarılı olamadı. 47 yaşlarında hastalanarak öldü.¹⁵ Zübeyde Hanım Mustafa, Makbule ve Naciye ismindeki çocuklarıyla dul kalmış, Naciye de kısa bir süre sonra ölmüştür.

Mustafa Kemal, Zübeyde Hanım'ın 4. çocuğu olup, Makbule (1885-1956), Fatma (1871-1875), Ahmet (1874-1883) Ömer (1875-1883), Naciye (1889-1901) isminde beş kardeşi vardı.¹⁶ Ancak bunlardan Makbule Hanım'ın dışındakiler küçük yaşta ölmüştür. Mustafa Kemal babasını 7-8 yaşlarında kaybetti. Babası öldüğünde Şemsi Efendi Okulu'na devam etmekteydi. Babasının ölümü, *"her babası ölen çocukta olduğu gibi onda da büyük bir acı bırakmıştır. Ama o hiçbir zaman karamsarlığa kapılmamıştır. Onda giderek ağırlığını duyuran olaylar; küçük yaşta kendi geleceğini hazırlayarak gelişme yolları üzerinde tek başına karar vermeye zorlayacaktır"*¹⁷

Çocukluk yıllarında Mustafa Kemal Paşa'yı üzen bir başka olay da annesi Zübeyde Hanım'ın maddi sıkıntılar nedeniyle ikinci bir evlilik yapmasıdır. Askeri Rüştiyede bulunduğu sırada annesi, Selanik'e Mora'dan gelerek yerleşmiş bir göçmen olan Ragıp Efendi¹⁸ ile evlendi. Bu evlilik Mustafa Kemal'i kızdırmış, babasının üstüne gelen üvey babayı ilkin kabullenmemiştir. Ancak sonraları annesine karşı çok iyi davranan üvey babasının iyi ve sevimli davranışları onun gönlünü alacaktır.¹⁹

Selanik'in Balkan Savaşları'ndan (1912-1913) sonra Osmanlı Devleti hakimiyetinden çıkması nedeniyle, Mustafa Kemal Paşa'nın ailesi İstanbul'a gelmek zorunda kaldı ve Beşiktaş Akaretlerde bir eve yerleşti. Mustafa Kemal Paşa, I.Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında cepheden döndüğü zamanlarda annesini ve kız kardeşi Makbule Hanımı ziyaret eder, ancak onlarla aynı evde oturmazdı. Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Şişli'de bir ev tutarak ailesinden ayrı oturdu. Ailesinden ayrı oturmasının nedenini kendisi şöyle açıklamaktadır: *"Çocukluğumdan beri bir tabiatım vardır. Oturduğum evde ne anne ne kız*

¹⁵ Aydemir, a.g.e. Cilt.I, s.41.

¹⁶ Hamza Eroğlu, *Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği*, Ankara, 1997, s.278.

¹⁷ *Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s.31.

¹⁸ Ragıp Efendi hakkındaki bilgiler sınırlı olup, Süreyya ve Hakkı adında iki oğlu, Fitnat ve Ruhiye isminde iki kızı olduğunu bilmekteyiz. Mustafa Kemal Paşa en çok Süreyya ile samimi olup, vakitsiz ölümünden büyük üzüntü duymuştur. Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, İstanbul, 1955, s.17.

¹⁹ Bayur, a.g.e. s.8.

kardeş ne de ahabpla bulunmaktan hoşlanmazdım. Ben yalnız ve müstakil bulunmayı çocukluktan çıktığım zamandan itibaren daima tercih etmiş ve sürekli olarak öyle yaşamışım. Tuhaf bir halim daha var; ne ana, ne kardeş ne de en yakın akrabamın kendi zihniyet ve telakkilerine göre bana şu veya bu tavsiye ve nasihatla bulunmasına tahammülüm yoktu. Aile arasında yaşayanlar pek çok bilirler ki sağdan soldan pek saf ve samimi ihtardan masun bulunmazlar. Bu vaziyet karşısında iki tarz hareketten birini intihap etmek zaruridir. Ya itaat yahut bütün bu ihtar ve nasihatleri hiçe saymak, bence ikisi de doğru değildir.”²⁰

Ailesinin İstanbul’da bulunduğu yıllarda kız kardeşi Makbule Hanım, Mustafa Mecdi Bey ile evlendi. Daha önce asker olan Mecdi Bey askerlikten ayrılıp ticarete başladı. Makbule Hanım, Mustafa Kemal Paşa’nın hayatta kalan tek kardeşi olup aralarında özel bir sevgi vardı. Çankaya köşkünün bahçesinde bir evde oturan kardeşi Makbule Hanım ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki yakınlaşma, Mustafa Kemal Paşa’nın hastalanmasından sonra daha da arttı. Gezilerinde Makbule Hanım ona eşlik etmeye başladı.²¹ Makbule Hanım, Soyadı Kanunu’ndan sonra sözlük anlamı babanın ailesinden olan “Atadan” soyadını aldı. Evli kaldığı yıllarda “Boysan” soyadını kullanan Makbule Hanım Atatürk soyadını kullanamadı. Çünkü Meclis “Atatürk” soyadının yalnız Mustafa Kemal Paşa tarafından kullanılabileceğini belirten bir yasa çıkarmıştı. Makbule Hanım’ın, Mecdi Bey ile yaptığı evlilikten çocuğu olmadı. Annesinin yanından ayrılmayan bir ev hanımı olup, okula gönderilmemiş olan Makbule Hanım, 1956 yılında Ankara’da vefat etmiştir.²²

15 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul’dan Samsun’a hareket eden Mustafa Kemal Paşa ailesini İstanbul’da bırakmak zorunda kaldı. Samsun’a hareket etmeden önceki akşamı ailesiyle birlikte geçiren Mustafa Kemal Paşa, çıkacağı yolculuğu ve tehlikelerini anlatarak onlarla vedalaştı.²³ Ailesi, İstanbul’da kaldığı yıllarda İstanbul Hükümeti ve İşgal Devletleri tarafından çeşitli baskılara maruz kaldı. Büyük Taarruz hazırlıklarının yapıldığı günlerde Mustafa Kemal Paşa ailesini Ankara’ya getirmeye karar verdi. Annesi kısmen felçli olup, bakıma ihtiyacı vardı. Annesi ve kız kardeşi Makbule Hanım 18 Haziran 1922’de İzmit’e geldi. Üç yıl sonra annesine

²⁰ Şapolyo, a.g.e. s.59.

²¹ Mango, a.g.e. s.464.

²² Aydemir, a.g.e, Cilt.III, s.75.

²³ Avni Altın, *Her Yönüyle Atatürk*, İstanbul, 1981, s.136.

tekrar kavuşan Mustafa Kemal Paşa, onu Çankaya'ya yerleştirdi. Makbule Hanım ise İstanbul'a eşinin yanına geri döndü.²⁴

Zübeyde Hanım, Ankara'ya geldikten sonra oğluna evlenmesi için yaptığı baskıları artırdı. O günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında Fikriye Hanım'ın özel bir yeri vardı. Fikriye Hanım, Mustafa Kemal Paşa'nın üvey babası Ragıp Efendi'nin kardeşi Miralay Hüsametdin Bey'in kızı olup, 16 yaşından beri Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ilgi duyuyordu. Kasım 1920'de Ankara'ya gelen Fikriye Hanım, İlk günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük yardımcılarında biri olmuştur.²⁵ Yakalandığı verem hastalığı nedeniyle bir süre yurt dışında tedavi gören Fikriye Hanım, Mustafa Kemal Paşa'nın evlilik haberini alır almaz ülkeye dönmüş, bir süre sonra da kendi silahı ile intihar etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında önemli yer tutan bir başka kişi ise, İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra tanıştığı Latife Hanım'dır. İzmir'deki ilk günlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretine gelip, minnet duygularını ifade eden Latife Hanım Mustafa Kemal Paşa üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Uşşakzade Muammer Bey'in kızı olan Latife Hanım Avrupa'da tahsil görmüş, yabancı dil bilen aynı zaman da geleneklerine bağlı bir hanımdı. Mustafa Kemal Paşa Uşşakzadeler'in Göztepe'deki konağında yirmi gün misafir olarak kalmış ve bu süre içerisinde Latife Hanım'ı daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur.

Ankara'ya dönüşünde, annesi rahatsızlandı ve doktorlar iyileşmesi için daha sıcak bir iklim bölgesine gitmesini önerdiler. Doktorların tavsiyesine uyan Mustafa Kemal Paşa annesini İzmir'e Latife Hanım'ın yanına gönderdi. Latife Hanım ile ilgili düşüncelerini açıkladığı annesinin Latife Hanım'ı daha yakından tanımasını istiyordu. Ancak Annesi İzmir'de rahatsızlanarak 15 Ocak 1923 tarihinde vefat etti. Annesinin ölüm haberini Eskişehir'de alan Mustafa Kemal Paşa cenaze törenine yetişememiş, annesi sade bir törenle Ferik Osman Paşa Camii avlusuna gömülmüştür.²⁶ Birkaç gün sonra geldiği İzmir'de, annesinin mezarı başında göz yaşlarını tutamayan Mustafa Kemal Paşa ile annesi arasındaki sevgiyi Kılıç Ali şöyle ifade etmektedir: "Annesi Atatürk'ü, Atatürk de annesini, her ikisi birbirlerini adeta aşık gibi severlerdi. Tuhaf değil mi? Zübeyde Hanım oğluna karşı

²⁴ Aydemir, a.g.e. Cilt.III, s.75.

²⁵ Şemsi Belli, *Fikriye, Belge ve Fotoğraflarla Çocukluğundan Evliliğine Kadar Atatürk'ün Duygu Dünyasında Hanımlar*, İstanbul, 1994, s.69.

²⁶ *Atatürk'ün Annesi ... a.g.e. s.115.*

adeta bir hürmet hissi beslerdi. Atatürk de annesine karşı fevkalade hürmetkardı."²⁷

Annesinin ölümünden sonra İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım'a evlenme teklif etti. Latife Hanım'ın da kabul etmesiyle 29 Ocak 1923'de evlilik gerçekleşti. Nikahta Latife Hanım'ın şahitliğini İzmir Valisi Abdülhalik Renda ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yaveri Salih Bozok, Mustafa Kemal Paşa'nın nikah şahitliğini ise Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak yaptı. Nikah töreninde Türkiye'de ilk kez kadın ve erkeğin birlikte bulunduğu bir nikah kıyılmış oldu. Daha sonraki yıllarda Medeni Kanun'un kabul edildiğinde nikah törenleri bu şekilde yapılacaktır.²⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın evlilik kararı almasında toplumda kadının hak ettiği yere getirilmesi düşüncesi etkili olmuştur. Kadın haklarını, kadınların erkeklerle eşit şartlarda sosyal hayata katılmasını her zaman savunan Mustafa Kemal Paşa, bu konuda şunları ifade etmiştir: "*Bir toplumu oluşturan iki cinsten yalnız birinin çağdaş gerekleri kazanmasıyla yetinilirse, o toplumun yarıdan fazlası güçsüz kalmış olur. Bir ulus ilerlemek ve uygarlaşmak isterse özellikle bu noktayı temel tutmak zorundadır. Bizim toplumumuzun başarısızlığa uğramasının nedeni kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz tembellik ve kusurdan kaynaklanmaktadır.*"²⁹

Mustafa Kemal Paşa hem evliliği ile hem de eşine karşı tavırlarıyla Türk toplumuna örnek olmak istemiştir. Zira yıllardır savunduğu peçenin kaldırılmasını sağlayacaksa, önce kendi eşinin peçesini kaldırmalıydı. Kadını erkeğin yanı başında sosyal yaşama dahil edecekse önce kendi eşini bu duruma alıştırmalıydı.³⁰ Bu nedenle, evlendikten sonra yaptığı yurtiçi seyahatlerinin çoğuna eşini de yanında götürmesi onun bu özelliğini yansıtmaktadır.³¹

Mustafa Kemal Paşa'nın evliliği kısa sürdü. 5 Ağustos 1925 tarihinde Anadolu Ajansı'nda yer alan kısa bir bildiri ile, eşi Latife Hanım'dan ayrıldığını bildirdi. Evliliğin bu şekilde bitmesinde Latife Hanım'ın davranışları etkili olmuştur. Latife Hanım, Mustafa Kemal Paşa'dan bir ev adamı ve aile reisi olmasını istemiş, Mustafa Kemal Paşa ise hayatı boyunca devam eden alışkanlıklarına ve hayat düzenine bağlı kalmıştır.³² Mustafa

²⁷ Kılıç Ali, *a.g.e.* s.17

²⁸ İsmet Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, İstanbul, s.110.

²⁹ Arı İnan, *Düşünceleriyle Atatürk*, T.T.K., Ankara, 1983, s.257.

³⁰ Bozdağ, *a.g.e.*, s.101.

³¹ Utkan Kocatürk, "Atatürk ve Aile", *Atatürkçülük II Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, İstanbul, 1997, s.206.

³² Aydemir, *a.g.e.* Cilt.III, s.459.

Kemal Paşa evliliğin bitiş nedenini şu şekilde ifade etmektedir: “*Ordular idare ettim, meclisler idare ettim, fakat bir kadını idare edemiyorum. Okumuş da olsa, iyi aileden de olsa, sonunda kadın!... Bir devlet adamına eş olmak belki zor bir sanat fakat bir devlet adamının eşi olarak kendisine ne yapmak düştiğini bilmemek acıklı bir şey...*”³³

Mustafa Kemal Paşa, yapı itibariyle bir ev ve aile ortamına bağlı kalacak bir insan değildi. Uzun yıllar cepheden cepheye koşmuş, düzensiz bir hayat yaşamıştı. Belirli sınırlar içinde yaşamayı hiçbir zaman kabullenmemişti. Ancak aile ortamına karşı hep bir özlem duymuş ve evliliği teşvik etmiştir. “*Eşini mutlu edebilecek herkes evlenmelidir... Çoluk çocuk sahibi olmalıdır. Bana bakmayınız. Bu meselede örnek İsmet Paşa’dır. Benim hayatım başka türlü düzenlenmiştir. Buna rağmen tecrübesini yaptım, sonradan anladım ki bu iş benim başarabileceğim bir iş değildir*”³⁴ sözleriyle evliliğe bakışını belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım’ın çocukları olmamıştır. Kız kardeşi Makbule Hanımın da çocukları olmaması nedeniyle Atatürk’ün baba soyu, büyük amcası Kızıl Hafız Mehmet Emin Efendi tarafından devam etmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Amca oğlu Salih Efendi ve ikinci eşi Müberra Hanımdan devam eden aile, torunlarla yedinci kuşağa ulaşmış bulunmaktadır. Müberra Hanımın beş çocuğundan biri olan Necati Erbatır, 28 Eylül 1927’de Dolmabahçe Sarayında nişanlanmış, Vüsat Erbatır’un kızı Nesrin Hanım ile Feridun Söğütlügil’in nikahları ise 2 Ekim 1937’de Park Otelde yapılmış ve Atatürk bu nikah törenine katılmıştır.³⁵

Latife Hanım’dan ayrıldıktan sonra bir daha evlenmeyen Mustafa Kemal Paşa, çocuk sevgisini evlat edindiği çocuklarla gidermeye çalışmıştır. Eniştesi Mustafa Mecdi Bey’in belirttiğine göre, Atatürk dokuz çocuğu evlat edinmiştir. Bunlar; Abdürrahim, Afife, Zehra, Rukiye, Nebile, Sabiha, Çoban Mustafa, Sabriye ve Ülkü’dür. Mustafa Mecdi Bey, Atatürk’ün çocukları bu kadar çok sevmesi ve onları himayesine alarak korumasında, “*ömrü boyunca evlatsız kalıp, hatta Makbule’den başka bir yakını bulunmamasının*”³⁶ etkili olduğunu belirtmektedir.

³³ Bozdağ, a.g.e. s.254.

³⁴ Abdülkadir İnan, “Atatürk Devrine Ait Hatıralar”, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı:25, 1964, s.62.

³⁵ Göksel, a.g.e., s.29-30, ayrıca bkz. <http://www.ataturk.net/bizimle/soykuutuğu>

³⁶ N.Ahmet Banoğlu, *Nükte ve Fıkralarla Atatürk*, İstanbul, 1978, s.493.

ATATÜRK'ÜN ARKADAŞLARI VE ARKADAŞLIĞI (GENÇLİK DÖNEMİ)

Mehmet Ali DURMUŞ*

Atatürk'ün komutanlığı, liderliği, devlet adamlığı yönlerinin, O'nun büyük eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'nin her ferdi tarafından bilinmesi ve üzerinde durulmasının gerekliliği elbette tartışılmaz. Askeri ve siyasi dehası ile bir milleti yok olmaktan kurtararak, çevresinde bütün bir milleti tek vücut haline getirmeyi başaran bir liderin, sade bir insan olarak da incelenmesi, başarısının temellerinin kavranması için yararlı olacaktır.

Bir birey olarak Atatürk'ün arkadaşlığı konusu ele alınırken öncelikle arkadaşlık kavramı üzerinde durmak faydalı olacaktır. Arkadaş kelimesinin yüklendiği iki anlam vardır. Birincisi bir işte birlikte bulunanlar, ikincisi birbirlerine karşı sevgi ve anlayış gösteren kimseler olarak açıklanabilir. Atatürk'ün arkadaşlığı başlığı altında, öncelikle sözünü ettiğimiz ikinci anlamıyla arkadaşlık ele alınacaktır. Bunun yanı sıra, arkadaşlık; teke tek arkadaşlık, okul arkadaşlığı, mahalle arkadaşlığı, takım arkadaşlığı gibi değişik şekilde de gruplandırılabilir.¹ Bu guruplar içerisinde, özellikle Atatürk'ün teke tek arkadaşlıkları üzerinde durulacaktır.

Atatürk'ün Çocukluk Arkadaşları ve Arkadaşlığı

Bazı kaynaklar Atatürk'ün çocukken arkadaşı olmadığını ve diğer çocuklara kuşku ile baktığını ileri sürmektedir.² Atatürk'ün ailenin ilk çocuğu olması böyle bir kanıyı doğurabilir, ancak dönemle ilgili anı, söyleşi ve diğer kaynaklarda yeterli bilgi olmaması bu kanaatin fazlaca ön fikirli olmaktan doğduğunu göstermektedir. Bunun yanında Atatürk'ün annesinden ve kardeşi Makbule Hanım'dan aktarılan anılardan Atatürk'ün gururlu bir çocuk olduğu ve ailesi tarafından üzerine titizlikle durulduğu anlaşılmaktadır.³

* Okutman, Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

¹ Atila Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, İstanbul 1990, s. 20.

² İlhan Lütem, *Mustafa Kemal Atatürk 57 Yılın Öyküsü Kendisi*, Ankara 2002, s. 10.

³ Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, İstanbul 1955, s. 8, 16 ; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Ankara 1990, s. 6 ; Şemsi Belli, *Makbule Atadan Anlatıyor, Ağabeyim Mustafa Kemal*, Ankara 1959, s. 22-29.

Atatürk'ün ilk yakın arkadaşları; doğal olarak kardeşleri Makbule ve Naciye'dir. Makbule Hanım'ın söylediğine göre, kendisi abisine itaatkardır ve aralarında pek sürtüşme olmaz. Ancak Naciye ile sık sık didişir, hatta boğuşurlar.⁴

Kardeşleri haricinde, bilinen ilk arkadaşları okulda edindiği arkadaşlardır. Mustafa Kemal'in Selanik'ten arkadaşları Hacı Mehmet (Soner), Nuri (Conker), Salih (Bozok), üvey babası Ragıp Beyin yeğeni Fuat (Bulca), Behiç Erkin, İsmail Hakkı (Kavalalı)dır.⁵

Falih Rıfki Atay Atatürk'ün bu dönemdeki arkadaşlığı ile ilgili şu tespiti yapmaktadır.⁶

“Çocukluk ve ilk gençliği hikâyesini bitirmeden önce Mustafa Kemal'in çok onurlu olduğunu söyleyelim. Mahallesinde sokak oyunlarını seyreder, fakat katılmazdı. O zamanki arkadaşlarından birinin anlattığına göre bir gün komşu çocukları birdirbir oynuyorlarmış. Kendisini de çağırmışlar: “Gel, sen de oyuna” demişler. Mustafa “Peki!” demiş ve olduğu yerde ayakta durmuş. Arkadaşları “Ama eğil ki, atlayalım!” demişler. Mustafa başını sallayarak: “Ben eğilmem! Üstümden böyle atlayabilirsiniz, atlayın!” diye cevap vermiş”

Mustafa Kemal, Manastır Askeri İdadisi'ne üç arkadaşı ile beraber gelir. Burada edindiği yeni arkadaşların arasında Ömer Naci⁷ ve Kazım (Özalp) vardır.⁸

Ömer Naci, Bursa İdadisi'nden sürgün gelmiştir. Bu sürgün, okuduğu kitaplar yüzündendir. Okuduklarının çoğu Namık Kemal'in, Tevfik Fikret'in şiirleri ve Jön Türklerin gizli yayınlarıdır. Bu yüzden de sık sık başı derde girer.

Ömer Naci, Mustafa Kemal'i etkiler ve Mustafa Kemal böylelikle şiire ve hatipliğe merak sarar. Mustafa Kemal kitabet⁹ hocası Alay Emmini Mehmet Asım Efendi'nin uyarısıyla Ömer Naci'nin etkisinden kurtulur. Gelişen olaylar kitabet hocasının haklılığını ortaya çıkarır. Ömer Naci çok arzu ettiği halde, Erkân-ı harp zabiti olamaz. Meşrutiyette İttihatçıların en

⁴ Şemsi Belli, *Makbule Atadan Anlatıyor, Ağabeyim Mustafa Kemal*, Ankara 1959, s. 24.

⁵ Vamık D. Volkan-Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*, İstanbul 1998, s. 67 ; İlhan Lütem, *a.g.e.*, s. 14.

⁶ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul 1968, s. 21.

⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 1981, s. 8.; Lütem, *a.g.e.*, s. 14.

⁸ Kazım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Ankara 1998, s. 1.

⁹ Kitabet: Kompozisyon.

seçkin ve heyecanlı hatiplerinden biri olan Ömer Naci hakikaten askerlik mesleğinde yükselemez ve maceralı bir hayattan sonra genç yaşta vefat eder.¹⁰

Mustafa Kemal Manastır Askerî İdadisi'nde okurken, 1897 Türk-Yunan savaşı olmaktadır. Mustafa Kemal ve yakın bir arkadaşı, okuldan kaçıp orduya gönüllü yazılmayı isterler. Bunu yürürlüğe koyar, okuldan kaçarlar ve Zübeyde Hanım'ı tanıyan bir Bulgar kadının evinde geceyi geçirirler. Kadın Mustafa Kemal'le arkadaşının niyetini anlayınca onları savaşa katılmamaları, ileri de memleketin kendilerine daha çok ihtiyacı olacağı konusunda ikna eder ve bu maceradan vaz geçirir. Ertesi gün hiçbir şey olmamış gibi okula geri dönerler.¹¹

İdadi yıllarını Kazım Özalp şöyle ifade eder:

“Mustafa Kemal Selanik Askerî Rüstiyesi'ni bitirdikten sonra 1895'te Manastır İdadisi'ne gitmişti. Ben ondan bir yıl sonra aynı okula gittim. Aramızda bir yıl fark vardı, ancak dershanelerimiz yan yanaydı. Birbirimizi tanımıyor fakat her gün görüyorduk. Onu ders aralarında sınıfındaki arkadaşları ile konuşurken, onlara yardım ederken görüyordum. Zamanla gelişen bir arkadaşlık oldu. Kendi sınıfında sevilen ve tanınan Mustafa Kemal, bizim sınıfımızca da sevilen bir kişiliğe sahipti. Sınıflarımız farklı olduğundan beraber çalışmıyor, ancak tatil günleri birkaç arkadaşla gezmeye çıkıyorduk. Genellikle Kavaklaraltı ve Hanlarönü kahvehanelerine giderdik. Bütün genç arkadaşlar gibi sohbet eder, bazen bir lokumuna (5 para) tavla oynardık. Mustafa Kemal'in kaybetmekten memnun kalmadığı kolaylıkla anlaşılırdı. Koşmak, atlamak gibi oyunlardan da fazla hoşlanmazdı. Etrafına bakınarak dolaşmaktan çok, hızlı yürümeyi tercih ederdi.”¹²

Atatürk'ün Gençlik Arkadaşları ve Arkadaşlığı

Mustafa Kemal Atatürk 1898 yılı Aralık ayının ortalarında Manastır Askerî İdadisi'ni, notları kendisiyle aynı olan Selanikli Ahmet Tevfik'le birlikte birinci olarak bitirmiş ve orta öğrenimini tamamlamıştır. 1899'da

¹⁰ Cebesoy, a.g.e., s. 8.

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c. 1, s. 71. ; Cebesoy bu konuya değinirken olayı anlatmaz, Atatürk'ün “az kalsın gönüllü müfrezelerin arasına katılıp gidecektim” dediğini aktarır. Cebesoy, a.g.e., s. 10.

¹² Özalp, a.g.e., s. 1.

Mustafa Kemal, İstanbul Pangaltı'daki Harbiye Mektebi'nde yüksek öğrenimine devam etmek için İstanbul'a, gider.¹³ Böylece bütün çocukluğu ve ilk gençlik yıllarının geçtiği Makedonya'dan ilk defa ayrılır.

Mustafa Kemal, o yıl sınıf mevcudu bazı hatıralara göre 900'ü geçen, bazı kaynaklara göre de 736 olan Harp Okulu'nda altı kısma ayrılan birinci sınıfların birinci kısmındadır.¹⁴

Mustafa Kemal'in Harbiye'deki arkadaşları öncelikle Manastır İdadisi'nden gelenlerdir. Bunlar arasında, Ahmet Tevfik ilk sırayı almaktadır. Çocukluk arkadaşı, Rüştüye ve İdadi'de de birlikte okuduğu arkadaşlarından; Selanikli Tevfik, Selanikli Mustafa Nuri (Conker), Kırşehirli Lütü Müfit (Özdeş), Salacaklı Ali Fuat (Cebesoy), Pirlepel Ali Fethi (Okyar), Adanalı Arif (Aycı lakabını alacaktır), Süleymaniyeli Cemil (Uybadin), Diyarbakırlı Kazım (İnanç), Kütahyalı Asım (Gündüz), Hayri (Tırnovacı), Kazım (Özalp), Zeyrekli Kazım (Karabekir), Çerkez Hamit Fahri, Ömer Naci, Ohriki Kemal, İsmail Hakkı (Pars), yakınlık kurduğu arkadaşlarıdır. Bunların bazıları kendi devresi, bazıları da kendisinden önce veya sonraki devrenin öğrencileridir.¹⁵

Atatürk'ün Harbiye öğrenimi sırasında en yakın arkadaşı, Manastır İdadisi'nden arkadaşı olan Tevfik Bey'dir. Tevfik Bey Harbiye'den mezun oldukları yıl vefat etmiştir. Diğer bir yakın arkadaşı da 1923'ten 1929'a kadar Kırşehir Milletvekili olarak mecliste görev yapacak olan Müfit Bey (Özdeş)'dir.¹⁶

Ali Fuat (Cebesoy) okula ilk geldiği gün, Mustafa Kemal'le tanışır ve ilk günden tatlı bir sohbet arkadaşlığı kurarlar. İlk paylaşım alanları Fransızca'ya olan ilgi ve askerlik tutkusudur. Zamanla buna hoş vakit geçirme konusundaki anlaşmaları da eklenince arkadaşlıkları pekişir.¹⁷

Arkadaşlıklarının yeni başladığı dönemde Ali Fuat'ın başına gelen bir olay belki de ikisini birbirlerine yaklaştıran önemli bir etken olmuştur. Ali Fuat'ın annesinin Fransa'ya gitmesi, Ağabeyiyle birlikte Yıldız Sarayı'na götürülerek sorgulanmasına neden olur. Okula döndüklerinde Mustafa

¹³ Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, İstanbul 1983, s. 16.

¹⁴ <http://www.kho.edu.tr/atasayfa/harbiata/bolum01/index.htm> ; Cebesoy, a.g.e., s. 27.

¹⁵ <http://www.kho.edu.tr/atasayfa/harbiata/arkadaslariogretmenleri/index.htm> ; Lüttem, a.g.e., s. 19.

¹⁶ Borak, a.g.e., s. 22.

¹⁷ Cebesoy, a.g.e., s. 19.

Kemal, Ali Fuat'ı merakla beklemektedir. Merak ve endişesinden Mustafa Kemal o gece uyumamıştır.¹⁸

Mustafa Kemal'in arkadaşlığı yalnızca zaman öldürme ve eğlence üzerine değil, düşünce paylaşımıyla gelişmektedir.

Müfit Özdeş, okul yıllarını anlatırken Atatürk'ün bütün arkadaşların derslerine yardım ettiğini ve Erkan-ı Harbiye'de askerlikle ilgili derslerde en iyi notu Atatürk'ün aldığını kaydeder. Yine konuşmalarında ve sohbetlerinde şuursuz, düşüncesiz kötü bir idareye karşı vicdan ve ruhundan fıskıran inkılapçı düşüncelerin yer aldığını söyler. Böylelikle dönemin idaresini eleştirisi, doğru ve iyi arayışı arkadaşlar arasında temel paylaşım noktası olur. Müfit Özdeş, Atatürk'ün arkadaşları arasında liderliğinin o dönemde başladığını belirtir.¹⁹

Mustafa Kemal, Harbiye'deki ilk yılıyla ilgili şunları söyler:

“Birinci sınıfta gençlik hayallerine tutuldum. Dersleri ihmal ettim. Yılın nasıl geçtiğinin hiç farkında olmadım. Ancak dersler kesilince kitaplara sarıldım. ikinci sınıfa geçtikten sonra askerlik derslerine merak sardırıldım.

Güzel söylemek ve yazmak hevesi hala vardı. Dinlenme zamanlarında konuşma denemeleri yapıyorduk. Saati elimize alıyor: “Bu kadar dakika sen, bu kadar dakika ben söyleyeceğim” diye müsabaka ve tartışmalar düzenliyorduk.”²⁰

Hayri Tırnovacık Atatürk'ün zekasına değinir ve o dönemdeki hallerinden, yaşlarından umulmayan bir olgunluk taşıdığını söyler. Yine aynı yıllarda çok kuvvetli bir ikna kabiliyetine sahip olduğunu belirtir. Ayrıca Atatürk'ün Harbiye yıllarında herhangi bir kavgaya karışmadığını belirtir. Mustafa Kemal ezberciliği sevmez, özellikle merak ettiği dersler üzerinde yoğunlaşır. Okumaya düşkündür. Tırnovacık, Atatürk'ün Riyaziye, Edebiyat ve Felsefeye karşı fazla düşkünlüğü üzerinde durur. Yine giyimine ve “muaşeret kaidelerine” çok dikkat ettiğini belirtir.²¹ Kendisinin önemseydiği bu konular elbette arkadaş seçiminde de etkili olmaktadır.

Harp Okulu'na Mustafa Kemal'den bir dönem önce başladığı halde, Harb Okulu'nun son sınıfını tamamladıktan sonra rahatsızlığı nedeniyle bir yıl

¹⁸ Cebesoy, a.g.e., s. 26.

¹⁹ <http://www.kho.edu.tr/atasayfa/harbiata/arkadaslariogretmenleri/index.htm>.

²⁰ Atatürk, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c: III, Ankara 1989, s.41.

²¹ Borak, a.g.e., s. 21.

hava değişimi raporuyla memleketine giden ve Harp Akademisi'ne bir yıl sonra başlayan Asım Gündüz, Akademiye Mustafa Kemal'le aynı sınıfta devam etmiştir. Anılarında Harbiyeli Mustafa Kemal'i şöyle anlatmaktadır:

“Harp Okulunu bitirdiğim zaman hastalanmış ve okul hastanesi raporuyla bir yıl hava tebdili olarak memleketime gitmiştim. O zaman, Harbiye'yi birincilikle onunculuk arasında bitirenler, Harp Akademisi sınıflarına ayrılırlardı. Harp Okulunu birincilikle bitirmiş olmama rağmen, rahatsızlığım sebebiyle Harp Akademisi'ne, ancak bir yıl sonra gidebildim. Böylece Mustafa Kemal, Ali Fuat Cebesoy ve Ali İhsan Sabis'le Harp Akademisi'nde beraber oldum. ...

Gerek Harbiye'de, gerek Harp Akademisi'nde bir şey dikkatimi çekmişti. Doğu illerinden ve Anadolu'dan gelen arkadaşlar, İstanbullular gibi, yalnız dersleriyle meşguldüler. Sadece Manastır İdadisi'nden gelen arkadaşlarımız daha çok uyanık, daha çok Batı'ya dönüktüler. Onlar derslerinin dışında memleketin meselelerini de tartışıyorlar, bu konularda fikirler ileri sürüyorlardı. Mustafa Kemal de bunlardandı.

Beni, Mustafa Kemal'le ilk tanıştıran eski arkadaşım Fethi Bey (Okyar) olmuştu. Mustafa Kemal, çok güzel giyinir, çok güzel konuşur, kimseyi kırmaz, terbiyeli bir çocuktur. Doğup büyüdüğü Selanik'in batıyla daha çok bağlantılı bulunması sebebiyle olacak, dikkati çeken fikirleri vardı. Etrafına topladığı arkadaşlarla cesaretle konuşuyor, onları güzel konuşmasıyla kısa zamanda tesiri altına alıyordu. Bizlerin okumadığımız bir çok vatan şiirlerini sık sık tekrarlıyordu. Namık Kemal'in bütün şiirlerini bir defterde toplamıştı. Bu şiirleri kısa zamanda bütün arkadaşlar defterlerimize yazmış ve ezberlemiştik. Mustafa Kemal “Milletleri uyandıracak olan fikir adamları, devlet adamlarıdır” diyordu. Yabancı lisana karşı büyük bir hevesi vardı. Bu maksatla. Beyoğlu'nda bir Fransız madamına pansiyoner olmuştu. Bu Fransız kadın, Fransız sefreti kuryeleriyle, İttihatçıların Paris'te yayınladıkları gazeteleri getiriyor ve Mustafa Kemal'e veriyordu. Fransız kadın aynı zamanda Mustafa Kemal'e Fransızca dersi veriyordu. Bizler, Vatan, Millet ve Türklük fikirlerini ilk defa, Harp Akademisi sıralarında ondan duymuştuk. Bizim sınıfta en iyi Fransızca bilen Ali Fuat'tı (Cebesoy). Çünkü, Ali Fuat Fransız okulundan Harbiye'ye gelmişti. Onu takiben de Mustafa Kemal iyi Fransızca bilirdi. Mustafa Kemal, Harbiye'de iken her

tatilde Selânik'te bir Fransız okulunun tatil kurslarına devam ederek lisanını ilerlettiğini söylerdi.”²²

Mustafa Kemal, Harbiye'nin ikinci sınıfına geçtiğinde Selanik'ten eski arkadaşı Nuri (Conker)²³, de Harbiye'ye kaydolur. Böylelikle bir yakın arkadaşı daha Harbiyeli olmuştur.²⁴

Kazım Özalp bu yıllardan söz ederken, şöyle der: “1899 yılında Mustafa Kemal İstanbul'a Harp Okulu'na gitti. Bir yıl sonra ben de aynı okula gittim. Böylece arkadaşlığımız tekrar başladı. Manastır İdadisi'nden Harbiye'ye gelenler tatil günlerinde genellikle Babıali'deki Stefan'ın kiraathanesinde veya Sirkeci'deki Yani'nin kahvehanesinde buluşurlardı. Buralardaki sohbetlerimiz önceki yıllara göre daha anlamlı ve tartışmalı olurdu. Tavladan başka, imkan bulduğumuz için bilardo da oynamaya çalışırdık.”²⁵

Ali Fuat Cebesoy, Harbiye'nin üçüncü sınıfında, içinde bulundukları dönemdeki olumsuz olaylarını duydukça ve gördükçe kendilerinde siyasi düşüncelerin uyanmaya başladığını kaydeder. “Hürriyet” düşüncesi Mustafa Kemal için en önemli konudur artık. Bunun için Ali Fuat ve diğer yakın arkadaşlarıyla birlikte kurmay sınıfına ayrılamayacak arkadaşları arasında siyasi düşüncelerini yaymak için çalışma başlatır. Bu çalışmada temel amaç kurmay

²² Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Derleyen: İhsan Ilgar, İstanbul 1973, s. 12-14.

²³ Nuri Conker Selanik'te 3. Ordu'da, Hareket Ordusu'nda, Arnavutluk Harekatında, Afrika'da Trablusgarp ve Bingazi muharebelerinde, Anafartalar'da ve Conkbayırı muharebelerinde, doğuda Muş Cephesinde bulundu. İleri saflarda yer aldığı Bolayır ve Conkbayırı muharebelerinde yaralandı. Nuri Conker, 1920 Haziranında Ankara'ya gelerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Kendisine önce TBMM tarafından basın ve istihbarat müdürlüğü görevi, bir süre sonra da Ankara bölge komutanlığı verildi. Kısa bir süre de Ankara valiliği yaptı. 1921 Mart ayı için de bazı satın alma işleri için Almanya'ya gönderildi; Eylül 1920, Mart 1921 tarihlerinde 41. Tümen komutanlığı ve aynı zaman da Adana Valiliği görevini yürüttü. 1921 yılında kendi isteğiyle emekli olan Conker, 1925-1927 yılları arasında Kütahya Milletvekilliği, 1932-35 yılları arasında da Gaziantep milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi başkan vekilliği yaptı. 1937 yılında Ankara'da öldü. Nuri Conker vefatına kadar sürekli Atatürk'ün yakınında ve sofrasında yer alan kişilerden oldu. Atatürk bu çocukluk arkadaşına, vefatına kadar yakınında, hatta sofrasında daimi bir yer vermiştir. Ancak yine diğer yakın arkadaşları gibi Nuri Conker'in hizmetlerini de kabiliyetleri oranında değerlendirmiştir. Bkz. Hüsrev Gere, *Hüsrev Gere'nin Anıları*, Hazırlayan: Sami Önal, İstanbul 2002, s.242, 243 ; Kemal Arıburnu, *Atatürk ve Çevresindekiler*, Ankara 1995, s. 27-30.

²⁴ Cebesoy, a.g.e., s. 27.

²⁵ Özalp, a.g.e., s. 2.

*olarak göreve başladıklarında kendi düşüncelerini tanıyan bir alt yapı hazırlayabilmektedir.*²⁶

Mustafa Kemal Akademi'ye başladığında, arkadaş çevresinde de küçük çaplı değişiklikler olur. Adanalı Arif Mustafa Kemal'e yakınlaşmaya çalışmaktadır. Ancak Atatürk'ün Arif'e çok yakın olmaktan kaçındığı görülmektedir.²⁷ Yine Topçu sınıfından Akademiye seçilenler arasında bulunan Cihangirli Ali İhsan (Sabis) de Atatürk'ün arkadaş grubuna uzaktır. Akademide Atatürk'ün arkadaş gurubuna Çerkez Hamid Fahri ve Kütahyalı Asım (Gündüz) de katılır.²⁸

Mustafa Kemal, Harp Akademisi'ne ayrılamayarak atandıkları görevleri başına gitmek üzere hazırlanan yeni subay arkadaşlarıyla, özellikle Rumeli'ye gideceklerle ilgilenir, tavsiyelerde bulunur. Makedonya'nın siyasi hareketlenmelerde diğer bölgelere göre daha elverişli olduğunu düşünmektedir. Kendisi de burada göreve başladığı zaman, bu genç subaylarla bağlantı kurarak, hem kendilerinden yeni bilgiler almayı, hem de tavsiyelerde bulunmayı düşünmektedir. Böylelikle okulda kurduğu teşkilatın ilk meyvelerini Makedonya'da almayı düşünmektedir.²⁹

Kazım Özalp Akademi yıllarını anlatırken arkadaşlar arasındaki düşünce paylaşımına şöyle değinir: *“Subay çıktıktan sonra Erkanı Harbiye sınıflarına devamla başladık. Derslerin dışında memleket meselelerini tartışmayı her fırsatta düşünüyorduk. Napolyon'un meşhur bir sözü vardır, “Her neferin çantasında bir mareşal asası hayali olmalıdır” der. Biz askeri idadi sınıflarında okurken, askerliğin son merhalesine kadar ulaşmayı düşünürdük. Memlekete faydalı hizmetler yapmalıydık. Tarih derslerinde bize anlatılan Roma'nın çöküşü sebeplerini o zamanki devlet idaremizle kıyaslar, çökme halinde olduğumuz sonucuna varırdık. Kötü idareyi değiştirmek lazım geldiği düşüncesindeydik. Subay çıktıktan sonra gelişen olaylar karşısında düşüncelerimiz daha güçlenmişti. Gizli olarak Fransızca Temps ve Matin gazetelerini sağlıyor ve okuyorduk. Voltaire'in, Victor Hugo'nun Türkçe'ye çevrilmiş eserleri, Namık Kemal'in ve Abdülhak Hamit'in şiirleri gizlice sağlanmakta, fikirler*

²⁶ Cebesoy, a.g.e., s. 32, 33.

²⁷ Cebesoy, a.g.e., s. 38.

²⁸ Albay Hamid Fahri I. Dünya Savaşında Suriye'de Katrani'de şehit düşmüştür. Cebesoy, a.g.e., s. 39.

²⁹ Cebesoy, a.g.e., s. 39.

tartışılmakta idi. Vatanın kötü durumunu ele almak, kurtuluş çarelerini düşünmek, tartışmak zorunluluğunu duyuyorduk. Sultan Hamit'in aleyhindeki bütün konuşmalar çok gizli yapılırdı."³⁰

Müfit Özdeş yine o dönemle ilgili şunları kaydeder: "Büyük Şef şuursuz idareden o derece ıstırap duymuştu ki, daha mektepte iken o zamanki idareye karşı arkadaşları ile hasbıhaller, tenkitlere başlamış ve hatta büyük tehlikelere rağmen haftada bir iki defa gizli olarak gazete bile çıkarmışlardır."³¹

Ali Fuat Cebesoy gazete çıkarma meselesini ve bu yüzden atlattıkları badireyi ayrıntılı olarak aktarmaktadır.³²

Akademideki askerlik dersleri Mustafa Kemal için çok önemlidir. Ancak Atatürk, arkadaşlarıyla hoşça vakit geçirmeyi de ihmal etmez. Yine derslerdeki olaylar arkadaşlar arasındaki neşe ve paylaşım kaynaklarından ilki olur. Örneğin askerlik dersleriyle ilgili bir canlandırmada yakın arkadaşı Müfit (Özdeş)'in canlandırmayı oldukça ciddiye alarak, görevden ayrılması üzerine savunma yapması, Mustafa Kemal'in Müfit'e "Mülâzimlikten mazul Kırşehirli Müfit Efendi" diyerek takılmasına neden olur.³³

Akademi yıllarında Mustafa Kemal ve arkadaşları İstanbul eğlencelerine de zaman ayırmaktadırlar. Tatillerde ve zaman zaman kaçamak olarak eğlence yerlerine gitmektedirler. Atatürk'ün eğlence konusunda paylaşım sağlayabildiği arkadaşları Ali Fuat, Müfit, Selanikli Tevfik ve Adanalı Arif'tir. Zaman zaman Beyoğlu'nda dolaşır, içer ve müzik dinlerler, zaman zaman da Adalara giderler. Yaz sezonunda Beyoğlu'nda en çok takıldıkları yer, emekli bir Alman assubayının işlettiği Zeuve birahanesidir. Buranın özelliği Avrupa'da çıkan gazetelerin bulunması ve hafiyelerin buraya gelmemesidir.³⁴

Aynı dönemde sevdikleri bir başka yer de, zamanında Denizyolları Müdürlüğü yapmış olan, Con Paşa adıyla tanınan bir Ermeni'nin lokantasıdır. İngiliz tarzında işletilen bu lokanta yine inzibatlardan uzaktır. Mustafa Kemal viski sodayı burada tanır. Mustafa Kemal buraya çok yakın arkadaşlarıyla gitmeyi tercih eder. Önceleri Con Paşa'nın yerini bilmeyen Adanalı Arif'e, aralarında geçen sohbet sırasında buranın ne olduğunu ve

³⁰ Özalp, a.g.e., s. 2.

³¹ <http://www.kho.edu.tr/atasayfa/harbiata/arkadaslariogretmenleri/index.htm>

³² Cebesoy, a.g.e., 45-47.

³³ Cebesoy, a.g.e., s. 42.

³⁴ Cebesoy, a.g.e., s. 47-49.

neresi olduğunu kendisi söylemez, Arif Selanikli Tevfik'ten öğrenir ve onların peşine takılarak gider.³⁵

Akademinin son yıllarına doğru Ali Fuat Cebesoy'la Atatürk'ün arkadaşlıkları iyice ilerler. Atatürk, Cebesoy'un babası tarafından da sevilen bir gençtir. Cebesoy Atatürk'ün kır gezilerini de çok sevdiğini ve ormanlık yerlerden çok hoşlandığını, yaptıkları hoş bir kır gezisini anlatarak aktarır.³⁶ Bir tesadüf sonucu okul komutanı ve dönemin baş hafiyesi ile Taksim bahçesinde ve kristal gazinosunda viski soda içmeleri iki arkadaşın birlikte atlattıkları bir başka badire olmuştur.³⁷

Mustafa Kemal kurmay çıktıktan sonra İstanbul'da atamasını beklemektedir. 24 yaşındadır ve arkadaş grubuyla birlikte siyasetin içindedir. Beyazıt'ta bir ev tutar, arkadaşlarıyla buluşabilmek için de Yenikapı'da bir Ermeni'nin evi kiralanır. Arkadaş grubunun içine, askerlikten atıldığını söyleyerek kendini açındırmayı başaran Fethi adında birisi daha katılır. Onun ele vermesi üzerine Atatürk, Ali Fuat Cebesoy ve diğer iki arkadaşıyla birlikte tutuklanır.³⁸

Kazım Özalp bu tutuklanma olayını şöyle aktarmaktadır:
*"Mustafa Kemal Erkanı Harbiye üçüncü sınıfında arkadaşlarıyla muhtaç talebelere yardım maksadıyla bir yardım sandığı kurdu. Sınıf ta bulunan hafiyelerden biri bu sandığın Jöntürklere yardım maksadıyla kurulduğunu jurnal etmişti. Tahkikata başlandı ve sandık dağıtıldı. Bu arada Mustafa Kemal Erkanı Harbiye sınıflarını bitirerek kurmay yüzbaşı olmuştu. Ancak, sandığı kuranlardan biri olduğundan, Harbiye Nezareti'nde Bekir Ağa Bölüğü'ne götürüldü. Önceden yakalanabilecekleri ihtimalini düşündüklerinden, gizli çalışmışlar ve hiç delil bırakmamışlardı. Bu sebepten kendisini mahkum edemediler. Onu Beşinci Ordu'ya tayin ederek Şam'a yollamayı uygun gördüler. Halbuki genel olarak Erkanı Harp subaylarını okuldan çıktıktan sonra, siyasi hayatın canlı bir yeri olan Selanik'e yollarlardı. Mustafa Kemal Şam'a gittikten sonra bir süre görüşme imkanı bulamadık."*³⁹

Okul Müdürü'nün aracılığı ile askerlikten atılmazlar, ama istedikleri yerlere de atanmazlar. 'Vesait-i sahile' ile memleketlerine gidemeyecekleri

³⁵ Cebesoy, a.g.e., s. 51.

³⁶ Cebesoy, a.g.e., s. 53, 54.

³⁷ Cebesoy, a.g.e., s. 57-63.

³⁸ Atatürk, a.g.e., s. 42 ; Cebesoy, a.g.e., s. 72-78.

³⁹ Özalp, a.g.e., s. 2.

bir yere gönderilmeleri için çıkan irade ile Ali Fuat Beyrut'a, Mustafa Kemal'de Şam'a Beşinci Ordu'ya gönderilir.⁴⁰

Müfit Özdeş, Atatürk'le birlikte sürgün niteliğinde bir atanma emri alanlardandır. Mustafa Kemal ile birlikte Şam'a gönderilmiştir.

Mustafa Kemal'in Müfit (Özdeş)'le⁴¹ İstanbul'da başlayan dostlukları Şam'da daha da koyulaşır. Bu sırada Beyrut'ta bulunan Ali Fuat Cebesoy'la da haberleşmesini ve bağlantısını devam ettirmektedir.

Mustafa Kemal ve sürgün arkadaşı Müfit, 5. Ordu'da bağlı oldukları 30. Alay tarafından iyi karşılanmazlar, özellikle alay komutanı onlara kuşku ile bakar, soğuk davranmaktadır. Bu arada Havran bölgesindeki bir ayaklanmayı bastırmak için hazırlık yapılır. Bu sadece bir vesiledir. Asıl amaç o bölgedeki halk soyulacaktır. Mustafa Kemal durumu yakından görmek için bu sefere katılmak ister. Alaydan bir süvari teğmeni gitmemesini önerir. Ancak Mustafa Kemal karardır ve yüz kızartıcı bir kargaşalık içinde gelişen bu harekete katılır. Hırsızlar çok dikkatlidirler. Mustafa Kemal orduda katıldığı bu ilk seferde, Osmanlı hükümeti adına yapılan haydutluğun ne olduğunu anlamıştır. Sefer sonunda, O'na ve arkadaşı Müfit'e paylarına düşen para verilmek istenir. Reddeder ve tereddütlü davranan Müfit'i de uyarır. Ona “*Sen bugünün mü yarının mı adamı olmak istiyorsun?*” diye sorar. Müfit: “*Yarının*” deyince: “*O zaman benim yaptığım gibi parayı reddedeceksin!*” der.⁴²

Atatürk'le Müfit Özdeş Şam'da bir rastlantı sonucu, kendisi gibi oraya sürülmüş bir Tıbbiye'liye rastlarlar. Atatürk'ün Mustafa Efendi'nin dükkanında Fransızca sosyoloji, felsefe ve tıp kitapları görmesi yakınlaşmalarına neden olur. Mustafa Efendi, Tıbbiye'nin son sınıfındayken, özgürlük yönlü düşüncelerinden dolayı Şam'a sürülmüş ve orada ticarete atılmıştır.⁴³ Çok geçmeden sürgünde tanıştıkları, tıp öğrencisi Mustafa Efendi, onlara düşünce ortağı olur. Atatürk, Müfit Özdeş, Mustafa Kemal'in stajını yaptığı süvari alayının komutanı Lütfi Bey ve Mustafa Efendi

⁴⁰ Atatürk, *a.g.e.*, s. 43 ; Cebesoy, *a.g.e.*, s. 80

⁴¹ Lütfi Müfit Özdeş, Milli Mücadele'nin başından sonuna kadar eski arkadaşı Mustafa Kemal'in yanında yer aldı. Milli Mücadele'nin sonunda Binbaşılıktan emekliye ayrılarak Meclise girdi (1923). 1939'a kadar Milletvekilliği yaptı. Bu süre içinde bir ara Şehremaneti müfettişliği yapan Lütfi Müfit 1940'da İstanbul'da öldü.

⁴² Lütem, *a.g.e.*, s. 21.

⁴³ Andrew Mango, *Atatürk*, İstanbul 2000, s. 61.

(Cantekin)⁴⁴ 1905'te Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurarlar. Gizli cemiyetin karargahı tıp öğrencisi Mustafa Efendi'nin dükkanıdır.

Mustafa Kemal kurdukları teşkilatın gelişmesi için Makedonya'da çalışmanın gerekliliğine inanmıştır. Makedonya'ya gitmeye karar verir ve aldığı bir izin tezkeresiyle yola çıkar. O dönemde Selanik'te Merkez Komutanı Muavini olan Harbiye'den arkadaşı Cemil (Uybadın), Mustafa Kemal Şam'dan Selanik'e gizlice geldiğinde O'na yardım eder. Yine Harbiye'den arkadaşı, Kemal (Ohri)'de Şam'dan Selanik'e gelmesine yardımcı olmuştur.⁴⁵

Şam'dan Selanik'e geçtiğinde, Ömer Naci, Sami (Kızıldoğan), Baha (Pars), Mustafa Necip sık buluştuğu arkadaşları arasındadır.⁴⁶

Çok geçmeden Ali Fuat Cebesoy'da Selanik'e atanır. İki eski arkadaş yine birliktedirler.

Cebesoy Makedonya'da gerçekleşen bu ikinci birliktelik için şunları aktarmaktadır: *"Mustafa Kemal ile artık daire komşusu olmuştuk. O Müşiriyet Dairesi'nin kurmay heyetinde, ben de aynı dairenin süvari tümen kumandanlığı kısmında idim. Çoğu günlerimiz beraber geçiyordu. Genel Merkez toplantılarına katılıyor, akşamları, sonradan Hürriyet Meydanı adını alan meydana gazirolarda beraberce içiyor, konuşuyorduk. Pirlepelî Ali Fethî de bizimle beraberdi. Başlıca konumuzu, ihtilâl öncesi ve sonrası tatbik edilecek program teşkil ediyordu. Merkezde pek ilgi görmeyen fikirlerimizi burada daha açık ve daha şiddetli olarak savunabiliyorduk. Genç subayların çoğunluğu bu gazirolara çıkıyorlar, türlü memleket meseleleri üzerinde konuşuyorlardı. Yeni yeni arkadaşlar ediniyorduk. Mustafa Kemal, fikirlerini bu arkadaşlara telkin etmek için büyük gayretler sarfediyordu.*

Bu toplantıların, bizim için çok önemi vardı. Meselâ:

— *Filân yüzbaşısı nereden tanınırsunuz? Diye sordukları zaman tereddüt etmeden:*

— *Ya Olimpos Palas'tan, ya Kristal'den veya Yonyo'dan.*

⁴⁴ Mustafa Cantekin Sürgünden döndükten sonra öğrenimini tamamladı. Kurtuluş Savaşı başlarında Mustafa Kemal'in yanında yer aldı. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kırşehir milletvekili olarak girdi. 1950'ye kadar da sürekli olarak Meclis'te kaldı. Milletvekilliğinin sürdüğü yıllarda bir ara da Afyon Askeri Hastanesinin başhekimliği ni yaptı. 1955 yılında Ankara'da öldü.

⁴⁵ Cebesoy, a.g.e., s. 92.

⁴⁶ Lütem, a.g.e., s. 19.

Cevabını veriyorduk. Bu, uzun zamanlar dilimize adeta bir pelesenk olmuştu. Bunu en çok tekrarlayan Ali Fethi idi.”⁴⁷

Bu arada Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin İttihat Terakki Cemiyeti ile birleşmesine karar verilmiştir. Ancak İttihat Terakki içerisinde gelişen olaylar ve cemiyete hakim olan hava Atatürk'ün cemiyet içerisindeki durumunu değiştirmektedir.

Ali Fuat Cebesoy bu dönemde İttihat Terakki Cemiyeti ile ilişkileri anlatırken şunlara değinir:

“...Genel Merkez'de, ilgi ile karşılanmayan fikirlerimizi Olimpos Meydanı'ndaki gazinolarda daha kuvvetle savunma imkânı bulabiliyor, genç subaylara aşılama çalışıyorduk.

İttihat Genel Merkezi'nde bir gün, Mustafa Kemal, ihtilâl sonrası fikirlerini açıkça izah etmek imkânını buldu. Biz de kendisini destekledik. Çünkü ona ve onun ileri sürdüğü fikirlere inanıyorduk. Fakat Merkezi Umumî'deki çoğunluk, ihtilâl sonrası hakkındaki Mustafa Kemal'in konuşmasını bir ayrılık akşamı gibi telâkki etti. Bundan dolayı da daha sonraları bizi Genel Merkez'e davet etmez oldular. Bunu, Mustafa Kemal'in Üsküp merkezine ve benim de Manastır'a Merkezi Umumî Rehberi tâyin edilişimizden anlamıştık. Rahmi Bey, bir gün bana : “Mustafa Kemal çok ileri gidiyor.” demekten çekinmemişti. Biz, her şeye rağmen doğru bildiğimiz yolda yürüdük.”⁴⁸

Kazım Özalp'ın anılarında aktardığı, Arnavutluk isyanı⁴⁹ sonrasında Atatürk'ün arkadaşlarına şapka konusundaki düşüncelerini belirtmesi dikkat çekicidir. Arnavutluk isyanının bastırılmasının arkasından, zor şartlar altındaki subayların, feslerinin kötü bir görüntüsü nedeniyle Mahmut Şevket Paşa subayların fikrini sorar. Mustafa Kemal hiç tereddüt etmeden şapka giyilmesi düşüncesini ortaya atar. Bu o günkü şartlar altında kabul edilmez. Ancak Mustafa Kemal fırsat bulduğunda şapka konusunu arkadaşlarına hatırlatır.⁵⁰

⁴⁷ Cebesoy, a.g.e., s. 118, 119.

⁴⁸ Cebesoy, a.g.e., s. 118, 119.

⁴⁹ 9 Mart 1911'de başlayan Arnavutluk ayaklanmasının bastırılması için başlatılan hareketin başında, dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa bulunmaktadır. Mustafa Kemal de Mahmut Şevket Paşa'nın yanında bu harekate katılmıştır. Bkz. Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Ankara 1990, s. 47.

⁵⁰ Özalp, a.g.e., s. 4.

Kazım Özalp'in anlattığı, yine o dönemde İstanbul yangını üzerine Mahmut Şevket Paşa'ya telgraf çekmeleri olayı, Atatürk'ün düşünce ve hareket konusundaki tutumunu ve kararlılığını belirtmesi açısından güzel bir örnek olacaktır.

“Arnavutluk İsyanı'ndan sonra ben Selanik'te Vilayet Takip Kuvvetleri Kumandanlığı ve irtibat komisyonu üyeliğine tayin edilmişim. Boş zamanlarımızda çok kereler arkadaşlarla buluşarak Yonyo ve Kristal birahanesine veya Beyazkule bahçesine giderdik. İçki içilir, değişik konular tartışılır, hikayeler anlatılırdı. Mustafa Kemal genelde toplantıların başını oluştururdu. Paramız azdı, fakat neşemiz yerindeydi. Bir akşam Selanik'e İstanbul'dan bir haber geldi. Selanik gazetesine gelen telgrafta, İstanbul'da büyük bir yangın olduğu, çok sayıda evin yandığı bildiriliyor ve çok sayıda insanın evsiz, perişan kaldığı yazıyordu. Ayrıca yangın süresinde durumu görmeye gelen Mahmut Şevket Paşa'nın omuzuna yanan bir tahta parçasının düştüğü, ancak önemli bir yaralanma olmadığı belirtiliyor, telgraf bu nedenle mutlu bir haber verilmiş gibi sonuçlanıyordu. Telgrafın şeklini tuhaf karşıladık. Gerçekten Mahmut Şevket Paşa, çok değer verdiğimiz kıymetli bir vatanperverdi. Onun varlığı biz genç subaylar için çok önemliydi. Ancak olay, paşanın yaralanmış veya yaralanmamış olmasıyla önemini kaybetmiş gibiydi. Mustafa Kemal, “Bu telgraftan paşanın haberi bile yoktur, o böyle dalkavukluklara müsaade etmeyecek kadar olgun ve vatanını seven bir kimsedir. Zarar gören vatandaşlarımıza yardım için ne gibi tedbirler alınması gerektiği üzerinde durulmalıdır” diyordu. “Paşaya bir telgraf çekerek geçmiş olsun diyelim, ancak zarar görenlerle ilgilenilmesini ve buraya yollanan telgraftaki gibi dalkavukluklara müsaade etmemesini de rica edelim” dedi. Görüş kabul edildi; telgrafi hazırladık; Mustafa Kemal, ben ve Nuri telgrafhaneye gittik. Posta Telgraf Müdürü Hamdi Bey samimi, saygı duyulan bir kimseydi. Bizleri sever, çalışmalarımızı takdir ederdi. Telgrafi görünce “Ben bunu yollamam, siz de, ben de ceza görürüz, Selanik'deki askeri inzibati bozucu manada görülebilir, makam atlıyorsunuz” diyordu.

Çok zorladık, sonunda razı ettik. Hamdi Bey “Alacağınız cezalar bugün bildirilir, Selanik'ten çok uzaklaşmayın, sizin yüzünüzdən işimden olacağım” diyor ancak teşebbüsümüzü takdir ediyordu. Mustafa Kemal, Mahmut Şevket Paşa'nın vatanperverliğine ve adaletine sonsuz güveniyordu. Sonuçta telgraf

gitti. Birkaç saat sonra paşadan isimlerimize yazılı bir cevap geldi. Telgrafta paşa “Bizim hüsnüniyet ve samimiyetimizden emin olduğunu, bizi haklı gördüğünü, icap eden emirleri verdiğini” bildiriyordu. Posta Telgraf Müdürü Hamdi Bey, sevindi, şaşırды, “Bu sefer tuttu ama ne olur ne olmaz siz gene bu gibi telgrafları bir daha yazmayın” diye bizi ikaz etti, nasihatte bulundu.”⁵¹

Mustafa Kemal, 1911 'de Trablus'a giderken de yanında Harbiye'den arkadaşları; Yakup Cemil, Ömer Naci ve Sapançalı Hakkı vardır.⁵² Bu arkadaşları hakkında Mustafa Kemal “Ömer Naci Bey’le senelerden beri dostluğumuz var. Sohbetinden hoşlanırım. Amma hiç biriyle fikir birliğimiz yoktur. Ne yaparsın zaruri haller yol arkadaşlığına mecbur etti” demiştir.⁵³ Burada da açıkça belirttiği gibi Mustafa Kemal, fikir birliğinde olabildiği insanları yakın arkadaş olarak görmektedir.

Atatürk'ün Arkadaşlık Anlayışı ve Paylaşım Özellikleri

Atatürk düşündüklerini ve planladıklarını arkadaşlarıyla paylaşmayı sever. O'nun arkadaşlığı yalnızca eğlence düzeyinde kalmaz. Eğlenceyle birlikte düşüncesini de paylaşabildiği arkadaşlar seçmeye özen gösterir.

Atatürk eski arkadaşlarına daima yakınlık göstermiştir. Atatürk'ün gençlik dönemindeki yakın arkadaşlarının kendisine yaptığı ziyaretler, vefatına kadar genellikle samimi bir hava içersinde geçmiş, zaman zaman tatsız dönemler ve gerginlikler olsa da bunlar günü geldiğinde unutulmuştur.⁵⁴

Atatürk arkadaş seçme konusundaki isabeti, adam seçme konusunda da devam edecektir. Ancak yine gençlik döneminde olduğu gibi çok yakından tanıdığı, sohbet etmek, tavla oynamak, eğlenmek için arkadaşlık ettiği kimselere, devlet görevleri vermede, daima bir sınır tanımıştır.

Atatürk arkadaşlarının yalnızca sağlık sorunlarıyla değil, mali problemleri ile de ilgilenmiştir. Kendi harcamalarında tasarruflu ve her zaman ölçülü olan Atatürk, kendi parasından gerektiğinde arkadaşlarına yardım etmiştir. Kazım Özalp, Atatürk'ün kendisine zaman zaman “Paşam ben bekârım çocuklarım yok ama param var istediğinde sana mali yardım

⁵¹ Özalp, a.g.e., s. 5, 6.

⁵² Lütem, a.g.e., s. 19.

⁵³ Bayur, a.g.e., s. 51.

⁵⁴ Özalp, a.g.e., s. 72, 75; Cebesoy, a.g.e., s. 56, 57.

yapabilirim” dediğini ve birkaç defa da yardım bulunduğunu aktarır.⁵⁵

Yine arkadaşlarının kızlarının düğün masraflarını üstlendiği ve onlara çok değerli hediyeler verdiği de bilinmektedir. Bazı arkadaşlarının kızlarının düğünlerini Dolmabahçe Sarayı'nda düzenletmiştir.⁵⁶

Özalp'ın Atatürk'ün arkadaşlığı konusunda belirttiği bir başka konu da; yakın arkadaşlarıyla beraberken, hikâyeler anlatması ve yeni hikâyeleri dinlemekten hoşlanmasıdır. Özalp Atatürk'ün esprili konuşmayı sevdiğini ve arkadaşlarından da espriler beklediğini vurgular.

Atatürk hiçbir arkadaşına karşı kin tutmamış, günü geldiğinde affetmesini ve yakınlaşması da bilmıştır.⁵⁷

Gençlik dönemi, Atatürk'ün hem vatan, millet, Türklük fikirlerinin olgunlaşmasında, hem de Batıya dönük “çağdaşlaşma” düşüncelerinin gelişmesinde önemli bir dönem olmuştur. Ayrıca bu fikirler arkadaşlarıyla da en belirgin ortak noktalardır. Yine arkadaşlarıyla olan ilişkisi liderlik özelliklerinin gelişmeye başlamasında önemli bir yere sahiptir.

⁵⁵ Özalp, *a.g.e.*, s. 73.

⁵⁶ Özalp, *a.g.e.*, s. 74.

⁵⁷ Özalp, *a.g.e.*, s. 58.

DUYGU ADAMI ATATÜRK

Halit EKEN*

Dünya tarihi toplumların çıkardığı büyük adamların hayat hikayesidir, dense yeridir. Bir bakıma tarihi kahramanlar yaratır. Büyük adamların kişiliğini var eden üç özellik vardır; akıl özelliği, gönül özelliği, eylem özelliği.¹ Bu üç özellik bir şahsiyette aynı anda olamayınca büyük adamların kişiliği de olamıyor. Yüreklere sevgi ile dolup taşan büyük adamlar, kin ve nefret adamı değil, aksine sevgi ve aşk adamıdır. Onlar büyük gönüllü insanlardır. Gönül ile dili, inancı ile işi arasına hiçbir şeytanlığın, hiçbir bencil ihtirasın girmediği, samimiyet ve cesaretin çifte su verilmiş çelik haline getirdiği insanlardır.² Bu münasebetle aşkları da alelade bir cins olayı değil, bir inanç ve ahlak olayıdır.

Yeryüzünde hiçbir büyük iş, yüreği yanmayan, cefa çekmeyen, inanmadığı şeyleri müdafaa eden “*lider taslakları*”nca başarılı değil. Her ülkü, her büyüklük hareketi ancak ve yalnız büyük gönüllü insanların, ömrü boyunca asla zaaf alameti göstermemiş büyük adamların liderliğiyle başlatılmış ve başarılmıştır.

Bir insanın hayatına kendi gözlerimizle bakmak, onun hakkında yeni bir görüş açısı edinmenin tek yoludur. Kuşku yok ki en çıplak, en katı gerçek, en süslü sahtecilikten daima üstündür.³ Bu mütevazî çalışmada kendisini her vesileyle bir halk adamı, bir millet adamı olarak ifade eden Atatürk’ün gönül adamlığı konu edilmektedir. Onu büyük gönüllü bir büyük adam yapan faktörleri çocuk Mustafa’dan lider Atatürk’e uzanan hayat serüveninde bulmak mümkündür.

Bu hikaye en kalender, en rind ve en müsamahakâr özellikleriyle donanmış, yaklaştıkça yakınlaşan, yaklaştıkça büyüyen bir gönül adamının hikayesidir.

* Dr. Okutman, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

¹ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Atatürk-Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri*, Cumhuriyetin 50. Yılı Armağanı, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1973, s. 21.

² Thomas Carlyle, *Kahramanlar*, (çev. Behzat Tanç), İstanbul 1976, s. 10.

³ Aynı Eser, s. 300.

Çocukluğu-Yetişmesi

Halk kadını Zübeyde Hanım'la, rüsûmât memuru Ali Rıza Efendi'nin oğlu Mustafa Kemal, bir halk çocuğudur. Yamama bir zümrenin değil, halkın bağrından kopmuştur. Vatan toprağında yalınayak gezinmiş, halkın dertleri ve meseleleri küçük yaştan içine sinmiş, iliklerine işlemiştir. Çocukluğunun ilk yıllarında yetim düşmüş olması, onu belirgin bir şekilde utangaç, sıkılgan, nezaket sahibi yapmıştır.⁴ Türk geleneklerine uygun yaşama kuralları onda millî bir duruş ve büyük adamlara özgü sezgi gücünden ötürü toplumsal bir duyuş tarzı geliştirdi. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Kemal'in kişiliğinin belirgin bir özelliği olarak ortaya çıkan sezgi gücünün kaynağını şu şekilde izah eder:

*“Atatürk'ün başarılarının en büyük sırrı kişiliğinde taşıdığı büyük bir sezgi gücüdür. Atatürk'ün bu varlığı bir aile kalıtıdır. O kadar da değil. Bu kalıtı uygun bir çevre içinde gelişmiş olup, bilinç altında gömülü kalmamıştı. Böyle olsaydı, Atatürk'ün büyük bir adam olarak yetişmesinde hiçbir etki yapamazdı. İşte Zübeyde Hanım'ın Türk, insanlık tarihine yaptığı büyük hizmet bu kalıtı gömmemek, meydana çıkarmak olmuştur. Zübeyde Hanım çocuğunu hiç zorlamamış, ona karşı hep tatlılıkla, yumuşaklıkla davranmıştır. Böylelikle Atatürk'ün karakteri hem extroverte, dışa dönük hem de introverte, içe dönük olmuştur. Çünkü insan kişiliği yalnız kalıtıla değil, hem de eğitimle var olabiliyor”.*⁵

Atatürk'ün kişiliğini yaratanlar arasında bitki sevgisi, hayvan sevgisi de var. Çiçek merakı, insanlar arasında yaşamakla yetinmeyen, coşkun bir ruhun eseridir. Böylelikle insan nankörlük nedir hiç bilmeyen, güzellikten başka varlık tanımayan bir ülkü alemiyle kaynaşmış oluyor. Kendisindeki iç varlığın zenginliğine delalet eden bu eğilimleri Atatürk'ün kendi ifadelerinde de görmek mümkündür.

“Bütün insanlığın varlığını kendi şahıslarında gören adamlar mutsuzdurlar. Besbelli ki o adam fert sıfatıyla mahvolacaktır. Herhangi bir şahsın, yaşadıkça memnun ve mesut olması için lâzım gelen şey, kendisi için değil, kendisinden sonra gelecekler için çalışmaktır. Makul bir adam, ancak bu şekilde hareket edebilir. Hayatta tam zevk ve mutluluk, ancak gelecek nesillerin şerefî, varlığı, mutluluğu için çalışmakta bulunabilir.

⁴ Baltacıoğlu, a.g.e., s. 17.

⁵ Aynı Eser, s. 104.

Bir insan böyle hareket ederken 'benden sonra gelecekler acaba böyle bir ruhla çalıştığını fark edecekler mi?' diye bile düşünmemelidir. Hatta en mesut olanlar, hizmetlerinin bütün nesillerce meçhul kalmasını tercih edecek karakterde bulunanlardır.

Herkesin kendine göre bir zevki var. Kimi bahçeyle meşgul olmak, güzel çiçekler yetiştirmek ister. Bazı insanlar da adam yetiştirmekten hoşlanır.

Bahçesinde çiçek yetiştiren adam çiçekten bir şey bekler mi? Adam yetiştiren adam da, çiçek yetiştirendeki hislerle hareket edebilmelidir. Ancak bu tarzda düşünen ve çalışan adamlardır ki, memleketlerine ve milletlerine ve bunların geleceğine faydalı olabilirler...”⁶

Askeri rüstiyeye girdiği ilk senelerde henüz on dört yaşındaki bir çocuğun ruh hali ile yaşadığı ilk aşkı için takındığı tavırlar da yine bildik tavırlardır. Mahallelerinde oturan bir paşanın kızına kendini beğendirmeye dürtüsüyle diğer çocukların oyunlarına iştirak etmeme, sürekli temiz elbiseler giyme, taralı saçlarla sokaklarda arz-ı endam etme gibi. “*Hayatta daima çok ölçülü olmak gerektiği*”ni daha çocukluk dönemindeki coşkularını dahi ölçülü yaşayarak gösteren Mustafa Kemal Paşa'nın delikanlılık günlerinden itibaren bu duygu yoğunluğu içerisinde sıkça “*şair olası(da) geldi.*”⁷

Askerin Dünyası

Mustafa Kemal de döneminin bütün askerleri gibi hayatının önemli bir kısmını cephelerde geçirdi. Kendi kuşağının adeta kaderi haline getirilen bir milletin toptan yok edilmesi arzusunu defedip, var olmak onuruna uzanan yolda pek çok sosyal trajediye tanıklık etti. Bu ölüm kalım savaşında eratin tayınına, karavanasına ortak oldu. Korkusunu, öfkesini, özlemini, mektubunu, sevincini, kıvancını, bazen bir baba şefkati, bazen de candan bir dost samimiyetiyle paylaştı. Harmanda dövülen başaklar misali cepheden cepheye sürülen o yanık, o yağız delikanlıların bir parçası olabilmeyi pek kolay başardı. Çanakkale'nin gözü pek kumandanı, millet iradesine temsilci olunca Atatürk oldu. Halkın arzusu Atatürk'ü Atatürk yaptı ve Atatürk gibi

⁶ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, III. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 1984, s. 326-327.

⁷ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1969, s. 31.

konuştu. “Ben düşündüklerimi sevdiklerime olduğu gibi söylerim. Aynı zamanda gerekli olmayan bir sırrı kalbinde taşımak kudretinde olmayan bir adamım.”⁸ diyerek muhatap olduğu insanlar karşısındaki kuruntusuzluğunu pek güzel ifade etmektedir. Bu sebeptendir ki komuta ettiği askerine “Ben size savaşmayı değil, ölmeyi emrediyorum.” diyebilmiş ve en gerçek, en yalın, aynı zamanda en acıtan cevabı da alabilmiştir. Adeta “öl” dediğinde emri yerine getirilen adam olabilmek, ancak ve sadece büyük davalar için bir güzel ölümü göze alabilecek kadar “özel” insanların gönül dünyalarının fethedilebilmiş olmasıyla izahı mümkündür. “Kazandığım zaferden sonra bile her akşam savaş alanlarında ölen bütün askerleri düşünerek içimde derin bir keder duyuyorum.”⁹ sözündeki doğruluk derecesi dünyanın öbür başından içlerinden bazılarının tabirlerince sportmence bir heyecan için geldikleri Gelibolu’da ölen Anzak askerlerinin analarının acılarını hafifletmek için söylenmiş tarihî sözler ancak ve yalnızca bahsi geçen yerdeki Anzak koyunda bulunan kaidenin üzerinde okunduğunda anlaşılabilir.

Dolmabahçe Sarayı’nda bir gece, Amerikalı bir kadın gazeteciyle kendisinin diktatör olup olmadığı hususunda uzunca müddet münakaşa etmiş, kadının kafasında sabit bir fikir haline gelmiş olan bu telakkiyi bertaraf edemeyince “Evet, diktatör, diktatör ama kalplere girerek hükmeden bir diktatör”¹⁰ diyerek münakaşaya son vermiştir. Bir eylem adamı olduğu kadar bir mütefekkir olarak da görülmesi lâzım gelen Atatürk’ün ikna etme metodu tatlılık, güzellik metodudur. O, zor, sertlik, incitme nedir bilmez, insanlarla konuşurken, çalışırken tatlılıktan ayrılmazdı.

Halk Arasında

Atatürk millet sevgisinin lafla olmadığını, onunla mutlak anlamda temas halinde olunması gerektiğini söyler. Şüphesiz o da bütün insanlar gibi, toplum içinde, halk arasında yaşıyordu. Her canlı varlık gibi o da içinde yaşadığı toplumun etkilerini alıyordu. Cumhuriyetin onuncu yıldönümü için kendisiyle ilgili olarak hazırlanması düşünülen afişlere yazılması tasarlanan bütün mübalağalı ifadelerin hepsini sildirerek yalnızca “Mustafa Kemal sizlerden biridir.”¹¹ diye yazılmasını isteyecek kadar tevazu sahibidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi halkın içinden yetişen, halkın eğilimlerini,

⁸ Kocatürk, a.g.e., s. 350.

⁹ Aynı Eser, s. 353.

¹⁰ Aynı Eser, s. 222.

¹¹ Baltacıoğlu, a.g.e., s. 64.

zevklerini en ince ayrıntısına kadar bilen biriydi. Kaldı ki Millî Mücadele'de millette inanmanın ve güvenmenin en güzel örneğini tarihe Atatürk kaydettirmiştir. Türk mucizesi millette inanan ve güvenen bir dehanın millete inanç ve güven telkin edebilmesi sayesinde meydana gelebilmiştir. İncamız odur ki, Mustafa Kemal'in bizlerden biri olması onu bazılarının zannettiği gibi sıradanlaştırmaz ve tarih içerisinde kazanılmış fevkalade mevkiinden alıp aleladeleştirmez. Atatürk'ün kişiliğine yansıyan en belirgin özelliklerinden biri, değer taşıyanlara saygı gösterme ahlakıdır. Milletin eğlencelerine her fırsat bulduğunda katılmaktan, halk ile beraber bulunmaktan, beraberce eğlenip vakit geçirmekten büyük zevk alır, bahtiyarlık hissederdi. Böyle zamanlarda neşe'sine pâyân olmadığını etrafındakiler hatıralarında sıkça kaydederler. Atatürk'ün en kızdığı, hiç sevmediği, hiç istemediği şey; bulunduğu yerlerde şahsı etrafında inzibatî tedbirler alınmasıydı. Millette çok itimat ettiği için: “-*Bu millet bana ne kurşun atar, ne de attırır!*” diye bir emir vererek, alınan bütün tedbirleri kaldırtır, zabitanın vazifesini de hayli zorluğa uğrattı.¹² Cumhurbaşkanlığı makamına ait bazı protokol kuralları da onu hayatı boyunca hep rahatsız etmiştir. Onun hayat tarzı ne protokol kurallarına sıkı sıkıya bağlı bir ölçülülük, ne de alelade bir kural-dışılık değil, temas halinde bulunduğu insanlara olabildiğince rahatlık veren bir doğallık olarak ifadelendirilebilir. Aşağıda protokol kurallarının dışında gelişen Atatürk'e ait iki anıya yer veriyoruz:

“O yıllarda pek vasıta yoktu. Vasıta olmayınca, şoförde bulunamıyordu. Koskoca Gemlik İlçesinde, Belediye Başkanı ile benim arabam vardı. Atatürk'ü Kaplıcalara ben götürdüm. Keza dönüşte de Yalova'ya benim arabamla indi. Yalova'dan da deniz yolu ile İstanbul'a dönmüştü. Tam Kaplıcalardan ayrılmak üzereydik ki, orta boylu, kaytan bıyıklı, topluca bir zat arabaya sokulmak istedi. Mani oldular. Ne varki mukavemet etmiş, dolayısıyla itiş kakış olmuştu. Adam sert bir sesle kendisine mani olmak isteyenlere bağırınca, Gazinin dikkatini çekti, Atatürk bana:

-Oğlum dedi, dur bakalım. Ne oluyor?

Atatürk'ün yanındakilerden biri ne olup olmadığını öğrenmek için arabadan indi. Bir veya iki dakikadan sonra:

-Efendim dedi, bir köylü sizinle konuşmak istiyormuş.

-Gelsin. Konuşalım, dedi.

¹² Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 68.

İşaret edilir edilmez, adamcağız arabanın yanına gelmişti ki, Allah biliyorki Gazi arabadan inerek köylünün kolundan tuttu, üç beş adım yürüyerek en çok beş haydi bilemedin on dakika konuştular. Ne konuştuklarını duymadım. Kimseninde duyduğunu sanmıyorum. Bir daha öğrendik ki; köylü İboymuş, kendisini tanımazdım, sert görünümlü bir kişiydi. Namını çok duymuştum.”¹³

* * *

“Sakarya savaşından sonra idi. Ilık bir güz sabahı. Akşehir'in pazar yeri karınca yuvası gibi kaynıyor. Bin ağızdan bin ses. Bir aralık, ortalıktaki uğultu perde perde sönmeye başlıyor, pazar yerini bir tapınak sessizliği kaplıyor. Yalnız, kulaktan kulağa bir fısıltı:

-Gazi gelmiş, Gazi.

Bütün gözler mutlu bakışlarla aynı yöne dönüyor; Gazi, o ölçülü, güzel yürüyüşüyle yavaş yavaş ilerlemekte, ara sıra sergilerin önünde durup ilgilenmekte. Belli, alışverişe çıkmış; ama O, başka bir şey değil, yalnız gönül alıyor. Böylece gönül ala ala satıcı kadınların kesimine geliyor.

-Nasılsınız bacılar?

-Sağ ol Paşam, duacıyız.

Kadınlar Paşalarını özlem dolu gözlerle kana kana seyrederken kendilerini tutamıyorlar:

-Güzel Paşam.

-Yiğit Paşam.

-Yiğitlerin yiğidi Paşam.

Paşa utangaç; bu sevgi haykırışlarını durdurmak için birine soruyor:

-Erin var mı bacım?

-Var Paşam, cephede.

-Ya senin?

-Kanı helâl olsun, benimki Çanakkale'de kaldı.

Gazi daha soracak, soracak ama bu yüreği yanıklardan alacağı yanıtların çoğunu şimdiden oranlıyor; Çanakkale'sinden

¹³ Aydın Akan, *Her Yönüyle Termal İlçesi*, Termal Belediyesi yayını, İstanbul 2001, s. 45.

sonra Kafkas'ı, Kanal'ı, Galiçya'sı, İnönü'sü, Sakarya'sı hep sıralanacak, hem de hiç kırgınlık taşımayan, hiç bir şey istemeyen, beklemeyen seslerle.

Paşa, gözleri buğulanmış, bir an düşünüyor ve hemen, bu kez, ıvecen adımlarla, geldiği yana yöneliyor, bir kuyumcunun sergisi önünde durduktan sonra elinde bir avuç yüzükle dönüyor.

O gün pazardan köye dönen bacıların parmakları, Gazi'nin armağan ettiği yüzüklerle süslü, yürekleri yaşantılarının en büyük övücü ile dolu idi.”¹⁴

Gönül Telini Titretenler

Mustafa Kemal doğup büyüdüğü Rumeli'nin pek çok yöresel özelliklerini en doğal biçimiyle üzerinde taşıyordu. Mesela, tabancaya *tapanca*, kırbaça *kırpaç*, henüze *henüs* demesi bundandır.¹⁵ Ayrıca mat sesiyle zaman zaman Rumeli türkülerini güzel ve tatlı söyler, dahası klasik alaturka musiki makamlarını da bilirdi. Alaturka sazdan hoşlanır, bazen klasik şarkıların icrasına eşlik ettiği de olurdu.¹⁶

“Cânâ rakîbi handân edersin
Ben bî-nevâyı giryân edersin
Bîgânelerle ünsiyet etme
Bana cihânı zindân edersin”

İlk çocukluk döneminde yaşadığı platonik tutkusundan kalma bir şarkıdır. Devamla,

“Kaçma mecburundan ey ahu-yı vahşi ülfet et”

“Habgâh-ı yâre girdim arz için ahvalimi!
Bir perişan halini gördüm unuttum halimi!”

¹⁴ Mehmet Ali Ağakay, *Atatürk'ten 20 Anı*, Türk Dil Kurumu yayını, Ankara 1970, s. 7-8.

¹⁵ Atay, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁶ Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 86.

Halit EKEN

*“Mani oluyor halimi takrîre hicâbım
Üzme yetişir üzme firakınla harâbım”*

Sevip söylediği türküler ise

*“Vardar ovası Vardar ovası
Kazanamadım sıla parası...”*

*“Manastırın ortasında var bir havuz canım havuz
Dimetoka kızları hepsi de yavuz”*

*“Pencere açıldı Bilal oğlan piştov patladı
Varın bakın Bilal oğlan yine kimi hakladı”*

Nihayet ellerini yüzüne koyarak bizzat söylediği, kendisini çok duygulandıran iki tane de gazel vardır:

*“Canımı cânân eğer isterse minnet canıma
Can nedir ki anı kurban etmeyim cânanuma”*

*“Ney ile mey ile bir alay mahbub ile her dem gelin!
Bezmi cem âyinini kabrimde ikad eyleyin!”¹⁷*

Son günlerde bazı sanatçılar tarafından icra edilen bir Selanik türküsü var ki, bunun kaynak kişinin de Atatürk olduğunu biliyoruz.

*“Bülbülüm altın kafeste
Öter aheste aheste
Ötme bülbül yarım haste
Ah neyleyim şu gönlümü
Hasret kaldım sevdiğime*

¹⁷ Aynı Eser, s. 89-90.

*Ben sana dayanamam yarım ben sana aldanamam
Ben sana dayanamam yarım ben sana katlanamam*

*Bülbülleri har ağlatır
Aşıkları yar ağlatır
Ben feleğe neylemişim
Beni her bahar ağlatır*

*Ben sana dayanamam yarım ben sana aldanamam
Ben sana dayanamam yarım ben sana katlanamam”*

Atatürk'ün meşhur sofrasında misafirlerine hitap ederek sıkça tekrarladığı

*“İçelim her muhabbetin mutlak
Ölmiyen bir hayatı vardır ki
Ana mevcat-ı mehasin-i âlem
Kehvare-i terennüm olur”*

kıtasından başka yine çok sevip sıkça tekrar ettiği bir beyit de şudur:

*“İç bâde güzel sev var ise akli şuurun
Dünya var imiş ya ki yoğ olmuş ne umurun”*

Atatürk, iç yaşayışı çok zengin bir insandı. Zaman zaman bu iç alemine çekiliyor, bu iç varlığını yaşıyor, sırası gelince de bu varlığı dışa taşıyor, coşkunluklar meydana getiriyordu.¹⁸ Aşağıdaki olay bu hali pek güzel anlatmaya yeter. Hasan İzzettin Dinamo'nun Kutsal Barış'ından (c.7) izleyelim:

*“Termal otelin arkasındaki inşaat işçilerinden birinin yanık
gür sesle söylediği “Nedimem” türküsü bir sel gibi açık
pencerelerden salona döküldü. Türkü bir Rumeli türküsüydü.
İçinde, uzun göçlerin, umutların, özlemlerin, yenilgilerin lirizmi*

¹⁸ Baltacıoğlu, a.g.e., s. 27.

kaynıyordu. Türkü, temelde bayağı bir türkü idi. Ancak bütün yitik Rumeli'nin korkunç şiirini, rüzgarını sürükleyerek geliyordu:

*“Ah, Nedime'min kaşları kare,
ah, yüreğime düştü yare,
kavuşmaya bulsam çare,
Nedime'm, Nedime'm, Nazlı Nedime'm
Gerdanı beyaz zülüflü Nedime'm”*

Atatürk'ün yüzü dirilmiş, kaşları kalkmış, gözleri dalgınlaşmıştı. Paşanın gözleri, çok konuşkan bir durum almıştı. İmparatorlukla birlikte yakılıp gitmiş o güzel topraklardan geriye kalan böyle bir kaç özlem türküsü bir de paşa gibi dolu dizgin gelmekte olan ölüme karşı direnmeye çalışan bir kaç yaşlı Rumeli'li insandı. Paşanın uzun kiprikleri üzerinde ince yaş damlaları belirdi. Çevresindeki, bir erkeğin gözyaşlarını görmemek üzere gözlerini indirip başlarını pencereden dışarı çevirir.

Türkü bitince, gözlerini derinden kaldıran Atatürk çevresindekilerin yüzlerinde dolaştırdı. Yüzünde, gözlerinin iri mavisinde üzgün bir gülümseyiş yüzüyordu. Yüzünün dalgın çizgileri geçmişti bu yana sürüklenip gelen düşleri taşıyordu. Ölümlü dünyanın yalancı dünya iklimine ayak bastığı yer de, bütün tutkularından soyulmuş gibiydi. Bahçesinde, bütün sevecenlik, sevgi erdem çiçeklerinin açtığı tanrısal insanlık düşüncesinin bütün rahmet kapıları, karşısında açılmış gibiydi. Evet, o, bu dakikada yitirilmiş bir dünya, yitik bir cennet üzerinde birkaç günlüğüne kiracı gibiydi. Ecel kaynağının başındaki arslanlarla kaplanlarda gördüğü “ahulaşma” eğitimini kendisinde de gördükçe kendisine dargın olanlarla kucaklaşmak isteği, gittikçe hız alıyordu.

Kendisini tuhaf, rahatlatıcı bir tür avunçun kanatlarında yükselir gibi görüyordu. Evet, elinde, affetmek gibi tanrıya özgü bir güç taşımaktaydı. Gücünün sıfıra doğru gittiği bir zamanda, bu bağışlama gücünü hiçbir yaratık kullanamazdı. O, bu güce de sahipti. Bu yüzden de çok mutluydu. Bağışlamanın ne olduğunu bütün yaşayışları boyunca bilmemiş, öğrenmemiş küçük mini mini

bürokratlara bunu öğretmek uğruna hepsini çiğneyip geçecekti. Ancak, Allah'ın elinde bulunan bu gücü, çevresindeki bürokratları çiğneyip geçecekti. Ancak, Allah'ın elinde bulunan bu gücü, çevresindeki bürokratları çiğneyip geçerek kullanacaktı. Yüreğinde iyilik etmek isteyen duygular kabarıp taşmaktaydı. Birden deminden beri Rumeli'nin dağında taşında akar suları başında dolaşıp duran Ali Fethi'ye dönerek şöyle derdi: Yüzellilikleri affetmeyi düşünüyoruz, sen ne dersin?

Ali Fethi, birdenbire buna ne diyeceğini bilemedi. Şundan ki, çok uzun yıllar, böyle bir sorun olduğunu dahi unutup gitmişti. Sonra, o batının özgürlükçü, idealist burjuva ruhuna bel bağlamış, eski yumuşak özgürlükçülerden biri olduğundan bu ihanetler listesinin yapılmasına bile vaktiyle razı olmamıştı Ali Fethi, bu konudaki düşüncesini toparlamaya çalışırken, Atatürk, birdenbire verilemeyen yanıtın arkasında bir direnç sezerek, yumuşak yüzlü Celal Bayar'a döndü şöyle sordu: “Ne demek, elbette, Paşam.”

Celal Bayar'ın doğrulamasından sonra, Atatürk affın neden gerekli olduğunu açıklamaya başladı: Ulusal Kurtuluş savaşının başlangıçlarından başlayarak kendisine, Kuvayi Milliye'ye karşı, Cumhuriyete karşı direnenlerden, bunu sindiremeyip dönerek sabotajlara girişlerinden uzun boylu sözetti. Vaktiyle bu adamlar, yeni doğmuş olan rejim için tehlikeli olabilirlerdi. Ancak, bugün Cumhuriyet, onbeş yaşındaydı. Cumhuriyet adlı delikanlı, çocukluk çağını arkada bırakmış, düşünmek, acımak, sevecenlik boyutlarına ulaşmıştı. Bağışlayabilecek yaşa gelmişti. Şundan ki artık, vaktiyle kendisini bir leş gibi yere sermek isteyen zavallılardan çok daha güçlüydü. Artık onlardan korkmuyordu. Onlar da bunca gurbet yıllarından sonra, düşünmeğe fırsat bulmuş, uslanmış olabilirlerdi. Yurdun bu yanılmış çocuklarını bağışlamak zamanı gelmiş geçmekteydi. Ona kalsaydı, o bunları daha onuncu yılda bağışlayacaktı. Ne yazık ki, çevresindeki bağnazların yüzünden yurdun bu suçlu çocukları gurbetlerde beş yaş daha yaşlanmışlardı.

Paşa, tarihe mal olmuş o korkunç dönemin üzücü anılarını bir kez daha ortaya döktükten sonra şöyle ekledi: “Ben, onları

affediyorum. Ancak göreceksiniz ki, onların arasında beni affetmeyenler bulunacaktır.”¹⁹

Bu konu F. Rıfki Atay'ın Çankaya'sında şu şekilde değerlendirilmektedir:

“Yüz ellilikleri bile affetmesi insan zaaflarına karşı feylesofça davranışının bir eseri değil midir? Bir gün barışmayacağı hasmı, bir gün bağışlamayacağı suç yoktu diyebilirim. İnsanların kendi kendilerini “yeniden yapmalarına” fırsat vermekten zevk alırdı. Her şeyi görür, birçok şeyleri görmezlikten gelirdi. Not defterime aldığım en güzel sözlerden biri şudur: “Ben onları affederim, çünkü kalbim vardır. Onlar beni affetmezler, çünkü kalpsizdirler!”²⁰

* * *

Atatürk'ün gönül dünyasına akan ırmaklar, havasını soluduğu, suyunu içip ekmeğini yediği, sevincine, ıstırabına ortaklık ettiği coğrafyadan beslendi. Gün oldu; şiir oldu, şarkı oldu, türkü oldu, gazel oldu. İyi ki oldu, güzel oldu.

¹⁹ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal Barış*, C. VII, May yayınları, İstanbul 1977, s. 271.

²⁰ Atay, *a.g.e.*, s. 532.

ATATÜRK’TE ÇOCUK SEVGİSİ VE MANEVİ ÇOCUKLARI

“Çocukları severiz. Çünkü, çocuk bizim devamımızdır. Her çocukta biz, ebediyete doğru uzanıp giden iştiağımızın tatminini buluruz.”¹

Mustafa Kemal ATATÜRK

Nilgün Nurhan KARA*

20. yüzyıla damgasını vurmuş olan liderlerin başında gelen Atatürk, ölümünden bu yana çeşitli yönleriyle araştırılmış, tanıyanlar, yakınında bulunmuş olanlar da, bu araştırmalara katkı sağlayacak O’nu çeşitli yönleriyle anlatan hatıralarını yazmış ya da anlatmışlardır. Öğrenilmesi, tanınması gereken çok yönlü bir lider olan Atatürk, hemen her alanda söz sahibi olmuştur. O, Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında çevresindekilere ve özellikle kurmuş olduğu cumhuriyeti devam ettireceklerine inandığı gençlere, gereken temel bilgileri vermiş ve onların yollarını çizmiştir. Bu konuda son derece başarılı olmuş, güvendiği gençler üzerindeki etkisi kuşaktan kuşağa devam etmiştir. Bu başarıda şüphesiz Atatürk’ün Kurtuluş Savaşının başlangıcından itibaren yapmış olduğu konuşmalarda açık bir biçimde kendisini gösteren hatiplik yeteneğinin yanı sıra, insanlığa beslediği sevgi, çocuklara ve gençlere olan derin şefkati özel bir yer tutmasıdır. Çocuk sevgisini ve çocuklara verdiği değeri her fırsatta belirten Atatürk, “*çocukluk ne güzel, çocuklar ne sevimli, ne tatlı yaratıklar değil mi? En çok hoşuma giden halleri nedir bilirmisiniz? Riyakarlık bilmemeleri, bütün istek ve duygularını, içlerinden geldiği gibi açıklamaları...*” diyerek onların temiz ve samimi duygularına olan inancını dile getirmiştir. Atatürk, çocukları bu özelliklerinden dolayı çok sevmiş ve O’nun dilinde çocuk; sevgi oluvermiştir. Onun için de sevdiklerine hangi yaşta olurlarsa olsunlar, çocuk diye hitap etmiştir.²

* Dr. Okutman, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

¹ Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk 1928-1938, II*, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1991, s.761; Ebediyete: *sonsuzluğa*; İştiağımızın: *özlemimizin*; Tatmini: *doyum*.

² Hasan Rıza Soyak, *Doğumundan Cumhuriyetin İlânına Kadar Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk’ün Hususiyetleri*, Hayat Yayınları, İstanbul 1965, s. 78-79; Azmi Süslü, “Atatürk’te İnsan Sevgisi ve Barış”, *Romanya Köstence Ovidis Üniversitesi Uluslar arası Atatürk Romen-Türk Araştırma Merkezi Faaliyetleri ve Genel Bildirileri*, s. 27-28.

A. Atatürk'te Çocuk Sevgisi

Çocuğu olmamıştı Atatürk'ün; bundan dolayı zaman zaman iç acısı duymuş mudur bilinmez. Ancak, O'nu yakından tanıyanlar buna hiç ihtimal vermemişlerdir. Çünkü bütün Türk yavruları, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın öz çocukları gibiydi. O, bu yavrulara öylesine gönül vermiş, onlar, O'na öylece candan bağlanmışlardır ki; dünyada böyle bir mutluluğa erişmiş kaç insan vardır ve böyle bir insanın yüreğinde öyle bir üzüntü nasıl yer tutabilir.³ Bu tespitin belki de en güzel örneği Atatürk'ün yakınında bulunmuş olanların şu hatıralarıdır:

Nazilli'de çocuklar tarafından yapılan bir karşılama töreni (9 Ekim 1937)

Atatürk'ün çocukluk arkadaşlarından Asaf İlbay, kızının da katıldığı bir baloda M. Kemal'in kızının adını yaşını sorduğunu, on altı yaşında olduğunu öğrenince orada bulunanlara hitap ederek;

- Asaf ile bir mahallenin çocuğuyuz. Belki aynı yaştayız da demek ben de vaktiyle evlenmiş olsaydım, on altı yaşında çocuğum olacaktı, buymuş, duygulanmış ve gözleri nemlenmiştir. Durumu fark eden Asaf Beyin eşi ayağa kalkarak:

³ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar I*, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul 1973, s. 61.

- *Paşam bütün millet sizin çocuklarımızdır. demişlerdir. Bunun üzerine Atatürk:*

- *Doğru işte ben de bununla teselli buluyorum. Evet milletim sağ olsun. demiş ve bir an sonra ilave etmiş;*

- *Belki benim çocuğumun olmadığına bir hikmet vardır. Çok sevdiğim bir tanıdığımın ölümünden o kadar müteessir olmuşum ki; günlerce acısını unutamadım yemek yiyemedim. Ya çocuğumu kaybetmiş olsaydım; ne olurdu bilmem diyerek çocuğunun olmamasında bir hikmet aramıştır.*⁴

Abdulkadir İnan ise bir yazısında; “1936 yılı Çocuk Bayramının üçüncü ya da dördüncü günü bir akşam Atatürk’ün sofrasında bulunuyorduk. Küçük Ülkü, Atatürk’ün sağındaki sandalyede oturuyor ve çocuk bayramında gördüklerini Atatürk’e anlatmaya çalışıyordu. Atatürk onu sevgi ve şefkatle dinliyordu. Sonra Ülkü’ye:

-*Kalk da bayram yerinde gördüklerini şu beylere anlat, dedi. Ülkü sandalye üzerinde ayağa kalkarak bayramda gördüklerini anlatmaya başladı. Güzel güzel anlattı. Ülkü ’nün konuşmasından ve hareketlerinden Atatürk çok memnundu, neşelenmişti... Onu alkışladı, biz de alkışladık. Çocuk Bayramı ve Ülkü’nün konuşması*

münasebetiyle Atatürk, evlenme, çocuk ve aile konuları üzerine bazı felsefî görüşlerini açıkladı. Sofrada bulunanların aile durumlarını ve çocuklarını sordu. Sorularına cevaplar aldıktan sonra:

-*Eşini mes’ut edecek herkes evlenmelidir... Çoluk-çocuk sahibi olmalıdır... Bana bakmayınız. Bu meselede örnek İsmet Paşadır. Benim hayatım başka türlü düzenlenmiştir. Buna rağmen tecrübesini yaptım. Sonradan anladım ki bu iş benim başarabileceğim iş değilmiş. Çocuk sevgisi insan için bir ihtiyaçtır. Hele yaş ilerledikçe bu*

⁴ Kemal Öke, *Çocuğunun olmasını İster miydi?*, İstanbul s. 419.

ihtiyaç kendisini daha kuvvetli hissettiriyor. Onun için de Ülkü'yü yanımdan ayırmak istemiyorum." Dediğini yazmışlardır.⁵ Atatürk yaşı ilerledikçe, çocukları daha çok sevmeye çevresinde çocukların toplanmasından daha da hoşlanmaya başlamıştır. Büyük adamların çocuklarının genellikle dejenere oldukları kanaatinde olan Atatürk, oğlu olmadığı için üzüntü duymamıştır. Hele hele. babadan oğula kalacak bir iktidar fikrine de karşı olduğundan, oğlu olmasını siyasi açıdan sakıncalı görmüştür. Fakat çevresindeki çocuklarla oynamış, onlara Rumeli türkülerini söylemiştir. Hele bir gün İzmit'te de bir okul gösterisinde küçük bir çocuğun Atatürk'e hayran hayran baktıktan sonra birdenbire kucağına atılıp onu öpmeye başlaması ve arkadan, öteki çocuklarda öğretmenlerinin elinden kaçıp Atatürk'ü öpücük yağmuruna tutmuşlar. Bu olay üzerine Atatürk, yanındaki yetişkinlere dönmüş; "*görüyorsunuz ya, bu çocuklarla ben aynı kuşaktanız*" demiştir.⁶

Atatürk gidilen her yerde, eğer bir çocuğa rastlarsa, onunla sıkılmadan, yorulmadan uğraşmış, eline kâğıt kalem verdirerek, yaşına göre ya matematik, ya da güneş dil teorisine dair sorular yönelterek mutlu olmuştur.⁷

B. Atatürk'ün Manevi Çocukları:

Makbule Hanım'la Şemsi Belli'nin yaptığı bir görüşme sırasında da Makbule Hanım yanındaki beyi kendisine Atatürk'ün manevi evladı Abdürrahim Bey ve eşi diyerek tanıtmıştır. Bunun üzerine kendisine yöneltilen;

- *Atatürk'ün kaç tane manevi evladı vardı? Sorusuna düşünerek;*

- *Dört tane idi. Zühre, Afife, Abdürrahim, İhsan.... Zühre öldü.. Hasta idi zavallı ... Abdürrahim dört yaşına kadar ağabeyinin odasında yatardı...*

- *Tarih?*

- *Tarih harbi umumi sıraları,*

- *Abdürrahim büyüdü... Atatürk O'nu Avrupa'ya gönderdi, okuttu, yetiştirdi.*⁸

Atatürk'ün evlat edindiği çocuklardan biri hariç diğerleri kız çocuklarıdır. Yaveri Cevat Abbas'ın aktardığına göre "*erkek çocukları tehlikeli bulur,*

⁵ Abdülkadir İnan, "Atatürk Devrine Ait Hatıralar", *Türk Kültürü*, Yıl:III, Sayı:25, s.61-62.

⁶ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Çev. Necdet Sander), İstanbul 2003, s. 549-550.

⁷ Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, İstanbul 1955, s. 75.

⁸ Şemsi Belli, *Makbule Atadan Anlatıyor Ağabeyim Mustafa Kemal*, Ankara 1959 s. 69-70.

dejenere olabilir veya bana karşı paravana olarak kullanabilirler” inancında olan Atatürk bir istisna olarak Abdürrahim isimli çocuğu evlat edinmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, manevi evlatlarını sofralarında bulundurmuş, *“hesabını kitabını iyi bilmekle tanındığı halde”* mümkün olduğunca bütün arzularını yerine getirmiştir. Kısaca evlat edindiklerinden hiçbir şeyi esirgememiş ve etrafındakilerin de onları sevip saymalarını istemiştir. Manevi evlatlarının Çankaya Köşkünde bir arada bulunduğu zamanlarda aralarında kıskançlık olmaması için de Atatürk, onların aralarında iş bölümü yapmıştır.⁹

1. Abdürrahim TUNCAK

Atatürk'ün manevî çocuklarından Abdürrahim, 1908 Van doğumlu olup, annesinin 1913'de ölümüyle öksüz kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa, I. Dünya Savaşında kimsesiz zor durumda gördüğü sekiz yaşındaki bu çocuğu evlat edinerek İstanbul'a getirmiş, Beşiktaş Akaretler'de 78 numaralı evlerinde annesi Zübeyde Hanım'a emanet etmiştir. Atatürk ilk manevi evladı olan Abdürrahim'i Zaferden sonra Ankara'ya getirerek, Salih Bozuk'un oğlu Cemil ile beraber Çankaya Köşkü'ne yakın bir ilkokula gönderilmiştir. Daha sonra Sanayi Mektebi'ne gönderilen Abdürrahim, Atatürk'ün Latife Hanım ile evlenme hazırlıkları döneminde İzmir'e Zübeyde Hanım'ın yanına gönderilmiş ve ayrıldıklarında ise tekrar Ankara'ya geri getirilmiştir. Abdürrahim'in yurtdışında öğrenim görmesini arzu eden Mustafa Kemal Paşa, 1929 yılında Berlin Teknik Üniversitesi'ne göndermiş ve bütün giderlerini karşılamıştır. 1934 yılından sonra Tuncak soyadını almış¹⁰ olan Abdürrahim Bey Savarona Yat'ının satın alınması görüşmelerinde tercümanlık yapmıştır.

Zübeyde Hanım, ölümünden yıllar sonra 1971'de açılan vasiyetnamesinde Abdürrahim Tuncak'a 20 lira verilmesini istemiştir.

⁹ Niyazi Ahmet Banoğlu Nükte ve Fıkralarla Atatürk İstanbul 1967 s. 253

¹⁰ İlhan Lütem, *M. Kemal Atatürk 57 Yılın Öyküsü*, Birinci Kitap Kendisi, s. 229

*Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır'da himayesine aldığı Abdurrahim (Tuncak) ile
(1916)*

2. Afife Hanım

Atatürk'ün manevi evlatlarından ikincisi Afife Hanımdır. Mustafa Kemal Paşa I. Dünya Savaşı sırasında Bitlis'e vardığında karargahına altı yaşlarında yetim bir çocuk getirilmiştir. M. Kemal evlat edindiği manevi kızı Afife'yi 1918 yılında annesi Zübeyde Hanıma emanet etmiştir. Cephe gerisine gönderdiği bu çocuğa şartların el verdiği ölçüde iyi bir eğitim aldırılmıştır.¹¹

Afife Hanım, evleninceye kadar Zübeyde Hanım ile birlikte yaşamış¹² ve evlenerek İzmir'e yerleşmiştir.¹³

3. Nebile Hanım

Atatürk'ün manevi evlatlarından biri de Nebile Hanım'dır. 1927 Temmuz'unda Çapa Öğretmen Okulundan üç öğrenci hizmet amacıyla Dolmabahçe Sarayına getirilmiştir. Diğer iki kız geri dönmüş fakat Nebile Hanım Atatürk'ün manevi kızı olarak kalmıştır. O zaman on sekiz

¹¹ Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, s. 308

¹² Lütem, *a.g.e.*, s. 230

¹³ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Nükle ve Fıkralarla Atatürk* İstanbul 1967 s. 251

yaşlarında olan Nebile mavi gözlü, beyaz tenli, sarışın oldukça güzel bir kızdır.¹⁴ Cemal Granda eserinde bu konu ile ilgili bir anısını şöyle aktarıyor; “O zaman Atatürk Nebile’yi Ankara’ya götürmek istemişti. Nebile duraksıyordu. Gidip gitmemek konusunda bir karar veremiyordu. O sırada ben de Ankara’ya götürülecektim. Bir gün yanıma sokulup;

- *Cemal Efendi beni Ankara’ya götürmek istiyorlar. Korkuyorum gitmeğe ne yapayım dersin?* diye sordu.

- *Beni de götürmek istiyorlar. Bak ben Korkuyor muyum?* dedim.

- *Öyle ama sen erkeksin. Canın sıkılınca kahveye gidersin. Ben kızım orada tek başıma ne yaparım?*

“-Sen de köşkte oturursun. Orada Rukiye, Sabiha, Zehra Hanımlar var. Sen de orada hanım olursun.”

Biz böyle dertleşe duralım, Nebile Ankara’nın yolunu tuttu. Ben daha sonra gittim. Çankaya’da bir de ne göreyim? Nebile ‘Hanım’ olmuş. Biz “bey” olamadık. Hizmetkar olarak kaldık.¹⁵ Hüsrev Gerede ise Atatürk’ün manevi kızlarının en güzelinin Nebile olduğunu belirtip devamında “*Nebile bir şeyh kızıydı... Okumaktan çok dans ve şarkıya ilgisi vardı.*” demektedir¹⁶. Atatürk’ün Ankara Palas’ta yapılan muhteşem bir düğünle Dışişleri katiplerinden Çerkez Tahsin (Baç) ile evlendirdiği Nebile, onunla birlikte Paris’e gitmiş, fakat bu evlilik yürümemiştir. Nebile ikinci evliliğini Brüksel Büyükelçiliğinde görev yapan Kamil Bey’in oğlu ile yapmış fakat bu evlilikte mutlu olamamıştır

¹⁴ Granda, *a.g.e.*, s 308.

¹⁵ Granda, *a.g.e.*, s. 309.

¹⁶ Hüsrev Gerede s. 274.

Nefise Hanım ile dans ederken

Atatürk, Nefise Hanım'ın düğününde (17 Ocak 1929)

Serbest Cumhuriyet Fırka döneminde politikayla da ilgilenmiş olan Nefise, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım'la aralarında Atatürk'ün müdahalesini gerektirecek derecede anlaşmazlıklar çekişmeler de yaşanmıştır.¹⁷

Atatürk'ün ölümünden birkaç gün önce, Dolmabahçe Sarayında ziyarete gelmiş olan Nefise Hanım; Atatürk'ün durumuna çok üzümüş ve ağlamaya başlamıştır. Atatürk kendi hastalığını bir an için unutup, karşısında gözyaşı döken Nefise'ye “Benim için ağlamayacaksın, anladın mı?” demiş. Fakat hıçkırıkların dozu artınca “Sana emrediyorum ağlamak yasak!” diye eklemiş. Bunu üzerine Nefise'yi kollarından tutarak dışarı çıkarmışlar.

Nefise Hanım Atatürk'ün ölümünden sonra iyice hastalanmış¹⁸ daha sonra menenjitte yakalanmış ve gözleri kör olmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Nefise'yi önce Yakacık Sanatoryumunda daha sonra da Taksimdeki Fransız Hastanesinde tedavi ettirmiş, hasta ile ilgilenmesi için Vali Lütfi Kırdar'a emirler vermiş, bu konuda büyük bir insanlık örneği sergilemiştir. Nefise Hanım da bütün mal varlığını hastalığına kullanılmak üzere İsmet İnönü'nün emrine bırakmıştır. Uzun süren hastalık döneminden sonra ölmüştür.¹⁹

¹⁷ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Nükte ve Fıkralarla Atatürk*, İstanbul 1967 s. 252.

¹⁸ Granda, a.g.e., s. 309.

¹⁹ Hüsnü Gerece s. 273

4. Rukiye ERKİN

Atatürk Rukiye'yi bir Konya gezisinde tanımıştı. O vakitlerde Rukiye hayatının en zor yıllarını yaşıyordu. Kimsesizdi. Atatürk, Rukiye'yi Ankara'ya getirerek bakımını ve İstanbul'da bir Fransız okulunda eğitim görmesini sağlamıştır. Rukiye bir Jandarma Yüzbaşısı ile evlenmiş,²⁰ nikahları Ankara Belediyesi'nde kıyılmış, zamanın İçişleri ve Dışişleri Bakanları da şahitlik etmişlerdir. Düğünleri ise İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmış ve düğünde Atatürk ilk dansı manevî kızı Rukiye ile yapmıştır.

Atatürk, Manevi kızlarından Rukiye Hanım'ın düğününde

5. Bülent Hanım

Ertuğrul yatının kaptanlarından Kemal Kaptan'ın kız kardeşi Bülent Hanımda Atatürk'ün manevi evlatlarındandı. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ne devam etmiştir. Güzel giyinir çevresinde hemen bir hayranlık halkası yaratırdı. Atatürk hemşehrisi Bülent Hanım'a ayrı bir ilgi gösterirdi.

Bülent Hanım daha sonra bir Hristiyan'a aşık olmasından dolayı köşkten ayrılmıştır. Daha sonra bu gençle evlenmiş fakat hastalanmış ve vefat etmiştir.²¹

²⁰ Lütem, s. 230; <http://www.ataturk.net/ata/rukiye.html#>.

²¹ Granada, *a.g.e.*, s. 311-312

6. Afet İNAN

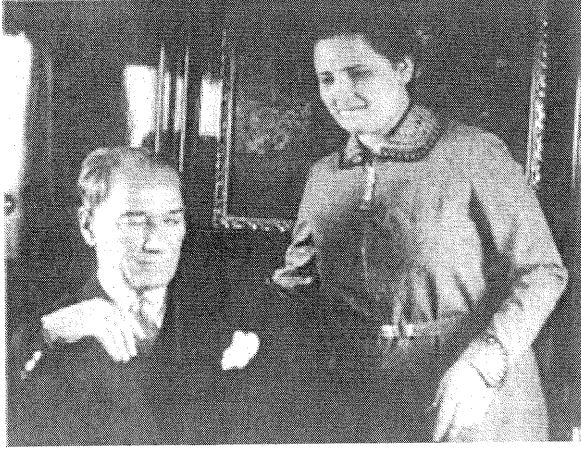
Atatürk, 11 Ekim 1925'te İzmir'e geldiğinde, birçok kurumun yanı sıra okulları da gezerek konuşmalar yaptı. Yine o günlerde İzmir ilkokullarından birinde bir toplantıda Afet Hanım'la karşılaştı. Afet İnan, ilköğrenimini Eskişehir'in Mihalıççık ilçesinde, Ankara ve Biga'da tamamladıktan sonra, Bursa Kız Öğretmen Okulu'nu 1925 yılında bitirmiştir. İlk görevine 17 yaşındayken, babasının görevi gereği bulundukları İzmir'de Reddi İlhak İlkokulu'nda başlamıştır. Atatürk, Afet İnan'ın ailesinin Makedonya kolunu tanıdığından, kendisinin meslek ve durumu ile ilgilenir. Afet İnan'ın isteği, öğrenimini sürdürmek ve yabancı dil öğrenmektir. Bunun yerine getirilmesi için Atatürk, Afet İnan'ın babası ve annesi ile görüşerek, kendisini o yıl İsviçre'nin Lozan şehrine Fransızca öğrenmeye gönderir (1925 - 1927).

Atatürk Manevi kızı Afet İnan ile İzmir Karşıyaka Kulübüne gelişinde
(1 Mart 1930)

Sonra, İstanbul'da Fransız Kız Lisesi (Notre Dame de Sion)nde bu öğrenimini sürdürür (1928-1929). Ortaöğrenim tarih öğretmenliği sınavına girerek öğretmenlik belgesini alır ve Ankara Musiki Öğretmen Okulu'na, Tarih ve Yurt Bilgisi öğretmeni olarak atanır (1929-1930). Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş çalışmalarında yer almış ve orada uzun yıllar Asbaşkanlık yapmıştır. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün de müdürlüğünü yapmıştır. Akademik çalışmalarına devam

eden Afet İnan, 1938'de lisans, 1939'da doktora çalışmalarını tamamlayarak 1942'de doçent ve 1950'de de profesörlüğe yükselir. Prof. Dr. Afet İnan'ın Atatürk ve Türk tarihi ile ilgili birçok yayını bulunmaktadır. 8 Haziran 1985 tarihinde ölmüştür.

Atatürk ve Afet İnan

Atatürk vasiyetnamesinde Afet İnan için; *"yaşadığı müddetçe şimdilik (şimdiki halde) ayda 800 lira verilecektir"* diye vasiyette bulunmuştur.

7. Sabiha GÖKÇEN

21 Mart 1913 tarihinde Bursa'da doğan Sabiha Gökçen, altı çocuklu bir ailenin altıncı çocuğudur. Babası Mustafa İzzet Bey, annesi Hayriye Hanımdır. Edirne vilayeti başkatipliği görevinde bulunan babasının emekli olmasıyla, aile Bursa'ya yerleşmiştir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında ilkokula başlayan Sabiha Gökçen, önce babası Mustafa İzzet Beyi, sonra annesi Hayriye Hanımı kaybetmiş, ağabeyi ve ablaları ile birlikte yaşamıştır.

1925 yılında Bursa'yı ziyaret eden Atatürk, Sabiha Gökçen'i manevi evlat edinmiş ve birlikte Ankara'ya gelmişlerdir.

Atatürk, Ali Çetinkaya ve Sabiha Gökçen Diyarbakır'da (16 Kasım 1937)

Sabiha Gökçen, Atatürk'ün diğer manevi evlatları Zehra, Rukiye ve köşke yakın oturan yaverlerin çocuklarıyla birlikte Çankaya Köşkü bahçesi içerisinde bulunan ilkokula devam etmiştir.

İlkokulun bitimini takiben Atatürk, manevi evlatları Sabiha ve Zehra'yı Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ne, öğrenimlerini sürdürmek için göndermiştir.

Bir yıl süre ile Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ne devam eden Gökçen, boğaz havasının sert olması nedeni ile, Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ne geçmiştir.

1933 yılında Atatürk, tekrar tedavi görmesi ve hem de dil öğrenmesi için Gökçen'i Paris'e göndermiştir. Daha sonra yurda dönen Sabiha Gökçen'in yaşantısı Atatürk'le beraber devam etmiştir.

1934 yılında Soyadı Kanunu'nun çıkmasıyla Atatürk, Sabiha'ya "Gökçen" soyadını vermiştir (O tarihte Sabiha Gökçen havacı değildi),

1935 yılında, Türk Hava Kurumu tarafından Atatürk'ün emri ile ilk sivil havacılık okulu açılmıştır. Atatürk bu okula Türkkuşu ismini vermiş ve Sabiha Gökçen'i de ilk kız öğrenci olarak kaydettirmiştir. Planör eğitiminin ardından (A) ve (B) brövelerini alan Sabiha Gökçen, yüksek planörcülük eğitimi yapmak ve planör öğretmenliği için Türk Hava Kurumu tarafında yedi erkek öğrenci ile birlikte Sovyetler Birliği'ndeki planörcülük yüksek okuluna gönderilmiştir. Bu okuldan da mezun olan Gökçen, öğretmenlik diploması ile yurda dönmüştür.

Sabiha Gökçen 1936 yılında yine Atatürk tarafından Eskişehir Askeri Hava Okulu'na özel olarak gönderilmiştir. Bu okulda birbuçuk yıl eğitim gören Gökçen, askeri pilot olarak pekiyi dereceyle mezun olmuştur

(Diploma no.:372). Böylece Sabiha Gökçen “*Dünyada ilk kadın savaş pilotu*” olmak şerefini kazanmıştır. Eskişehir Tayyare Alayı İkinci Bölüğü’nde bir süre görev yapan Gökçen, mevcut hava ve bombardıman uçakları ile uçuş yapmıştır.

1937 yılında Trakya ve Ege Manevralarına ve Birinci Tayyare Alayı İkinci Bölüğü ile Dersim Harekatına katılan Sabiha Gökçen, Türk Hava Kurumunun “*Bir Numaralı Murassa Madalyası*” ile taltif edilmiştir. Bu madalyayı İsmet İnönü, Sabiha Gökçen’in göğsüne bizzat takmıştır.

16 Haziran 1938 tarihinde Balkan devletlerinin davetlisi olarak bir askeri uçakla tek başına Balkan Dostluk Turu’na çıkan Sabiha Gökçen, beş gün süren bu tur esnasında İstanbul’dan hareketle önce Atina’yı, daha sonra da sırasıyla Selanik, Sofya, Belgrad, Bükreş şehirlerini ziyaret etmiştir. İndiği her yerde askeri törenle karşılanan Sabiha Gökçen’e Belgrad’da bir dostluk nişanı olan Yugoslav Ordusunun en büyük nişanı olan “Beyaz Kartal” nişanı ve beratı, Yugoslav Genelkurmay Başkanı tarafından verilmiştir.

1938 yılında Türk Hava Kurumu Türkkuşu Uçuş Okulu’na Başöğretmen olarak atanmış ve bu görevinin aralıksız 1954 yılına kadar sürdürmüştür. Üç dönem Türk Hava Kurumu Genel İdare Kurulu Üyeliği yapan Gökçen, 1964 yılında kadar uçmaya devam etmiştir.

1940 yılında pilot yüzbaşı Kemal ile evlenen Gökçen, 1943 yılında eşini kaybetmiştir. 1953-1959 yılları arasında iki defa davetli olarak Amerika Birleşik Devletleri’ne gitmiştir. 14 Mart 1990 yılında davetli olarak Hindistan’a gitmiştir.

“*Atatürk’ün İzinde Bir Ömür Geçti*” isimli kitabı, Atatürk’ün 100 ncü Doğum Günü anısına Türk Hava Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Afet İnan uzakta olmasına rağmen Sabiha ve ülkü yanındaydı. Balkan Ülkelerinin Ankara temsilcileri Mayıs ayında Atatürk’ü ziyaret ettiler Sabiha’dan bu görüşmelerde havacı üniforması ile katılmasını istemiştir. Bunu istemesindeki neden Ülkü’nün Sabihayı bu hali ile görmesini istemesidir. Sabiha Gökçen Dr. Volkan’la yaptığı görüşmede, bu sıralarda Balkanları yeni model bir Amerikan bombardıman uçağıyla dolaşması için program yapıldığını söylemiştir. Atatürk’ten ayrılmak istemediği için O’na ilk ve tek yalanını söyler. Fakat Amerikalı hocası hazır olduğunu bildirir. Bunun üzerine Atatürk; ‘Çocuğum, benim hasta olduğumu bildiği için gitmek istemediğini biliyorum. Fakat söz verdim. Gitmelisin.’ Bu tek kişilik

uçuştur. 16 Haziran'da Atina'ya yola çıkan Gökçen 21 Haziran 'da Budapeşte üzerinden İstanbul'a döner.²²

Sabiha Gökçen'in Ocak 1988'de Ankara'da Atatürk Kültür Merkezini ziyareti sırasında naklettiği bir anısında 'Kendisi Atatürk'ün isteğiyle uçakla, Balkan Devletlerinin başkentlerine bir gezi düzenlemiştir. O dönemin uçakları teknik yönden pek yeterli olmadığından Bayan Gökçen bir makinistle uçmayı önermiş, ancak Atatürk kendisinin yalnız uymasını emretmiştir. Buna sebep olarak da 'şimdi yanında ikinci bir kişi olursa uçağı o kullanıyordur, derler. Bu makinisti başka bir araçla karadan göndereceğim' demiştir.²³

Atatürk'ün kendisi Sabiha Gökçen'i çok sevdiği gibi yakınlarının da O'na karşı aynı samimiyeti göstermesini istemiştir. Çünkü Gazi Paşa, Sabiha Gökçen'i öz evladı gibi sevmiştir.²⁴

Atatürk manevi evlatları arasında bilhassa Sabiha Gökçen'le iftihar ederdi.²⁵

8. Ülkü Hanım

Zübeyde Hanım, Küçük Ülkü'nün annesini büyüttmüş ve Selanik'te yerleşmelerini sağlamıştır. Küçücük yaşında anne ve babasının kaybetmiş dedesi hayatta kalmıştır. Böylece bir yaşlarında öksüz ve yetim kalan çocuk Zübeyde Hanım'a emanet edilmiştir. Böylece Ülkü'nün annesi, Zübeyde Hanım manevi kızı olarak yetiştirilmiştir.²⁶

'Atatürk öldüğü zaman Ülkü beş buçuk yaşındaydı o zamanlar Gazi Çiftliğinde okula yakın olsun diye Atatürk'ün yaptırmış olduğu evde oturuyorlardı. Ülkü kayıtsız olarak okula gidiyordu. Atatürk vasiyetnamesinde öbür 'manevi evlatlarına olduğu gibi Ülkü'ye de aylık bağlamıştı. O zamanın parasıyla ayda 200 lira olan para sonradan günün hayat koşullarına uyarak 1 Ocak 1957 yılında 400 liraya çıkarıldı.

²² Namık D. Volkan Norman ITZKOWITZ, *Ölümsüz Atatürk*, İstanbul 1998 s. 438.

²³ İlginç Olaylar ve Anektotlar Atatürk Em Tümg. Muzaffer Erendil Ankara 1988 s. 83

²⁴ Burhan Göksel Atatürk'ün Soy Kütüğü üzerine Bir Çalışma Ankara 1987 s. 13

²⁵ Niyazi Ahmet Banoğlu Nükte ve Fıkralarla Atatürk İstanbul 1967 s. 253

²⁶ Atatürk Çocukluğum (Kavram Dershaneleri Kültür Yayınları 3) s. 55

Atatürk, Küçük Ülkü ile birlikte

*Atatürk kız kardeşi Makbule Atadan
ve manevi kızları Ülkü ve Sabiha
Gökçen ile birlikte*

*Dolmabahçe Sarayında Ülkü ile birlikte (20
Eylül 1937)*

Erenköy Kız Lisesinde okuyan Ülkü sonradan Kastamonu Senatörü olan üsteğmen Fethi Doğancay'la evlendi. Ahmet adlı bir oğlu oldu. Geçimsizlik nedeni ile ilk eşinden ayrılan Ülkü, ikinci kez Musevi asıllı birisiyle hayatını birleştirdi ve bu olay basında o zaman sert eleştirilere yol açtı. Ülkü bu evliliği de yürütemedi ve üçüncü kez çiftçi Nejat Özenek'le yuva kurdu.²⁷

9. Sığırtaç Mustafa

Atatürk tarafından 1929 yılında himaye altına alınıp okutulan Yalovalı sığırtaç Mustafa anlatıyor:

“O zaman daha sekiz yaşında idim. 1929 yılının yaz ayları içinde (15 Eylül) bir gündü... Sığırları otlata otlata çiftliğe geliyordum. Derken, uzakta yirmi kadar atlı belirdi... En öndeki atlı bana doğru geliyordu. Yaklaşınca atından indi; çiftliğe nereden gildiğini soruyordu.

Elimle işaret ettim:

-Siz, yanlış yoldan gelmişsiniz... Çiftliğin yolu, şuradadır!

Atatürk ve Sığırtaç Mustafa, (Yalova 1929)

²⁷ Cemal Granda Atatürk'ün Uzağı İdim İstanbul 1973

Bu atlı, benden adımı öğrenmek istedi:

- Mustafa! diye cevap verince gülümsedi:
- Benim de adım Mustafa... Demek adaşız!

Sonra birdenbire:

- Gazi'yi tanır mısın? diye sordu.
- Tanımam! dedim.
- Onu sever misin?
- Severim!
- Niçin seversin?
- Paşa olduğu için severim!

Tekrar gülmeye başladı. Ben, cılız, çelimsiz, hasta bir çocuktum.“Bu adam, benimle eğleniyor galiba...” dedim. Fakat o, sorgularının arkasını kesmiyordu; bir aralık sordu:

- Sen, ne iş görürsün?
- İşte şu gördüğün sığırları güderim!
- Ne kazanırsın?
- Ayda üç lira...
- Peki, söyle bana, ayda üç lira, senede kaç lira eder?..

Kendisinin ve yanındakilerin yardımıyla, ayda üç liranın bir senede ne ettiğini hesaplayarak cevap verdim:

- Otuz altı lira eder!
- Sana bu otuz altı lirayı versem, ne yaparsın?
- Hiç!...Almam ki...
- Neden almıyorsun?
- Otuz altı lira çok para...

Sonra biraz düşünerek ekledim:

- Neden aldın? diye sorarlar...

Tanımadığım yolcu, tekrar gülümseyerek:

- Aferin oğlum, dedi, böyle olmalı... Fakat, bu parayı yol gösterdiğin için veriyorum sana! Kimse bir şey demez!

Hâlâ benimle alay edildiğini sanıyordum. Otuz altı lirayı kabul etmeye bir şartla razı oldum. Yolda yemek için getirdiğim yarım okka kadar ceviz vardı:

-Bu cevizleri alırsan, ben de senin paranı alırım! dedim.

O, bana bir avuç para verdi, ben ona bir avuç ceviz verdim. Böylece ödeşmiş olduk.

Ayrılacağı sırada, tekrar adımı sordu:

-Mustafa, dedim.

-Benimki de Mustafa, ama, dedi, yanında “Kemal”i var. Mustafa ile Kemal, bir araya gelirse ne olur?..

Küçük kafamın içi, birdenbire karıştı. İlk defa olarak kendime:

-Sakın, dedim, bu atlı; Mustafa Kemal Paşa olmasın?...

Sonra etrafındakilerin ona karşı gösterdikleri saygılı hareketleri hatırlayarak; kararımı verdim:

-Odur!...Odur!...Gazi Paşadır! Ama, kendisine onu tanıdığımı belli etmedim.

Giderken sordu:

-Beni, başka bir yerde görsen tanır mısın?..

Başımı salladım:

-Tanımaz mıyım ya... Sen Gazi Mustafa Kemal Paşasın!

Hayvanlarını dörtlü sürüp gittiler. Ben de sığırlarımı alarak çiftliğe döndüm.

Ertesi gün(16 Eylül) kaphıcalara çağırdılar. Kapıdan içeri girince, hiç şaşalamadım. Hemen gidip elini öptüm:

-Mustafa... dedi, seni çiftliğime kâhya yapacağım! İster misin?..

Sordum:

-Kâhya ne demek?

-Çobanların en büyüğü odur!

Cevap vermedim. O tekrar sordu:

-Kâhyalık işi için ayda dört lira versem yetişir mi?

-Siz bilirsiniz! dedim. Gülümsedi.

-Hayır, Mustafa... Seni kâhya yapmayacağım, mektebe göndereceğim. Orada okuyup yazma öğreneceksin!

Sevindim:

-Mektebe gönderiniz!...Bu, daha iyi ... dedim.

Aradan yirmi dört saat geçmeden kendimi Şişli'deki Himayei Etfal (Çocuk) Hastahanesinde bulmuştum. Bana, orada çok güzel bakıyorlardı. Dört ay içinde tanınmayacak kadar değiştim. Yüzümün sarılığı kayboldu, iştahım geldi.

Bir gece yarısı hiç unutmam, hastahaneye gelmişti (21/22 Eylül). Doğruca benim yattığım odaya girdi. Onu görünce şaşırmıştım. Ayağa kalkmak istedim. Atatürk eli ile engel oldu:

-Sen ayağa kalkmayı bırak da, buradan nasıl çıkacağını düşün! diye gülümsedi.

Sonra:

-Hani, dedi, seninle pazarlığa girişmiştik, dört lira aylığa razı olmuştun! Şimdi ver bakalım hastahane paralarını...

Küçüktüm, sığırtmaçtım. Ama, şaka ettiğini anlamıştım:

- Sen koskoca Gazi Paşasın. Elbette hastahane parasını da verirsin! dedim.

Hastahanedен çıktıktan sonra Atatürk, beni gene aratarak, Beşiktaş'ta 19. İlk Mektebe yazdırdı.

Beşiktaş'daki okula bir yıl kadar devam ettikten sonra Atatürk, beni Maçka'daki Fevziye Lisesine yazdırdı. Lisenin dokuzuncu sınıfında iken, imtihan vererek Kuleli Askerî Lisesine geçtim.”²⁸

C. Atatürk'ün İsim Verdiği Çocuklar

Atatürk'ün isim verdiği çocuklardan biri de kardeşi Makbule Hanım'ın kızıdır.

Makbule Hanım bu olayı şöyle nakleder;

'O günde yine beni ayakta karşıladı...Oturup bir müddet konuştuktan sonra kızıma isim bulmak istediğimi söyledim...Bazı kitapları karıştırdı... Sonra bana döndü;

-Sen bu kızı isteyerek dileyerek mi aldın?

-Evet Atatürk İsteyerek , dileyerek aldım yanıma.

-Öyleyse ismi Dilek olsun!..”²⁹

²⁸ Selahattin Güngör, “On Yedi Milyondan Biri - Atatürk'ün Öksüz Bıraktığı Çocuk Neler Anlatıyor?” *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı:5213, 15 Kasım 1938, s.3.

Yukarıda değinilen M. Kemal'in himaye ettiği çocuklardan Sığırtmacı Mustafa ile yapılan söyleşide; kızının isim alışı şöyle aktarıyor?

"....Size isminin ne şekilde konulduğunu aktarmak isterim. Kızımız olmadan evvel rahmetli Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan sık sık bize geliyordu. Bir çocuğumuz olacağını biliyordu. Kızımız olunca kendisine telgraf çektim;.. 'Kızınız ellerinizden öper' diye, Paşadan hemen bir cevap aldık;

"..Torunum Tacinur'un gözlerinden öperim"

Böylece isim konulmuştu.³⁰

Sonuç

Atatürk, yaşamı boyunca tüm sevdiklerine "Çocuk" diye seslenirdi. "Çocuk" sözcüğünü çok severdi. Bu sözde bir sevgi, bir yaşam ve bir canlılık bulurdu. O'nun çocuğu yoktu; ama içinde bitip tükenmeyen bir çocuk sevgisi vardı. Son yıllarını da çok sevimli bir çocukla geçirdi. Ülkü. Ülkü, Atatürk'ün çocuk sevgisinin bir simgesi oldu. Hasan Rıza Soyak anılarında Ülkü'yü şöyle anlatır: "Atatürk'ün yanından hiç ayırmak istemediği, şipşirin bir çocuk vardı. Ona Ülkü adını vermişti. Ülkü, çocuklara karşı beslediği derin ilgiyi, ne kadar yerinde ve güzel belirten bir isim. Küçük Ülkü'yü sık sık Çankaya'daki evine getirirdi. Henüz yürümeye, bir kaç kelime ile konuşmaya başlamış olan bu çok sevimli, hareketli yavruyu kucağına alır, kendisiyle saatlerce meşgul olurdu. Bir gün yanına girdiğim zaman onu yine büyük adamın kucağında bulmuştum. Şakalaşıyorlardı. Çocuk katıla katıla gülerken onun altın sarısı saçlarını çekiyor, burnuna yapıyor, ara sıra yumuk elleriyle yüzüne küçük küçük tokatlar indiriyordu. O da çocuklaşmış gibiydi. Bir yandan kahkahalarla gülüyor, bir yandan da , güya başını korumaya çalışıyordu. Bir aralık bana baktı. Gök parçası gözleri sevgi ve neşeden ıslı ıslıldı." Atatürk o gün genel sekreterine "Çocukluk ne güzel şey.." deyip şunları ekler: "Çocuklar ne güzel, ne tatlı yaratıklar değil mi? En çok hoşuma giden halleri nedir bilirmisin? Riyakârlık bilmemeleri, bütün istek ve duygularını içlerinden geldiği gibi açıklamaları." Yine Soyak'ın anlattığına göre: "Sonra, Ülkü'yü derin bir şefkatle bağrına bastı, iki yanağından öptü. Ben bu öpücüklerde, bütün çocuklara karşı olan sonsuz sevgisinin izlerini görür gibi oldum." Atatürk, ilk kez Ülkü'yü Gazi İstasyonunda annesinin kucağında görür. Ülkü o

²⁹ Şemsi Belli Makbule Atadan Anlatıyor Ağabeyim Mustafa Kemal Ankara 1959 s. 66

³⁰ Vedat Demirci, O'nun Çocukları, Milliyet Yayınları 1974

zamanlar altı aylık ve şirindir. O'nu kucığına alır, sevip okşar. Ülkü, sarılır ve öper. Sonraları Ülkü'süz yapamaz. Sıkıldığı zamanlarda Ülkü'yü getirmelerini buyurur.

Sonraları da bu buluşma düzenli sürer. Son hastalığında bile komadan çıktığında Ülkü'yü arar. Ülkü'nün annesi bu konuyu şöyle anlatır: "İlk komadan dört gün sonra, Ülkü'yü istedi. Yatağının yanına oturttu. Onu okşayarak bana: "Cumhuriyet Bayramı yaklaştı, Ankara'ya gidin bayramı görsün Ülkü." dedi. Ülkü Atatürk'ün boynuna sarılıp "Sensiz Ankara'ya gitmem" dedi. Bunun üzerine Atatürk: "Ben de geleceğim dedi." Ülkü, bir gün Atatürk'ü Çankaya'daki bahçede çimenler üzerinde görünce: "Kalk, hasta olacaksın." der. Bu söz Atatürk'ün çok hoşuna gider: "Ne duygulu çocuk..." demekten kendini alamaz. "Kim olduğumu bilmeden beni nasıl seviyor?" diye de duygularını belirtir.

23 Nisan 1920'de TBMM'yi açarak Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nı çocuklara armağan etmiştir. Böylece dünyada ilk kez bir çocuk bayramı olmuştur. Bu da Mustafa Kemal Paşa'nın çocuklara olan sevgisinin derecesini gösterir. 23 Nisan'da bütün devlet yönetimi ve kent idari makamları çocuklar tarafından yönetilir. Yarının büyükleri olan çocuklar bir yerde Başbakan, Bakan, Vali, Kaymakam ve Belediye Başkanı olurlar. Koltuklara oturup buyruklar verirler.

1921 Yılıın Zaferlerle Dolu Olmasının Anısına Düzenlenmiş olan
Yâdigâr-ı Misak-ı Milli Kartpostalı

ATATÜRK'ÜN GENÇLİĞE VERDİĞİ ÖNEM

Şule Sevinç KİŞİ*

Neden 19 Mayıs “*Gençlik ve Spor Bayramı*” olarak kutlanmaktadır? Bilindiği gibi 19 Mayıs büyük önder Atatürk’ün Milli Mücadele’yi başlatmak üzere Samsun’a çıktığı tarihtir. Bu günün özel bir gün olarak kutlanmaya başlaması, Samsun’un Atatürk’ün Milli Mücadeleyi başlattığı yer olması nedeniyle, Samsunluların, 1926 yılında 19 Mayıs’ı “*Gazi Günü*” olarak kutlamasıyla başlar. Ancak bu tarihin ulusal bir bayram olarak kutlanması, 27 Mayıs 1935’te kabul edilen “*Ulusal Bayram ve Genel Tatiller*” hakkındaki 2739 sayılı kanunun ikinci maddesine bir fıkra eklenmesi için İçişleri Bakanlığınca hazırlanan yasa tasarısının kabul edilmesiyle mümkün olmuştur. Böylece 20 Haziran 1938 tarih ve 3466 sayılı kanunla, 2739 sayılı kanunun ikinci maddesine “*Gençlik ve Spor Bayramı, Mayıs’ın 19ncu günü*” fıkrası eklenmiştir.¹ Atatürk de bu güne çok değer vermiş, Büyük Nutku’nu 19 Mayısla başlatmış, hatta kendisine doğum gününü soranlara “*neden 19 Mayıs olmasın*” yanıtını vermişti. Samsunluların istek ve coşkusu kadar, Atatürk’ün özel ilgisi de bu günün milli bayramlarımız arasında yer almasında etkili olmuştur.

Atatürk, Türkiye’nin geleceğinin garantisi olan Türk gençliğine her zaman çok büyük önem vermiş, dahası Türk gençliğine verdiği önemi sadece sözleriyle değil uygulamalarıyla da en açık biçimde gösteren bir lider olmuştur. Hatta denilebilir ki, tarihte hiçbir lider Atatürk kadar milletin gençliğine güvenmemiş, O’nun kadar gençliğe değer vermemiş, O’nun kadar gençlikle bütünleşmemiştir. Bilindiği üzere, Atatürk eserini hayatta bulunduğu sırada engin sevgi ve güven duygularıyla dolu olduğu Türk gençliğine emanet etmiştir. Atatürk bu inancını daha Milli Mücadele hazırlıkları aşamasında korumakta ve Türk gençliği ile ilgili şu sözleri bunu kanıtlamaktadır: “*Her şeye karşın muhakkak bir ışığa doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleket ve milletim hakkındaki sonsuz sevgim değil, bu günün karanlıkları, ahlaksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir*

* Dr. Okutman, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

¹ Dursun Ali Akbulut; “Samsun’un Gazi Günü ya da 19 Mayıs Bayramı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (AAMD)* C. XI, Sayı:33, Kasım 1995, s 771-779.

gençlik görmemdir.”² Gerçekten de, Mustafa Kemal Paşa Türk Bağımsızlık Mücadelesini zinde güçlere, inanmışlara ve gençlere dayanarak planlamış ve bu aktif gücü, planlarının uygulamasında beceriyle kullanmış ve yönetmiştir.

Atatürk’ün gençliğe güvenmesi boşuna değildir. Milli Mücadele’nin en zor ve sıkıntılı günlerinde bir gencin milli davaya bağlılığı, milli bağımsızlığa verdiği değer Atatürk’ü çok etkilemiştir. Böyle bir mücadeleyi kazanmanın imkansız olduğu, bu nedenle bir büyük devletin desteğini almanın gerektiğini düşünenlerin, yani Amerika’nın güdümü altına girilmesini savunanların seslerinin yükseldiği Sivas Kongresi günlerinde, başlıca İstanbul gazetelerinin başyazarları, hatta daha sonra Bağımsızlık Savaşı’nda görev alacak bazı önemli kişiler “Amerikan mandası” tezini savunurlarken, kongreye tıbbiyeli arkadaşları adına delege olarak katılan Hikmet adındaki bir Askeri Tıp öğrencisi, ateş ve heyecan kesilmiş bir halde yüksek sesle: “Paşam murahhası bulunduğum tıbbiyeliler beni buraya istiklal davamızı başarmak yolundaki mesaiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun şiddetle red ve takbih ederiz. Farzı muhal, manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, Mustafa Kemal’i ‘vatan kurtarıcısı değil, vatan batırıcısı’ olarak adlandırır ve tel’in ederiz” diye bağırınca, Mustafa Kemal son derece duyulanmış ve heyecan dolu bir sesle: “Arkadaşlar gençliğe bakın, Türk milli bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin” dedikten sonra Hikmet Bey’e dönerek: “Evlat müsterih ol. Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz, ekalliyette kalsak dahi mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya istiklal ya ölüm” güvencesini verir. Daha sonra Askeri Tıbbiyeli üniforması ile kongreye katılmış olan bu genci alnından öperek şöyle der: “Gençler, vatanın bütün ümit ve istikbali size, genç nesillerin anlayış ve enerjisine bağlanmıştır.”³

Yine Milli Mücadele’nin başlarında 1919 yılında, Atatürk’ün şu sözleri de gençliğe güvenini açığa vurmaktadır: “Başımıza neler örülmek istenildiği ve nasıl karşı koyduğumuz ve daha doğrusu milletin arzu ve emellerine uyarak ve onun yardımıyla nasıl çalıştığımız görülmeli ve gelecek kuşaklar için ibret ve uyanış nedeni olmalıdır. Zaten herşey unutulur. Fakat biz her

² Utkan Kocatürk; *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, 3.bs. Ankara 1984, s 162; M.Rauf İnan; *Atatürk’ün evrenselliği, Önder Kişiliği, Eğitimci Kişiliği ve Amaçları*, Ankara 1983, s 359.

³ Mazhar Müfit Kansu; *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.I, 2.bs, Ankara 1986, s 248.

Atatürk'ün Gençliğe Verdiği Önem

şeyi gençliğe bırakacağız, o gençlik ki hiçbir şeyi unutmayacaktır; geleceğin ümidi, ıııklı çiçekleri onlardır. Bütün ümidim gençliktedir.”⁴

Milli Mücadeleye başlarken Türk gençliğini saran bağımsızlık aşkını, vatan ve millet duygusunu iyi değerlendiren Atatürk, hayatı boyunca da genç değerleri desteklemekten geri kalmayarak, yetenekli gençlere değer vermenin başarı için şart olduğuna inanmıştır. “Çocuklarımız”, “gençlerimiz”, “yükselen yeni nesil”, “yeni Türkiye’nin genç evlatları” gibi sevgi sözleri ile seslendiği Türk gençleri, O’ndan daima büyük ilgi ve yakınlık gördüler. Bu gençler Bağımsızlık Savaşı’nda başarılı ve parlak bir sınav vermişlerdi.

Kütahya-Eskişehir Savaşı’yla düşmanın en tehlikeli saldırısının Ankara yönünde geliştiği bir sırada ve Sakarya Savaşı’nın hemen öncesinde Ankara’da toplanan Milli Eğitim Kongresi’ne katılan Atatürk, Türk gençlerinin nasıl yetiştirilmeleri gerektiğini anlatarak şöyle diyordu: “Gelecek için hazırlanan vatan evlatlarına, hiçbir güçlük karşısında yılmayarak tam bir sabır ve metanetle çalışmalarını ve öğrenim gören çocuklarımızın ana ve babalarına da yavrularının öğreniminin tamamlanması için hiçbir fedakarlıktan çekinmemelerini tavsiye ederim.”⁵ Atatürk daha sonra da eğitim konusuyla yakından ilgilenecek, yeni Türkiye’nin biçimlenmesinde ve yeni nesillerin yetiştirilmesinde en önemli görevin öğretmenlere düştüğünü söyleyecektir. Atatürk diyor ki: “Gençliği yetiştiriniz. Onlara ilim ve irfanın müspet fikirlerini veriniz. Geleceğin aydınlığına onlarla kavuşacaksınız. Hür fikirler uygulama alanına konulduğu zaman Türk milleti yükselecektir.”⁶

Büyük Zafer’in kazanılmasından sonra da Atatürk’ün Türk gençliğine beslediği güvenin sayısız örnekleri görülmektedir. Atatürk henüz cumhuriyetin ilan edilmediği günlerde Adana Türk Ocağı’nda gençlere şöyle sesleniyordu: “Sizin gibi gençlere malik bulundukça, bu vatan ve milletin, şimdiye kadar elde etmeyi başardığı zaferlerin üstüne çok daha büyük zaferler koyabileceğine şüphe etmiyorum.”⁷

Yine Ercüment Ekrem Talu’nun anlattığı bir anı da bu güvenin bir göstergesidir. Şöyle ki:

“İlk Cumhurreisliğine seçildiği sıraydı.

⁴ Atatürkçülük I, Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri, (Birinci Kitap), İstanbul 1997, s 337.

⁵ 16 Temmuz 1921, Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.II, 2.bs., Ankara 1959, s 17.

⁶ Atatürkçülük I, Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri, s 339.

⁷ 15 Mart 1923, Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.II, 2.bs., Ankara 1959, s 113.

Bir sabah Çankaya sırtlarında beraberce gezmeye çıkmıştık. Gazi yanıma kadar sokulan bir çocuğu yakaladı. Çelik bakışlarıyla alemi büyüleyen gözlerini onun yüzüne dikip gülümseyerek sordu:

-Adın ne senin bakayım?

-Cemil.

-Çankaya'da mı oturuyorsun?

-Yok. Ayrancı'da.

-Mektebe gidiyor musun?

Çocuk başını öne doğru hızla eğdi.

-E... Ne okuyorsun mektepte?

-Her bir şey okuyoruz.

-Peki ben kimim Cemil?

Çocuk zeki bakışlarını Ata'nın üzerinde gezdirdi:

-Sen Gazi Paşa'sın.

Ata gülümsedi:

-Olmadı. Cemil ben Gazi Paşa değilim. Beni benzettin sen.

-Yok benzetmedim, iyi biliyorum sen Gazi Paşa'sın.

-Nereden biliyorsun?

Çocuk kendinden emin bir tavırla:

-Çünkü, dedi, sana hiç kimse benzemez...

Çelik gözler bulutlandı. O eşsiz kafanın içinden kim bilir ne düşünceler geçti o anda:

-Cemil sen büyüdüğün zaman ne olacaksın?

Cevap o ufacık ağızdan tereddütsüz çıktı:

-Asker olacağım.

-Asker olup da ne yapacaksın?

-Düşman bu topraklara bir daha ayak basacak olursa onu buradan kovacağım.

Gazi, bir şey demedi. Küçük Cemil'i kollarından tuttu, kaldırdı ve alnına sıcak bir öpücük koydu.

Sonra onu oyuna iade edip de yoluna devam ederken bize döndü. Başlangıcı kendi zihninde kalan cümleyi bize hitap ederek tamamladı:

-Evet... Öyledir. Milletin bağrında temiz bir nesil yetişiyor. Bu eseri ona bırakacağım ve gözüüm arkada kalmayacak.”⁸

Görüldüğü üzere, Atatürk birçok konuşmasında gençliğe verdiği önemi göstermiş ve daha başlangıçta Türkiye Cumhuriyeti’ni Türk gençliğine emanet edeceğinin sinyallerini vermiştir. Atatürk, verdiği iki büyük nutkun her ikisini de Türk gençliğine seslenerek bitirmiştir. Bunlardan birincisi, 30 Ağustos 1924’te Büyük Zafer’in ikinci yıldönümünde, Dumlupınar’da Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nin kazanıldığı alanda yaptığı tarihi konuşmadır. Bu etkili konuşmasında Atatürk, zaferle sonuçlanan Bağımsızlık Savaşı’nı anlatır, mutlaka kazanılması gereken ikinci savaşın, uygarlık savaşının önemini anlatır ve sözlerini şu şekilde bitirir:

“Son sözlerimi özellikle memleketimizin gençliğine yöneltmek istiyorum.

Gençler!

Cesaretimizi arttıran ve sürdüren sizsiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve irfanla, insanlık meziyetinin, vatan sevgisinin, fikir hürriyetinin en kıymetli timsali olacaksınız.

Ey yükselen yeni nesil!.. Gelecek sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk. Onu yücelterek yaşatacak olan sizsiniz.”⁹

İkincisi, 1927 yılında CHP Kurultayı’nda verdiği ve altı günde 36 saat süren Büyük Nutuk’tur. Atatürk, millette hesap verme niteliği de taşıyan bu konuşmasında Kurtuluş Savaşı destanını askeri ve siyasi yönleriyle, belgelerle gözler önüne serer. Osmanlı İmparatorluğu’nun nasıl çöktüğünü, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin nasıl doğduğunu ve Türk Devrimi ile çağdaşlaşma hareketinin amaçlarını açıklar. Atatürk nutkunu şöyle bitirir:

“Bugün ulaştığımız sonuç, yüzyıllardan beri çekilen ulusal yıkımların yarattığı uyanıklığın ve bu sevgili yurdun her köşesini sulayan kanların karşılığıdır.

Bu sonucu, Türk gençliğine güvenle bırakıyorum.”¹⁰

⁸ Muammer Yüzbaşıoğlu; *Atatürk’ü Anmak*, İstanbul 1981, s 229-230.

⁹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, 2.bs., Ankara 1959, s 182.

¹⁰ Gazi Mustafa Kemal; *Nutuk/Söylev*, C.II, 2.bs., TTK, Ankara 1987, s 1195.

Bu sözlerin sonunda ise Atatürk'ün gençliğe hitabesi yer almaktadır. Burada Milli Mücadele ile elde edilen bağımsızlık ve bu bağımsızlığın timsali olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve savunmak şeref ve sorumluluğu Türk gençliğine bırakılmıştır. Atatürk diyor ki:

“Ey Türk gençliği! Birinci ödevin; Türk bağımsızlığını, Türk cumhuriyetini, sonsuzluğa değin korumak ve savunmaktır.

Varlığının ve geleceğinin biricik temeli budur. Bu temel, senin en değerli hazinendir. Gelecekte de, seni bu kaynaktan yoksun etmek isteyen iç ve dış kötücüller bulunacaktır. Bir gün, bağımsızlığını ve cumhuriyetini savunmak zorunda kalırsan, ödevine atılmak için, içinde bulunacağın durumun olanaklarını ve koşullarını düşünmeyeceksin! Bu olanak ve koşullar çok elverişsiz bir nitelikte belirebilir. Bağımsızlığına ve cumhuriyetine kıymak isteyen düşmanlar, bütün dünyada benzeri görülmedik bir utku kazanmış olabilirler. Zorla ve aldatıcı düzenlerle sevgili yurdunun bütün kaleleri alınmış, bütün gemilikleri ele geçirilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve yurdun her köşesi fiilen işgal edilmiş olabilir. Bütün bu koşullardan daha acı ve daha korkunç olmak üzere, yurdunda, iş başında bulunanlar, aymazlık ve sapkınlık, üstelik, hainlik içinde olabilirler. Dahası, iş başında bulunan bu kişiler kendi çıkarlarını, yurduna girmiş olan düşmanların siyasal erekleleriyle birleştirebilirler. Ulus, yoksulluk ve sıkıntı içinde ezgin ve bitkin düşmüş olabilir.

Ey Türk geleceğinin çocuğu! İşte, bu ortam ve koşullar içinde bile ödevin, Türk bağımsızlığını ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Bunun için gereken güç, damarlarındaki soylu kanda vardır!”¹¹

Nutkun son kısmıyla ilgili Prof. Dr. Afetinan'ın bir anısı vardır. Uzun süren belge toplama ve yazma çalışmaları sona erince Atatürk arkadaşlarına “şimdi beni dinleyin” diyerek, “Gençliğe Hitabe”yi çok duygulu bir şekilde okur. Okumayı bitirince bakışları Ankara ovasının derinliklerine dalmış, gözlerinden Türk gençliğine duyduğu güven ve sevginin ifadesi olan birkaç damla yaş süzölmüştür.¹²

¹¹ Gazi Mustafa Kemal; *Nutuk/Söylev*, C.II, 2.bs, TTK, Ankara 1987, s 1197.

¹² Burhan Göksel, “Atatürk'ün Eğitim konusunda görüşleri” *AAMD*, C.I, Sayı:3, Ankara 1985, s949.

Büyük Nutkun başında, Atatürk, Samsun'a çıktığı günlerdeki durumu özetlemiş, o günlerin karanlık tablosunu çizmiştir. Büyük nutkun sonunda ise, Türk gençlerine seslenirken anlattığı *“durum ve şartlar”*, adeta girişte çizdiği bu karanlık tabloyu hatırlatır. 1918'in tablosu nasıl Türk gençliğinden alınan güçle aydınlığa dönüştürülmüşse, bu aydınlığın sürekli olmasını sağlayacak ve milleti daha aydınlık yarınlara ulaştıracak olan da gençlerdir. İşte bu nedenle Atatürk'ün gözündeki Türk gençliği milletin dinamik kesimidir; *“geleceğidir”*; *“taze güç”*tür; *“asil kan”*dır; milletin *“özsuyu”*, *“hayat kaynağı”*dır. Gençlik idealisttir, çıkar peşinde değildir. Daima iyiyi, güzeli, doğruyu arar, hakkın, doğrunun yanında yer alır, açık düşünceli, açık sözlü, dürüst ve yapıcıdır.¹³ Türk Devrimi'ni bütün ilke ve düşünceleriyle yaşatıp sonsuzluğa taşıyacak bütün şartlar onda mevcuttur. Bu nedenle Türk gençliğine de büyük sorumluluk düşmektedir.

Atatürk'ün idealindeki Türkiye'ye ulaşmak için Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü, Türk Devrimi'ni ve cumhuriyetin temel niteliklerini iç ve dış tehlikeye karşı korumaya kararlı; *“fikren, ilmen, fennen kuvvetli”*, *“erdemli”*, *“yüksek karakterli”*, *“bilimden güç alan”*, *“fikir eğitimiyle olduğu gibi beden eğitimiyle de yeteneklerini geliştirmiş”*, *“güzel sanatları seven”*, *“yorulmak bilmez derecede çalışkan”* bir gençlik yetiştirmek devletin başlıca görevleri arasındadır.¹⁴ Ancak kendisini en iyi şekilde yetiştirmek için her imkandan yararlanarak, var gücüyle çalışmak da her Türk gencinin görevidir.

Türk genci *“göreceği öğrenimin sınırı ne olursa olsun, ilk önce ve her şeyden önce”*, Türk milletinin bütünlüğüne, bağımsızlığına, benliğine yönelik tehlikeleri göğüslemek gereğini öğrenmiş olmalıdır. Türk milletinin şan, şeref ve büyüklüklerle dolu tarihinden güç almalıdır. Tarih bilinci ile uyanmış, milli bilinçle bilenmiş olmalıdır. *“Bir millet büyükse, kendini tanımakla daha büyük olur”* diyen Atatürk, Türk gencinin, milletin geçmişiyi övünmesini, ancak geleceğe güvenle bakabilmek için bütün gücüyle çalışmak zorunda olduğunu da bilmesini ister. *“Türk övün, çalış güven”* vecizesinin altında yatan anlam bu olsa gerektir.

“Çalışma görevi ve gençlerin çalışkan olmaları” Atatürk'ün üzerinde en çok durduğu konulardan biridir. *“Çalışmaktan başka hiçbir şeye ihtiyacımız olmadığını”* düşünen Atatürk, bu konuda Türk gençliğine şöyle sesleniyor:

¹³ Turhan Feyzioğlu; *“Atatürk ve Gençlik”*, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi (A.A.M.), Ankara 1992, s 872.

¹⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Madde 58: *“Gençliğin Korunması”*

“Türkiye Cumhuriyeti’nin, özellikle bugünkü gençliğine ve yetişmekte olan çocuklarına hitap ediyorum: Batı senden, Türk’ten çok geriye. Anlamda, fikirde, tarihte bu böyleydi. Eğer bugün Batı nihayet teknikte bir üstünlük gösteriyorsa, ey Türk çocuğu, o kabahat senin değil, senden öncekilerin affedilemez ihmalinin bir sonucudur... Şunu da söyleyeyim ki; çok zekisin! Bu belli, fakat zekanı unut! Daima çalışkan ol!”¹⁵

Görüldüğü üzere, ahlaklı, kültürlü, ülke sorunlarıyla yakından ilgili, çalışkan ve vatansever bir gençliğin yetiştirilmesi Atatürk’ün en önemli amaçları arasında yer almaktadır.

Atatürk, Türk gençliğinin Türkiye Cumhuriyeti’ne ve Türk Devrimi’ne sahip çıkacağından emindi. Kendisine uzun yaşamaya çalışmasını, aksi halde O öldükten sonra eserinin yıkılabileceğini söyleyenlere şu cevabı vermişti: “Unutmayınız ki, Mustafa Kemaller yirmi yaşındadır.”¹⁶ Ne var ki, Atatürk’e göre genç olmanın ölçüsü sadece yaş değil, yaşın yanında koyduğu ilkelere, başardığı inkılaplara inanç ve bağlılık idi. Onun içindir ki kendisi: “Benim anladığım gençlik, bu inkılabın fikirlerini ve ideolojisini benimseyip gelecek kuşaklara götürecek kimselerdir. Benim nazarımda yirmi yaşında bir yobaz ihtiyar, yetmiş yaşında bir idealist ise zinde bir gençtir”¹⁷ diyordu. Dolayısıyla Atatürk’e göre ancak ilke ve inkılaplarına bağlı bir gençlik, kurduğu rejimin teminatı olabilir.

Atatürk’ün Türk gençliğine olan sarsılmaz güveninin bir başka pekiştirici örneği de Hatay sorununun gündemde olduğu bir dönemde yaşanmıştır. Atatürk ile Fransa’nın Suriye Fevkalade Komiseri Ponçet’nin Ankara’yı ziyaret ettiği bir sırada Ankara Palas’ta karşılaşılır. Atatürk, Fransız Hükümeti’nin çıkarmış olduğu bazı zorluklardan dolayı oldukça rahatsızdır. O günlerdeki bu rahatsızlığını dile getirdikten sonra Ponçet ile aralarındaki konuşmayı Kılıç Ali şöyle nakleder:

“Hatay işi benim şahsi davamdır” dedikten sonra biraz şiddetlice bir tavırla:

“Beni üzüyorsunuz. Korkarım ki beni, meseleyi başka türlü halle mecbur bırakacaksınız!” diye de ilave ettiler.

¹⁵ Atatürkçülük I, Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri, s 341.

¹⁶ Muammer Yüzbaşıoğlu; Atatürk’ü Anmak, İstanbul 1981, s 239.

¹⁷ Utkan Kocatürk; “Atatürk’te ‘Gençlik’ Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri”, Atatürkçü Düşünce, A.A.M. Ankara 1992, s 877-878.

Atatürk bu sözleri yüksek sesle, Türkçe söylüyor ve etrafta herkes dinliyordu. Hazır bulunan arkadaşlardan –zannederim Kazım Paşa- Atatürk'ün sözlerini Fransızca'ya tercüme ediyordu. Atatürk'ün Fransız Fevkalade Komiserine vaki olan bu hitabesindeki “Beni üzüyorsunuz” sözü salona akseder etmez hazır bulunan bir genç ayağa kalkarak heyecanlı ve gür bir sesle:

“Atatürk! Üzülme! Arkanda biz varız” diye bağırdı.

Atatürk birden başını sesin geldiği tarafa doğru çevirdi; kaşları kalkmış, yüzü ürkünç bir çehre olmuştu. Salon bir anda derin bir sessizlik içinde kaldı. Herkes Atatürk'ün bu genç tarafından yapılan müdahaleye sinirlendiğini sanıyordu. Halbuki tam bu esnada gözlerini gence diken Atatürk, onun: “Üzülme! Arkanda biz varız!” sözüne cevap vererek:

“Biliyorum çocuğum. Onu bildiğim içindir ki böyle konuşuyorum!” demişler ve bütün salonun sevgi gösterisiyle karşılanmışlardı.”¹⁸

Atatürk Türkiye'nin geleceğini emanet ettiği gençlere yönelik olarak 1937 yılında Bursa'da şöyle seslenmiştir:

“Siz genç arkadaşlar, yorulmadan beni takibe söz vermişsiniz. İşte ben özellikle bu sözden çok duygulandım. Yorulmadan beni takip edeceğinizi söylüyorsunuz. Fakat arkadaşlar, yorulmadan ne demek? Yorulmamak olur mu? Elbette yorulacaksınız. Benim sizden istediğim şey yorulmamak değil, yorulduğunuz zaman dahi durmadan yürümek, yorulduğunuz dakikada da dinlenmeden beni takip etmektir. Yorgunluk her insan, her canlı için doğal bir durumdur. Fakat insanda yorgunluğu yenebilecek manevi bir kuvvet vardır ki, işte bu kuvvet yorulanları dinlendirmeden yürütür. Sizler, yani yeni Türkiye'nin genç evlatları, yorulsanız dahi beni takip edeceksiniz... Dinlenmemek üzere yürümeye karar verenler asla ve asla yorulmazlar. Türk gençliği gayeye, bizim yüksek idealimize durmadan yorulmadan yürüyecektir.”¹⁹

Sonuç olarak, Türk gençliğine düşen görev de Atatürk'ün bu sözlerinde saklıdır. Buna göre gençlere düşen sorumluluğu şöyle özetlemek mümkündür: Atatürk'ü tanımak, O'nun ilkelerini bilmek, ulaşmak istediği çağdaş toplum düzenini öğrenmek; Türk Devrimi'nin nasıl, niçin, hangi

¹⁸ Muammer Yüzbaşıoğlu; Atatürk'ü Anmak, s 251-252.

¹⁹ Atatürkçülük I, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, s 341.

amaçla başlatıldığını anlamak, hem onun bıraktığı emaneti gereği gibi korumak ve sürdürmeyi kolaylaştıracak, hem de günümüzde ve gelecekte karşılaşılabilecek çeşitli sorunları yorumlamada yeni kuşaklara büyük kolaylık sağlayacak ve bu sorunlara karşı devrim bilinci içinde akılcı çözümler üretebilmelerini sağlayacaktır. Atatürk'ün "*Gençliğe Hitabesi*"nde belirttiği üzere, Türk Devrimi'ni Türk gençliğine armağan etmesi oldukça anlamlıdır. Atatürk bununla devrimin korunması, sürdürülmesi, Türk bağımsızlığının, Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza değin korunması, savunulması ödevini gençlere vermekte, gençlerin uyanık bekçiliğine kutsal bir armağan olarak bırakmaktadır. Devrimi sürdürmek, onu yeni gelişmeler, değişmeler, gereksinmeler karşısında sürekli kılmak, ulusal bağımsızlığa gölge düşürecek saklı-açık girişimlere karşı çıkmak genç kuşakların uyanık bekçiliğinin bir gereği olacaktır.

ATATÜRK'ÜN BURSA GEZİLERİ VE HALKLA İLİŞKİLERİ

Özer KÜPELİ*

İtilaf devletlerinin I. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu topraklarını pay etme teşebbüsü, Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının destansı direnişi sayesinde sonuçsuz kalmıştır. Türk Millî Mücadelesinin zafer ile sonuçlanmasının ardından sıra siyasî zafere gelmiş, önce Lozan'da siyasî ve ekonomik bağımsızlık elde edilmiş, sonra 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa için Cumhuriyetin ilanıyla her şey sona ermemiş, asıl mücadele bundan sonra başlamıştır. Çünkü O'na göre Türk Milleti'nin işgalci devletler elinden kurtarılması tek gaye değildir. Sırada Türk Milleti'ni ve devletini çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmak vardır. Nitekim bu konuda Atatürk: *"Hiçbir zafer gaye değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gaye elde etmek için belli başlı bir vasıtaadır. Gaye fikirdir. Zafer bir fikrin istihsaline hizmet nispetinde değer taşır. Bir fikrin istihsaline dayanmayan zafer payidar olmaz. O, boş bir gayrettir. Her büyük meydan muharebesinden, her büyük zaferin kazanılmasından sonra yeni bir alem doğmalıdır. Yoksa başlı başına zafer boşa gitmiş bir gayrettir"*¹ diyerek amacını açıkça ortaya koymuştur. Yine Nutuk'ta Millî Mücadele ve sonrası için: *"Tezahür eden millî mücadele, haricî istilaya karşı vatanın kurtuluşunu yegane hedef saydığı halde, bu millî mücadelenin başarıya ulaştıkça safha safha bugünkü devre kadar «millî hakimiyet» idaresinin bütün esaslarını ve şekillerini tahakkuk ettirmesi tarihin tabîî, zarurî ve önüne geçilmez icaplarındandı"*² diyen Atatürk, Türk İnkılâbının kaçınılmaz bir süreç olduğunu vurgulamıştır.

Kaçınılmaz bu tarihî süreç gereği Atatürk, cumhuriyetin ilanını müteakip, bir dizi inkılâp hareketine girişmiştir. Bu inkılâpları bizzat Türk Milleti'ne anlatmak ve gelen tepkiler ışığında inkılâplar zincirine yeni halkalar eklemek amacıyla da yurt gezilerine çıkmıştır³. Çünkü ona göre, bir devlet adamı

* Okutman, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

¹ — *Atatürk'ten Düşünceler*, (Haz. Enver Ziya Karal), İstanbul 1986, s. 119.

² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1919-1920, I, İstanbul 1950, s. 15.

³ Adem Düzgün, *Sebepleri ve Neticeleri Açısından Atatürk'ün Yurt Gezileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s. 1.

için “*ilham ve kuvvet kaynağı milletin kendisidir*”⁴. Bu sebeple Atatürk, yurt gezilerinde mümkün olduğu kadar halkla, özellikle de gençlerle iç içe olmaya özen göstermiş, halka mesajlarını iletecek kurum ve kuruluşlara önem vermiştir. Öyle ki, gezileri esnasında belediye, okul gibi resmi kurumlara ve Türk Ocağı/Halkevi, İdman Yurdu gibi sivil kuruluşlara özellikle uğramış, halkla yüz yüze görüşmüş, halkın faaliyetlerini övmüştür. Bu sayede Atatürk, halkla daha samimi ve içten görüşmeler yapmış, şikayetleri ve tepkileri yerinde dinleme, görme fırsatı bulmuştur. Vermiş olduğu direktiflerle meseleleri yerinde çözümlemiş, veya Ankara'ya döndüğü vakit hükümet ya da meclis vasıtasıyla çözüme kavuşturmaya çaba sarf etmiştir⁵.

Kısacası Atatürk, inkılâpların gerçek amacına ulaşabilmesi ve cumhuriyetin diktatörlüğe dönüşmemesi için, halka inmenin gerekli olduğunu bilen bir liderdir. Gezmek, anlatmak, tartışmak ve nabız yoklamak suretiyle Türk Milleti'ni ve devletini çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmayı gaye edinen Atatürk, fırsat bulduğu her an halkına gitmek üzere, sık sık yurt gezilerine çıkmıştır. İşte bu maksatla çıktığı yurt gezileri esnasında en çok ziyaret ettiği yerlerden birisi de hiç şüphesiz tarihi dokusuyla Anadolu'nun önemli merkezlerinden birisi olan Bursa'dır.

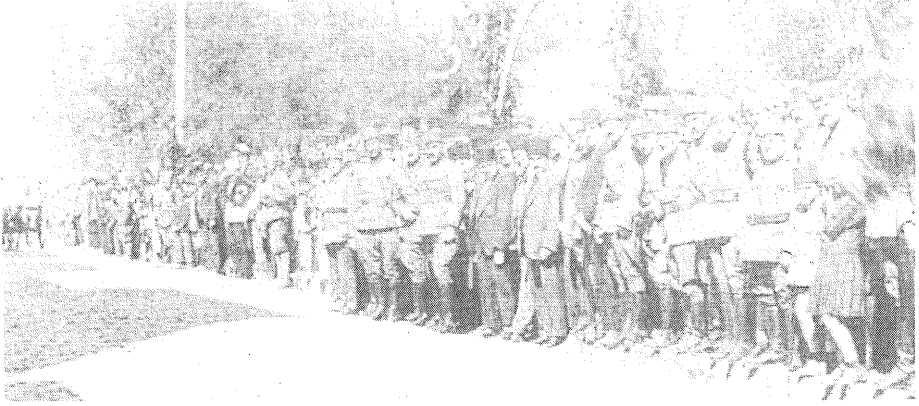
A) Atatürk'ün Bursa Gezileri

Atatürk'ün hayatında önemli yer sahibi olan şehirlerin Ankara ve İstanbul olduğu bir gerçektir. Ancak İzmir ve Bursa da, onlar kadar olmasa bile Atatürk'ün gönlünde daima yer edinmiş şehirlerdir. Zira Atatürk, Bursa hakkındaki olumlu düşüncesini bir defasında “*Bursa'yı ve Bursalıları seven ilk Türk ben değilim. Tarihte ve cihanda en büyük imparatorluklar kurmuş olan Türkler de, önce dikkat nazarlarını Bursa'ya, bu değerli şehre çevirmişlerdir. Onun değerini anlamış ve ifade etmişsem bahtıyarım*”⁶ şeklinde belirtmiştir.

⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, (Derleyen: Nimet Unan), Ankara 1952, s. 200.

⁵ Latif Daşdemir, Atatürk'ün Afyonkarahisar Ziyaretleri, Ankara 2002, s. 12.

⁶ Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara 1975, s. 93.

Gazi Mustafa Kemal Paşayı bekleyen Bursalılar (17 Ekim 1922)

Atatürk, tespit edilebildiği kadarıyla en az on sekiz defa Bursa'ya gelmiştir⁷. Bu gelişlerin ilki Millî Mücadele'nin kesin zafere ulaştığı 1922 sonbaharında gerçekleşmiştir. Zira Bursa halkı, uzun süredir Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ısrarla Bursa'ya davet ediyordu. Öyle ki, 13 Eylül 1922 günü Bursa'ya gelen milletvekilleri Muhittin Baha (Pars), Şeyh Servet (Akdağ) ve Operatör Emin (Erkul Seyitoğlu), aynı gün öğleden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir telgraf çekerek *"Halkımızın Millî Hükümete saygı ve gönül borcu duyguları çok yüksektir. Herkes Büyük Millet Meclisi ile Başkomutana saygı ve gönül borcu duygularını sunmak için can atmaktadır"* ifadesiyle Bursa halkının duygularını dile getiriyorlardı. Bu telgrafın ertesinde 15 Eylül günü Bursa'da büyük çaplı bir miting düzenlenmiş. Bu mitingden sonra şehir halkı, Büyük Millet Meclisi'nin bir toplantısının Bursa'da yapılması yönündeki isteklerini milletvekilleri aracılığıyla Ankara'ya bildirmiştir. Ancak Büyük Millet Meclisi, Bursa'da toplanmanın sakıncalı olabileceğini düşündüğünden bu çağrıyı bir nezaket gösterisi olarak algılayarak reddetmiştir. Bursalılar bu sırada İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya da bir heyet göndererek kendisini Bursa'ya davet etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa bu isteğe olumlu cevap vermiş ve en kısa sürede Bursa'ya geleceğini belirtmiştir. Nihayet 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasının ertesinde bu geziyi gerçekleştirmeye karar vermiştir⁸.

⁷ Yılmaz Akkılıç, *Atatürk ve Bursa*, Bursa 1999, s. 96; Mehmet Önder ise bu sayıyı on üç olarak vermektedir (Önder, *a.g.e.*, s. 91). Burada Akkılıç'ın verdiği rakama itibar etmek daha doğrudur.

⁸ Akkılıç, *a.g.e.*, s. 11-12.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, yanında Kâzım Karabekir Paşa ve Refet Paşa olduğu halde 16 Ekim'de Ankara'dan özel bir trenle Eskişehir'e doğru yola çıkmış ve nihayet 17 Ekim 1922'de Bursa'ya ulaşmıştır⁹. Halkın coşkulu tezahüratları arasında şehre giren¹⁰ Mustafa Kemal Paşa, ancak saat 13.30 civarında Belediye binasına ulaşabilmiş ve burada bir konuşma yapmıştır. Gezinin sonuna kadar Bursa'da siyasî gelişmeleri yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa, diğer taraftan hem halkla hem de çeşitli kuruluşların temsilcileriyle bir araya gelmiş ve sohbetler yapmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Bursa'ya ilk gezisi 29 Ekim tarihine kadar sürmüştü, bu süre zarfında Bursa önemli siyasal gelişmelerin merkezi haline gelmişti. Atatürk'ün Bursa'da bulunduğu süre içerisinde yerli ve yabancı basın şehre akın etmiş, bu vesileyle basının temsilcileriyle sık sık bir araya gelerek Türkiye'nin geleceğine yönelik demeçler vermiştir¹¹.

Gerçekten de Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk Bursa seyahati, Millî Mücadele sonrası uygulanacak politikaların başlangıç adımlarının atılması bakımından önemlidir. Öyle ki, bu gezi esnasında özellikle basına verdiği demeçlerde Atatürk, Avrupa'ya ekonomik ve siyasi bakımdan tam bağımsız bir devletin kurulacağı ve bundan asla taviz verilmeyeceği mesajını vermiştir. Ayrıca, Sadrazam Tevfik Paşa'nın barış görüşmelerine ortak delege gönderilmesi şeklindeki talebini bildiren telgrafını Bursa'da almış ve telgrafı sert bir üslupla cevap vererek, barış görüşmelerine ancak Türkiye

⁹ Aynı Eser, s. 12; Mehmet Önder ise Atatürk'ün bu ilk ziyaretinde Bursa'ya gelişi tarihini 16 Ekim 1922 olarak vermektedir (Önder, *a.g.e.*, s. 93). Akkılıç eserinde, Atatürk'ün ilk ziyaretinde Bursa'ya hangi gün geldiğini irdelenmiş ve 17 Ekim 1922 Salı gününün en doğru tarih olduğuna karar vermiştir (Akkılıç, *a.g.e.*, s. 9-10).

¹⁰ O günlerin hatırasını taşıyan Ruşen Eşref, Atatürk'ün Bursa halkı tarafından karşılanışını şöyle tasvir etmektedir: "... Bir çocuk koşu koşu geldi. Otomobillerin görüldüğünü müjdeledi. Hepimiz yollara döküldük. Kendisi üçüncü otomobilde idi. Yere iner inmez gençler, ihtiyarlar ellerine sarıldılar, gözlerinden o ellere yaşlar akıtılar. Etrafında köy çocukları, ellerinde, omuzlarında bayraklarla pervaneler gibi uçuşup dolaşılar. Hoş geldin, Babamız diye bağırıyorlar ... Bursa ev ve dükkanlarının alt kısmını da öylece, silme insan vücudu ve çehresi kaplamıştı. Pencere yoktu ki içinden üst üste yığılı başlar sarkmasın. Bir karış yer yoktu ki bir zikrin cezbisine tutulmuş gibi bağırmasın, sevinçten ağlamasın, durmadan dinlenmeden alkışlasın. Çiçekler yağıyordu. Dizi dizi bembeyaz mektepli kızlar, bayraklar sallıyorlar, marşlar okuyorlardı. Mektep çocukları onu nihayetsiz alkışlıyorlardı. Askerler, göğe kalkık muzaffer süngülerinin arkasında pulattan dökülmüş heykeller gibi dimdik ve dümdüz bir hiyaban teşkil ediyorlardı. Mızıkalar çalıyordu. Caddenin altı başı, yokuştan inen Mustafa Kemal'e ve kumandanlarına açılmış insandan bir kucak halinde idi. Bütün Bursa, keyfinden, yerleri, gökleri bir tek dev ses gibi bir tek Türk sesi gibi inletiyordu ...", Ruşen Eşref Ünaydın, "Atatürk'e Dair Bir Hatıra", *Bursa Defteri*, sayı 7, (Eylül 2000), s. 46-47.

¹¹ Akkılıç, *a.g.e.*, s. 14-15.

Büyük Millet Meclisi'nce meşruiyeti tanınan bir heyetin gidebileceğini belirterek, saltanat makamının artık yok sayıldığını imâ etmiştir:

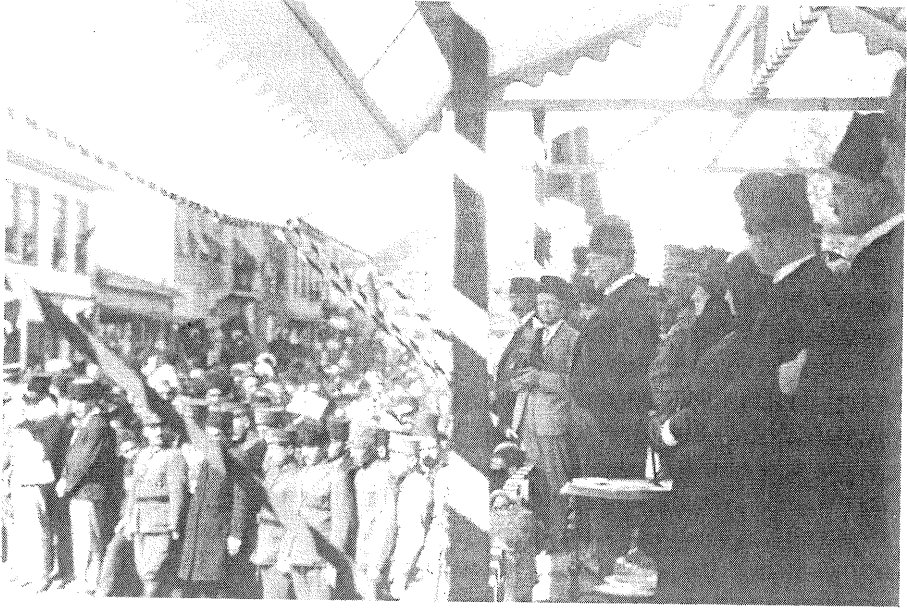
Mustafa Kemal Atatürk'ün Bursa'ya ikinci gezisi, Ocak 1923'te çıktığı Batı Anadolu gezisi kapsamında gerçekleşmiştir. Lozan görüşmelerinin devam ettiği bir sırada Ankara'da Meclis'te aleyhinde tertiplenen komplolardan bunalan Atatürk, yurt gezisine çıkmaya karar vermiş ve 14 Ocak 1923'te Ankara'dan ayrılmıştır. Bu geziye çıkmaktaki maksadı saltanat ve hilafete dair alınan kararların halk arasındaki tepkilerini incelemek, kurmayı tasarladığı Halk Fırkası hakkında halktan gelebilecek tepkileri ölçmekti¹². Bu gezide Atatürk, 20-24 Ocak 1923 tarihleri arasında Bursa'ya uğramıştır. Bilecik üzerinden Bursa'ya gelen Atatürk, önce İnegöl'de daha sonra da Bursa'da yoğun bir kar yağışına rağmen halkın yoğun ilgisiyle karşılanmış, ardından belediye binasına geçerek halkın ve çeşitli meslek gruplarının temsilcilerini kabul etmiştir. 21 Ocak'ta öğretmenlerin verdiği çaya katılan Atatürk, ertesi gün de halkla bir toplantı yapmış ve halktan bazı kimselerin yabancı sermaye, tarım, patrikhane meselesi, azınlıklar, hilafet ve heykel sanatı ile ilgili sorularını cevaplandırmıştır. 24 Ocak'ta Bursa'dan ayrılarak İzmir'e doğru hareket etmiştir¹³.

Bu gezi sırasında Bursalılar, Atatürk'e sevgilerinin göstergesi olarak Çekirge yolu üzerinde XIX. yüzyıl yapısı olan Albay Mehmet Bey'e ait köşkü satın alarak armağan etmeye karar vermişler ve onu dört gün boyunca burada ağırlamışlardır¹⁴.

¹² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, III, İstanbul 1999, s. 69.

¹³ Düzgün, *a.g.t.*, s. 9.

¹⁴ Akkılıç, *a.g.e.*, s. 26. Atatürk, bu köşkü son gezisi sırasında Bursa Belediyesi tarafından onuruna verilen baloda Belediye'ye bağışlamıştır (*Aynı Eser*, s. 106).

Mustafa Kemal Paşa, 3.Bursa Gezisinde konuşma yapmak üzere (11 Eylül 1924)

Atatürk; 1924 sonbaharında Dumlupınar'da “Şehit Asker Abidesi”nin temelini atmak, Cumhuriyetin ilke ve esaslarını, yapılan inkılâpları halka anlatmak, halkın ve gidilen bölgelerin sorunlarını yakından, yerinde görmek, çözümler sağlamak amacıyla yurt gezisine çıkmıştır¹⁵. 29 Ağustos-18 Ekim tarihleri arasında gerçekleşen bu sonbahar gezisi kapsamında, 31 Ağustos-11 Eylül 1924 tarihleri arasında Bursa'yı da ziyaret etmiştir. Bu üçüncü gezi onun Cumhurbaşkanı olarak Bursa'ya gerçekleştirdiği ilk gezidir. Üçüncü Bursa gezisi esnasında Çekirge Köşkü'nde dinlenen Mustafa Kemal Atatürk, zaman zaman şehri gezmiş, 11 Eylül'de Bursa'nın kurtuluş törenlerine de katılmıştır¹⁶.

¹⁵ Ertuğrul Zekai Ökte, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1931)*, I, İstanbul 2000, s. 235.

¹⁶ Düzgün, *a.g.t.*, s. 41-42.

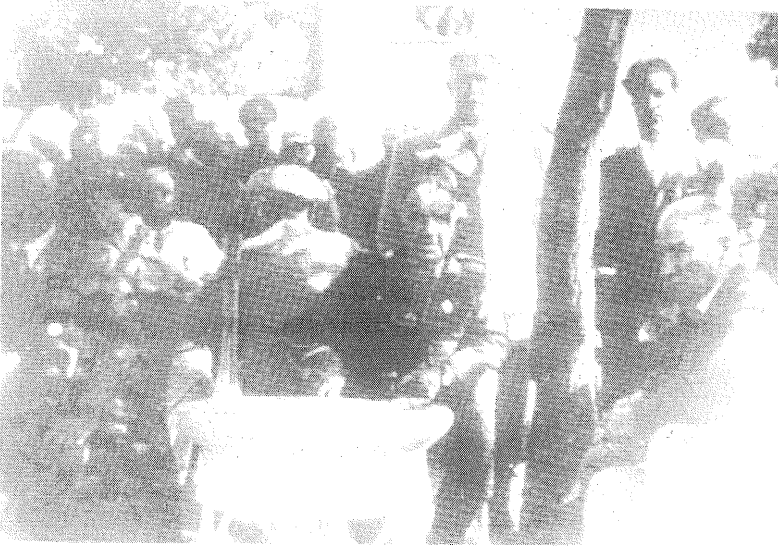
Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Köşkü'nün bahçesinde (28 Eylül 1925)

1925 sonbaharında şapka inkılâbı hakkında halkı bilgilendirmek, aydınlatmak, milletle bütünleşmeyi devam ettirip, pekiştirmek ve yeni inkılâp hareketleri hakkında halkın tepkilerini almak için bir geziye çıkan Mustafa Kemal Atatürk, 22 Eylül'de deniz yoluyla Mudanya'ya gelmiş, oradan da Bursa'ya geçmiştir. 8 Ekim'e kadar Bursa'da kalan ve bu süre içinde bir defa günübirlik Gemlik'e gitmiştir. Gezisi boyunca Atatürk, başta Bursa Türk Ocağı temsilci olmak üzere çeşitli heyetler ile görüşmüş, Mısır eski Hidivi Abbas Hilmi Paşa'yı kabul etmiş ve 1 Ekim 1925'te Bursa dokuma fabrikasının temel atma törenlerine katılmıştır¹⁷.

¹⁷ Aynı Tez, s. 73-74.

Bursa'da Sanatçılar ile Birlikte (29 Mayıs 1926)

Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa Tophane Parkı'nda (23 Mayıs 1926)

Atatürk'ün Bursa'ya beşinci kez gelişi 20 Mayıs-13 Haziran 1926 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Akdeniz vilayetlerini kapsayan yaklaşık on beş günlük bir gezinin ertesinde Bursa'ya gelen Mustafa Kemal Atatürk'ün gezisinin bu seferki amacının daha ziyade dinlenmek ve halkla iç içe olmak olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o, gezisi boyunca Çekirge'deki köşkünde ikamet etmiş, genellikle yaya olarak halkın içerisine çıkıp, sohbetler yapmıştır. Bununla birlikte resmi temaslarda bulunmayı ihmal etmemiştir. Ayrıca dönüş yolundayken Mudanya'dan ayrılmadan evvel, burada bir seyyar serginin açılışına katılmış ve sergiyi bizzat gezmiştir¹⁸.

Atatürk'ün Bursa'ya gerçekleştirdiği altıncı gezi ise bir gündüzdür. Bu gezi 15 Temmuz 1927'de gerçekleşmiş, İstanbul'dan deniz yoluyla Mudanya'ya ulaşıp, ardından Bursa'ya geçmiş ve o esnada kaplıcada tedavi gören İsmet Paşa ile üç saatlik bir görüşme yaptıktan sonra tekrar Mudanya'dan deniz yoluyla İstanbul'a dönmüştür¹⁹. Yedinci Bursa gezisi ise İstanbul dönüşünde 1-9 Ekim 1927 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu sekiz günlük ziyaret zarfında daha ziyade dinlenmeyi tercih eden Atatürk, zaman zaman halk içine çıkıp sohbetlerde bulunmuştur²⁰.

Harf inkılabına karar verildiği günlerde Mustafa Kemal Atatürk yeni harflerin öğrenilip, öğrenilmediğini denetlemek maksadıyla 27 Ağustos 1928'de Mudanya ve Bursa'yı kapsayan bir günlük gezi gerçekleştirmiştir. Bursa'da hükümet konağına giderek başta vali olmak üzere, vilayet memurlarını ve halkı yeni harfler konusunda sınava tabi tutmuş, olumlu izlenimler aldıktan sonra Mudanya üzerinden İstanbul'a geri dönmüştür²¹.

Mustafa Kemal Atatürk'ün dokuzuncu gezisi 21-22 Ağustos 1929 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Bu sefer Yalova üzerinden otomobille Bursa'ya gelmiş, 22 Ağustos'ta çevredeki birliklerce gerçekleştirilen Bursa manevralarının bir bölümünü izledikten sonra Işıklar Askeri Lisesi'ni ziyaret etmiştir. Daha sonra otomobille Mudanya'ya hareket eden Atatürk, deniz yoluyla İstanbul'a geçmiştir²².

Atatürk'ün onuncu Bursa gezisi Menemen Olayı'nın ertesinde 4-5 Ocak 1931'de olmuştur. Bu gezinin ilk günü Cumhuriyet Halk Fırkası'nın şubasını ve belediyeyi ziyaret eden Atatürk, ardından Bursa'daki ipek fabrikalarını

¹⁸ Akkılıç, *a.g.e.*, s. 56-57.

¹⁹ Aynı Eser, s. 59.

²⁰ Aynı Eser, s. 60.

²¹ Düzgün, *a.g.t.*, s. 93.

²² Akkılıç, *a.g.e.*, s. 65.

gezmiştir. Ertesi gün Türk Ocağı'nı ziyaret etmiş, sonra Subay Orduevi'nde bir süre dinlenip, Bursa'dan ayrılmıştır²³.

Yalova'da dinlenmekte olan Mustafa Kemal Atatürk, Bursa'ya on birinci kez 7 Ağustos 1931'de gelmiştir. Bu gezi esnasında Uludağ'a da çıkan Atatürk, burada yapılan Uludağ Otel'i'ni gezmiştir. Daha sonra Mudanya'ya geçen Atatürk, denizden İstanbul'a doğru yola çıkmıştır²⁴.

Atatürk'ün Bursa'ya on ikinci ve on üçüncü kez gezileri 1933 yılının ilk aylarında gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin onuncu yaşına yaklaşıldığı bir sırada Mustafa Kemal Atatürk, yeni bir yurt gezisine çıkmış ve Eskişehir üzerinden 17 Ocak 1933'te Bursa'ya ulaşmıştır. Ertesi gün vilayet, belediye parkı ve komutanlığa uğradıktan sonra Gemlik zeytin üreticileri ile görüşen Atatürk, ardından Çekirge'deki kaplıca inşaatını, İpek-iş fabrikasını ve Askeri hastaneyi gezmiş ve 19 Ocak'ta şehirden ayrılmıştır²⁵. Atatürk'ün yurt gezisine devam ettiği ve nihayet İzmir'de gezisini sürdürdüğü sırada, Bursa'da ezanın Türkçe okunmasıyla ilgili olarak bir olay patlak vermiştir. 1 Şubat 1933'de Ulu Câmî'de ezanın Türkçe okunmasını protesto eden bir grup, hükümet konağına yürümüşler, ezanın tekrar Arapça okunmasını talep etmişlerdir. Bunlar arasından on bir kişi tutuklanırlarsa da, ertesi gün savcı tarafından serbest bırakılırlar. Bu olayın İzmir'de duyulması üzerine Mustafa Kemal Atatürk, derhal Bursa'ya gitme kararı almış ve 5 Şubat'ta şehre varmıştır. Hemen olaya el koyarak Atatürk, savcı ve müftüyü olaya karşı göstermiş oldukları ciddiyetsiz tavır yüzünden görevden uzaklaştırmıştır. Bu zorunlu gelişinde 7 Şubat'a kadar şehirde kalan Atatürk, bugün şehirden ayrılarak İstanbul'a gitmiştir²⁶.

Atatürk'ün Bursa'ya on dördüncü gelişi 4 Mayıs 1934'de olmuştur. Beraberinde İsmet Paşa olduğu halde İstanbul'dan gemiyle Yalova'ya geçen Atatürk, burada iki gün dinlenmiş, ardından karayoluyla Bursa'ya hareket etmiştir. Halkın coşkulu tezahüratları arasında Orhangazi ve Gemlik'ten geçen Atatürk, Bursa'da yöneticiler ve halkla bir süre sohbet ettikten sonra tekrar Yalova'ya dönmüştür²⁷. Onun on beşinci gezisi doğrudan Bursa'ya olmamış, o sıralarda Gemlik'e bağlı bir belde olan Armutlu'ya

²³ Aynı Eser, s. 66-69.

²⁴ Aynı Eser, s. 70-71.

²⁵ Düzgün, a.g.t., s. 134.

²⁶ Akkılıç, a.g.e., s. 76-79.

²⁷ Aynı Eser, s. 83.

gerçekleşmiştir. 9 Ağustos 1934'de Yalova'dan Armutlu'ya gelerek, buradaki kaplıcayı incelemiş ve 11 Ağustos'ta tekrar Yalova'ya dönmüştür²⁸.

On altıncı gezi 15-17 Temmuz 1935 tarihleri arasında gerçekleşmiş, önce İznik'i gezen Atatürk, ardından Bursa'ya gelmiştir. Her zaman olduğu gibi önce Çekirge'deki köşküne gidip bir süre dinlenmiş, daha sonra halkın arasında çıkmış, akşam da vilayet yöneticileri ile yemek yemiştir. Ertesi gün Uludağ'a çıkmış, akşam şehre dönmüş, sonra Hüsnügüzel Kaplıcası'nı gezmiş, ertesi gün de akşama doğru İstanbul'a doğru hareket etmiştir²⁹.

Atatürk, Mudanya'da öğrencileri selamlıyor (3 Şubat 1938)

Atatürk'ün on yedinci gezisi 6-8 Haziran 1936 tarihlerinde gerçekleşmiş, çoğu defa olduğu gibi deniz yoluyla İstanbul'dan Mudanya'ya gelmiş ve oradan Bursa'ya geçmiştir. Onun bu gelişindeki amacı, bir gün sonra Bursa'ya bir uçuş yapacak olan manevi kızı Sabiha Gökçen'in kişiliğinde, Türk gençlerini ve kadınlarını havacılığa özendirmektir. Diğer taraftan o, Gökçen'in gösterdiği cesareten dolayı çok mutluydu ve sevincini halkıyla paylaşmak istiyordu. Bu niyetle 6 Haziran günü akşam saatlerinde şehre

²⁸ Aynı Eser, s. 84.

²⁹ Aynı Eser, s. 85-86.

gelen Mustafa Kemal Atatürk, ertesi gün havaalanında Gökçen'i karşılayanlar arasındaki yerini almıştır. Karşılamadan sonra Gökçen ile beraber Bursa'ya dönmüş, akşam ünlü besteci Münir Nurettin'in de aralarında bulunduğu bir topluluk ile yemek yemiş, ertesi akşam şehirden ayrılmıştır³⁰.

Atatürk'ün son Bursa gezisi ise 1-3 Şubat 1938 tarihlerindedir. Yalova'da 22 Ocak 1938'de ciddi bir şekilde rahatsızlanmasına rağmen Atatürk, her ikisinin de adını bizzat verdiği Gemlik Sunğipek Fabrikası ile Bursa Merinos Fabrikasının açılışlarını yapmak üzere 1 Şubat 1938'de Yalova'dan yola çıkmıştır. Öğleden sonra Gemlik'e ulaşarak, buradaki sunğipek fabrikasının açılışını gerçekleştirmiş, ardından Bursa'ya hareket etmiştir. Akşamı yanındakilerle Çelik Palas'ta geçiren Atatürk, ertesi gün Merinos Fabrikası'nın açılışını yapmış ve tekrar Çelik Palas'a dönmüştür. O akşam onuruna verilen baloya katılmış, gece yarısı dinlenmeye çekilmiş, 3 Şubat 1938 günü öğleden sonra son kez Bursa'dan ayrılmıştır³¹.

Atatürk, Bursa'da yaşlı bir kadının yakınmalarını dinliyor (4 Ocak 1931)

B) Atatürk'ün Bursa Halkıyla Münasebetleri

Atatürk'ün çıktığı her gezide dikkat ettiği husus, halkla iç içe olmaktır. Bu yüzden gezilerinde o sık sık halkın içine çıkıyor, onların dertlerini

³⁰ Aynı Eser, s. 89-92.

³¹ Düzgün, a.g.t., s. 167-168.

dinliyordu. Diğer taraftan türlü vesilelerle çeşitli kuruluşların temsilcilerini kabul ediyor, onlarla sohbetler gerçekleştiriyordu. Ayrıca gittiği bir çok yerde halka hitaben konuşmalar da yapıyordu. Nitekim Atatürk, Bursa gezilerinde de zaman zaman halka hitaben konuşmalar yapmış, çeşitli kuruluşların temsilcilerini kabul ederek onlarla görüşmeler yapmış ve zaman zaman halkın içine çıkarak onların sıkıntılarını dinlemiştir.

1) Atatürk'ün Bursa Halkına Hitaben Yaptığı Konuşmalar

Atatürk'ün yurt gezileri sırasında uğradığı her yerde halka veya halkın temsilcilerine hitaben bir takım konuşmalar yaptığı bilinmektedir. Bu konuşmalar daha ziyade gezinin amacıyla örtüşmektedir. Nitekim o herhangi bir yenilik getirmeyi düşündüğünde bunu ilk kez yurt gezilerinde halka hitaben yaptığı konuşmalarında dile getirir, halkın tepkisini ölçerdi. Gelen tepkilere göre de inkılapları şekillendirirdi.

Atatürk, Bursa'ya yaptığı gezilerde de halka hitaben konuşmalar yapmıştır. Bu konuşmalarında genellikle inkılaplarla ilgili düşüncelerini açıklamış, ayrıca günün anlam ve manası çerçevesinde de konuşmuştur.

17 Ekim 1922'deki ilk ziyaretinde kendisine düzenlenen karşılama töreni sona erdikten sonra belediyeye geçmiş, orada kendisine takdim edilen bütün heyetler ve şahıslarla tek tek ilgilenmişti. Takdim töreni de sona erince Atatürk, salonun ortasına doğru ilerleyerek hazır bulunanlara bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada *"Saygıdeğer Bursa Halkının, hakkımda göstermiş olduğu içten gösterilerden olağanüstü duyulandım. Bugün mutluluğumu yaşadığımız zaferi, yalnız milletimizin kararlılığı, imanı, gücü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları'nın süngüleri kazanmıştır. Bunların üzerinde hiçbir güç yoktur. Millet'in ve ordularımızın yeteneği bütün millî emellerimizi gerçekleştirmeye ve elde etmeye yeterlidir. Üç buçuk yıl süren bu mücadeleden sonra ilim, eğitim, iktisadî hayat alanında mücadelemize devam edeceğiz. Fabrikacı olacağız, sanatkâr olacağız. Bundan sonra düşüncelerimizi hep buna ayıracağız, buna vereceğiz ..."*³² demiştir. Atatürk, yaptığı bu konuşma ile gezinin amacına uygun olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde hiçbir güç olmadığını vurgulamıştır. Bu konuşma saltanatın geleceğinin tartışılmaya başladığı günlerde onun fikrinin saltanatın kaldırılmasından yana olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca mücadelenin ilim, eğitim, iktisat alanında da devam edeceğini söyleyerek ilerideki amacının da her şeyiyle kalkınmış yeni bir devlet kurmak olacağının ilk işaretlerini vermiştir.

³² Ökte, a.g.e., I, s. 36.

Gezinin devamında Atatürk halkın arasına karışmış, kendisini karşılamaya gelen Bursa kız okullarının öğrencilerinin ellerini tek tek sıkışmış, içlerinden bazılarıyla sohbet etmiştir. Sonra onlara ülkenin umudunun gençler, çocuklar olduğunu belirten kısa bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma üzerine o sırada etrafta toplanmış olan halk hep bir ağızdan “*Hamd ü sena Mevlâ'ya / Kavuştunuz Bursa'ya / Es-selâm-aleyk Paşa / Askerinle bin yaşa!*” diye tempo tutmaya başlamış, ayrıca o günlerin meşhur bestesi Mustafa Kemal Paşa marşını söylemeye başlamıştır³³.

Atatürk 20-24 Ocak 1923 tarihlerindeki ikinci gezisi sırasında da 22 Ocak'ta Şark Sineması'nda şehrin ileri gelenleri, Müdafaa-i Hukuk ve belediye heyetleri üyeleri, memurlar, aydınlar ve halktan gelenlere hitaben bir konuşma yapmış ve bu konuşmasında “Bir gün buralardan gelen haber, vekillerinizden oluşan Büyük Millet Meclisi'nde heyecanlı feryadlar meydana getirmişti. Kürsüye çıkan konuşmacılar, bu cennet örneği belde için ağlamışlar ve herkesi ağlatmışlardı. Üzülererek belirteyim ki ben arkadaşların üzüntülerine maddî olarak katılmaktan yoksundum. Aksine onları teselli etmek, onlara güç vermek göreviyle yükümlüydim. O günkü görüşmeler sırasında demiştim ki, Bursa Anavatanın değerli bir parçasıdır ayrılması geçicidir. Kesinlikle düşmandan geri alınacaktır. Gerçekten ordularımızın düşmanları ciddi bir yenilgiye uğratmak için zamana ihtiyaçları vardı. O zamana kadar da Bursalılar uzun süre düşman işgaline göğüs gerdiler. Sonuçta ordumuz gereken güç ve kuvveti elde etti ve geldi, kardeşlerini kurtardı”³⁴ demiştir.

Konuşmanın devamını karşılıklı dertleşme, konuşma tarzında yapmayı uygun bulan Atatürk, dinleyicilerden merak ettikleri konularda sorular talep etmiştir. Bu esnada kendisine yirmiye yakın soru sorulmuş ve bunları tek tek cevaplandırmıştır. Bu sorular heykel yapımı, yabancı sermaye, tarımın kalkındırılması için yapılması gerekenler, barış sorunu, barış konferansındaki görüşmeler, halkın aydınlatılması ve bilgilendirilmesi, balkan devletlerinin durumu, millî inkılâbın esası, halifenin yeri ve konumu ve halk partisiyle ilgilidir. Bu soruları cevaplandırdıktan sonra konuşmasını “Milletimizi şimdiye kadar söylediğim sözlerle ve hareketlerimle aldatmamış olmakla iftihar ediyorum. (Yapacağım, yapacağız, yapabiliriz) dediğim zaman, gerçekte yapılabileceğine inandığım ve güvendiğim şeylerden söz ediyordum. Sakarya Muharebesi başlamadan önce, (düşmanı memleketimiz içinde boğacağız) demiştim. Bana bazı önemli kabul ettiğim

³³ Akkılıç, *a.g.e.*, s. 14.

³⁴ Ökte, *a.g.e.*, I, s. 75.

yerlerden başvurular yapılarak, milleti boşuna kırdırmayınız demişler, Romenlerden, Bulgarlardan, Yunanlılardan söz ederek kurtuluşumuzu geleceğe bırakmanın uygun olacağını söylemişlerdi. Fakat milletin yeteneklerini, kararlılığını, inançlarını dikkate alarak (Hayır, yapacağız!) demiştim. Şimdi de milletin refaha, ilerlemeye; memleketi bayındır yapmak için mevcut yeteneklerimizi dikkate alarak (bunu da yapacağız)”³⁵ diyerek sona erdirmiş, ardından Bursalılarla vedalaşmıştır.

İkinci gezisi eşnasında Şark Sineması'nda yaptığı bu konuşma ile Mustafa Kemal Atatürk, şimdiye dek İslam toplumunda pek mevzubahis olmayan heykelcilikten tutun da günün siyasal gelişmelerine varıncaya değin bir dizi konuda görüşlerini açıklamış, halkı aydınlatmayı kendisine ilke edinmiş bir liderden bekleneni yapmıştır.

Atatürk'ün Bursa'ya üçüncü gezisi 31 Ağustos-11 Eylül 1924 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve Bursa'nın kurtuluş günlerine tesadüf etmiştir. 11 Eylül'de Bursa'nın kurtuluş yıldönümü münasebetiyle düzenlenen törene eşi Latife Hanım ile birlikte katılan Atatürk, Bursa halkına hitaben bir konuşma yapmıştır. Konuşmasının başında “Bursa'nın kurtuluşuna rastlayan bu günlerde, burada, aranızda bulunarak sevinçlerinize şahsen katılabildiğimden çok memnum ve mutluyum. Memleket adına açıklanan coşturucu sözlerle gösterilen içten duygulara, sevgiye, güvene bütün kalbimle teşekkür ederim. Fakat izninizle derhal açıklamalıyım ki, gösterilen bütün takdirler benim şahsımdan çok beni de başında bulundurduğunuz kahraman Türk Ordularının yüksek kumanda ve subay heyetlerine ve fedakâr askerlerine, en nihayet bütün bu kahramanların anası, babası, varlık sebebi ve yaratıcısı olan büyük Türk Milletine aittir. Ben de bu şanlı orduların bir ferdi, büyük Türk Milletinin bir evlâdı olmakla ve onun hizmetine varlığımı vermiş bulunmakla sevinçliyim”³⁶ şeklinde duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, bununla birlikte asıl takdirin kendisinden ziyade Türk Milleti'ne ve onun ordusuna ait olduğunu söylemiştir. Konuşmanın devamında Osmanlı saltanatının içinde bulunduğu çöküntü, bundan istifadeyle Yunanlıların İzmir'e çıkışı ve Bursa'nın işgalinden bahsetmiş, ayrıca Yunanlılara karşı oluşturulan millî cepheye karşı Padişah ve yandaşlarının hıyanetlerinden söz etmiştir. Daha sonra Yunan ordusunun Anadolu'daki ilerleyişine karşı millî orduların aldığı tedbirleri anlatmış, sözü Bursa'nın nasıl kurtulduğuna getirmiştir³⁷.

³⁵ Aynı Eser, s. 79.

³⁶ Aynı Eser, s. 263.

³⁷ Aynı Eser, s. 263-267.

Konuşmasının son bölümünde ise Bursa'nın güzelliğinden ve öneminden bahseden Atatürk, bununla birlikte şehrin felaket günlerinin hatırasını taşıdığını vurgulayarak, "Saygıdeğer Bursalılar, matemlerin, felaketlerin son bulduğuna işaret olan bu kurtuluş bayramında bu güzel beldeyi, bu verimli bölgeyi Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük ve medenî merkezlerinden biri durumuna ve ilerisine koymak için üzerinize düşen görevin ne kadar büyük, ne kadar hizmet ve özveriye bağlı olduğunu söylemek isterim.

Arkadaşlar,

Nilüfer Çayı ve onunla birleşen çeşitli derelerle sulanan ovasıyla, iki bin beş yüz metre yükseklikteki dağının buzlu ve çekici manzarasıyla her türlü ilerlemeye ve gelişmeye aday olan bu verimli, bu üretken memleket ne olursa olsun medeniyet düzeyine ulaştırılmalıdır.

Efendiler, Bursa tarım memleketidir, sanat memleketidir, ticaret memleketidir, sağlık memleketidir. Bursa sahip olduğu doğal güzellikleri ve zenginlikleriyle ferah ve sevinç memleketidir. Fakat, saygıdeğer kardeşler; bilelim ve kabul edelim ki, Bursa bugünkü durumuyla harcanan asırların ve bu asırlarda uğramış olduğumuz felaketlerin simgesinden başka bir şey değildir. Bu değerli belde henüz gurur ve refahı belirtecek önemli bir şey sunmuyor. Onun için tekrar etmeliyim ki, memleketin istediği dikkat ve olgunluk ve ona göre çaba ve hizmet derecesi büyüktür.

Bununla beraber, ey fedakar ve memleket sever, saygıdeğer Bursalılar; Siz cumhuriyetin gerekli ve ayrılmaz parçası olan medeniyet ve ilerleme yolunda yüksek eserler meydana getireceksiniz. Bu şekilde Türk Cumhuriyetini her gün daha çok destekleyen ve kuvvetlendiren unsurların daima ileri saflarında bulunacaksınız. Bundan asla kuşku duymuyorum"³⁸ diyerek, *Bursalılardan Cumhuriyetin öngördüğü ileri medeniyet seviyesine ulaşılması için çaba sarf etmelerini istemiştir. Bu konuşmadan sonra, halkın çeşitli gösteri ve etkinliklerine katılmış, aynı günün akşamı Bursa'dan ayrılmıştır.*

22 Eylül 1925'te dördüncü kez Bursa'ya gelen Atatürk, bu gezisi esnasında kaldığı Cumhuriyet Köşkü'nün önüne halkın gelmesi ve coşkun tezahüratlarda bulunması üzerine bahçeye çıkarak halka hitaben bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında "Sizi tek parça bir vicdan halinde, bir kalp halinde karşımda görüyorum. Bu kalbe vicdani bir vicdanî zevkle temas ediyorum. Bu temas bana çok yüksek mutluluklar veriyor" diyerek halkın ilgisinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Konuşmasının devamında

³⁸ Aynı Eser, s. 267-268.

meseleyi fes giymeye getiren Atatürk; “Bir zamanlar bu milletin başına fes giydirebilmek için şeyhülislamı değiştirildi. Fetvalar çıkarıldı. Sevinç duyulmalıdır ki, bugün milletimiz böyle duygusuz, ilgisiz, mantıksız araçların hiçbirine ihtiyaç duymuyor. Bu gibi uydurmalara ihtiyaç göstermiyor. Bizim yol göstericimiz ise, millettten aldığımız ilhamdan başka bir şey değildir ve olamaz”³⁹ *demekle inkılâplar için millettten ilham aldığını belirtmiştir.*

*28 Eylül'deki bu konuşmadan iki gün sonra 1 Ekim'de Bursa Dokuma Fabrikası'nın (İpek-iş) temel atma törenine katılan Atatürk, burada da bir konuşma yapmış, bu konuşmasında böyle bir fabrikanın Bursa'da açılmasından duyduğu memnuniyeti ifade ettikten sonra, bu tür girişimlerin sayısının arttırılması gerekliliğinden bahsetmiştir*⁴⁰.

Atatürk'ün Bursa'ya yaptığı son gezi, aynı zamanda Bursalılara hitaben yaptığı son konuşmayı da içermektedir. Bizzat adlarını verdiği Gemlik sunğipek ve Bursa merinos fabrikalarının açılışları yapmak için geldiği Bursa'da, henüz tespit edilen hastalığının izlerini taşımaktadır. Zira yorgun ve hasta bedeni, önceki gezilerinde olduğu gibi ona artık rahat hareket etme imkanı vermemektedir. Bu sebeple olsa gerek, 2 Şubat 1938'de Merinos Fabrikası'nın açılış töreninde kendisi yerine Başvekil Celal Bayar konuşma yapmıştır. Bununla birlikte oldukça rahatsız olmasına rağmen gece onuruna verilen baloya katılmakta tereddüt etmemiş, hayata sınıksız bağlı bir insan gibi dans etmiş, bir ara tek başına zeybek oynamıştır. Bu balo aynı zamanda onun Bursalılara son kez seslendiği yer olmuştur. Onun son konuşması şu şekildedir:

“...Bursa'yı ve Bursalıları seven ilk Türk ben değilim. Tarihte ve cihanda en büyük imparatorluklar kurmuş olan Türkler de, önce dikkat nazarlarını Bursa'ya, bu değerli şehre çevirmişlerdir. Onun değerini anlamış ve ifade etmişsem bahtıyarım.

*Bursa, inkılâp hayatımızda nice müşkül anlar geçirmiştir. Fakat Bursalılar, yetenek ve güçleriyle bu zor zamanları kolaylıkla atlattımlar, biz de kendilerine kavuşmak bahtıyarlığına nail olduk. Bugün ol bahtıyarlığın safhalarından birini idrak etmekle mutlu olduğumu ifade edebilirim.”*⁴¹

³⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s. 218.

⁴⁰ Bu konuşma için bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s. 220.

⁴¹ Akkılıç, a.g.e., s. 107.

2) Atatürk'ün Bursa Gezileri Esnasında Çeşitli Kuruluş ve Meslek Temsilcileriyle Yaptığı Konuşmalar ve Sohbetler

Atatürk yurt gezileri sırasında vilayet, belediye ve halk partisi teşkilatlarını ziyaret ettikten sonra, Türk Ocağı, Halk evleri, İdman yurdu vs. gibi kuruluşlardan gelen heyetleri kabul eder, ayrıca çeşitli meslekî teşekkülleri temsilen gelen heyetlerle de görüşürdü. Bazen de kendisi bu kuruluşları ziyaret eder, bunların faaliyetlerini yerinde görür, incelerdi.

Atatürk, Bursa'ya gerçekleştirdiği gezilerde bir çok kez çeşitli heyetlerle bir araya gelmiştir. Mesela ilk Bursa gezisinde kendisini ziyarete gelen İstanbul Üniversitesi gençlerini kabul etmiş, onlara bir konuşma yapmıştır. “İstanbul aydınlar topluluğu!...” diye başladığı konuşmasında gençliğin ülkenin umudu olduğundan, İstanbul'un öneminden ve Türk askerinin faziletlerinden bahsetmiştir⁴².

Gezinin devam ettiği sıralarda, İstanbul İlkokul Öğretmenleri Birliği topluca Bursa'ya gelerek Gazi'yi ve arkadaşlarını görmek, tanışmak isteklerini bildirmişler, bu istek Gazi'den kabul görünce, İstanbul'dan aralarında Yahya Kemal, Hamdullah Suphi gibi Darülfünun müderrislerinin de bulunduğu 250 kadın, 230 erkekten oluşan bir öğretmen topluluğu Bursa'ya gelmiştir. 27 Ekim 1922'de Şark Sineması'nda Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul'dan gelen öğretmenler adına yapılan konuşmaları dinledikten sonra, onlara hitaben gelecekteki Türkiye'nin millî eğitim politikasının ana esaslarını açıklayan bir konuşma yapmıştır. Ardından öğretmenlerden bir kısmı şiirler okumuş, nihayet Hamdullah Suphi Bey söz almış ve toplantıyı kapatmıştır⁴³.

Şapka inkılâbı sırasında çıktığı yurt gezileri kapsamında Bursa'ya geldiği vakit Atatürk, Türk Ocağı'nı ziyaret etmiş ve burada şapka inkılâbını anlatmıştır. Hatta kendisine yerli yapım bir fötr şapka hediye edildiği vakit “güzel bir serpuş olan şapkadan pek az bir müddette dervişler, mürit ve hocalar da memnun kalacaklardır. Uyanık ve zeki insanlar gayri medeni bir kisve altında kıymet-i zatiye ve ilmiyelerini kaybetmektedirler. Binaenaleyh şerefli mevkilerini muhafaza için medeni kisveye bürünmek lazımdır ...” diye cevap vermiştir. Diğer taraftan kendisini dinleyen bayanlardan birisinin kadın giysisinin nasıl olması gerektiğine dair sorusuna da “hanımlar

⁴² Ökte, a.g.e., I, s. 38.

⁴³ Akkılıç, a.g.e., s. 16-19.

da erkekler gibi şapka giymelidirler ...” diye karşılık vermiştir. Bu diyalogdan sonra Türk Ocağı başkanı bir konuşma yapmış, Atatürk tekrar söz alarak şunları söylemiştir: “Milletin hayatında daima hassa ve yüksek bir halde bulundurmak, zihinlerdeki eski pasları atmak için en kuvvetli dayanak Ocaklardır. Ben de böyle bir ocakta bulunduğumdan dolayı çok memnunum. Tarz-ı mesainizde muvaffakiyetinizi de gördüm. Tebrik ve teşekkür ederim.” Bu konuşmadan sonra Atatürk, Tümen karargahına gitmek üzere Türk Ocağı'ndan ayrılmıştır⁴⁴.

Gezinin devamında 2 Ekim akşamı Bursa Kız Öğretmen Okulu'nda öğrenciler tarafından verilen müsamereyi izleyen Atatürk, ertesi akşam da belediyede İstanbul'dan gelen lokantacılarla bir araya gelmiş ve onlarla yaptığı konuşmada sofranın bir sanat olduğunu, bu konuda elemanlar yetiştirilmesi gerektiğini, Türklerin konukseverliğinden kaynaklanan çok yemek ikramının ekonomik ve sağlık açısından zararları üzerinde durmuştur⁴⁵.

20 Mayıs-13 Haziran 1926 tarihlerinde gerçekleştirdiği beşinci gezisinde Mustafa Kemal Atatürk, bir kez daha Türk Ocağı'nı ziyaret etmiş, ocağın çalışmalarıyla ilgili bilgi almıştır. Ayrıca 28 Mayıs'ta Karacabey, Mudanya ve Orhangazi'den gelen heyetleri, 29 Mayıs'ta da İstanbul Türk Ocağı'nın Güzel Sanatlar Kolu'nu kabul etmiştir. Ressam İbrahim Çallı, sanatçılardan oluşan kurul adına Atatürk'e bağlılık bildiren bir konuşma yapmıştır. 30 Mayıs akşamı Bursa öğretmenlerinin adına verdiği yemeğe katılan Atatürk, yine öğretmenler tarafından verilen bir konseri de izlemiştir. Ertesi gün ise İstanbul'dan gelen üç yüz kişilik grubu kabul etmiş ve onlara bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Atatürk, İstanbul halkına iyi dileklerini sunmuştur. Cumhurbaşkanı bu gezi sırasında 8 Haziran tarihinde Tayyare Cemiyeti'nin Bursa şubesini de ziyaret etmiştir. Ayrıca o, bu gezide Anadolu turnesine çıkmış bazı tiyatroların oyunlarını da izlemiş, Bursa'dan ayrılmadan önce Mudanya'daki seyyar sergiyi de gezmiştir⁴⁶.

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Atatürk'ün beşinci Bursa gezisi gerçekten dolu dolu geçmiştir. Bu gezi esnasında özellikle sanatla ilgili heyetleri kabul etmesi ve tiyatrolara gitmesi cumhuriyetin ilk

⁴⁴ Aynı Eser, s. 44.

⁴⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s. 220-221.

⁴⁶ Akkılıç, a.g.e., s. 52-55.

yıllarında yönetimin sanatsal etkinlikleri geliştirmek için harcadığı çabaların bir gereği olsa gerektir.

Atatürk 4-5 Ocak 1931 tarihlerindeki onuncu gezisi sırasında yine Türk Ocağı'na uğramış, ocak mensuplarıyla görüş alışverişinde bulunduktan sonra, Türk Ocakları'nın amaç ve vazifelerine dair açıklamalar yapmıştır. Ardından ocak dispanserini gezmiş, ilgilerden bilgi almıştır⁴⁷.

Atatürk'ün bundan sonraki gezilerinde ziyaret ettiği yerler hakkında ayrıntılı bilgi sahibi değiliz. Ancak onuruna yemekler, balolar verildiği biliyoruz. Atatürk bu türden davetlere bizzat katılmış, hiçbirini geri çevirmemiştir. Nitekim Bursa'ya son gezisinde belediyede onuruna verilen baloya rahatsızlığına rağmen yine de katılmış ve gecede oldukça neşeli bir tavır sergilemiştir⁴⁸.

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Atatürk, Bursa gezilerinin büyük kısmında değişik kuruluşlar ve meslek temsilcileriyle bir araya gelmeye özen göstermiştir. Zira bu kabullerde o, yapacağı inkılaplar hakkında fikir alışverişinde bulunmuş, amaçları hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca Atatürk'ün gezilerinde sık sık Türk Ocağı'na ziyaret ettiği dikkati çekmektedir ki, bu durum onun Türk Ocağı'na verdiği önemin göstergesidir.

3) Atatürk'ün Bursa Gezileri Esnasında Halk ile Temasları

Atatürk gezileri esnasında zaman zaman resmi ziyaretler dışında, halkın arasına karışır, onlarla sohbet eder, dertlerini dinlerdi. Herhangi bir şikayet aldığı vakit, daha sonra bunu tetkik ettirir, sonuca göre yanlış bir şey varsa düzelttirirdi. Bununla birlikte bazen de resmi ziyaretler devam ederken, halkın içinden biri yolunu kesip şikayetini bildirirdi. Atatürk böyle durumlarda da devlet adamı ciddiyetini muhafaza eder, yolunu kesenleri asla terslemez, aksine onu dinlerdi ve yapılacak bir şey varsa da yapardı. Atatürk'ün tüm yurt gezilerinde karşılaştığı bu durumu Bursa'ya yaptığı gezilerde de görmek mümkündür. Mesela 4-5 Ocak 1931'deki onuncu gezisinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Bursa Şubesi'nin binasına girerken İbrahim adında bir köylü çocuğu önüne çıkmış “Gazi Baba dur, sana diyeceklerim var!” dedikten sonra, okumak istediğini ve bu konuda kendisine yardımcı olunmasını istemiştir. Atatürk bizzat dinlediği bu

⁴⁷ Aynı Eser, s. 67.

⁴⁸ Aynı Eser, s. 104-105.

çocuğun bir okula yerleştirilmesini sağlamıştır⁴⁹.

On altıncı gezisi esnasında (15-17 Temmuz 1935) önce İznik'e uğrayan Atatürk, belediyenin önünde çay bahçesinde oturduğu sırada halk ile İznik tarihi hakkında sohbet etmiş, daha sonra geldiği Bursa'da önce çevrede kısa bir gezinti yaptıktan sonra da, eski kaplıcada halk arasında banyo yapmıştır⁵⁰.

Son Bursa gezisi sırasında Merinos Fabrikası'nın açılış merasiminden sonra Güllüce Köyü Muhtarı Ali, Atatürk'ün önünü kesmiş ve kendisine hitaben "Atam, beni tanıdım mı?" diye sormuştur. Cumhurbaşkanı'nın duraksamasının ardından kendini tanıtan Ali, ona Anafartalar ve Sivas'ta emir erliğini yaptığını hatırlatmıştır. Ali'yi anımsayan Atatürk, ondan bütün anılarını anlatmasını istemiştir. Ali beş yıl zarfından yaşadığı bütün anıları anlatmaya başlamış, hepsini dinleyen Atatürk, kimi zaman kekeme olan Ali'nin cümlelerini düzeltmiştir. Bu karşılaşmadan her ikisi de oldukça mutlu ve bahtiyar ayrılmışlardır. Son gezisini tamamlayıp İstanbul'a doğru yola çıkan Atatürk, Mudanya'da otomobilinden inerek özellikle halkın arasına karışmış, bu esnada halk Atatürk'ün elini öpmek için yarışa başlamıştır. Bu uğurlama bir veda töreni havasında gerçekleşmiştir⁵¹.

Atatürk'ün Bursa gezileri sırasında enteresan olaylarla karşılaştığı da olmuştur. Mesela şapka inkılâbı vesilesiyle gerçekleştirdiği dördüncü gezisi esnasında Mudanya'da kendisini karşılayanlar arasında yürürken, birden bir genç ilgisini çekmiş, önünde durmuştur. Tepeden tırnağa süzduğu bu genç Mudanya'nın Tirilye (Zeytinbağı) beldesinde öğretmenlik yapan Baki Bey (Gökçe) idi. Cumhurbaşkanı'nın önünde durması ve gülümsemesi karşısında coşkusu yerini ürperme ve korkuya bırakan öğretmen Baki, bir süre sonra Atatürk'ün önünde neden durduğunu ve güldüğünü anlayacaktır. Çünkü o, şapkanın henüz tam olarak bilinmediği günlerde karşılamaya başına bir kadın şapkası geçirip gelmişti⁵².

Atatürk'ün Bursa halkının içine karıştığı vakit yaşadığı bazı diyaloglar şüphesiz bunlarla sınırlı değildir. Zira kayıtlara, hatıralara geçmemiş diyaloglar da yaşanmış olmalıdır. Çünkü Bursa halkı Atatürk'ü çok sevmekte, sürekli ona yakın olmaya çalışmaktaydı.

⁴⁹ Önder, a.g.e., s. 98-99.

⁵⁰ Akkılıç, a.g.e., s. 86.

⁵¹ Kemal Arıburnu, *Atatürk, Anektodlar-Anılar*, Ankara 1960, s. 36-37.

⁵² Akkılıç, a.g.e., s. 43.

Atatürk'ün hemen her ziyaretinde onuruna düzenlenen fener alaylarına katılmakta, hatta kaldığı mekana gidip Atatürk için marşlar söylemekteydiler. O da bu sevgi gösterilerine kaldığı yerin balkonuna çıkıp halkı selamlamak suretiyle karşılık vermektedir.

Sonuç

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla birlikte yurt gezilerine başlayan ve bu geziler kapsamında bir çok kez Bursa'ya gelen Atatürk, hemen her gezisinde Bursa halkıyla yakın ilişkiler içerisinde olmaya çalışmıştır. Çünkü O, gücünü halktan alan bir lider olduğunun farkındaydı. O aynı zamanda ülkesini, çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmayı kendisine ilke edinmiş bir lider olarak, milleti bilinçlendirmeyi en önemli vazifeleri arasında görmüştür. Bu sebeptendir ki, yapacakları konusunda daima halkına bilgi vermiş, gelen tepkiler ışığında inkılâpları şekillendirmiştir. Bundan başka Atatürk sık sık halk arasına karışarak, çeşitli kuruluşları ziyaret ederek sorunları bizzat yerinde görmeyi amaçlamış, bir aksaklık gördüğünde de hemen düzeltilmesini istemiştir.

Sonuç olarak 1929 yılında yabancı bir araştırmacı yazar Emile Ludwig'in, Atatürk'ün yurt gezileri hakkındaki gözlemleri her şeyi açıkça ortaya koymaktadır: “Gazi ülkenin durumunu anlamak için geziye çıktığında memleketin babası gibi olur. Okullarda eğitimin nasıl yapıldığını görmek için okulları ziyaret ettiği zaman veya millete düşüncelerini açıkladığı, nasihatler ettiği veya irşat etmek için çarşılarda, pazarlarda dolaştığı zaman büyük bir hoca, bir üstat, bir veli, bir bayrak olur. Milletin O'na sevgisinin ve bağlılığının sayısız nedenleri vardır, fakat en önemlisi O'nu millet sorunlarına ve işlerine önem veren ve o sorunları çözmekle uğraşan bir başkan görmelerindendir. Gerçekte Gazi'nin millettten başka da hiçbir düşüncesi ve sorunu yoktur ...”⁵³.

⁵³ Ökte, a.g.e., s. 19.

ATATÜRK VE GÜZEL SANATLAR

Oktay ÇANAKLI*

Türk Milleti'ni çağdaş toplumlar arasına yükseltmeyi amaçlamış olan Büyük Önder Atatürk, her alanda olduğu gibi, sanat alanında da modernleşmeyi savunmuş ve bu alandaki çalışmalara destek olmuştur. Acaba Atatürk sanat alanında da önemli adımlar atılmasına neden gerek duymuştur? Hiç şüphesiz bunda O'nun sanata olan ilgisinin yanı sıra, başka nedenler de yer almıştır. Atatürk'ün sanat hakkındaki düşüncelerine ve çalışmalarına geçmeden önce, O'nun neden sanata ve sanatçıya büyük ilgi göstermiş olduğunu tespit etmek gerekir. Ayrıca Avrupa'daki çağdaşlaşma sürecinde sanatın nasıl bir yere sahip olduğunu da belirlemek gerekiyor.

“Edebiyat, müzik, resim, heykel, tiyatro, sinema, moda gibi insanda heyecan, duyarlılık ve hayranlık uyandıran uğraşları kapsayan didinmelerin tümüne”¹ Güzel Sanatlar denildiği gibi bunun mimari, resim, heykel, müzik ve edebiyat şeklinde tasnifi de yapılmıştır. Bunlardan mimari, resim ve heykele plastik sanatlar denilmiştir.² Plastik Sanatlara ise meraklı olan toplum sayısı, yazınsal sanatlara meraklı olanlara göre daha az olmuştur.³ Sanat alanında “Güzel Sanatlar” adı altında bir ayrıma gidilmesi Antikite ve Ortaçağ'da mevcut olmamıştır. Böyle bir ayrımın yapılması Antikçağın sonlarına doğru başlamıştır. Bu süreç Rönesans ile yeniden canlanmış ve aynı zamanda bir sınır da çizilmiştir. Güzel Sanatlar kavramının son şeklini alması XVIII. yy Aydınlanma Çağı'nda olmuş; heykel, resim ve mimarlık kesin olarak ayrı bir kategoride toplanmıştır. Endüstri Çağı ile birlikte ise böyle bir ayrıma dayanan anlayış değerini kaybetmiştir.⁴ Herbert Read'da “Sanatın Anlamı” adlı eserinde sanat kelimesinin⁵ dar anlamıyla daha çok

* Okutman, Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

¹ Nüzhet İslimyeli; "Güzel Sanatlar", *Sanat Terimleri Ansiklopedisi*, Cilt, I -A-L, Ankara 1973.

² Adnan Turani, "Güzel Sanatlar", *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1980.

³ Arnold Hauser, *Sanatın Toplumsal Tarihi*, İstanbul 1984, s.145.

⁴ Metin Sözen -Uğur Tanyeli, "Güzel Sanatlar", *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1996.

⁵ Dil İnkılabı çalışmaları sanat terminolojisini de etkilemiş ve 1938'lerde "Sanat" yerine "Ar" kelimesi, "Heykel" yerine "Abak" kelimesi kullanılmıştır. Süleyman Mülâyim, *Sanat Tarihi Metodu*, İstanbul 1983 s.92.

plastik veya görsel (Visual) denilen sanatlara bağlandığını belirtmiş, fakat bu kelimenin içerisine edebiyat ve musikinin de alınmasını savunmuştur.⁶

Sanat oyalanmak, dinlenmek ve eğlenmek için ortaya çıkmamıştır. Kendini aşmak ve tüm insan olmak isteyen, daha anlamlı bir dünyaya geçmek isteyen, bireyselliğini toplumsallaştırmak isteyen, bireyin kendi dışında ki evrene açılma arzusu içinde olanlar için sanat vazgeçilmez bir araç olmuştur.⁷ Sanat, insanlığın tarihi kadar eski olmuş, ileri veya geri her insan topluluğu kendi sanatını yaratmıştır. Toplumlar değişim geçirerek ürettiği eserlerde değişim göstermiş ve bu değişim süreci içerisinde üretilmiş olan eserler de yeni anlamlar kazanmıştır.⁸ Sanat, başlangıçta büyücülük görevini üstlenmekle birlikte, zamanla toplumsal ilişkilere ışık tutmuş, insanları aydınlatmaya, toplumsal gerçeklerin tanınip değerlendirilmesine katkı sağlamıştır. Daha sonra devrim ile politik inançların açıklayıcısı⁹ durumuna gelen sanat, artık toplumsal yapı üzerine konulmuş bir süs olmaktan çıkmıştır. Toplumun emellerinin bir parçası olmuştur. Ayrıca, bir zaman geçirme, duyuları uyarma aracı da olan sanat, zenginlerle zamanı bol olan kişilerin malı olmaktan çıkmış, öğretici, düzeltici, itici ve eğitici bir rol üstlenmiştir. Toplumun mutluluğuna katkıda bulunan bir unsur olmuştur.¹⁰ Sanatçı da içinde yaşamış olduğu toplumdan etkilenmiş ve yaşadığı toplumu eserlerine yansıtmıştır.¹¹

İnsanın dünyayı tanıyıp değerlendirebilmesi¹² için ve ayrıca Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1778) da belirtmiş olduğu gibi insanın yetişmesi için sanat gerekli olmuştur. J. J. Rousseau'ya göre birey topluma karşı borçludur ve bu borcunu da ancak bireyin kendisi ödeyebilir. Bu borcu ödeme yollarından biri olarak da sanatı göstermiştir. Nitekim hayalindeki öğrencisi olan Emile için bir sanat seçmiştir. Bu sanat ise marangozluk olmuştur.¹³

⁶ Herbert Read, *Sanatın Anlamı*, Çev. Güner İnal-Nuşin Asgari, Ankara 1960, s.21.

⁷ Ernest Fischer, *Sanatın Gerekliliği*, 1968, s.6-7.

⁸ Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metodu*, İstanbul 1983, s.18-23.

⁹ Fischer, *a.g.e.*, s. 12-13.

¹⁰ Hauser, *a.g.e.*, s. 136.

¹¹ Selçuk Mülayim, *a.g.e.*, s. 141.

¹² Fischer, *a.g.e.*, s. 13.

¹³ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Atatürk-Kişiliği, Yetiştirmesi, Devrimleri*, Erzurum 1973, s.12-13. Baltacıoğlu bu eserinde, Atatürk'ün çocukluk ve gençlik çağında iken marangozluk işleriyle uğraştığını belirtmiştir (s. 14). Sanat eğitiminin önemi için bkz. İnci San, "Yaratıcılık Açısından Sanat Eğitimi", *Sanat Üzerine*, Ankara 1985.

Sanat, tarih boyunca toplumsal yapıdan ve yönetimden etkilenmiş, değişen dünya görüşlerine göre yeni biçimlere girmiştir.¹⁴ Sanat hareketleri, toplumsal gelişmelere paralel olarak gelişme göstermiştir.¹⁵ Ortaçağdan Yeniçağa, Rönesans ile geçilmesinden sonra dünya görüşleri de değişmeye başlamıştır. Rönesans döneminde insan kendini tanımaya ve çevresini de daha fazla incelemeye başlamıştır. Artık sanatçılar da bu yeni dünya görüşü paralelinde hareket etmeye başlamışlardır. Örneğin Ortaçağda yapamadıkları bir uygulamayı hayata geçirebilmişlerdir. Bu yeni uygulama ise yapmış oldukları eserlerin altına imzalarını atmak olmuştur.¹⁶

Bunların yanı sıra yeni bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır. Bu yeni ekonomik yapı aynı zamanda kendine uygun düzenleri de yaratmıştır. Böylece eski düzen de değişmeye başlamıştır. Yeni düzenle birlikte yeni kurumlar ortaya çıkmış ve eski kurumlar ortadan kalkmaya başlamıştır.¹⁷ XIX. yy ortalarına doğru Parlamenter-Bilimsel-Endüstriyel-Teknolojik Çağ ile birlikte yeni bir ekonomik çağ başlamıştır. Bu yeni dönemde bireycilik güçlenmiş, kişisel görüşler de önem kazanmıştır. Sanatçı da bu yeni dönemden itibaren hem kendi kişisel görüşünü anlatmış hem de toplum ve ekonomi sorunları ile ilgilenmeye başlamıştır. XIX. yy'da ortaya çıkmış olan yeni sanat akımları, yeni çağın, hem özelliklerini, hem de ona karşı olan tepkilerini bünyesinde barındırmıştır.¹⁸

Yeni dünya görüşleri kendi sanatlarını da birlikte getirmiştir. Bu yeni sanat akımlarının ve eserlerinin anlaşılıp, benimsenebilmesi için o eserlerin olduğu ortamı ve o ortamda var olan fikirleri bilmek ve anlamak gereği vardır. Yeni dönem her yönüyle anlaşılmadığı takdirde, ortaya çıkmış olan yeni sanat akımlarının bizim mevcut ortamımız da kökleşmesi umut edilemez.¹⁹

Sanatın ve sanatçının desteklenmesi geleneği çok eskilere dayanan bir uygulama olmuştur. Fakat bu gelenek, son iki yüzyıl içinde değişmiştir. Sanatçı bir yandan bağımsızlaşırken diğer yandan belli ölçülerde bazı desteklerden mahrum kalmıştır. Sanatçıların özgün ve çağdaş eserler vermesi için onların yetiştirilmesinin yanı sıra, sanat dallarının hayata geçirilebileceği

¹⁴ Adnan Turani, *Dünya Sanat Tarihi*, Ankara 1983, s.432.

¹⁵ Turani, *a.g.e.*, s. 239.

¹⁶ Turani, *a.g.e.*, s. 332.

¹⁷ Turani, *a.g.e.*, s. 589.

¹⁸ Turani, *a.g.e.*, s. 679.

¹⁹ Turani, *a.g.e.*, s. 588-589.

imkanların da sağlanması gerekmektedir.²⁰ Sanatçılar yaşadıkları ülkelerin genel politik çizgisine uymuşlar, ulusal biçim yaratma çabaları içerisinde yer almışlardır. Bununla birlikte sanatçılar ülke ve halk sorunları ile de ilgilenmişlerdir. Bir ülkenin gelişmesine; mevcut sorunları irdeleyen sanatçıların var olması önemli bir katkı sağlamıştır.²¹

Atatürk'ün sanata ve sanatçıya destek vermesinde, sanata olan ilgisinin yanı sıra yukarı da belirtilmiş olan nedenler de etkili olmuştur. Atatürk 1 Kasım 1936'da TBMM'nin Beşinci Dönem İkinci Toplanma Yılıni açarken yapmış olduğu konuşmasında güzel sanatlara olan ilginin yeniden canlanmasını istemiş ve şunları söylemiştir: "Güzel Sanatların her şubesi için, Kamutay'ın göstereceği alaka ve emek, milletin insani ve medeni hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için çok tesirlidir."²² Bu sözleri ile geniş bir açıdan değerlendirmiş olduğu güzel sanatları şu şekilde ifade etmiştir: "Edebiyat, ister nesir, ister nazım, şeklinde olsun tıpkı resim gibi, heykeltraşlık gibi, bilhassa musiki gibi, güzel sanatlardan sayıla gelmektedir."²³ Gerçekçi, pozitivist ve pragmatist bir dünya görüşüne sahip olan Atatürk, Montesquieu (1689-1755)'nin "*Sanatta devrim yapılmadıkça devrimler tam sayılmaz*" düşüncesini zaman zaman ifade ederek, güzel sanatlara modernleşme yolunda büyük önem ve değer vermiştir.²⁴ Ayrıca Atatürk, müzik ile özel olarak ilgilenme nedenini de şu şekilde açıklamıştır: "*Montesquieu'nun bir milletin musikideki meyline ehemmiyet verilmezse, o milleti ilerletmek mümkün olamaz*" sözünü okudum, tasdik ederim. Bunun için musikiye pek çok itina göstermekte olduğumu görüyorsunuz". Montesquieu bu konuda ayrıca şunu da söylemiştir: "*Eflatun müzikte yapılacak en küçük bir değişikliğin devletin yapısında da değişiklik yapılmasını gerektireceğini söylemekten çekinmiyor.*"²⁵

²⁰ Remzi Savaş, "Türk Heykeli Bugünü ve Yarını", *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını (Tebliğler)*, Ankara 1985, s. 124.

²¹ Sezer Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul 1991, s. 214.

²² Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Ankara 1990, s. 118.

²³ Melahat Özgü, "Atatürk'ün Sanat Görüşü Dünya Görüşünden Kaynaklandı" *Atatürk ve Sanat Sempozyumu*, İstanbul 26-28 Ekim 1981, s. 36.

²⁴ Özgü, a.g.m., s.35-36.

²⁵ Özgü, "Atatürk'ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı", *Atatürk Konferansları I*, Ankara 1964. "Atatürk bir gün yanındakilere sorar: "En güç tutabilecek devrim hangisidir?" diye. Yanıt "Dil devrimi"dir. "Evet dil devrimi de güç devrimlerden biridir, ama ondan daha gücü de musikide devrimdir" olur Atatürk'ün karşılığı. Ayrıca Atatürk 1 Kasım 1934'de T.B.M.M.'ni açış konuşmasında "Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir." diyerek müziğin çağdaşlaşma yolundaki önemini

İnsanlar sanat yolu ile de birbirlerini anlamışlar, ortak hayatlarına, duyuş ve düşüncelerine şekil vermişlerdir. Herkes sanat eserlerinde kendi ruhundan kendi düşüncelerinden bir şeyler bulmuştur. Sanat eserleri sayesinde insanlar ölümsüz olmuştur. Bunlardan dolayı da sanata ve sanatçıya değer vermiş olan Atatürk *"Bir millet sanattan ve sanatkardan mahrumsa tam bir hayata malik olamaz. Böyle bir millet bir ayağı topal, bir kolu çolak, sakat ve alil bir kimse gibidir"* demiştir.²⁶

Atatürk devrimlerini gerçekleştirirken, sanat alanında da güçlü olunmasını istemiş ve ihmal edilmiş olan sanatımızın yeniden ele alınmasını, sanat eserlerinin ortaya çıkarılmasını, tanıtılmasını ve tanınmasını istemiştir.²⁷ Nitekim Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından kısa bir süre sonra Türk kültürünün ve sanatının araştırılıp incelenmesi için İstanbul Dar'ül-fünun'unda yer alan Edebiyat Fakültesi'ne bağlı olarak bir Türkiyat Enstitüsü kurulmasına karar verilmiş ve enstitü müdürlüğüne de M. Fuat Köprülü getirilmiştir.²⁸

Sanata son derece önem vermiş bir devlet kurucusu olan Atatürk, geleneksel sanatlara²⁹ eski Anadolu kültüründen kalma eserlere ve müzelere de ilgi göstermiştir. Nitekim Atatürk, 1922'de Konya gezisi sırasında Mevlana Dergahı'nı ve Konya Müzesi'ni, 1927'de Topkapı Sarayı Müzesi'ni, 1924'de Efes Harabeleri'ni ve 1936'da ise Antalya'da Aspendos'u gezmiş ve buralar hakkında bilgi almıştır.³⁰

Türk Sanatı'nda çağdaşlaşma sürecinin başlangıç tarihini kesin olarak belirleme olanağı mümkün olmamakla birlikte 1795 yılı başlangıç kabul edilebilir. 1795'de Batı tarzında modern bir eğitim kurumu olan Mühendishane-i Berri Hümayun kurulmuştur.³¹ Bu okulun açılmasından sonra ders programında resim dersi de yer almıştır ki bu ders daha sonra askeri liselere ve Harbiye'ye de konulmuştur. Böylece bu okullardan asker

vurgulanmıştır. Bkz. Bedia Akarsu. "Fazıl Say ve Türk Musikisinde Devrim", *Atatürk Devrimi ve Temelleri*, İstanbul 1997, s.315-319.

²⁶ Özgü, Atatürk Konferansları I., *a.g.m.*, s. 39-40.

²⁷ Özgü, Atatürk Konferansları I., *a.g.m.*, s. 21-22.

²⁸ Oktay Aslanapa, "Atatürk'ün Kültür ve Sanat Faaliyetleri" *Erdem*, Cilt: 2, Sayı: 6, Eylül 1986, s. 743.

²⁹ Saim Sakaoglu, "Atatürk'ün Türk Sanatına Verdiği Değer" *Erdem*, Cilt: 4, sayı: 10, Ocak 1988, s.2-3. Geleneksel Sanatlar; Hat, tezhip, minyatür, cilt, ebru, çini desenleri, kilim, hah, altın döğme, kakmacılık, oymacılık...

³⁰ Mehmet Önder, "Atatürk ve Müzeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:VI., sayı: 6, Kasım 1989, s. 64-69.

³¹ Tansuğ, *a.g.e.*, s.11.

ressamlar yetişmiştir.³² Türk sanatının çağdaşlaşma yolunda daha hızlı bir gelişme ve ilerleme gösterdiği ve aynı zamanda milli bir yapıya kavuştuğu dönem, Cumhuriyet dönemi olmuştur. Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde (1923-1938) güzel sanatlar alanında, bir kısmı daha önce kurulmuş olan fakat iyi bir seviyede olmayan bazı kurum ve kuruluşlar yeniden düzenlenmiş ve bunlara yenileri de eklenmiştir. Sanat alanındaki çalışmaları desteklemek ve geliştirmek için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmeye devam edilmiş, Avrupa'dan da yabancı uzmanlar getirilmiştir.³³

1882'de Sanayi-i Nefise-i Mekteb-i Alisi adıyla kurulmuş olan okul, 1928'de Güzel Sanatlar Akademisi adını almıştır. Bu akademinin müdürü Osman Hamdi Bey olmuş ve 60 öğrenci ile öğretime başlamıştır.³⁴ Güzel Sanatlar Akademisi 1936'da yeniden düzenlenerek, Avrupa'dan yabancı uzmanlar çağrılmış ve burada görevlendirilmiştir.

Bunun yanı sıra 1924'de "Musiki Muallim Mektebi" açılmış, 1936'da Ankara'da Devlet Konservatuvarı kurulmuş, 1937'de Dolmabahçe Sarayı'nın Velihaht Dairesi'nde ilk Türk Resim ve Heykel Müzesi açılmıştır. Bu müzenin açılışını bizzat Atatürk gerçekleştirmiştir.³⁵ Ayrıca Cumhuriyetin 10. yılında Anadolu'ya "Yurt Gezileri" adı altında ressamlar gönderilmiş ve bu ressamların yapmış oldukları resimler "Türk İnkılap Sergisi" adı altında sergilenmiştir.³⁶ 1933'de Ankara Halkevi'nin düzenlemiş olduğu bu sergiye sanatçıların yanı sıra Atatürk de katılmış ve sergiyi ilgiyle izlemiştir.³⁷ Bu çalışma 1937-1944 yılları arasında da devam etmiştir. Bu süre içerisinde 58 ressam 63 Vilayeti kapsayan bir yurt gezisine çıkmıştır. Gezi sonucunda 675 tuvalden oluşan bir koleksiyon meydana getirilmiştir.³⁸ Bu yurt gezilerine gönderilen dönemin sanatçıların giderleri, CHP tarafından karşılanmıştır. Yapılmış olan eserler, CHP ve Halkevleri tarafından satın alınmıştır.³⁹

³² Turani, a.g.e., s. 577.

³³ Turan Erol, "Atatürk ve Güzel Sanatlarda Çağdaşlaşma", *Atatürk'ün ölümünün 50.Yılı Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi, Ekim-1 Kasım 1988, s.217-219.

³⁴ "Güzel Sanatlar Akademisi", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt:XVIII, Ankara 1970,3.240.

³⁵ Erol, a.g.m., s. 217-219.

³⁶ Anđan Turani, "Atatürk ve Güzel Sanatlar", *Atatürk ve Kültür*, Özel Sayı, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1982, s.104.

³⁷ Unsal Yücel, "Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı", *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, İstanbul 1983, s. 424.

³⁸ Tansuğ, a.g.e., s. 216.

³⁹ Murat Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür, Sanat", Yayın Yönetmeni Sina Aksin, *Türkiye Tarihi 4 (Çağdaş Türkiye,1908-1980)*, İstanbul 1989, s. 458 ; Ünsal Yücel,

19 Şubat 1932'de Türk Ocakları'nın yerine kurulmuş olan Halkevleri'nin amaçları arasında "kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak" yer almıştır. Dokuz kol halinde çalışmalarını yürütmüş olan Halkevleri⁴⁰ bulundukları yerlerin sanat ve kültür merkezleri olmuştur. Ankara Halkevi'nin yayım organı "Ülkü", İstanbul Halkevi'nin yayım organı ise "Yeni Türk Mecmuası" olmuştur.⁴¹

Sanat alanında yoğun çalışmaların yürütüldüğü sırada dönemin önemli dergileri arasında yer alan "Ar" Dergisi, 1937'de "Plastik Sanatlar ve Türkiye" başlığı altında bir anket düzenlemiştir. "Plastik Sanatlar ve Türkiye" konusunun bütün sanatkarları ve mütefekkirleri ilgilendiren kültür hayatının en önemli ve en aktüel sorunlardan biri olduğu vurgulanarak, ankette şu sorulara yer verilmiştir:

"1- Bugün Türkiye'de bir sanat buhranı vardır. Bir milli edebiyatın mevcudiyetinden bile şüphe ettiren dedikoduların yanında, plastik sanatlar bakımından memleketimizde tam bir kıymet ve ölçü anarşisi vardır. Resim ve Heykeltıraşlığın bizdeki bu revaçsızlığı ve anarşisi karşısında ne düşünüyorsunuz?"

2-Sanatın milli varlığımıza, milli kültürümüze girmesi için ne gibi çarelere,tedbirlere baş vurmak gerektir?"

*3-Türkiye'nin sosyal gidişlerini nazarı itibara alarak, bizde sanatın devletleştirilmesine taraftar mısınız? Muhtelif rejimler içinde yaşayan devletlerin kabul ettiği bu prensip bizde müfit neticeler verebilir mi?"*⁴²

Ar Dergisi'nde yer alan bu sorulara; Son Kanun 1937'de Reşad Nuri Darago, Şubat 1937'de, Hasan Ali Yücel, Nisan 1937'de Vedat Nedim Tör ve Temmuz 1937'de Antalya Saylavı Türkan Örs, aynı dergide cevap vermişlerdir. Ayrıca Ar Dergisi'nin aynı sayısında Cemal Tollu'nun "Bir Anket Münasebetiyle", 12. sayıda Nurullah Berk'in "Sanat ve Devlet", 3.

"Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı", *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, İstanbul 1983, s. 424. Osmanlı Devleti'nde ise 1908 yılında kurulmuş olan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin üyeleri ilk sergilerini 1914-1915 yıllarında açmışlardır. Bkz. Seway Okay-Atılğan, "Atatürk ve Heykel", *Bilge*, Sayı: 34, Güz 2002, s. 11.

⁴⁰ Tevfik Çavdar, "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, s.878-884. Halkevlerinde oluşturulan kollar şunlardır: Dil ve Edebiyat Kolu,Güzel Sanatlar Kolu,Temsil Kolu, Spor Kolu, Sosyal Yardım Kolu.Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolu, Kütüphane ve Yayın Kolu, Köycülük Kolu, Tarih ve Müze Kolu.

⁴¹ Yücel, *a.g.m.*, s.446.

⁴² Ar, Son Kanun 1937, No: 1, s. 4.

sayıda da Salih N. Urallı'nın “Ressamlar ve Aylık Meselesi” adlı yazıları yayımlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa 1910'da Paris'e, 1917'de Berlin'e, 1918'de Viyana ve Karslbad'a gitmiş ve oraları gezmiştir. O şehirlerdeki, heykellerle, anıtlarla donatılmış bulvarları, caddeleri, meydanları ve parkları görmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra çağdaş gereksinimleri karşılayacak modern bir şehir planının hazırlanıp uygulanması için Alman Lansen Ankara'ya çağırılmıştır. Atatürk, Başkent Ankara'nın çağdaş bir şekilde yeniden kurulması için yapılmış olan plana, spekülasyoncuların bütün gayretlerine rağmen destek vermiştir.⁴³

Cumhuriyet dönemindeki sanat hareketleri içerisinde heykel sanatı önemli ve ayrı bir yere sahip olmuştur. Atatürk, heykeltraşlığı aydınlanmış bir ulus olabilmenin özellikleri arasında kabul etmiştir. Ülke büyüklerinin heykellerinin yapılmasını istemiş ve onların anılarının bu heykellerle yaşatılacağını belirtmiştir.⁴⁴ 22 Ocak 1923'de Bursa Şark Sineması'nda yapmış olduğu bir konuşmasında “... İnsanlar mütekamil olmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki resim yapamaz, bir millet ki heykel yapmaz itiraf etmeli ki; o milletin tarik-i terakki de yeri yoktur” diyerek çağdaşlaşma, ilerleme yolunda resim ve heykelin önemini açık bir şekilde ifade etmiştir.⁴⁵

Osmanlı Devleti'nde ve ayrıca onun hüküm sürdüğü bölgelerde daha önce egemen olmuş olan Bizans İmparatorluğu'nda heykel konusunda önemli yasaklar var olmuştur.⁴⁶ Bundan dolayı heykel sanatı yeni bir sanat dalı olmuştur.⁴⁷ İslam dininde aslı olmayan resim ve heykel yasağı put severlikten sonra, onun yaşatılmamasına gösterilen bir çabanın sonunda tahmin edilmeyecek ölçüde bir yasak şekline dönüşmüştür.⁴⁸ Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülaziz, 1871'de C. F. Fuller adlı bir sanatçıya atlı

⁴³ Turani, *a.g.m.*, s. 102.

⁴⁴ Gültekin Elibal, *Atatürk ve Resim -Heykel*, İstanbul 1973, s. 46.

⁴⁵ Yücel, *a.g.m.*, s. 422.

⁴⁶ Kuran-ı Kerim'de açık olarak bir ayet olmamasına rağmen hadislerle -ki bunların sahih olup olmadıkları tartışmalıdır- dayanılarak İslam sanatı'nda tasvir yasağı konmuş ve bu yasakta çok etkili olmuştur. Bununla birlikte İslam Sanatında Minyatür sanatı yer olmuştur. Bu sanat ise daha çok Türkler arasında yaygın olmuştur. Tasvir yasağı Hristiyanlıkta ve Yahudilikte de uygulanmıştır. Bu yasak Bizans İmparatorluğu zamanında 726-843 yılları arasında çok etkin bir şekilde uygulanmış ve sert tartışmalar yapılmıştır. Mülayim, *a.g.e.*, s. 99-107. Ayrıca bu konuda bkz. Elibal, *a.g.e.* s.41-46.

⁴⁷ Turani, *a.g.e.*, s. 584.

⁴⁸ Elibal, *a.g.e.*, s. 45.

heykelini yaptırmış, dışardan hayvan heykelleri getirterek sarayın bahçelerine koydurtmuştur. Ama bu çabalar devam edememiştir. II. Abdülhamid zamanında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde 1883'de Heykel Bölümü açılmış olup bölüm başkanlığına Yervant Oskan Efendi getirilmiştir. Heykel Bölümü'nün en ciddi öğrencisi ise Mehmet İhsan (Özsoy) (1867-1944) olmuştur.⁴⁹

Türkiye'deki heykeltçiler henüz yeterli ölçüde deneyim ve olanaklardan yoksun olduklarından dolayı yurt dışından yabancı heykeltıraşlar çağırılmıştır. İlk çağrılanlar Avusturyalı Heinrich Krippel (1883-1945) ile İtalyan Pietro Canonica (1869-1962) olmuştur. Heinrich Krippel, 1926'da Sarayburnu Atatürk Anıtını ve Konya Atatürk Anıtını, 1931'de Samsun Atlı Atatürk Anıtını, 1935'de Afyonkarahisar Zafer Anıtını ve 1938'de Ankara'da Sümerbank önündeki Atatürk Heykelini yapmıştır. Pietro Canonica ise 1927'de Ankara Etnografya Müzesi Atlı Atatürk Heykelini ve Ankara Zafer Alanı Atatürk Anıtını, 1928'de İstanbul Taksim Cumhuriyet Anıtını, 1932'de İzmir Atlı Atatürk Heykelini yapmıştır. Bu iki sanatçıdan başka Anton Hanak (1875-1934) ile Josef Thorak (1889-1952) adlı diğer yabancı sanatçılar da 1935'de Ankara Güven Anıtını yapmışlardır.

Bu heykeltıraşlar döküm işlerini dışarıda yaptırmışlardır. Parçalar dışarıdan Türkiye'ye getirilip anıtlar meydana getirilmiştir. Türkiye'de ilk döküm atölyesi 1937'de İstanbul'da Kenan Yontunç (1904-1995)'un bir Macar dökümcü ile anlaşması sonucu açılabilmiştir. 1937'de döküm atölyesinin açılmasından sonra döküm işleri burada yapılmıştır.⁵⁰

Yabancı heykeltçilerin Türkiye'deki çalışmalarını engellemek için yoğun çalışmalar yapılmış ve kampanyalar açılmıştır. Bu konuda özellikle *Ar Dergisi* önemli bir rol oynamıştır.⁵¹ Heykel alanında yabancı sanatçıların yanı sıra Türk sanatçıları da başarı göstermiştir. Kenan Yontunç; 1931'de Çorum ve Edirne'de, 1934'de Silifke'de, Hadi Baran (1906-1971); 1932'de Adana'da, 1937'de Harbiye Bahçesi'nde Atatürk anıtları yapmışlardır. Ratip

⁴⁹ Yücel, *a.g.m.*, s.247. Türkiye'de dikilen ilk heykel anıt ise 1914-1918 yılları arasında Zara'da dikilen Sultan Osman anıtı olmuştur. Heykeli Sivas Valisi Muammer Bey yaptırmıştır. Açılışa Sivas Valisi kendisi gitmemiş yerine Sivas Müftüsünü göndermiştir. Sivas Valisi Nazmi Toker, 1936-37'de bu anıtın yıkılmasını istemiş ve yıkılmıştır. Bkz. Gültekin Elibal, *a.g.e.*, s. 47-48.

⁵⁰ Yücel, *a.g.m.*, s.427. Sanatın teknoloji ile bağlantısı konusunda bkz. Kaya Özsezgin, "Çağdaş Sanatlar ve Teknoloji İlişkisine Bir Bakış" ve Zafer Gençaydın, "Teknolojik Toplumlar da Sanat ve Sanatçı" *Çağdaş Teknoloji ve Sanat*, Ankara 1985.

⁵¹ Tansuğ, *a.g.e.*, s. 205.

Aşir Acudoğlu (1898-1957) ise 1932'de Menemen-Kubilay anıtını yapmıştır.⁵²

Cumhuriyet dönemindeki ilk anıt 3 Ekim 1926'da İstanbul Sarayburnu'nda açılmış olan Atatürk anıtı olmuştur. Bu anıtı Avusturyalı sanatçı Heinrich Krippel yapmıştır.⁵³ İstanbul'da açılmış olan bu heykelin temeli 1925'de atılmıştır. Heykelin temeline Celi hat ile yazılmış olan şu metin yerleştirilmiştir: “*Vatanı izmihlalden, Türk'ü sefalet ve zilletten kurtaran en büyük Gazi, Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin teyid ve tevkili nam-ı celili için, bugün işbu Abidenin vaz-ı esas-ı resmi icra kılındı. 25 Ağustos 1341. Saat 10*”⁵⁴

İstanbul Sarayburnu'nda açılmış olan bu heykel ile ilgili olarak basında çeşitli bilgiler yer almıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nde Gazi Paşa'nın Sarayburnu'ndaki heykelinin resmi açılışının yapılacağı ve bu açılış sırasında Şehremini Muhiddin Bey'in bir konuşma yapacağı duyurulmuştur.⁵⁵ Büyük Gazi'nin heykelinin açılışına binlerce kişi katılmıştır.⁵⁶ Heykeli görmek için gelenlerden herhangi bir ücret alınmamış fakat daha sonra alınacağı bildirilmiştir.⁵⁷ Açılış töreninin bitiminden sonra akşam Sarayburnu Gazinosu'nda Tayyare Cemiyeti tarafından güzel bir müsamere hazırlanmıştır.⁵⁸ Açılıştan hemen sonra davetlilere pasta, dondurma ve limonata ikram edilmiştir.⁵⁹

Resmi açılışın programı Vakit Gazetesi'nde şu şekilde verilmiştir:

“*Resmi Küşad Programı*

1- Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Sarayburnu'nda rezk olunacak heykelleri bin yüz yirmi altı senesi Teşrinievvel'in üçüncü Pazar günü saat on beş de küşad olunacaktır.

⁵² Tansuğ, *a.g.e.*, s.207-208. Türk Heykeltraşlar için bkz.Gültekin Elibal, *a.g.e.*, s.224-310 ve Hüseyin Gezer, *Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli*, Ankara 1984. Türkiye'de Heykeltçilik alanındaki en büyük çalışmalar 1951-1953 arasında gerçekleştirilmiştir. Anıtkabir için çeşitli heykeller ve kabartmalar hazırlanmıştır. Bu çalışmalardan sonra Türk heykeltçileri ülke dışına da açılmış ve çeşitli ödüller almaya başlamışlardır. Bkz. Okay-Atılğan, *a.g.m.*, s. 17.

⁵³ Yücel, *a.g.m.*, s.430. Ayrıca bkz. Elibal, *a.g.e.*, s. 196.

⁵⁴ Gezer, *a.g.e.*, s. 87.

⁵⁵ *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1926

⁵⁶ *Resimli Gazete*, 9 Teşrinievvel 1926

⁵⁷ *İkdam*, 4 Teşrinievvel 1926

⁵⁸ *Anadolu*, 4 Teşrinievvel 1926

⁵⁹ Gezer, *a.g.e.*, s.87.

2- Heykelin etrafı kolordudan bir kıta ile Bahriye MuzİKası, Jandarma, Polis ve Zabıta-i Belediye Müfrezeleri ile ihata olunacak ve bunlar kolorduca tertib ve tanzim edilecektir.

3- Merasime iştirak edecek halk polis tarafından tertib ve tanzim olunacaktır.

4- Saat on dört buçuk da bütün tertibat bitmiş ve kıtaat ve hazırun kemalen ahz-ı mevki itmiş bulunacaktır. Saat on ikiden evvel heykel mıntikasına duhul memnudur.

5- Müdavin saat on dört buçuktan itibaren gelmeye başlayacaklardır.

6- Saat on beşde Şehremini Beyefendi tarafından bir nutuk irad olunacak ve hitamıyla beraber Bahriye MuzİKası tarafından Cumhuriyet Marşı çalınacak ve bu esnada heykel küşad olunacaktır. Gerek nutuk, gerek marş baş açık olarak istima olunacaktır.

7- Marşın hitamında İstanbul'un minnet ve şükranı ve abidelerine en evvel dikmeğe muvaffakiyetinden sürur ve heyecanı Gazi Paşa Hazretleri'ne telgrafla arz olunacak ve halkın nazar-ı hayratıyla merasime hitam verilecektir.”⁶⁰

Resmî açılışa beş yüzden fazla kişi katılmış olup Gülhane Parkı'nın Sarayburnu Gazinosu tarafından itibaren heykelin yanına kadar sıralanmış olan büyük bir kalabalık açılış sırasında aziz Gazilerini heykellerinde selamlamışlardır. Açılışa katılanlar ise şunlar olmuştur: Kolordu Kumandanı Ferik Şükrü Naili, Sami Sabit ve Kenan Paşalar, Şehremini Muhiddin, Vali Süleyman Sami, Hariciye Murahhası Nusret, Halk Fırkası Müfettişi İbrahim Tali, Polis Müdürü Ekrem, Merkez Kumandanı Miralay Şakir, şehirde bulunan mebuslardan Edib Servet (İstanbul), Cemal Hüsnü (Gümüşhane) Beyler ve inhisar idareleri Müdür-ü Umumileri, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye, Meclis-i Umumi-i Vilayet Azası, Erkan-ı Adliye, Baro Heyeti, Muhtelit Mübadele Komisyonu Azası, Ticaret Odası Mümessilleri, bütün cemiyat ve müessesat murahhasları, matbuat mensubiyeti⁶¹ Vali Muavini Hüsnü, Emanet Muavinleri Şerif ve Şükrü, Müfettiş-i Umumi Tevfik, Heyet-i Fenniye Müdürü Fuad, Mektubçu Osman, Cemiyet-i Belediye Katib-i

⁶⁰ Vakıf, 3 Teşrinievvel 1926. Milliyet Gazetesi de 3 Teşrinievvel 1926 tarihli sayısında açılışa ilgili programı yayımlanmıştır.

⁶¹ Milliyet, 4 Teşrinievvel 1926

Umumisi Tarık Ziya Beyler, İnhisar Müdürü Umumileri ve diğer memurlar.⁶²

Açılış törenine eski belediye başkanları Cemil Paşa ile Operatör Emin Bey de katılmıştır. Törene katılanların bir kısmı silindir şapka ve frak bir kısmı ise melon şapka ve siyah elbise giymişlerdi. Fotur şapka giyenler ise azdı.⁶³

Bahriye bandosunun milli marşlar çaldığı törende saat henüz on beşe beş olduğu sırada davetliler arasında bulunan Operatör Emin Bey, bir aralık “of” çekerek saatini çıkarmış ve yanında bulunanlara dönerek:

-Saat, dedi, Üç “On beş olacak” yedi geçiyor. Fakat hala Şhremi ortada yok, demştir. Tam bu sırada karşıdan Şhremi Muhiddin Bey'in otomobilinden indiği görülmüştür. Muhiddin Bey saat on beşe beş kala gelmiştir. Bu sırada Operatör Emin Bey'in yanında bulunan Ticaret Odası Reisi Hüseyin ve Cemiyet-i Belediye azasından Vasfı Raşid Beyler de saatlerini çıkardılar ve Emin Bey'e göstererek şu cevabı vermişler:

-Saat henüz on beşe dört beş dakika var ve Şhremi Muhiddin Bey de geldi.! Muhiddin Bey silindir şapka ve ceket giymiş olduğu halde törene katılanların ellerini sıkıştır. Bu sırada Vali Süleyman Sami Bey, Şhremine :

-Geciktiniz, gelmeyeceğinizden şüphelenmeye başlamıştım,dediği sırada Muhiddin Bey de saatini çıkarıp göstererek:

-Nasıl olur, rica ederim, henüz birkaç dakikamız daha var,cevabını vermiştir.⁶⁴

İstanbul'da Halaskar Gazi'nin ilk heykelinin açılış töreninde Muhiddin Bey şu konuşmayı yapmıştır:

“Muhterem Beyefendiler, Gazi'nin heykelinin resmi küşadını yapıyoruz. Şimdi kolaylıkla ve pervasızca ifade etmek istediğim bu hadisenin ehemmiyetini ve hakiki mahiyetini layıkıyla kavrayabilmek için bir kere bu abidenin üzerinde mahkuk olan tarihlerin delalet ettiği manayı ve bir de Osmanlı tarihinin muhtelif devirlerini düşünmek ve muhakeme etmek ve ondan sonra memleketimizdeki ve ırklarımızdaki azim inkılabı temsil eden bu heykelin muhterem Şefim tarafından çok güzel bir intihabla arkasında

⁶² Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel 1926

⁶³ Milliyet, 4 Teşrinievvel 1926

⁶⁴ Milliyet, 4 Teşrinievvel 1926

bırakan şu Bizans ve Osmanlı saraylarını nazar-ı eman ve basiretle temaşa etmek kafidir. Bu mukayese bize hangi karanlık ve bataklık çukurdan hangi şahane-i saadetin zirve-i kemale çıktığımızı aşikar bir surette gösterir.

Efendiler, Türk Milleti cidden layık olduğu bahtiyarlığa kolayca kavuşmadı. Hepiniz uzun müddet nefislerinizde ve nesillerinizde hissederek dilhun olduğumuz azim felaketlerle, ızdırablarla karşılaştık. Mahv-u esaret acıları içinde kıvrandık...

Bu heykel, şehidlerin intikamı, cehl ve taasubun bi-aman ve muzaffer düşmanı, inkılap ve teceddüdümüzün timsali ve hamisi, dahili ve harici emniyetimizin en kuvvetli zaminidir. Vatana teveccüh edebilecek yabancı tecavüzlere karşı Türk milleti, en büyük müdafaa kuvvetini şüphesiz bu timsal-i şehametden alacaktır. Mustafa Kemal artık bir şiar ve bir bayraktır. Türk milletin, Türk ruhunun, Türk dehasının timsali müşahhasıdır.

Efendiler, bize ızdırab nesli diyorlar, milli hayatımızda tahammül ve iktiham etmeğe mecbur kaldığımız şeraite göre bu hüküm belki doğrudur; fakat böyle bir abideyi rekz etmek imkanını idrak etmekle bu ızdırapları o kadar büyük bir nimetle telafi eylemiş bulunuyoruz ki bunun muvacehe-i baht-ı talinde her nesil bu ızdıraba tehaliikle şitab ider. Bu itibar ile bizim neslimiz ızdırab ile saadet bulmuş ve bahtiyarlıkların en büyüğünü idrak etmiş mevkiindedir. Biz bununla müftehir ve muarrırız. Binaenaleyh neslimizi tevsiif ederken nesl-i magbut demek en doğrusu bir ifade olur. Bu magbubiyeti kendisine medyun bulunduğumuz rehakarımıza afiyet ve saadet temennisini bir kere daha alenen izhara vesile ittihaz ediyorum. Yaşasın Gazi.”⁶⁵

Konuşmanın ardından asker süngü takmış ve Bahriye Muzikası selam havasına başlamıştır.⁶⁶ Daha sonra beyaz bir tül ile ve kırmızı bir kurdele ile bağlanmış olan heykelin açılışı Muhiddin Bey tarafından yapılmıştır.⁶⁷ Heykelin tunçlarla düzenlenmiş kaidesinin üzerine Hattat Hacı Kamil Efendi tarafından şu yazı ve tarihler işlenmiştir: “Tarih-i istihlas : (Mukabil tarafına): 1336 Heykelin Rekz tarihi: (Yanlardan birine): 1926 Cumhuriyet İlanı: (Mukabil tarafına): 1339 Muzafferiyet-i Kat’iyye :1338”⁶⁸

⁶⁵ Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel 1926

⁶⁶ Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel 1926

⁶⁷ İkdâm, 4 Teşrinievvel 1926

⁶⁸ Vakıf, 4 Teşrinievvel 1926

Heykelin açılışından sonra, açılış dolayısıyla Gazi Paşa Hazretleri'ne Şehremini Muhiddin Bey şu telgrafı çekmiştir :

“Ankara Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretlerine

Büyük kudretinizin yarattığı derin inkılabın medeni semerelerini birer birer idrak ve iktifa ediyoruz. Bugün binlerle müstakınız heyecan ve sürurdan mütevellid gözyaşlarıyla mübarek timsalinizi ıslatmak saadetini idrak ettiler. Heykeliniz minnet ve şükran hisleriyle çalkalanan İstanbul çocuklarına mutaf-ı mukadder oldu. Bundan mütevellid saadet ve mefharetini arz-ı iblağ ile arz-ı bahtıyarı eylerim efendim.

İstanbul Şehremini Muhiddin “69

Atatürk'ün heykelinin açılışı dolayısıyla Vakit Gazetesi yazarı olan Mehmet Asım tarafından şu yazı yayımlanmıştır:

“Dün İstanbullular Gazi Paşa için Gülhane Parkı'nda inşa edilen heykelin resmi küşadını icra ettiler . Garb memleketlerinin herhangi bir yerinde heykel şeklinde bir abide rekzi alelade bir hadise gibi telakki edilebilir. Çünkü o memleketlerde heykel rekzi asırlardan beri mevcut olan bir teamülün tatbikatı cümlesindendir.

Halbuki Gülhane Parkı'nda Gazi Paşa namına yücuda getirilmiş olan heykelin resmi küşadı büyük Türk İnkılabına aid yeni bir muvaffakiyet eseri olarak kaydolunabilir. Çünkü bu suretle Türk milleti de medeniyet aleminin tarihi vakaları, tarihi devirleri ifade etmek için kullandığı en mükemmel bir badi-i vasıttan ilk defa olarak istifade etmiştir. Ve Türk ve Müslüman İstanbul bu hususta ilk adımı atmış olmakla ıbk-ı iftihar edebilir.

Avrupa içerisinde biraz seyahat eden herkes bilir ki büyük memleketlerin büyük şehirleri değil küçük memleketlerin küçük şehirleri bile milli kahraman heykelleri ile tezyin edilmiştir. Bu haldeki şehirlerin, kasabaların umumi meydanlarında, umumi bahçelerinde heykeller sanki lisana gelerek o memleketin tarihini her temaşa göre takrir eder gibidir. Bu nokta-i nazardan bakılınca heykel şeklindeki abideler medeni memleketlerde milli tarihleri eslafından ahlafa nakl etmek için bir nevi lisanı müsterek haline girmiştir. Tabir-i diğer ile musiki, resim nasıl bir takım ihtisasları, intibaları ifade etmeğe mahsus bedii bir vasıta ise heykeltraşlık da tarihi simaları, tarihi intibaları tecessüm ettirmek hususunda ondan başka bir şey değildir.

⁶⁹ Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel 1926

Maalesef Türk milletinin asrı tekamülâtında istifadesine şimdiye kadar mani olan geri zihniyet heykel rekzi meselesinde de tesirini göstermiş idi. Bir zamanlar canlı hayvan ve insan resmini günah olmak üzere telkin edenler a'azama aid heykellerin yapılmasına da hail olabilmişler idi. Mucibi memnuniyettir ki artık muhitimiz bu geri zihniyetten kendini kurtarmıştır. Bu sayede İstanbul ahalisi Türkiye'de ilk mühim adımını atmıştır. Şimdi İstanbul'da atılan bu adımı yarın Konya ahalisi takip edecek, öbür başka bir mevkide yeni bir heykel inşa olunacak, yavaş yavaş Cumhuriyet Türkiye'sinin manzarası da diğer medeni memleketlere benzeyecektir.

İhtimal ki bazı Sanayi-i Nefise Erbabı Gülhane Parkı'nda dün resmi küşadı yaptığımız heykeli yine tenkid etmekte devam edecektir. İhtimal ki bu heykelin muhterem ve alî mevzunu tamamen temsil edemediği iddia edilecektir. Fakat zan ediyoruz ki, Türkiye de ilk defa olarak vücuda getirilen bu eser ufak tefek bazı kusurları olsa bile yine sanat alemimiz büyük bir tahavvülün mebde'i olacak, bu nokta da ebedi bir kıymeti haiz bulunacaktır.

İlave edelim ki İstanbul şehri Gazi Paşa namına bir heykel yapmağa teşebbüs ederken heykeltraşlık aleminde emsalsiz bir nümune-i sanat vücuda getirmek daiyesine hiçbir zaman düşmemiştir. Sadece Türkün büyük halaskarına karşı şükran ve minnet borcunu ifa etmek istemiştir. Bu maksat ile Gülhane heykeli vücuda gelmiştir.

Sonra nazar-ı dikkate alınacak bir mülahaza daha vardır: Acaba bugün Gülhane Parkı'nda Krippel'in yaptığı heykel Gazi Paşa'nın yüksek şahsiyetini tamamen temsil etmekten aciz ise yarın diğer bir sanatkar tarafından başka bir mahalde vücuda getirilecek heykel buna muvaffak olacak mıdır?

Daha doğrusu sadece Krippel'in değil ondan yüksek sanatkarların heykelleri de Gazi Paşa'nın müstesna şahsiyetini temsil edemeyecektir. Bu itibar ile iddia edilebilir ki Gazi Paşa'nın tarihi şahsiyetini ancak bir şey temsil edecektir. O da tahlis ettiği Türk milletinin bugünkü ve yarınki tarihidir.”⁷⁰

Atatürk her alanda olduğu gibi güzel sanatlar konusunda da cahilliği ve taassubu kırmak, ortadan kaldırmak⁷¹ için, heykel sanatının ülkeye yayılması

⁷⁰ Vakıf, 4 Teşrinievvel 1926

⁷¹ Atatürkçülük (Üçüncü kitap), Atatürkçü Düşünce Sistemi, İstanbul 1984, s. 148.

için kendi heykelinin yapılmasına razı olmuştur.⁷² Atatürk ayrıca Mimar Sinan'ın, Barbaros Hayrettin Paşa'nın, Fatih Sultan Mehmet'in heykellerinin yapılmasını da istemiştir.⁷³ *"Dünyada, medeni, ileri ve gelişmiş olmak isteyen herhangi bir millet mutlaka heykel yapacak ve heykeltraş yetiştirecektir. Abidelerin şuraya buraya tarihi hatıralar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler, din hükümlerini gereği gibi araştırıp incelememiş olanlardır"* diyen Büyük Önder heykel sanatının Türk sanatı içerisinde yer almasını istemiş ve bu sanatın İslam dinine aykırı olmadığını vurgulamıştır.⁷⁴

Bütün sanat dallarında öz değerlerimizi işlemeyi ve bunları çağın özelliklerine uygun bir şekilde gerçekleştirmeyi öneren Atatürk, milli benliğimizin, insanlığın evrensel benliği ile bütünleşmesini savunmuştur.⁷⁵ Atatürk'ün istek ve yönlendirmeleri sayesinde *"Türk Sanatı"* adı altında bir kavram ortaya çıkmıştır. Avrupalı sanat tarihçileri, Türklerin meydana getirdikleri sanat eserlerinden bahsederken bunları, Türk Sanatı adı altında değil *"İslam Sanatı"* başlığında dar bir çerçeve içerisinde değerlendirmişlerdir. Celal Esad Arseven *"L'art Turc = Türk Sanatı"* adı altında, Fransızca bir eseri 1939'da yayımlayarak Atatürk'ün bu arzusunun yerine getirmişti.⁷⁶

— *"Efendiler, siz hayatınızda mebus olabilirsiniz, vekil olabilirsiniz, hatta Reis-i Cumhur olabilirsiniz fakat hiçbir zaman sanatkar olamazsınız; binaenaleyh bu çocukların kıymetini bilelim"*⁷⁷ diyen Atatürk; Türk Kültürü'nün ve sanatının yüksek bir düzeyde olduğunu vurgulamış, Türk milletine ve dünyaya tanıtmak ve kanıtlamak için, sanatçıları ve sanat eserlerini her fırsatta takdir ve teşvik etmiş bu konudaki çalışmaları destekleyici sözler söylemiştir. Sanatçı yetiştiren kurumların kurulmasına ve geliştirilmesine destek vermiştir.⁷⁸ İnsanın, özgür olarak karar vermesini ve becerisini ortaya koymasını sağlayan sanat,⁷⁹ Mustafa Kemal Atatürk'ün

⁷² Adnan Turani, "Atatürk ve Güzel Sanatlar", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara 1995, s. 284.

⁷³ Feridun Akozan, "Atatürk, Sanat ve Sanatkar (Sanatçı)", *Atatürkçülük* (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, İstanbul 1988, s.148.

⁷⁴ *Atatürkçülük* (Üçüncü Kitap), s. 148.

⁷⁵ *Atatürkçülük* (Üçüncü Kitap), s. 150.

⁷⁶ Feridun Akozan, *a.g.m.*, s. 145-147.

⁷⁷ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Ankara 1988, s. 75.

⁷⁸ Feridun Akozan, *a.g.m.*, s. 148-149.

⁷⁹ *Atatürkçülük* (Üçüncü Kitap), s. 147.

önderliğinde ve Türk milletiyle birlikte gerçekleştirilen Türk Devrimi sayesinde baskılardan kurtulmuş ve özgür bir ortama kavuşmuştur.⁸⁰

Mustafa Kemal Atatürk, Tam Bağımsız, Milli Egemenliğe dayanan yeni bir devlet kurarken, çağdaş bir birey ve toplum meydana getirirken sanata ve sanatçıya da büyük önem vermiştir. Çünkü yeniden ve köklü bir biçimde oluşturulan devletin, toplumun ve bireyin, çağdaş özellikleri iyice öğrenilmesi, kavrayabilmesi ve hayata geçirebilmesi için ve aynı zamanda yeni fikirler, eserler üretebilmesi için sanata ihtiyaç vardı. Bunların gerçekleştirilmesinde sanata ve sanatçıya da büyük görevler düşüyordu. Bu yeniden yapılanma sürecine, sanatın ve sanatçının da katkıda bulunması ve destek olması gerekiyordu.

Unutulmamalıdır ki modern Avrupa kültürünün doğmaya başladığı dönem, Rönesans çağı olmuştur.⁸¹ Avrupa; Rönesans, Aydınlanma Çağı, Teknolojik Devrim ve Sanayileşme süreçlerini gerçekleştirerek zirveye ulaşmıştır.⁸² Yeniden doğuş anlamında olan ve Fransızca “Renaissance” kelimesinden gelen Rönesans; XV.yy.'da İtalya'da doğup Avrupa'ya yayılan, kültür ve sanatta bir yenilenme hareketi olmuştur. Sanat alanında başlayan bu devrim daha sonra diğer alanlara da yayılmıştır.⁸³ Sanat alanında başlamış olan yeniden doğuş hareketi ile yeni insan, yeni kentler ve ulus bilinci ortaya çıkmıştır. XV. Yüzyıl; insanın, kentin ve ulusun, kendini bulmaya, kendini tanımaya başladığı⁸⁴ ve otoritelerden bağımsız olmaya çalıştığı bir yüzyıl olmuştur.⁸⁵

Eski Yunan ve Roma kültürünün canlandığı, felsefe, mimari, müzik, tiyatro ve arkeolojik çalışmaların hızlandığı bu dönemde, insanın değeri ve hakları ön plana çıkmış, bilimin ve sanatın önü açılarak, insanlar sanat ve bilimle buluşabilmiştir.⁸⁶ Ayrıca Rönesans döneminde insan ve dünya yeniden keşfedilmeye başlanmış, otoriter anlayışa karşı çıkılarak, hür ve tenkitçi bir bireycilik anlayışı ortaya çıkmıştır.⁸⁷ Rönesansın ortaya çıkardığı

⁸⁰ Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çımarı*, Ankara 1997, s. 460.

⁸¹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1998.S.118.

⁸² Hüsnü Erkan, *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, 1994, s. 203.

⁸³ "Rönesans" maddesi, *Büyük Larousse*, Cilt:19, İstanbul 1986.

⁸⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, İstanbul 1999, s. 168-169.

⁸⁵ Gökberk, *a.g.e.*, s. 166.

⁸⁶ Suat İlhan, *Evrimsel Türk Devrimi*, Ankara 1998, s. 63-64.

⁸⁷ "Rönesans" maddesi, *Meydan Larousse*, Cilt:10, İstanbul 1973.

yeni insan, dünyaya objektif bakan, kendini geliştiren bilgili ve çok yönlü düşünen bir insan olmuştur.⁸⁸

Türk Milleti olarak büyük gurur duyduğumuz ve övündüğümüz Atatürk'ün sanata neden büyük önem verdiği, bugünkü Batı dünyasının, ortaya çıkıp şekillenmeye başladığı sürece bakıldığında daha kolay ve açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Elbette ki Batı'yı Batı yapan sadece sanat olmamıştır. Ama en önemli dayanaklarından biri de sanat olmuştur.

“Güzel sanatlarda muvaffakiyet; bütün inkılapların muvaffak olduğunun en kat'i delilidir. Bunda muvaffak olmayan milletlere ne yazıktır. Onlar, bütün muvaffakiyetlerine rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla tanınmaktan daima mahrum kalacaklardır.” diyen Atatürk güzel sanatların, inkılapların sonuçlanmasında ve başarısındaki yerini ve ayrıca medeniyet alanındaki önemini en iyi şekilde ifade etmiştir. Bizlerde, sanata ve sanatçıya Atatürk'ün vermiş olduğu büyük değeri vererek, Atatürkçülüğü bu boyutuyla da yaşatıp, geliştirmeliyiz.

⁸⁸ Hançerlioğlu, a.g.e., s.167-168. Bu konuda bkz. Lucien Febvre, *Rönesans İnsanı*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1995.

ATATÜRK'ÜN KÖPEĞİ FOKS

Eren AKÇİÇEK*

Atatürk köpekleri çok severdi. Sofya'da Ateşemiliter¹ iken yavru olarak bizzat terbiye ederek büyüttüğü Seter cinsi² köpeği Alp'i hiç yanından ayırmamıştır. Kendisine çok sadık olan bu köpek Mustafa Kemal'in odasında yatardı. Mustafa Kemal'in sabah muayyen uyanma zamanını öğrenmiş olan köpeği, Mustafa Kemal'in uyanma saatini geçirdiğinde şüphelenir, cibinliği açar ve onun nefes alıp almadığını kontrol ederdi³. Diyarbakır'da bulunduğu yıllarda da köpeği yanındadır⁴. Mustafa Kemal'in sadık bakıcılığını yapan Alp Nablus'ta⁵ uçak bombardımanında şaşırması ve kaybolmuştur⁶. Kurtuluş savaşı sırasında beyaz sarı karışımı bir renkte bir av köpeği olmuştur. Yunan komutanlarından birinin köpeği olan, ve cepheye bir otomobilde bulunan Alber adındaki bu köpeği de çok sevmiştir. Bir akşam yavru olan Alber iki yavrusuyla oynuyordu, Atatürk evin havasından memnun olmuşlar rakılarına ağır ağır yudumluyordu, köpeklerin oynamalarını ve çok sevimli hallerini gören Atatürk eşi Latife Hanım⁷ dönerek “*Bak Fikriye⁸ ne güzel oynuyorlar*” deyince Latife Hanım sinirlenir ve baygınlık geçirir. Atatürk elinde olmayarak sebep olduğu bu olaya çok üzülür⁹. Daha sonraları Alber ölür ve Atatürk ölümüne çok üzülür. Ahmet Ağaoğlu'nun Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun eşi Leman Karaosmanoğlu'na anlattığına göre: Latife Hanım, Atatürk'ten ayrıldıktan

* (M. D.) (Ph. D.) E. Ü. Tıp Fakültesi Hastanesi Namık Kemal Menteş Gastroenteroloji Kliniği.

¹ Mustafa Kemal, 20 Ekim 1913 tarihinde Sofya Ateşemiliterliğine atandı. Atatürk'ün bu görevi 25 Ocak 1915 tarihine kadar devam etmiştir.

² Seter cinsi av köpeği uzun tüylü.

³ Cevat Abbas Gürer, *Ebedi şef kurtarıcı Atatürk'ün Zengin tarihinden birkaç yaprak*, Ankara 1939, s. 42-44

⁴ Şevket Beysanoğlu Atatürk ve Diyarbakır, Diyarbakır 1984 s. 84

⁵ Mustafa Kemal, 1 Eylül 1918 tarihlerinde Nablus'ta 7. Ordu karargahına gelerek komutayı almıştır.

⁶ Gürer, *a.g.e.*, s. 42-44.

⁷ Latife Hanım, Atatürk'ün eşi Uşakizade Muammer Bey'in kızı olup, 1898 İzmir'de doğmuş, 12 Temmuz 1975 tarihinde de İstanbul'da vefat etmiştir. Latife Hanım, 29 Ocak 1923 tarihinde Atatürk'le evlenmiş, 5 Ağustos 1925 tarihinde ise ayrılmışlardır.

⁸ Fikriye Hanım: Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanımın ikinci eşi Ragıp Bey'in yeğeni (erkek kardeşinin kızı).

⁹ Ziya Oranlı, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmayan Anıları*, (Anlatan, Ali Metin), İkinci Baskı, Ankara 1974, s. 149.

sonra Çankaya Köşkü'nden ayrılırken Atatürk'ün tazi köpeği Coli ortalıkta dolaşıyormuş. Latife Hanım Coli'ye bakmış ve okşamış... , “*Ne tuhaf Coli'ciğim sen kalıyorsun burada, ama ben kalamıyorum artık*” demiş¹⁰. Atatürk'ün Çankaya'da bir de bağı vardı. Bağın adı “*Kavaklı Bağ*” idi. Kavaklı bağında sevdiği iki kurt köpeği vardı¹¹. Daha sonraları Atatürk'ün Puanter cinsi¹² çok sevdiği Foks adlı bir köpeği daha olur.

Atatürk bu köpeği Yalova banyolarında seyyar fotoğrafçılık yapan Hasan Efendi'den¹³, 50 liraya satın almıştı. Atatürk'ün bir sabah gezintisinde seyyar fotoğrafçının sehпасının ayakları arasında yatan köpeği görünce sorar:

–“*Bu köpek senin mi?*”

Fotoğrafçı birden ne yapacağını şaşırır. Hemen toparlanarak

–“*Evet Paşam,*” diye karşılık verir.

–“*Çok güzel bir şey...*”

Atatürk'ün köpeğiyle ilgilenmesi üzerine fotoğrafçı Hasan Efendi'ye cesaret gelir

–“*Çok beğendiyseniz size hediye edeyim Paşam,*” der

Köpek o zaman yavruydu. Asil falan değil, bayağı bir sokak köpeğidir. Ama tüyleri çok güzeldir. Atatürk bir daha hayvana dikkatle baktıktan sonra yanındakilere:

–“*Bu adamı memnun ediniz*” der

Böylece fotoğrafçının köpeği Foks, Atatürk'ün köpeği olur^{14, 15}. Foks aşağı, Foks yukarı derken hayvan büyür.

¹⁰ Emin Çölaşan, “Leman Karaosmanoğlu ile sohbet, Atatürk'ü iki Kadın Sevdii”, *Hürriyet Gazetesi*, 10 Kasım 1985.

¹¹ Kemal Bağlum, *Beşbin Yılda Nereden Nereye Ankara*, Ankara 1992, s. 132

¹² Puanter cinsi av köpeği, kısa tüylü Seterden daha hareketli.

¹³ Foks'un ilk sahibi Hasan Efendi, Atatürk'ün çok fotoğraflarını çekmişti. Bu fotoğrafların camlarını ve arap filmlerini, bir sandık içinde saklıyordu. Atatürk'ün ölümünden üç dört yıl sonra çıkan bir yangın sonunda ahşap eviyle birlikte bu sandıkta kül oldu. Böylece bugün bir tarih hazinesi olacak Atatürk'ün en güzel fotoğrafları da yitirilmiş oldu.

¹⁴ Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, (Yazan, Turhan Gürkan) Hürriyet Yayınları İstanbul 1973 s. 193-194.

¹⁵ Atatürk'ün Yakın Arkadaşı Kılıç Ali Köpeğin sahibi ve alındığı yer hakkında farklı bilgiler verir şunları söyler; Bu köpeği bir Samsun seyahatimizde, arkadaşım Salih Beyle sahil fenerinin yanında bir sabah yaptığımız gezinti sırasında görmüştük. Atatürk'ün daha evvelden başka bir köpeği vardı ve onu çok severdi. O köpek ölmüştü. Derhal hatırlamıza

Foks, uzun süre köşkte kalır. Bir Cumhurbaşkanı'nın köpeği olarak hayatta kendi cinslerinin hiç birine sahip olmayan rahat ve mutlu bir yaşantı sürer.

Foks, Atatürk'ün yatak odasında yatardı. Karyolasının ayak ucunda onun için diktirilmiş özel bir minder dururdu. Atatürk sabaha karşı yatağına girene kadar Foks da uyumaz, onu bekler, ancak sahibi yattıktan sonra mindere kıvrılırdı. Çok sadık, çok duygulu bir hayvandır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin İlk Türkiye Büyükelçisi Joseph C. Grew anılarında¹⁶ 20 Şubat 1928 Pazartesi akşamından sabaha kadar devam eden Atatürk'le beraber oynadıkları poker partisinde Atatürk'ün köpeğinin de bulunduğunu , *“Bütün bir akşam hayranlıkla kendisini seyreden Gazi'nin köpeği yandaki kanepenin üzerinde bir kürk mantonun altında çoktan uykuya dalmıştı”* demektedir. Atatürk'ün kazandığı poker partisinde, Atatürk herkese kaybettiği miktarları geri vermiş, kimse kazanmamış, kimse kaybetmemiş, hoşça bir vakit geçirmişlerdi¹⁷.

Atatürk'ün Foks'a düşkünlüğünü bilen bazı kimseler sofrada çok zaman onun bahsini açarlar, sadakatinden, büyüklüğünden dem vurup, neslini üreterek memlekete yaymayı teklif ederlerdi. Dalkavukluğuyla dikkati çekenler, Foks'un asil kandan geldiğini, söyleyecek kadar ileri gidip *“Köpek değil adeta insan. İnsandan da akıllı”* derlerdi. Dalkavukluktan ve dalkavuklardan hoşlanmayan Atatürk¹⁸ bu konuşmaları belli belirsiz bir gülümsemeyle dinler Foks'a bakıp başını sallardı¹⁹.

geldi, sahibinden rica ettik ve köpeği Atatürk'e hediye ettirdik. Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, İstanbul 1955, s. 71.

¹⁶ Joseph C. Grew 1904-1943 yılları arasında önemli görevlerde bulunmuş bir Amerikalı diplomattır. Lozan konferansında Amerikan temsilcisi olarak görev yapmıştır. 1927 yılında Büyükelçi olarak Türkiye'ye gelmiş ve bu görevde beş yıl kalmıştır. Joseph C. Grew bütün politik hayatını *“Turbolent Era A Diplomatic Record of Forty Years, Boston : Houghton Mifflin Company 1952”* adıyla iki ciltlik 1927 sayfadan oluşan bir kitap halinde yayınlamıştır. Kitabın Türkiye ile ilgili dördüncü bölümü 1966 yılında Muzaffer Aşkın tarafından Joseph Grew: Atatürk ve İnönü (Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları) adıyla yayınlanmıştır. Kitap 1999 yılında Kadri Mustafa Orağlı'nın tercümesiyle dipnotlar verilerek tekrar yayınlanmıştır.

¹⁷ Joseph C. Grew *Yeni Türkiye (Amerika'nın ilk Türkiye Büyükelçisinin Anıları)*, (Çev., Kadri Mustafa Orağlı), İstanbul 1999, s. 79.

¹⁸ Kılıç Ali a.g.e., s. 58.

¹⁹ Granda, a.g.e., s. 195.

Atatürk'ten yüz gördüğünden dolayı şımaran Foks bilardo oynarken masanın üstüne çıkar bilyeleri yana yuvarlayıp onlarla oynar Atatürk'te bu şımarıklığa gülerdi²⁰.

Pek sert bir köpek olmasına rağmen misafirleri ısırmazdı.

Eski köşkte vilayetlerimizden birine vali olarak tayin olunan bir kişi bir gün kendisini resmi ziyarete gelir. Çalışma odasından girer. Foks bir köşede yatmaktadır. Atatürk masanın başında, Vali Babıali protokolünden gelme olduğu için, oda içinde bir müddet yürüdükten sonra, birden bire yarı beline kadar “yerden” dedikleri Osmanlı selamını verir. Cumhuriyet devri görenekleri içinde yetişen Foks bu ani hareketi görünce Atatürk'e bir fenalık yapacağını sanarak fırlayıp adamcağızı tam kaba etinden ısırır. Ne olduğunu ne yapacağını şaşırان vali de tam tersine yere düşer ve ayakları havaya kalkar.

Herkes bu olaya çok gülmüş, fakat; Atatürk çok sıkılmıştı²¹.

Foks gece sofrada masanın altına girer sofradakilerin ayaklarının altında dolaşır, ısırmadığı bilindiğinden ayak altında dolaşmasından huylanılmazdı

-Bir gece Dr. Reşit Galip²²'in iskemlesinin yanına gelir ve oynarken pantolonunun paçasını yırtar. Atatürk bundan üzülerak, Dr. Reşit Galip'e hemen kendi terzisine şahsi hesabından bir elbise yaptırmasını rica eder.

Bu olaydan sonra eskice elbiselerini giyerek davete gelenler ve Foks masanın altına girdikçe paçalarını ona uzatanlar çok olmuştur. Fakat Foks aynı şeyi bir daha yapmamıştır²³.

Atatürk, Foks'la yakından ilgilenirdi. Bir gün Ankara'da, Köşkün bahçesinde dolaşırken, köpeğin hareketlerini dikkatle izliyordu. Foks'un tembelliği mi üzerindeydi neydi? Bir köşeye çekilmiş, boş gözlerle sahibine bakıyordu. Atatürk hayvana uzun uzun baktıktan sonra hizmetinde bulunan Cemal Granda'ya dönerek

- “*Bu hayvan aç*” der

- “*Yemeğini az önce yedi*, “diye hizmetinde bulunan Cemal Granda cevap verir.

- “*Yese böyle olur mu?*”

²⁰ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1969 s. 562.

²¹ Atay, *a.g.e.*, s. 562

²² Dr. Reşit Galip. 1893 Rodos- 5 Mart 1934 Ankara. Tıp Doktoru II. , III. , IV. dönem Milletvekilliği, Milli Eğitim Bakanlığı yaptı

²³ Atay, *a.g.e.*, s. 562

- “Bir tencere pilav elimle verdim. Hem öyle bir pilav ki, fakara evinde dört kişi doyar. “

Atatürk güler. Foks genellikle Cemal Granda'nın avucundan yedi. Bir şey söylemez ama, akşam aklına Foks gelmiş olacak ki, yemekten sonra sözü yine ona getirir.

- “Bu köpek çiftleşti mi?” diye sorar

Oysa iki ay önceki Konya gezisinde ona bir eş bulunmuştur. Bunu hatırlatarak;

- “Konya’da iki ay önce çiftleşmişti, “ diye Cemal Granda cevaplar

- “İyi ama, o orada kaldı. Konya başka, Ankara başka. Ben burada bir şey oldu mu diye soruyorum. “

- “Henüz olmadı Paşam”

O zaman Atatürk şöyle konuştu;

- “Hayvanlar belirli zamanlarda çiftleşirler. Onların asaletini görüyor musun? Hiç değilse arzularının mevsimi var. Onlar kadar olamıyoruz”²⁴

Afet İnan²⁵ Darülacezeden dört beş yaşlarında bir evlatlık almıştı. Ortada dolaşır, Köştekilerin sigaralarını yakardı. Bir gün muziplik olsun diye Foks'un ağzında bir sigara tutuşturmuş. Hayvan bunu önce taşıması için ağzına verilen bir çubuk sanmış. Ardından evlatlık kibriti çakmış. Kibrit alevinden fena halde ürken Foks, bir an ne yapacağını şaşırır. Evlatlık kız kibritleri peş peşe çakıp hayvana doğru tutar. Foks gözlerini orada bulunanların üzerinde gezdirir. Kıza bir şey yapmaz, ne dişlerini gösterir, ne de hırlar. Boynunu büküp bir kenara çekilir. Sessizce beklemeye başlar Atatürk bu olaydan duyulanmıştır.

-”Gördünüz mü, şu köpek bile insan denen mahluktan çok daha temiz, çok daha asildir” der²⁶

Atatürk'ün yürüyüşlerinde köpeği de arkasında ona refakat ederdi. Ankara Söğütözü'nde O'nun ufak bir kulübesi vardı²⁷. Bu kulübeye yakın yerde daha geniş bir kulübesi olan Şevket Süreyya Aydemir²⁸. Suyu Arayan

²⁴ Granda, a.g.e., s 195

²⁵ Afet İnan: Tarihçi Öğretim Üyesi (Selanik 1908 – Ankara 1985)

²⁶ Granda, a.g.e., s 196

²⁷ Niyazi Ahmet Banoğlu: Atatürk'ün Kulübesi. İkinci Baskı İstanbul 1963 ; Mehmet Önder: Atatürk Evleri, Atatürk Müzeleri Ankara 1988 s. 64-65

²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, Yazar (Edirne 1897 - Ankara 1976).

Mustafa Kemal Paşa Adana'da
(19 Ocak 1925)

Adam kitabında şunları yazar; “Oydu, yalnızdı arkasından onu takip eden köpeği etrafında geniş kıvrımlar yaparak dolaşarak, bazen ona yaklaşıyor, bazen ondan uzaklaşıyordu. Elleri cebindeydi, gövdesi biraz öne eğikti. Belki biraz düşünceliydi. Yavaş adımlarla, güneşin neredeyse görüldüğü çıplak sırta doğru yürüyordu. O, sırta verdiği zaman, güneş ufka yasanmıştı”²⁹.

Atatürk’ün bütün gezinti ve ziyaretlerinde de Foks yanındadır.

Böyle bir gezinti sırasında Foks bir tehlike atlatır. Olayı Atatürk’ün hizmetinde bulunan Cemal Granda anlatır³⁰:

Güzel bir sonbahar günü Etimesgut Çiftliğine gitmiştik. Atatürk otomobilden inip, biraz yürümek istedi. Biz de arkasından gidiyorduk. Yaverleri ve köşk polisleriyle arkasındaydık. O sırada karşı patikadan eşiğiyle bir köylü belirdi. Ben Foks’la oynadığım için biraz gerilerde kalmıştım. Atatürk’ün köpeği Foks, yabancıyı görür görmez her zaman yaptığı gibi havlayarak üzerine saldırdı. Hayvanı tutmak istedimse de başaramadım.

²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Sıyrı Arayan Adam*, 6. Baskı, İstanbul 1976, s. 436.

³⁰ Granda, a.g.e., s. 228-229.

Kastamonu'dan Ankara'ya dönüşte Çubuk Barajında (1 Eylül 1925)

Bir anda ne olduğunu anlayamayan köylü, elindeki sopayı olanca hızıyla Foks'a doğru salladı. Bereket sopa hayvana gelmedi. Hemen köylünün yanına koştum:

- "Sen çıldırdın mı be adam?" diye çıktım. "Şu sopa fırlattığın köpek kimin biliyor musun?"

Köylü dikleşerek sordu: "Ne olmuş sanki?"

- "O köpek Gazi'nin köpeği..."

Bunu duyunca köylünün korkudan sıvıyacağını sanmıştım. İstifini bile bozmadı. Sonra şu beklenmedik karşılığı verdi:

- "O Gazi'nin köpeğiye, bu da benim eşeğim. Gazi bir köpek daha bulur ama, ben bir eşek daha alamam. "

O sırada, geçenlerden habersiz, yürüyüş yapan Atatürk, uzaktan köylüyle tartıştığımızı duymuş:

- "Ne oluyor orda?" diye seslendi.

- "Eşeğin kendisine ait olduğunu söylüyor bu köylü" dedim.

Yanına gelince de olayı başından sonuna dek anlattım. Atatürk söylediklerimi dikkatle dinledi. Kızacağını sanmışım. Başını sallayarak:

- “Köylü doğru söylemiş, “dedi. “Gerçektende öyle. Bir daha nereden eşek bulacak?”

Yine günlerden bir gün Atatürk başyaveri Celal Üner’i³¹ çağırarak sivil giyinmesini ister. Yanına çok sevdiği köpeği Foks’u da alarak, sade bir yurttaş gibi Sirkeci’den Çekmece’ye giden trene binerler. Kondüktör biletleri kontrol için geldiğinde, trene biletsiz binen bu iki yolcuya derhal cezalı bilet keser. Tam bunu yaparken gözüne yerde uyuklamakta olan köpek ilişir. O zaman da: “Beyefendi buraya köpek alınmaz... onu furgona götürmeniz gerekir... Burası insanlar içindir... Medeni olalım... Kurallara uyalım... “*der. Atatürk bunun üzerine : “Tabii memur bey, haklısınız... “ diye cevaplar. “Lütfen köpeği alıp götürün... “Ancak ne var ki Foks öyle yabancılara pabuç bırakacak cinsten bir köpek değildir. Memur ona el sürmeğe kalkar kalkmaz, hayvan derhal saldırıya geçerir. Durumdan fena halde korkan memur Foks’u alamadan oradan söylene söylene uzaklaşır. Lakin görevini yapmadığı içinde üzgündür. Bir sonraki istasyona vardıklarında oradaki istasyon şefine ve polise durumu bildirir. Meseleyi halletmek ve köpeği insanların bulunduğu yerden almak üzere istasyon şefi ile polis memuru derhal Atatürk’ün bulunduğu kompartımana giderler. Fakat; ikisi de Atatürk’ü daha ilk gördükleri anda tanıyarak kendisinden özür dilerler. Memur ise süklüm püklüm, onu tanıyamamış olmanın verdiği eziklik içinde bir köşede durur. Atatürk yerinden kalkarak onun yanına gelir ve şu sözleri söyler: “Aferin memur bey... Çok yerinde bir hareket yaptınız... Cezalı bilet kesmenizde, köpekle ilgili durumu istasyon şefine ve polise bildirmenizde görevinize bağlılığınızı gösterir. Bize sizin gibi herkese eşit muamele yapacak, görevini bihakkın yerine getirecek memurlar lazım. Sizi kutlarım çocuğum... “ ve ardından da bu memuru ödüllendirir³².*

Bu olay gazetelerde de yer almıştı³³.

Kılıç Ali³⁴ anlatıyor³⁵;

³¹ Celal Üner. Atatürk’ün son yaveri.

³² Niyazi Ahmet Banoğlu: *Atatürk’ün İstanbul’daki Hayatı*, İstanbul 1973, s. 403. Sabiha Gökçen, *Atatürk’ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, (Anıları Kaleme Alan Oktay Verel), İstanbul 1983, s. 363.

³³ *Vakit Gazetesi*, 24 Eylül 1931, (Trende Garip bir Vaka).

³⁴ Kılıç Ali, (1889 İstanbul -14 Temmuz 1971 İstanbul) Maraş Gaziantep ve çevresi Kuvva-i Milliye Komutanı I, II, III, IV, V. Dönemlerde Gaziantep Milletvekili.

Atatürk daima yakın arkadaşlarına:

- “Beni Reisicumhursun diye Çankaya'nın kayalıklarına ve Dolmabahçe'nin rutubetli karanlık odalarına hapsediyorsunuz. Sonra da siz istediğiniz gibi geziyor ve eğleniyorsunuz. Buna hakkınız yoktur.”

Diyecek şikayet ve serzenişlerde bulunurlardı.

Bu üzüntülerini bazen öyle hüznü ve samimi bir tarzda, acındırıcı şekilde anlatırlardı ki, karşısındakini adeta müteessir ederdi.

Bir gece bir iki arkadaş izinsiz olarak Dolmabahçe'den bir arkadaşın davetlisi olarak evine gitmiştik. Bizim yakın dostumuz olan ev sahibini Atatürk hiç tanııyordu. Orada yiyip içiyor, hoşça vakit geçiriyorduk. Saat oldukça gecikmişti. Birden bire gözüne, Atatürk'ün pek sevdiği Foks ilişti. Rüya görüyorum zannettim.

Bu köpek odalarında yatar, gittiği her yere beraber gider, gireceği salona herkesten ve Atatürk'ten daha evvel koşar girer, adeta Atatürk'ün geldiğini haber veriyormuş gibi hareket ederdi.

Ben de Foks'u görür görmez arkasından ne çıkacağını beklerken Atatürk'ün levent gibi endamı ve güler yüzü ile içeriye girişini görünce hepimiz birden bire şaşırarak kaldık.

Kapıdan girer girmez hepimize birden ilk söyledikleri söz şu oldu:

- “Bravo size! Beni Dolmabahçe'ye tıknız, siz burada eğlencede... Nasıl bastırdım!...”

1932 Şubatının üçüncü perşembe gecesı İstanbul maksim salonunda Darülaceze menfaatine bir balo verilmektedir. Saat üçe doğru pistte Selim Sırrı Tarcan'ın³⁵ idaresinde memleket dansları sergilenmektedir. Birden bire Gazi geliyor haberi ile, salona önce bir haberci gibi boz renkli meşhur iri köpeği girer. Köpek halk dansları oynayan kızlardan birinin elbisesini yakalayarak çekiyor. Selim Sırrı Bey kollarını kaldırmış “Allah aşkına kızı bu köpekten kurtarın” diye yardım istemektedir. Selim Sırrı Bey'in sıkıntıları Gazinin halk danslarını çok beğenmesi ve kendisine samimi iltifatlarla bulunmasıyla telafı olur³⁷. Atatürk'ün yurt içinde yaptığı seyahatlerde de Foks yanındadır. 27 Ocak 1925'de Silifke'ye geldiğinde³⁸

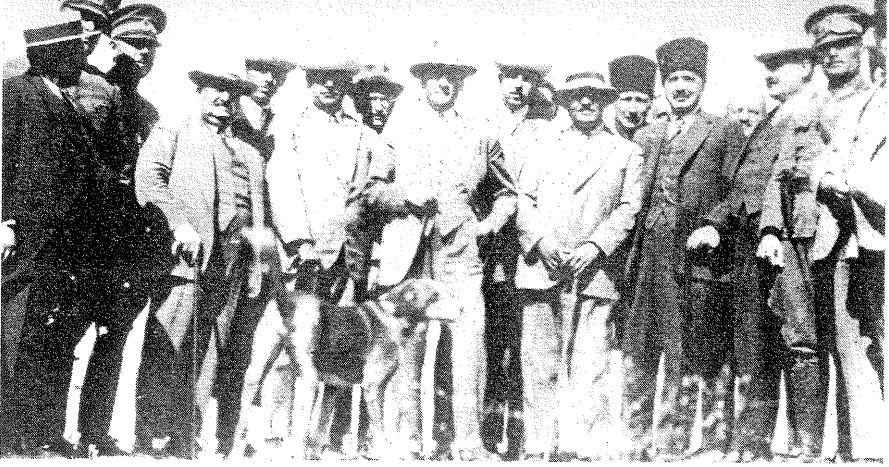
³⁵ Kılıç Ali a.g.e., s. 71.

³⁶ Selim Sırrı Tarcan (Mora-Yenişehir 1874-İstanbul 1957) Eğitimci Yazar.

³⁷ İsmail Habib Sevik, “Baloda Edebiyat İmtihani” *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Şubat 1939.

³⁸ Atatürk, 20 Ocak 1925- 2 Şubat 1925 tarihleri arası Tarsus İçel ve Silifke'yi ziyaret etmiştir.

yanında köpeği Foks da vardır³⁹. Şapka devrimi için geldiği Kastamonu'da⁴⁰ yine Foks yanındadır⁴¹.

Atatürk, Kastamonu Seyahatinden Dönüşte (1 Eylül 1925)

Atatürk Kastamonu'da Terzi Mehmet Ağa'nın Konağında kalmıştır. Yan taraftaki diğer bir konakta da Öğretmen Nihat Dicle ve eşi Hacer Hanım⁴² çocuklarıyla kalmaktadır. Nihat Bey'in küçük kızı Belkıs Atatürk'ün köpeğini merak etmiş ve çok yakından ilgilenmiştir. Çocuğun bu merakını gören Atatürk "*Beni mi çok seviyorsun, köpeğimi mi?*" diye sorar. Küçük kız da gayet rahat bir şekilde "*köpeğinizi daha çok seviyorum*" diye cevap verir. Bunun üzerine Atatürk "*Niçin?*" diye sorar. Küçük Belkıs de "*Çünkü o sizi koruyor*" diye cevap verir. Atatürk beklemediği bu cevap karşısında güler ve memnuniyetini belirtir⁴³.

³⁹ İzzet Aslan, *Atatürk Silifke'de*, Ankara 1970, s. 61-62.

⁴⁰ Atatürk, 25 Ağustos 1925- 31 Ağustos 1925 tarihleri arasında Kastamonu ziyaretini yapmıştır.

⁴¹ Mustafa Selim İmece, *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu seyahatleri 1925*, Ankara 1955.

⁴² Hacer Dicle Öğretmen, İlk Kadın Milletvekillerimizden 1939 yılında milletvekili seçilmiştir.

⁴³ Mustafa Eski, *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi*, Ankara 2002 s. 77.

1932 yılında apandisit ameliyatı olan Kazım Özalp'in⁴⁴ oğlu Teoman Özalp'e hastane ziyareti sırasında Foks yanındadır⁴⁵.

Gaziantep seyahatinde⁴⁶ de Foks yanındadır⁴⁷. Gaziantep'te akşam yemeğini bir Mevlevi dedesi olan Aşçı Dede pişirir.

Atatürk ve Afet İnan Ege Vapuru'nda halka oynarlarken (28 Kasım 1930)

Aşçı Dede Foks'la ilgili olarak şunları anlatır⁴⁸;

‐Gazi hazretleri Gaziantep'e geldiğinde vali konağında aşçılık yapıyordum. Gazi'nin bir köpeği vardı. Köpeği Gazi beraberinde gezdirirdi. Çok iyi cins bir köpekti. Ben mutfakta yemek hazırlarken köpek yanıma geldi oturdu. Köpekten hoşlandım, yemeğin yanına sokuldu. Sanki kontrol ediyordu, köpeğin bu durumu canımı sıktı, öfkeyle elime kepçeyi alarak ‐hoşt! geberecise‐ dedim köpek kalktı gitti. Akşam, başta Atatürk olmak üzere ben Vali Akif İyidoğan⁴⁹ bir türlü köpeğe hazırlanan eti yediremedik. Atatürk hepimize

⁴⁴ Kazım Özalp (1882 Köprülü – 6 Haziran 1968 İstanbul) Orgeneral, Milli Savunma Bakanı, TBMM Başkanı.

⁴⁵ Kazım Özalp, Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Ankara 1992, s. 87.

⁴⁶ Gaziantep ziyareti 26 Ocak 1933- 27 Ocak 1933 tarihleri arasındadır.

⁴⁷ Mehmet Solmaz, *Gaziantep'te Gazi Mustafa Kemal Paşa*, Gaziantep 1968, s. 124.

⁴⁸ Solmaz a.g.e., s. 124

⁴⁹ Ali Akif İyidoğan, (1895 İstanbul-16 Aralık 1974 İstanbul) Mülkiye mezunu, Vali, Milletvekili.

gülümseyerek şöyle dedi; köpeğe muhakkak bir şeyler söylemişsinizdir. Onun için hepinize küskündür.

Mustafa Kemal Atatürk 3 Şubat 1933 günü İzmir Milli Kütüphanesi'ni ziyaret etmiştir⁵⁰. Yanında ünlü köpeği olduğu halde gelmiş, gördüklerinden memnun kalmış ve Türkiye'de basılan tüm yeni yayınların Milli Kütüphane'ye de sağlanması konusunda direktif vermişti⁵¹.

Mustafa Kemal Atatürk ve Köpeği Foks'un Mumyadan Yapılma Heykelleri

Atatürk başka bir köpek daha alınca Foks yenisini kıskandığı için Atatürk'ün elini ısırır⁵². Elinden kan akmaya başlayınca zile basmış. Hemen koşup kanları oksijenli suyla yıkamışlar. Tentürdiyot sürmüşler elini sarmışlar⁵³ ısrarlara rağmen doktorlar kuduz aşısı yaptırmaz çünkü köpeğinin hasta olmadığından emindir. Bu arada kuduz hastanesinin başhekimi Dr. H. Naum⁵⁴ köşke gelerek bir süre kalır^{55, 56}. Daha sonraki senelerde ikinci köpek

⁵⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Şubat 1933, *Yeni Asır Gazetesi*, 5 Şubat 1933.

⁵¹ Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, İstanbul 1986, s. 232.

⁵² Atay, *a.g.e.*, s. 562.

⁵³ Granda, *a.g.e.*, s. 196.

⁵⁴ Dr. Hayim Naum 1875-1931 Tıp Doktoru Kuduz Enstitüsü müdürü.

⁵⁵ Adil Zeren, "Çankaya Köşkünün Daire Müdürü Nazım Kaleli anlatıyor. Atatürk'ten Hatıralar", *Tarih Mecmuası*, yıl 6 sayı, 61, Şubat 1970 s. 25-29.

⁵⁶ Dr. Hayim Naum 1931 yılında vefat ettiğine göre bu ısırma olayı bu tarihten öncedir.

ısırmaması olayı olur. Bir gece Mısır Sefaretinden çıktığı zaman otomobilde bıraktığı köpeğini kendi yerinde uyur bulur, kaldırmak için seslenir, kalkmayınca ayağıyla dürtünce telaşlanan köpek ani olarak Atatürk'ün ayağını üstünden hafifçe ısırır. Köpek müşahede altına alınır. Müşahede süresini sağ ve sağlıklı olarak tamamlar. Atatürk kuduz aşısı olmaktan kurtulur⁵⁷. Bir aylık kapatılma devresinden sonra Foks serbest bırakılınca köşkün bahçesindeki kalabalığı yarararak hemen Atatürk'ün yanına koşarak bacaklarına sarılır rasgele yerine, yüzüne gözünü sürerek etrafında koşmak suretiyle sevincini gösterir⁵⁸. Fakat yakınları bir olarak sahibini “ısıran köpekten artık hayır gelmez” diye diye kloroformla öldürülmesi için Atatürk’e ısrar ederler. İzin verdi mi vermedi mi bilinmez Foks o günlerde öldürülür⁵⁹. Aynı zamanda mulaj ve tahnit uzmanı olan Gazi Orman Çiftliği Müdürü, Necdet Pençe köpeği doldurur ve müze camekanına koyar. Atatürk'ün orman çiftliğini bir ziyaretinde müdür Atatürk'e müze camekanında sergilenen bedeni doldurulmuş cam gözlü köpeğini gösterir. Atatürk bir gönül açısı ile içi burkularak başını çevirerek “onu ben severdim böyle görmek istemem, kaldırınız onu” der⁶⁰.

“Her ısırana kızılmaz Foks can acıtmak, fenalık yapmak için ısırmamıştır” diye ilave eder⁶¹.

Ertesi gün Foks'un doldurulmuş bedeni camekandan kaldırılır uzun yıllar Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayında muhafaza edilen Foks Anıtkabir'de Genelkurmay Başkanlığı tarafından düzenlenen ve 26 Ağustos 2002 de Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından açılan Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesinde sergilenir⁶².

Çankaya köşkünde kedisi de vardır. Paris Journal Gazetesi muhabiri Poul Erio Atatürk'le mülakat için Atatürk'ün çalışma odasına girdiğinde karşısına beyaz uzun tüylü, tüyleri özenle taranmış küçük bir Ankara kedisinin çıktığını divanın üzerine gülünç bir biçimde uzandığını anlatır⁶³.

⁵⁷ Zekai Muammer Tunçman, “Biyografi”, *Mikrobiyoloji Dergisi* Cilt XXV, No: 1, 2, 1972, s. 55-66.

⁵⁸ Zeren, *a.g.e.*, s. 25-29.

⁵⁹ Granda, *a.g.e.*, s. 196.

⁶⁰ Atay, *a.g.e.*, s. 562.

⁶¹ Granda, *a.g.e.*, s. 197.

⁶² Mehmet Özel, “Bir Ulus, Bir Destan ve Bir Önder. Atatürk ve Kurtuluş Savaşı”, *Radikal Gazetesi*, 28 Ağustos 2002, *Skylife* Yıl 21 sayı 231 Kasım 2002 s. 37.

⁶³ Poul Erio, “Mustafa Kemal'in Evinde” *Journal*, Paris 10 Ocak 1923'den nakleden, Bilal N. Şimşir, *Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu*, Ankara 1999 s. 118-123.

Atatürk ve Beraberindekiler Tokat Turhal'da (21 Kasım 1930)

ATATÜRK'TE DOĞA VE HAYVAN SEVGİSİ

Vahip DURSUN*

İnsan, varoluşunun bir gereği olarak ruhuyla bütünlük arz eder. Bir insan, sadece insanlara karşı saygılı, doğada varolan bitki, hayvan ve diğer varlıklara karşı aynı ilgi ve özeni göstermiyorsa, o kişinin insanlara karşı olan saygısı da, iki yüzlülükten öte bir davranış olamaz. Doğaya ve hayvanlara karşı sevgi besleyen insan nankörlük nedir hiç bilmeyen, güzellikten başka varlık tanımayan bir ülkü âlemiyle kaynaşmış olur. Atatürk de, iç varlığı zengin olan her insan gibi, hayvanlara, bitkilere dolayısıyla doğaya karşı hayranlık duymuştur.

Atatürk çocuk Mustafa iken, evlerinin küçücük bahçesinde çiçek yetiştirmiş ve gençlik yıllarında marangozluk işiyle uğraşmıştır. Çiçeklerle ilgilenmek, insanlar arasında yaşamakla yetinmeyen, coşkun bir ruhun eseri, yararlı bir işle uğraşmak ise mesuliyet ve sorumluk bilincinin en önemli göstergesidir. Ali Rıza Efendinin ölümüyle 27 yaşında hayat arkadaşını kaybetmiş ve ekonomik yönden güç durumda kalmış olan Zübeyde Hanım, oğlu Mustafa'yı okuldan almak zorunda kalmıştır. Ekonomik bakımdan zor şartlarla karşılaşan Zübeyde Hanım, çocukları Mustafa ve Makbule'yi yanına alarak Selanik yakınlarında bir çiftliği olan ağabeyi Hüseyin Ağanın yanına yerleşmiştir. Küçük Mustafa burada çiftlik işleriyle uğraşmış, hayatın zor yanını yaşamaya başlamıştır.¹

Atatürk'ün yaşamında çiftlikte geçen günler önemli bir yer tutmuş olmalı ki; o günlere dair anılarını şöyle anlatıyor:

“Az zaman sonra babam öldü. Annemle birlikte dayımın yanına yerleştik. Dayım köy hayatı yaşıyordu. Ben de bu hayata karıştım. Bana görevler veriyor, ben de bunları yapıyordum. Başlıca görevim tarla bekçiliği idi. Kardeşimle birlikte bakla tarlasının ortasındaki bir kulübede oturduğumuzu ve kargaları kovalamakla uğraştığımızı unutamam. Çiftliğin diğer işlerine de karışıyordum.” diyerek o zor günlerin ruhunda bıraktığı duyguları da dile getirmekten kaçınmamıştır. Ancak bu çiftlik hayatı zorluklarla dolu olsa da Atatürk, bu yaşam tarzından da hoşlanmış, yeşilin, toprağın, suyun içinde

* Okutman, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Atatürk, (Yetiştirmesi, Kişiliği, Devrimleri)*, Erzurum 1973, s. 14.

olmanın, diğerk bir ifadeyle doğa ve toprakla haşır neşir olmanın ruhuna kattığı ilgi ve sevginin kaynağının burada başladığı izlenimini vermektedir.

Denilebilir ki; Atatürk'ün yaşamında doğa ve hayvanlara karşı ilginin oluşmasında dayısının çiftliğinde geçirdiğı günler önemli bir yer tutmaktadır. Bu sevginin ilk belirtileri, onun çocukluk dönemlerindeki bu çiftlik anılarında saklıdır. Atatürk, imkan buldukça bu sevgisini yaşama geçirmekten geri durmamıştır. Nitekim kurmuş olduğu Cumhuriyetin her karış toprağını yeşertmek için örnek çiftlikler kurmuş, hayvan besleyerek, ağaçlandırmaya önem vermiştir. Ankara'da bozkırdan yeşerttiğı Atatürk Orman Çiftliği bunun en güzel örneğidir. Bu çiftliğin kuruluşu sırasında yol üzerindeki bir iğde ağacının kesilmesi ve çok sevdiği bir tayıñ ölümü onu derinden etkilemiştir.²

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'yı ilk defa Dikmen sırtlarından 27 Aralık 1919 tarihinde gördüğü zaman, mevsim kış ve ağaçlar yapraksız olduğu için Ankara, çorak ve yeşillikten mahrum bir çöl görünümündeydi. Ancak, bu sert kış iklimine rağmen, yeşilliğini koruyan bitkiler yok muydu? İşte o zaman Ankara'nın bunlardan yoksun olması Mustafa Kemal Paşayı düşündürecek yegane konu değildi. O hayatı boyunca vatanın verimli, verimsiz bölgelerini en zor şartlar altında dolaştıktan sonra, Ankara'yı durak olarak seçmiştir. O günlerde Ankara'nın bu görünümünü yadırgayanlar az değildi. Çünkü; rüzgarlı günlerde, toz bulutları herkesi rahatsız ediyor ve sıcaktan korunmak için de bir gölge ihtiyacı hissediliyordu. Nitekim, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Çankaya'da bulunduğu günlerde Çankaya'nın bahçesinde birkaç kara kavak ağacı vardı. Bu ağaçların altında arkadaşlarıyla, memleket işlerini konuştuğı vakit, uzaktan eski Ankara'nın kale duvarları görülebilmekteydi. Bütün bu heyecanlı günlere sahne olan Ankara, Atatürk'ün isteğı ve İsmet İnönü'nün 13 Ekim 1923 tarihinde T.B.M.M.'ne verdiği bir kanun teklifi ile yeni Türkiye'nin merkezi olmuştur.³

Ankara'nın Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başkenti olmasından sonra Atatürk, yeni devlet merkezinin de çehresini değiştirmekte kararlıydı. Arkadaşlarıyla Çankaya Köşkü'nün bahçesinde dolaşırken, toz bulutları içerisinde bir görünüme bürünen Ankara'nın kurak havanın da etkisiyle daha boğucu bir hale gediğini gören Atatürk'ün bir ara yanındakilere dönerek:

² Cemil Sönmez, *Atatürk ve Çocuklar*, UNICEF Türkiye Temsilciliğı Yayınları, 1991, s. 32.

³ Afet İnan, *Kemal Atatürk'ü Anarken*, Ankara 1955, s. 106-107.

-Ankara'yı hükümet merkezi yapmakla iyi mi ettim? diye sorması ve onlardan olumlu cevaplar almasının ardından:

-Neden? Diye sormuş, yanındakilerden bazıları stratejiden, bazıları da siyasetten bahsetmişler, ancak Atatürk, verilen bu cevapları yeterli bulmamış olacak ki:

“-Ankara'nın hükümet merkezi olması için saydığınız meziyetleri beni inandırmaya yetmedi. Ben Ankara'yı hükümet merkezi yapmakla tamamen başka bir hedef güttüm. Türk'ün imkânsız imkân haline getiren kudretini tüm dünyaya bir kez daha tekrar etmek istedim. Bir gün gelecek şu çorak tarlalar yeşil ağaçların çevirdiği villâların arasından uzanan yeşil alanlarla bezenecek...Hem bunu hepimiz göreceğiz. O kadar da yakında olacak.”
Şeklinde kendi sorusunu cevaplama ihtiyacı duymuştur.⁴

1920'li Yıllarda Ankara Kalesi ve Civarı

Gazi Mustafa Kemal Paşa, ağaç ve yeşillığe olan hasretini, insan kudretinin başarısı ile gidermek istiyordu. O, belirlediği bu hedefe ulaşmak için de, kendisi bir şeyler yapmalıydı. Atatürk Orman Çiftliği arazisini bu

⁴ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Nükte ve Fıkralarla Atatürk*, İstanbul 1978, s. 322-323.

amaçla satın almış ve Ankara'nın çehresini değiştirecek projesini de böylece hayata geçirmek istemiştir.

Atatürk, bu verimli fakat ihmal edilmiş toprakları, eski kayıtlardaki “orman” ismine sadık kalarak sadece çiftlik ibaresini ilave etmiştir. Dere kenarındaki söğütler ve birkaç iğde ağacından başka yeşilliği olmayan bu araziye, ismine uygun bir orman haline getirmek için gayret etmiş olan Atatürk, çiftlik olarak isimlendirdiği bu yerin, sadece tarlalarından yararlanmamış, aynı zamanda Ankara'yı ağaçlandırarak yeşillendirme projesine de buradan başlamıştır. Orman çiftliğinin ağaçlandırma safhasında Atatürk'ün çok büyük emeği vardır. O, Orman Çiftliğindeki ağaçlandırma konusu ile bizzat kendisi ilgilenmiş olmasına rağmen, devlet ormancılığını ise, konunun uzmanlarına bırakmayı uygun görmüştür. Fakat, kendisi tabiatın zevk alan bir insan olarak, yeşilliği ve ormanı daima sevmiştir. Bilhassa son hastalık günlerinde onun en büyük özlemi, bir orman içinde yaşamaktı. Belki de denilebilir ki O, Ankara'nın çorak sırtlarını, Orman Çiftliği adı altında ağaçlandırmak suretiyle gerçekleştirdiği ormanı son anlarında dahi aklından çıkaramamıştır.⁵

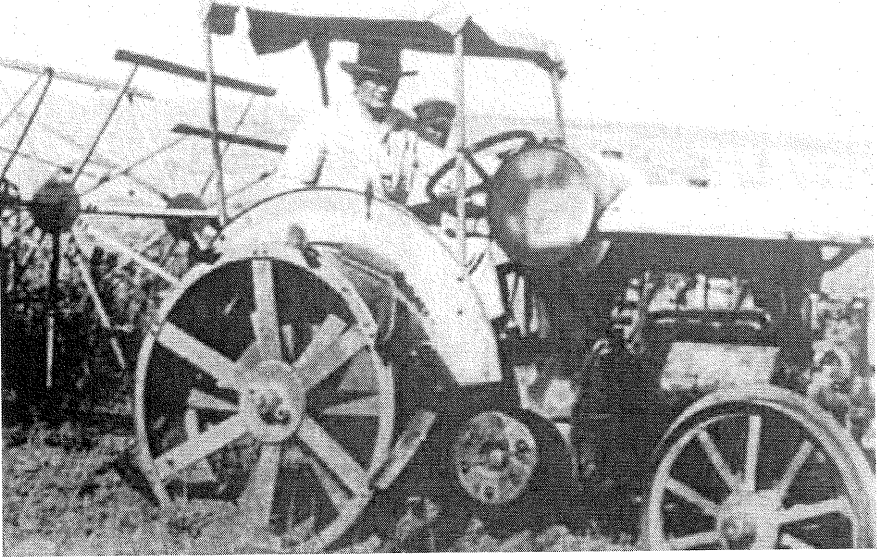
1925 yılının baharında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın aklı, Ankara'nın çorak tarlasını yeşillendirmekle meşguldü. Birkaç yıl öncesine kadar zaferlerle sonuçlanan savaflara komutanlık yapan bu büyük insan, şimdi de çiftlikte önderlik yapıyordu. Atatürk, Orman Çiftliğinin yeri konusunda araştırma yapılmasını istemişti. Aradan bir müddet geçmesinden sonra uzmanlar raporlarını Gazi'ye verdiler. Gazi onlara bugünkü çiftlik yerini gösterdi ve sordu:

-Burayı gezdiniz mi ?

Uzmanlar, şaşkınlıkla birbirlerinin yüzüne baktılar. Söz konusu araziye çok iyi biliyorlardı. Burası doğanın hiç cömert davranmadığı, bakımsız, hastalıklı, sarı ve insanı bakarken sıkıntıya düşüren bir yerdi. Bu geniş arazinin sıtma mikrobi barındıran sazlıklardan oluşan bataklıkları, Ankara'nın sağlığını tehdit ediyordu. Bu topraklarda canlılığın yegane alameti; kıraç yerlerde yuva kurmuş kartallar ve akbabalar idi. İnsan eli değmiş tek yapı ise, bu arazi içinden geçen, ince bir ip gibi uzanan demiryoluydu. Uzmanlar, böyle bir yerde çiftlik yapılamayacağı konusundaki fikirlerini açıkladılar. Fakat Atatürk'ün kararı çok şaşırtıcı oldu:

⁵ İnan, *a.g.e.*, s.107-108.

“- İşte, bizim istediğimiz yerde böyle olmalıdır. Ankara'nın kenarında hem bataklık, hem çorak, hem de fena bir yer... Bu gibi arazileri biz ıslah etmezsek kim gelip de ıslah edecektir?”

Atatürk, Gazi Orman Çiftliğinin Kuruluşu Esnasında (5 Mayıs 1925)

Atatürk, bugün kendi adını taşıyan Atatürk Orman Çiftliğini, uzun araştırmalar sonucunda “en iyi toprak” yerine “en elverişsiz toprakta” kurmaya karar vermiştir. Bir devlet kurucusu olan Gazi Paşa, kolay yollardan gitmemiş, daima zor olanı başarmıştır. Nasıl ki iyi bir avcı, duran hedeften hoşlanmaz, açık denizlere alışkın bir denizci, iç denizlerde yelken açmayı sevmezse, Atatürk de işin kolayından hoşlanmazdı. O zor işlerin adamıydı. Çünkü, O’nun en önemli özelliği imkansız mümkün kılmaktı.⁶

Atatürk, doğanın dengesini bozmayacak olan çiftlikler kurarken dahi, çorak alanları tercih edip, binbir güçlükle ağaçlandırırken, günümüzde en verimli araziler üzerinde kimyasal atıklarıyla doğayı yok eden fabrikalar kurmamız, gerçekten üzerinde çok iyi düşünülmesi gereken bir konudur.

⁶ Avni Altın, *Her Yönüyle Atatürk*, İstanbul 1981, s. 461.

O günlerde ot bitmez arazi olarak bilinen; Gazi Çiftliği, Atatürk'ün emek ve gayretleri sonucu bugün, bir yeşillik cenneti haline gelmiştir.

-Paşam, burada ağaç yeşermez!.. Dedikleri zaman, O:

-Burada görenlerin hayran kalacakları bir çiftlik kuracağız!.. demiş ve bu inancını da hayata geçirmiştir.

Atatürk, Gazi Orman Çiftliğinde (1935)

Çiftliğin kurulma aşamasında Atatürk, hemen her gün çiftliğe uğrayıp, yapılan işleri bizzat kendisi kontrol etmiştir.⁷ Kendisi bir çiftliği işletmeyi çok arzu ediyordu. O, bu arzusuyla aynı zamanda milletin efendisi olarak gördüğü köylüler gibi, Ankara'nın bir çiftçi vatandaşı olmak istemiştir. Bu istek O'nun toprağı ve doğayı çok seven bir kişiliğe sahip olduğunu açıkça ortaya koyar.

Orman çiftliğinde yapılan işlerin her biri, O'nu meşgul eden bir konu olmuştur. O yılların küçük Ankara'sının, yeşilliksiz ve susuz durumu içerisinde büyük bir öneme sahip olan Orman Çiftliği, Atatürk'ün özel olarak meşgul olduğu bir tesis idi. Atatürk'ün doğaya beslediği sevgiye yekinen şahit olan Amerika Birleşik Devletleri büyükelçisi Mr. Gruw, 1930

⁷ Banoğlu, a.g.e., s. 41-42.

yılında, Atatürk'ün bir konuşması ile birlikte Orman Çiftliğinin çeşitli manzaralarını görüntüleyip, Amerikan halkına tanıtmak istemiştir.⁸

Atatürk, Çiftlik dağlarının ağaçlandırılmasıyla yakından ilgilenmiş ve her dikilen ağaçta emeği olmuştur. Nerede birkaç söğüt ağacını bir arada görse Gazi, çevresindekilerle orada piknik yaparak, bu yerleri daha da güzelleştirmenin yollarını arardı. O yılların ağaçsız-susuz Ankara'sında Söğütözü'ü O'nun çok severek piknik yaptığı yerlerinden biriydi.⁹

Atatürk, Gazi Orman Çiftliğinin Ağaçlandırılması

Afet İnan, Atatürk'ün doğa ile ilgili uğraşlarını anılarında şöyle dile getirmekteydi:

“1937 yılının bahar mevsimi idi. Gazi Orman Çiftliği'ne Akköprü tarafındaki yoldan gidiyorduk. Çiftliğin o parçası meyve bahçesi haline getirilmiş, fidanlar sıra sıra dikilmişti. Şimdi gölgesi ve bol yeşilliği ile çok güzel olan bu yol boyu, o zamanlar daha çok küçük, çelimsiz ağaçların sıralandığı, yaz mevsiminde bir tek gölgesi olmayan bir arazi idi.

⁸ İnan, a.g.e., s. 155-156.

⁹ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1984, s. 526.

Atatürk, bu eski ağaçsız topraklar üzerindeki meyve bahçesi haline gelmiş olan bu yerlere neşe ile bakarken, şimdi uzun kavak ağaçlarının bulunduğu yol kıyısında da işçiler çalışıyor ve fidan dikeyorlardı.

Yol boyunca ilerlerken Atatürk, şoföre birdenbire:

-Dur! diye emir verdi. Şoför arabayı durdurduktan sonra Atatürk araçtan indi. Orada bulunanlara:

-Burada bir iğde ağacı olacaktı. Nerede? diye sordu.

Bu soru karşısında herkes şaşırđı. Çünkü burada bir iğde ağacı olup olmadığını kimse bilmiyordu... Orada çalışanlar, yenilerini dikmeye uğraşıyorlardı.

Atatürk'ün biraz önceki neşesi kalmamıştı. Çünkü, çiftliğin ilk çorak günlerinin bir yeşillik anısı yerinden çıkarılmış ve yok olmuştu. Yol boyunca yürüyerek iğde ağacını aradık, O:

-İğde eski ve çelimsiz bir ağaçtı. Fakat yaşayan ve baharda güzel kokularını etrafa saçan bir varlıktı, dedi. Sevdiği birini yitirmiş gibi bütün gün üzüldü.

Daha sonra Çiftlik merkezine geldik. Büyük hamamın yapısı henüz bitmişti. Onu incelerken orada bulunanlara da iğde ağacını yerinden kimin kaldırmış olduğunu sordu. Kimse bu küçük ağaç hakkında bilgi veremedi.

Atatürk, bu önemsiz gibi görünen iğde ağacı için içten içe büyük bir üzüntü duymuştu. Oradakileri uyardı ve şu emri verdi:

-Yeni dikilen ağaçlar gibi, eski ağaçlar da korunacak.

Çünkü; o yeşilliğin hasretini İstiklâl Harbi boyunca çok çekmişti. Çankaya'yı oturmak için seçme nedeni, birkaç büyük kara kavak ağacının bulunması idi. Rüzgarlı günlerde onların hışırtısını dinlemekten daima zevk duyardı.”¹⁰

O gün çiftlik dönüşü yanındakilere, uzun uzadıya ağaçlardan, doğanın bu güzel varlıklarının insanlar için büyük bir kazanç olduğundan, onların toprağı verimli kıldıklarından, bu durumun insan topluluklarının yaşayacakları yerleri seçmelerine rehberlik ettiklerinden bahsetmiştir. Bunun üzerine beraberindekiler ile “Coğrafi muhit mi insanlar üzerine tesir eder,

¹⁰ Kemal Arıburnu, *Atatürk, (Anekdotlar-Anılar)*, Ankara 1960, s. 32-33. Altınar,a.g.e., s. 463.

yoksa insanlar mı o muhite hâkim olurlar?” konusu tartışılmıştır. Atatürk'ün çevresinde daima bulunanlar için bu gibi münakaşalar yabancıları bir durum değildi. Afet Hanım, tarihi misallere dayanarak, tabiat büsbütün kısır olursa insan kuvveti ona tesir edemez tezini, Atatürk de, insan zekâsının her şeye muktedir olduğu, tabiata da azami derecede hâkim olacağı tezini savunmuştur.¹¹

Başka bir gün Atatürk, Çankaya'nın bahçesinde gezinirken, çok ihtiyar ve geniş gövdeli bir ağaç yoluna devam etmesini engellemiş, yanında bulunan bahçe müdürü:

“Efendim, emrederseniz bu ağacı derhal keseyim,” demesi üzerine, Büyük Gazi, müdürün yüzüne sert bir şekilde bakmış;

“-Sen hiç ömrün boyunca böyle bir ağaç yetiştirdin mi ki bu ağacı keseceksin?” karşılığını vermiştir.¹²

Ağaçların fazla budanmasını sevmeyen Atatürk, bir bahar günü Çankaya Köşkü önündeki yeni dikilmiş akasya ağaçlarını bahçıvanın budadığını görmüş ve ağaçları daima daha büyük görmek arzusunda olduğundan bahçıvanı bilgisizlikle suçlamıştır.

Kendi adını taşıyan bulvara çam ağaçları dikildiği vakit de çok sevinmişti:

“-Bunlar tutarsa Ankara'nın en büyük zenginliği olacaktır,” demiştir. Çünkü O, bu ağaçları Ankara'nın tarihi gibi görüyordu.¹³

Türkiye'nin çağdaşlaşmasını ve teknoloji ile donanmış bir dünya devleti olmasını arzulayan büyük Atatürk, aynı zamanda bu güzel vatanın doğal zenginliğinin korunmasını ve geliştirilmesini de çok istiyordu. Bu isteğinin gerçekleşmesi için de büyük gayretler sarfetmiş, bu hedefe yönelik bütün projeleri içtenlikle desteklemiştir.

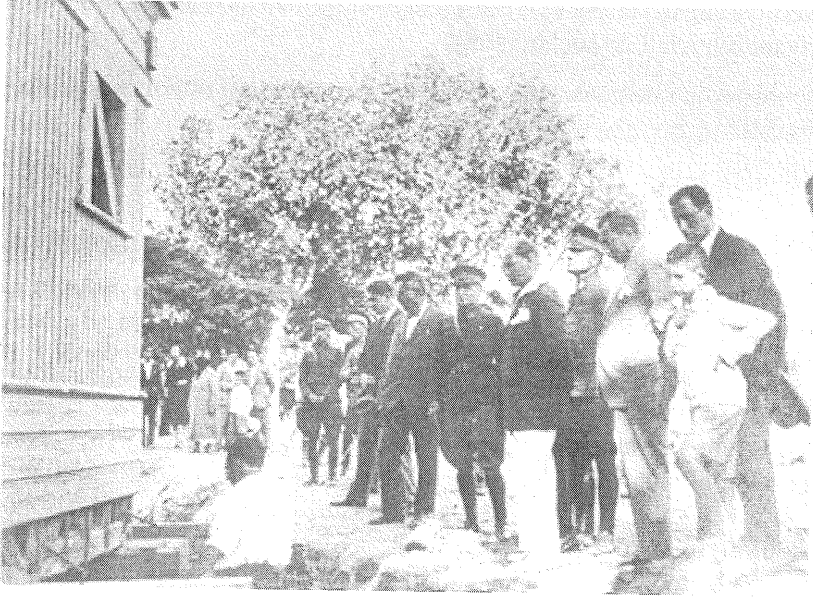
Atatürk'ün hayatı doğal yapıya verdiği önemi gösteren örnek alınacak kesitlerle doludur. Bu kesitlerden biri de, kendi şahsi mülkü olan Yalova'daki Millet Çiftliği'nde yaşanmıştır. Atatürk bu araziye modern tekniklerin kullanıldığı bir çiftlik haline getirmiş, bilime ve tekniğe verdiği önem kadar, doğanın küçük bir parçası olan bir çınar dalına bile ne kadar önem verdiğini gösteren olay:

¹¹ Baltacıoğlu, a.g.e., s.15.

¹² Banoğlu, a.g.e., s.484.

¹³ Baltacıoğlu, a.g.e., s.15.

Yalova benim kentim diyen Atatürk, Yalova'yı ve bu çiftliği fırsat buldukça ziyaret etmiştir. Atatürk, 1929 yılında bu çiftlikteki çınar ağaçlarından birisinin yanına iki katlı mütevazı bir köşk yaptırmıştı. 1936 yılında ki ziyaretlerinde, çınar ağacının bir dalının köşkün penceresine zarar verebileceği ihtimaliyle kesileceğini öğrenmiş ve ağacın bir dalının dahi kesilmesine gönlü razı olmayan Atatürk, herkese örnek olacak bir şekilde; *“çınarın kesilmesi yerine köşkün çınardan uzaklaştırılmasını”* istemiştir. Köşkü taşıma görevi ise İstanbul Belediyesi Fen İşleri Yollar- Köprüler Şubesi'ne verilmiştir. Sorumlu mühendis Ali Nuri Alnar, binanın temellerini açtırarak altına çok zor ve yavaş olsa da raylar döşetmiş, rayların üzerinde bina doğruya doğru 4 metre kaydırılmıştır. 11 Ağustos 1936 günü gerçekleştirilen bu işlemi yanında bulunan kız kardeşi Makbule Atadan Hanım, Afet İnan Hanım, Yunus Nadi Abalıoğlu, Muhafız Komutanı İsmail Hakkı Tekçe, Yaver Nasuhi Bey ve diğer ilgililer baştan sona kadar izlemişlerdir. Atatürk 11 Haziran 1937'de şahsına ait bütün taşınmaz mallar gibi, bu köşkü de, Türk Milletine bağışlamıştır. Bu köşk günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Atatürk Yürüyen Köşk'ün Taşınmasını İzlerken

Atatürk'ün bir dalının dahi kesilmesine müsaade etmediği ulu çınar ve yanındaki köşk, ağaç sevgisi ve çevre bilincinin de bir anıtı olarak ziyaretçilerini beklemektedir.¹⁴

Yürüyen Köşk'ün Son Görüntüleri

Atatürk Gazi Orman Çiftliğindeki tecrübelerinden faydalanarak memleketin diğer bölgelerinde de doğaya yemyeşil görüntüler katan çiftlikler kurmuştur. 1937 yılında Atatürk Orman Çiftliği 102 bin, Baltacı Çiftliği 11 bin 985, Dört Yol Çiftliği 16 bin 500, Tarsus Piloğlu Çiftliği 8 bin, Şövalye ve Tekir Çiftliği 12 bin olmak üzere toplam 150 bin 395 dönüm olan Çiftliklerin tamamı Atatürk tarafından devlete bağışlanmıştır.¹⁵

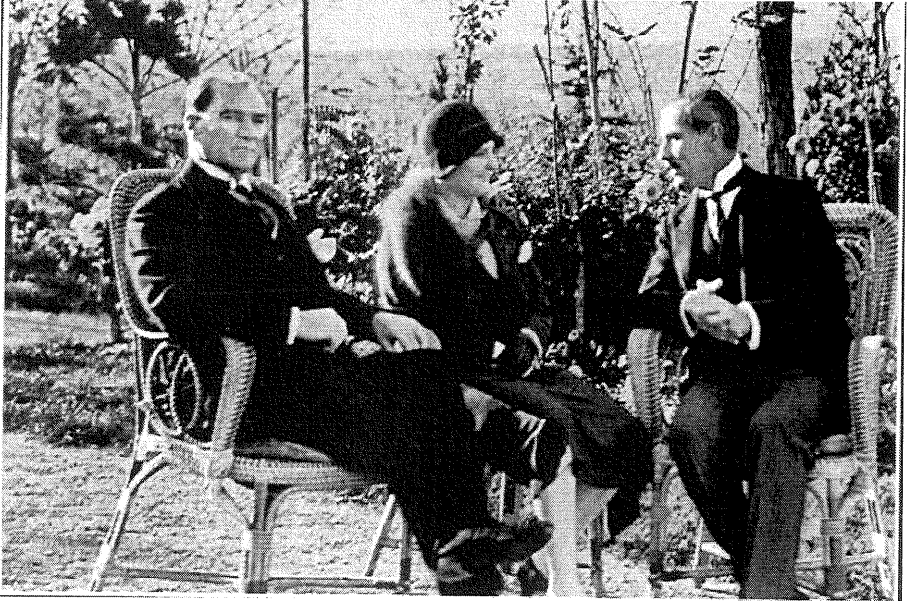
Mustafa Kemal Atatürk, denizi çok severdi. Fakat, hastalığının son günlerinde hasretini çektiği yer, bir çam ormanlığı olmuştur. Bu arzusunun kendisine hediye edilen, orman ve çayır konulu bir tablo üzerine yapmış olduğu yorumlar açığa çıkarmıştır.

Bu resme yattığı yerden uzun uzun baktığı bir zamanda yanına gelen Afet İnan Hanım'a; *"Afet, bana memleketimizin ormanlık güzel yerlerinden gördüklerini anlat, onlara gidelim, ağaçlar altında dolaşalım, basit bir hayata kavuşalım, son arzum yeşillik ve ağaçlık, fakat yaz kış yeşil duran ağaçlar arasında olmaktır"* demiştir.

¹⁴ <http://www.arastirma-yalova.gov.tr>.

¹⁵ Altınar, a.g.e. s.462.

O, hasretini çektiği yeşil ağaçlıklar arasında yaşama arzusunu dile getirirken, hastalığının ağırlığını hissediyordu ve belki de bu hastalıktan kurtulamayacağını da biliyordu. Fakat etrafındakilere ümitsizlik vermek istemediğinden, yaşayacağı yeni yerler arar gibiydi. Ancak, bugün anlaşıyor ki, yeşilliğin ortasında son uykusunu uyumak arzusunda olduğunu, Afet İnan'a dolaylı bir şekilde vasiyet etmek istemiştir.

Atatürk, İsmet İnönü ve Afet İnan ile Dinlenirken

Nitekim, yakınında bulunanlara doğa ile iç içe yaşama arzusunu sık sık dile getirerek, yaşlandığı zaman, yeşillikler içerisinde küçük bir derenin aktığı sade, bir çiftlik evinde yaşamak istediğini söylemiştir.¹⁶

Faruk Nafiz'in:

Yeşil hem de!

Ben bu rengi taşıyım can köşemde.

Yeşilde ne arar da bulamaz insan oğlu?

¹⁶ S. Eriş Ülger, *Mustafa Kemal Atatürk I*, Verlag-Anadolu, 1994, s. 287.

Yeşil bu...varlık dolu, gök dolu, umman dolu.

Bir ucu gözlerinde, bir ucu engindedir,

Meyve veren ağaçlar, bu çini rengindedir.

Bu çini rengindedir bahar, deniz, kır, orman,

Bana Tanrım gözüdür, yeşil dediğim zaman.

Şiirindeki bu dizeleri sık sık tekrarlaması Mustafa Kemal'in doğaya karşı sevgisini ortaya koymasından dolayı dikkat çekicidir.¹⁷

Atatürk, yurt gezilerinden birinde, 1932 yılında, Antalya'ya gitmişti. Kara Ali bahçesinde geziyorlardı. Doğal güzellikleriyle uzun süre Antalya'nın bir gezi yeri olan bu bahçenin ağaçları kesilmiş, meydanlar açılmış ve park haline getirilmişti.

Atatürk, önce bir ağacı işaret ederek sordu:

-Bu ne ağacıdır?

Yanında bulunanlar cevap verdiler:

-Çitlembik...

Atatürk bu cevap üzerine tekrar bir soru sordu:

-Çitlembik nedir?

Hazır bulunanların hepsi ayrı ayrı çitlembiğin ne olduğunu izah etmişlerdi. Ziraat memurlarından birisi bu konuda Atatürk tarafından imtihana tâbi tutuldu. O da çitlembik hakkında bilgi verdi.

Fakat verilen cevapların hiç biri Atatürk'ü tatmin etmemiş olacak ki:

-“Bu söyledikleriniz sadece bu ağacın izahıdır. Ben size, bunun aslını soruyorum”, dedi. İsteddiği cevabı alamayan Gazi, sorusunu yineledi:

Fakat yine kimse cevap veremedi. Herhangi bir cevap gelmeyince Atatürk:

-“Çitlembik, yabani fındık menşindendir. Aşı yapılır, fındık olur”, dedi.

Atatürk'ün bu açıklamasından sonra, bahçelerdeki çitlembik ağaçlarına fındık aşılanmıştı.

¹⁷ Anıburnu, a.g.e., s.24,25.

Atatürk, yine bu gezintilerinde yapılan bahçe düzenlemeleri sırasında bahçeye verilen yeni şekli beğenmemiş ve şöyle demiştir:

*-Ağaçları kesmişsiniz, kayaları kırmışsınız. Şeklini, güzelliğini bozmuşsunuz. Burada zaten park yapmaya lüzum yoktu. Doğal güzelliğiyle en güzel parktı.*¹⁸

O'nun ilk hastalık aylarında Çankaya'da istirahat ettiği günlerden birinde, Keçiören'den yeni açmış bir çiçek getirmişlerdi. Afet İnan, bu çiçeği bir vazoda içinde odasına götürdüğü zaman, yorgun ve hasta yüzünde bir neşe belirdi:

-Bahar gelmiş, ne güzel! dedi ve hemen ekledi:

-Fakat bu güzel çiçekler meyve vermeden solacak ve sadece bizim birkaç günlük göz zevkimizi tatmin edebilecek, ne yazık!

Atatürk bu sözlerine başka kelimeler ilâve etmemişti, fakat yüz ifadesi birçok mânalar gizliyordu. O'nun arasına derinden bir iç çekişi vardı ki, bazen sofrada ve merdivenlerde yürürken, ayak seslerinden önce işitilen bir hayat nefesi idi. İşte o gün de, bu iç çekişiyle beraber gözleri bahar çiçeklerine odaklanmıştı. Afet İnan, Atatürk'ün bu hareketsiz duruşu karşısında endişelenmiş, fakat herhangi bir söz söylemekten çekinmişti. Bu sırada Atatürk bahar kokusunu alabilmek için çiçeklere eğilmişti ve :

-“Oh, hayatın gençliği ne nefis.” diyerek yeşillığe karşı duyduğu özlemi dile getirmekten kendini alamamıştı. Fakat bu meyve verecek dalların koparılmasından da kederlendiği açıkça görülüyordu.¹⁹

İstanbul'un büyük ağaçlarını gördüğünde ise:

“-Bunlar da güzel amma, biz yapraklarının ve dallarının, her yıl nasıl büyüdüğünü görmüş olduğumuz ağaçları, daha çok seviyoruz” demiştir. ²⁰ Gazi bu sözleriyle belki şu mesajı vermek istemiştir. Biz nasıl O'nun büyüdüğünü gördüğü ağaçlarla gurur duyuyorsak, bizim de büyüdüğünü gördüğümüz ağaçlarla gelecek nesillerin gurur duymasını sağlamalıyız.

Atatürk'ün manevi kızlarından biri olan ilk kadın pilotumuz Sabiha Gökçen, Atatürk'le ilgili anılarını gazeteci Halit Kıvanç'a anlatırken onun çiçek sevgisini şöyle dile getirmiştir:

¹⁸ Banoğlu, a.g.e., s.24.

¹⁹ Arıburnu, a.g.e., s.53,54.

²⁰ Afet İnan, *Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Ankara 1969, s.10.

“Çankaya’daki köşkün arkasında bir gül bahçesi vardı. Çiçeği bilhassa gülü çok seven Ata’nın yatak odası bahçeye karşıydı. Bir gün bu gül bahçesini dolaşırken bir gül fidanının önünde durdu. Fidanda yeni açmış güller, açmak üzere bulunan goncalar vardı. Ben, gülü çok beğendiğini farkettim. Bir tane koparıp vereyim dedim. Atatürk hemen elimi tuttu ve”:

-Bırak! dedi. “Orada kalsın. Tabiatın güzelliği kendinde kalsın, dalında yetişsin,” dedi.

Koparmaktan vazgeçtim ama yinede koparmak isteyişimdeki nedeni Ata’ya açıklamaya çalıştım:

-Sizin yakanıza takmanız içindi dedim. Güldü ve:

-“Onlar oraya daha çok yakışır”, dedi.”²¹

Atatürk bitkiler gibi hayvanları da çok seviyordu. Bu sevgisinin belirtisi olarak iki tane köpeği vardı. Birinin adı Alev, ötekinin de Can idi.²² Atatürk’ün bir köpeği daha vardı. Onun da ismi Alp idi.²³ Atatürk’ün son köpeğinin adı ise Foks idi. Ata, Foks’u ölünceye kadar yanından ayırmamıştır.

Foks, kendisine hediye edilen bir köpekti. Atatürk, daha önce yetiştirdiği köpeklerine nazaran Foks’a daha çok sevgi göstermiştir. Bilardo oynanırken masanın üstüne çıkar, bilardo toplarını yere yuvarlayıp oynardı, Atatürk de, Foks’un bu şımarıklığına karşı müsamaha gösterir ve gülerdi. Foks çok sert bir köpek olmasına rağmen misafirleri rahatsız etmezdi. Bundan dolayı Atatürk, bazı törenlerde dahi Foks’un yanından ayırmak istememiştir.²⁴

Çok sevdiği köpeği Foks öldükten sonra, çiftlikteki baytarlar Atatürk’ün köpeğidir diye, ustalıkla derisini soymuşlar içini mükemmelce doldurarak, bir camekâna koymuşlardı.

Fakat Atatürk’ün bundan haberi yoktu. Bir gün gezinti esnasında çiftliğe uğradığı zaman, camekânda köpeği Foks’u görünce, duraklamış, mahzun bir eda ile:

-Sevdiğim bir mahluku böyle görmek istemem, gömdürünüz! demiştir.

²¹ Sönmez, a.g.e., s.34.

²² Baltacıoğlu, a.g.e., s.15.

²³ Banoğlu, a.g.e., s.554.

²⁴ Atay, a.g.e., s.561.

Halbuki Foks, ölümünden bir süre önce Atatürk'ün elini, hem de derince bir şekilde ısırmıştı.

Buna rağmen “sevdiğim bir mahluk” deyişine bir türlü anlam veremeyenlere verdiği cevap ise, şu olmuştu:

-“Her ısırana kızılmaz, hele Foks, can acıtmak, fenalık yapmak için ısıran köpeklerden değildi”.²⁵ Atatürk'ün yoğun iş temposu arasında bu hayvanlara vakit ayırıp onlarla ilgilenmesi onun iç dünyasının zenginliğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Atatürk'ün hayvan sevgisini Asaf İlbay da, bir anısında şöyle dile getirmektedir:

“Kararları ne kadar kesin ve iradesi ne kadar kuvvetliyse, his tarafı da o kadar zengindi. Milli Mücadele'den sonra, bir gece, sofrada, çok sevdiği bir tayın hastalığa yakalanışını anlattı. Veterinerler yanına yaklaşılmasını menetmişler ve öldürmek mecburiyetinde kalacaklarını bildirmişler. Atatürk o kadar ısrar etmiş ki, Veterinerler eldiven giyerek tayı okşamasına müsaade edilmişler. Zavallı hayvanı okşarken göz yaşlarını tutamadığını söyleyen Gazi:

-Çocuğum olmadığında hikmet ve isabet varmış. Eğer bir evlât kaybetmek felâketine uğrasaydım, kalbim elem ve kedere dayanamazdı, demişti.”²⁶

²⁵ Muzaffer Erendil, *İlginç Olaylar ve Anekdotlarla Atatürk*, Ankara 1988, s.137.

²⁶ Banoglu, a.g.e., s.258.

ATATÜRK'ÜN HAYATINDA SAATLER

Eren AKÇİÇEK*

Baba'nın Saati

Mustafa Kemal Manastır Askeri Lisesine devam ederken¹ Sıtma hastalığına yakalanır². Kendisine üç ay hava raporu verilir³. Selanik'e geldiğinde ateşler içindedir ve sıtma sebebiyle bir hayli zayıflamıştır. Okulda hastalığının şiddetlendiği ve kendisini kaybettiği bir sırada, bir zamanlar babasının kullandığı sonra kendisine hediye edilen altın saati çaldırır, bu yüzden büyük bir üzüntü içindedir. Annesine olayı anlatır. Annesi “*Zararı yok Mustafa, canın sağ olsun*” der. Evinde güzel bir yatak hazırlanır. Annesi ve kardeşi sıhhatine, gıdasına ve her şeyine büyük bir dikkat gösterirler. İki ay sonra iyileşip tekrar mektebine devam etmeye başlar⁴.

Hayatını Kurtaran Saat

8-9 Ağustos 1915'de Atatürk Anafartalar Grubu Komutanlığı'na atanır. 9 Ağustos 1915'de Atatürk'ün komutasındaki kuvvetler, Anafartalar bölgesindeki İngilizlere taarruz ederek düşmanı tepelerden tekrar çıkarma yaptığı kıyılara itmiştir. Atatürk 7. ve 12. tümenlerin sabaha karşı başlayan taarruzunu, Anafartalar bölgesinin gözetleme yeri olan bir tepeden yönetmiştir. Bozguna uğrayan düşman, durmaksızın karaya çıkarttığı piyade ve topçu birlikleriyle takviye almışsa da sonunda mağlup edilerek püskürtülmüştür⁵. Atatürk, taarruzun başarı ile sonuçlanması üzerine akşam üzeri Anafartalar bölgesindeki gözlem yerinden ayrılarak Conkbayırı bölgesine hareket eder.

* (M. D.) (Ph. D.), E.Ü Tıp Fakültesi Hastanesi Namık Kemal Menteş Gastroenteroloji Kliniği.

¹ Mustafa Kemal 1896 yılında Manastır Askeri İdadisine girdi. Kasım 1898'de ikincilikle mezun oldu.

² Eren Akçiçek, *Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü* İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2000, Sıtma Hastalığı Bölümü.

³ Yakalandığı tertiane tipi sıtma, daha sonraları savaş sırasında hiç yakasını bırakmamıştır.

⁴ Şemsi Belli, *Makbule Atadan Anlatıyor Ağabeyim Mustafa Kemal*, Ankara 1959, s. 62-63.

⁵ Cemil Conk, *Çanakkale Conkbayırı Savaşları*, Ankara, 1959, s. 69; Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, Ankara, 1972, s. 168; Necati Ökse, *Çanakkale Muharebeleri, Bu Muharebelerde Atatürk'ün Oynadığı Rol*, Ankara, 1986, s. 123.

10 Ağustos 1915’de Atatürk’ün Komutasındaki kuvvetler, İngilizlerin 8 Ağustos’ta ele geçirdiği Conkbayırı’na sabaha karşı taarruza geçerler. 8. Tümen alayları tarafından başlangıçta top ve tüfek ateşi olmaksızın sadece süngü hücumuyla baskın tarzında geliştirilen bu taarruz sonucunda, düşmana asker ve araç bakımından büyük kayıplar verdirilmiş ve 4 saat içinde Conkbayırı’ndan tamamen atılmıştır.

Conkbayırı, Türk askerinin eline geçtikten sonra düşman karadan ve denizden yönettiği seri ve kesif topçu ateşiyle Conkbayırı’nı cehenneme çevirir. Gökyüzünden şarapnel, demir parçaları yağmuru yağmaktadır. Büyük çapta deniz toplarının tam vuruşlu daneleri yerin içine girdikten sonra patlamakta, etrafta büyük lağımlar açmaktadır. Bütün Conkbayırı dumanlar ve ateşler içinde, etraf şehitler ve yaralılarla doludur. Atatürk muharebe meydanında cereyan eden durumu gözlerken bir şarapnel parçası göğsünün sağ tarafına çarpar. Cebinde bulunan saati parçalanır vücuduna nüfuz etmez. Yalnız derince bir kan lekesi bırakır⁶. Atatürk elini birden göğsüne götürür. Etrafındakiler çok telaşlanırlar ve heyecan duyarlar. O ise soğukkanlılığını ve metanetini korur. Parmağını ağzına götürerek ve başını, kaşlarını yukarıya kaldırarak sakin ve hareketsiz olmaları için işaret yapar⁷.

Mustafa Kemal’in göğsündeki cebinde parçalanmış saati, annesinin yâdigarı olan bir tarafı siyah menevişli demir bir saattir⁸. Atatürk, okulunu bitirdiği gün annesinin armağan ettiği saati yıllardır göğüs cebinden eksik etmemiştir⁹.

Daha sonra 5. Ordu Kumandanı Müşir (Mareşal) Liman Von Sanders’in Karargahında, Atatürk Fransızca olarak izahat verirken: “*Bütün cephe üzerinde piyademiz Conkbayırı’na tırmanmaya çalışan düşmana benim işaretimle süngü hücumuna geçti ve düşmanı denize kadar sürdü. Bu esnada benim göğsüme bir mermi parçası isabet etti. Saatim kırıldı. Bu saat benim canımı kurtardı. Müsaade ederseniz bugünkü muvaffakiyetin neticesi olarak bu saati size takdim edeyim*” der ve parçalanmış saati çıkarır, Liman Von Sanders Paşa’ya verir. Liman Von Sanders Paşa heyecanlanır ve gözleri bulanır. Yürekten tebrik ve teşekkür ifadeleriyle Mustafa Kemal’in uzattığı saati alır ve ona karşı kendi altın saatini çıkarır ve:

⁶ Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebesine Ait Tarihçe*, Yayınlayan, Uluğ İğdemir, Ankara, 1990, s. 95-96.

⁷ Conk, a.g.e., s. 64; *Esat Paşa’nın Çanakkale Anıları*, İstanbul, 1975, s. 235.

⁸ Cevat Abbas Gürer, *Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk’ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul, 1939, s. 136.

⁹ “Saatine Şarapnel İsabet Ettiği Gün”, *Yıllarboyu Tarih*, Ağustos 1981, s. 24.

“Siz de benim pek büyük takdir ve tebriklerimin nişanesini ve büyük muvaffakiyetinizin hatırasını yad ettirecek olan şu saatimi kabul etmenizi rica ederim” der ve saati Mustafa Kemal'e verir¹⁰. Daha sonraları Liman Von Sanders Paşa'nın Münih'te oturduğu zemin katındaki evine bir hırsız girer ve epey eşyası çalınır¹¹. İstiklal Savaşından sonra bu saat İnkılâp Müzesine konmak üzere Liman Von Sanders Paşa'nın ailesinden talep edilmiş, fakat bir hırsız tarafından çalındığı cevabı alındığından müzeye konması mümkün olmamıştır¹².

Saatin daha sonra bir Amerikalının eline geçtiği duyulmuş, İsviçreli bir saat firması yüksek bir fiyatla saati almak istemiş, fakat aratmasına rağmen bulunamamıştır¹³.

Küçük Gültekin'e Saat

19 Mayıs 1922 günü Ankara'da İzmir'in işgalini kınamak amacıyla “İzmir Gecesi” düzenlenmiştir. Millet Bahçesinin Ortasında, ahşap tiyatro binasında Muallim Mektebi öğrencileri ve bir takım gençlerin katılması ile bir müsamere verilir. Burada kabataslak yapılmış tahta kanepelerle hazır sandalyeler vardır. Program zengindir. Piyes oynanır. Musiki parçaları, şiirler, tablolar gösterilir. Tiyatro salonu ağzına kadar dolmuştur. Gazi Mustafa Kemal Paşa da gelip ön sırada teklif edilen yeri kabul etmeyerek, halkın ortasında bir yere oturur. Öğretmen Enver Behnan Bey'de¹⁴ suflörlük ediyordur. Müsamere Vasıf Bey'in¹⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın katılmasına teşekkürüyle ve Riyaset Bاندosu tarafından İstiklal Marşı'nın çalınmasıyla başlar. İstiklal Marşını herkes ayakta dinler.

İzmir Yurdu marşını Sultani (lise) öğrencileri okudu.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde muhabir İzzet Ulvi Bey'in altı yaşında oğlu Gültekin'e sıra gelir. Sahneye Enver Behnan Bey getirir. Gültekin, babasının yazmış olduğu “Hınc” şiirini okumaya başlar.

¹⁰ Cemil Conk, a.g.e., s. 69-70; Ertan Ural, “Mustafa Kemal'le Anafartalar'da Savaşmış Hayattaki Tek Yaveri Emekli Süvari Binbaşı Sami Yanardağ Anlatıyor. Bir An Atatürk'ü Vuruldu Sandım”, *Yıllarboyu Tarih*, Cilt 6, Sayı 4, Nisan 1981, s. 4-9; Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, s. 236.

¹¹ Cemil Conk, a.g.e., s. 76.

¹² Kılıç Ali, Atatürk'ün Hususiyetleri, İstanbul, 1955, s. 38; Cemil Conk, a.g.e., s. 70.

¹³ Selâhaddin Güngör, “Conkbayırında Atatürk'ün Hayatını Kurtaran Saat”, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1939.

¹⁴ Enver Behnan Şapolya (İstanbul 1900- Ankara 1972) Eğitimci yazar.

¹⁵ Vasıf Çınar (1895- 2 Haziran 1935) İzmir'e Doğuş Gazetesi Yazarı, Devlet ve Siyaset Adamı, İstiklal Mahkemesi Savcısı, Milli Eğitim Bakanı, Büyükelçi)

Hınç

*Düşman, düşman vahşi düşman
Geçtiğin yer ateşle kin!
Katil Yunan, hain düşman
Türk geliyor, buna inan!
Elde bomba, ruhta iman!
Kovacağız seni yurttan!*

*Ey Garb, bu mu medeniyet?
Zulme bizden yüz bin lanet!
Şarttan size binbir nefret
Ey Garb, bu mu insaniyet?
Lanet; lanet, lanet, lanet!*

*Ben Gültekin feda canım
İstiklale baş koyarım,
Yurt kurtulur var imanım,
Türk kurtulur var imanım*

Gültekin o kadar güzel, o kadar canlı söyler ki bütün salonun ısrarıyla şiiri bir daha okur.

Gazi Mustafa Kemal de Gültekin'in okuyuşundan çok duygulanmıştır. Gültekin'den sonra Vasıf (Çınar) Bey'in yeğeni küçük Neriman da heyecanlı bir şiir okur. Şiir bittiği zaman Gültekin'i Mustafa Kemal yanına çağırır. Bu yavruyu sever, sonra kullanmakta olduğu altın saati Gültekin'e bu heyecanlı gecenin bir hatırası olarak hediye eder.

Saati Atatürk'e Mısırlı bir prenses hediye etmiştir. Saatin iki tarafı kapaklıdır. Üstünde çiçekler yeşil, açık sarı, kızıl altın renkleri dizilmiştir¹⁶.

¹⁶ *Hakimiyeti Milliye*, 17 Mayıs 1922; Necmi Yücel, "Milli Mücadelenin küçük Gültekin'i", *Yedigün*, s.494, 17, Kasım 1941 s.11-12; Cemil Sönmez, *Atatürk'te Çocuk Sevgisi*, Ankara 1997 s.21-19.

Düşmanın Saati

Atatürk 24 Temmuz 1922 günü Akşehir'den Konya'ya gelir ve burada İngiliz General Towshand'i kabul eder ve kendisiyle görüşür¹⁷. General Towshand'le son görüşmesinde Atatürk O'na kırmızı mercandan bir tespih hediye etmiş. Sonrada kolundaki saati çıkararak Generale vermiş *"Bu saati Anafartalarda bir Türk askeri ölen bir İngiliz subayının kolundan çıkardığını söyleyerek verdi. Saatin arkasında adı yazılı. Bu subayın ailesini arattım, bulamadım. İngiltere'ye döndüğünüzde ailesini bulur, saati verirsiniz çok memnun olurum"* demiştir¹⁸.

İstanbul'a Hediye Edilen Saat

Atatürk 1 Temmuz 1927 günü İstanbul'a gelmiş, 30 Eylül 1927 günü ayrılmıştır¹⁹. Vaktiyle Napolyon Bonapart'a ait olan bir saat, zamanla İstanbul'da bir paşanın eline geçmiş ve ondan da Köseoğlu Senup Efendi'ye intikal etmişti. Bu tarihi konsol saat barometre saat ve diğer teferruatıyla vazoları ihtiva etmek üzere üç kısımdan müteşekkildi. Köseoğlu Senup Efendi, vasiyetnamesinde saatin Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesini bildirmişti. Bu vasiyet gereğince saat Gazi'ye takdim olunmuş ve Atatürk'te bu tarihi ve kıymetli saati İstanbul şehrine hediye etmiştir²⁰.

Unutulmayan Saat

Atatürk 1 Eylül 1928 günü Dolmabahçe'den Ertuğrul yatı ile Çanakkale'ye gelir. Saat 16.00'da Arıburnu, Conkbayır ve Anafartalar bölgelerini ziyaret eder²¹. Yolda sık sık *"burası ilk karargahımı kurduğum yerdir"*²² *"Burası düşman kurşununun isabet ettiği, saatimin beni kurtardığı yerdir"* diyordu²³.

¹⁷ Utkan Kocatürk A.g.e. s.289

¹⁸ Avni Altın, *Her Yönüyle Atatürk*, İstanbul s.402; Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, Ankara 1989 s.22.

¹⁹ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara 1999 s.400-406.

²⁰ *Milliyet*, 14 Ekim 1927, Zikreden, Haluk Şehsuvaroğlu, (Atatürk ve Saatler) *Tarihçi Gözüyle Atatürk 2*. Baskı İstanbul s.62-64

²¹ Utkan Kocatürk, a.g.e., s.419

²² O zaman 19. Fırka (tümen) Komutanı olan Mustafa Kemal 25 Nisan 1919 günü Maydos'un Bigalı koyunda yeldeğirmeni düzlüğüne badem ağaçları arasına ilk karargahını kurmuştu.

²³ M.Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, 2. Baskı. Ankara 1921 s.99.

Paşalara Hatıra

Atatürk 1929 yılında Yüksek Askeri Şura üyelerine verdiği bir akşam yemeğinden sonra konuşurken;

“Benim artık askerliğim kalmadı” diyerek askeri elbise ve teçhizatını getirerek her birini şura üyelerine hatıra olarak dağıtır. Yakasında Mareşal alametleri olan pelerini ile Ilgın’da²⁴ süvari kolordusunu teftiş ederken taktığı işlemeli, gümüş kılıcı ve bir de altın işlemeli hançeri Fahrettin Altay Paşa’ya²⁵ verir. Bundan başka büyük manevramda kronometreli bir altın saati de Fahrettin Altay’a hediye etmiştir²⁶.

Sünnet Çocuğuna Saat

21 Eylül 1931 günü Kazım Özalp’in²⁷ oğlu Teoman Özalp sünnet olacaktır. Kazım Paşa oğlu Teoman’la Atatürk’ü törene davet için Dolmabahçe’ye giderler. Gazi Paşa çok memnun olur, mutlaka geleceğini söyler. Sünnetten önce Atatürk’ün hediyeleri gelir. Altın “GMK” amblemlı gümüş çerçeve içerisinde, “Teoman’a” yazılı ve imzalı bir resim, platin “Zenith” markalı bir cep saati (kutunun içerisinde Gazi Mustafa Kemal kartviziti ile) ve içine binilerek pedalla sürülebilecek, kırmızı renkli bir çocuk otomobili, hediyeleri oluşturuyordu²⁸.

Bilim Adamına Saat

1935 yılında Afganistan’dan Türkiye’ye bir heyet gelecektir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti o sıralarda Afganistan’da bulunan Dr. Hasan Reşat Sığındım’ı²⁹ bu heyete mihmandar olarak tayin eder. Hep birlikte Türkiye’ye gelir. Toplantılar yapılır, şölenler verilir. Heyet Afganistan’a dönerken Atatürk tarafından resmen kabul edilir. Atatürk heyetin bütün üyelerine içten bir dostluk gösterir. Ayrılıştta heyet üyelerinin her birine, arka yüzeyinde Atatürk’ün imzası hakkedilmiş altın “Omega” marka birer kol saati hediye

²⁴ Ilgın: Konya’nın kazası.

²⁵ Fahrettin Altay (1880 İskodna 1974 İstanbul) Orgeneral.

²⁶ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul 1970 s.430

²⁷ Kazım Fikri Özalp (1882 Köprülü - 6 Haziran 1968 İstanbul) Orgeneral, TBMM Başkanı.

²⁸ Kazım Özalp - Teoman Özalp, *Atatürk’ten Anılar*, Ankara 1992 s.86.

²⁹ Hasan Reşat Sığındım (1884-1971) Tıp Doktoru, Dermatoloji Profesörü, Afganistan Kabil’de Tıp Fakültesini kurmakla görevlendirildi. 1913 yılında Dr. Schilling ile beraber akut monositer lösemiği dünyaya tanıttı.

eder. Hasan Reşat Sığındım ölünceye kadar bu saati bileğinden çıkarmaz. “Hayatımda aldığım, tek, fakat paha biçilmez hediye” diye onu dostlarına iftiharla gösterirdi ³⁰.

Küçük Altan’a Saat

1937 Haziranında İstanbul’a Park Otelde Atatürk Altan isimli zeki bir çocuğu yanına çağırması ve ona; “En çok kimi seviyorsun bakayım, anneni mi, babanı mı?” diye sorar.

Altan derhal; “Ben en çok seni seviyorum” cevabını verir. Atatürk bu cevaba karşı, “Atatürk olduğum için mi?” diye bir soru sorar. Altan kısaca “evet” cevabını verir. Atatürk de ona “Ne yaptım ki beni bu kadar çok seviyorsun?” der. Altan “Düşmanları denize sen döktün, memleketi sen kurtardın” deyince Atatürk küçük Altan’ı masanın üstüne çıkarttı ve etrafında halka yapanlara; “Ne sevimli çocuk değil mi?” diye sorar.

Sonra tekrar Altan’a dönüp büyüyünce ne olacağını öğrenmek ister. Altan; “Tayyareci” diye cevap verir. O vakit Atatürk Altan’ın kulağına eğilip; “Çocuğum, sen ne tayyareci, ne mühendis, ne de hekim olma, Büyük Adam ol” dedi ve Altan’a “Ben Büyük Adam olacağım” cümlesini tekrarlatır.

Bundan sonra Atatürk küçük Altan’a cebindeki saati çıkarıp hediye eder. Bu saatin üstünde (Turhal Şeker Fabrikası), arkasında da Gazi Mustafa Kemal isminin ilk harfleri olan “G.M.K.” yazılıdır. Saat “Audemars Piquet” markadır. Fabrikası bu saati tek olarak imal etmişti. Makinasına yerleştirilmiş 19 pırlanta ile saatin hassasiyeti temin olunmuştu ³¹.

Son Saati

Mustafa Kemal Atatürk ölümünden 40 gün önce hasta yatağında yatarken, kolundaki saati General Kazım Orbay’a ³² hediye eder. Saati yıllarca saklayan Kazım Orbay öldükten sonra oğlu Haşmet Orbay’a miras olarak kalır. 1980’li yıllarda 70 yaşlarındaki Haşmet Orbay parasızlıktan sıkıntıya düşer, ne yapacağını şaşırır. Atatürk’ü ne kadar sevdiğini bildiği

³⁰ Sırrı Akıncı, “Kaybettiğimiz Büyük Hekim Prof. Dr. Hasan Reşad Sığındım”, *Dirim XLVI(5)* 192, s.230-231.

³¹ Selahaddin Güngör, “Atatürk’ün Yادığı”, *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1939; Orhan Karaveli, “Atatürk’ün Saatini Hediye Ettiği Çocuk”, *Milliyet*, 10 Kasım 1984; Nazmi Kal, *Atatürk’le Yaşadıklarını Anlattılar*, Ankara 2001, s.108.

³² Mehmet Kazım Orbay, (1887- 3 Haziran 1964) Orgeneral, Kurucu Meclis Başkanı

turizmcı dostu Erdal Danyeli'ye durumu anlatır. Danyel de hiç pazarlık etmeden zamanın parasıyla 3 milyon TL'ye saati satın alır. Hiç kimseye satmayacağına dair bir de söz verir.

Saatin arkasındaki imzayı Atatürk'ün saatlerini imzalattığı Kapalıçarşı'daki Ermeni bir usta yapmıştır.

Erol Danyel "Largine" marka 1938 yılı saati özel bir kasada saklamaktadır. Satın aldığı bir hayli yıpranmış olan kayışını Largine'den sipariş ettiği bir başka kayışla değiştirmiştir³³.

Sonuç

Şair Melih Cevdet Anday "Atatürk'ün Bir Saati Vardı" şiirinde³⁴:

*Atatürk'ün bir sözü vardı
Yediveren bir gül gibi açardı.
Atatürk'ün bir atı vardı
Etilerden beri yaşardı
Atatürk'ün bir resmi vardı
Buğday tarlası gibi ağardı
Atatürk'ün bir saati vardı*

Durmadı" demektedir. Evet bugün Mustafa Kemal'in saati Büyük Türk Milletinin saatidir. O saatin tik-takları Atatürk sevgisi ve Cumhuriyet olarak milletin yüreğinde atmaktadır.

³³ Seda Karan, Son Saat Emin Elllerinde, *Vatan Cafe Pazar*, 27 Ekim 2002.

³⁴ Melih Cevdet Anday, *Göçebe Denizin Üstünde*, İstanbul 1970, s. 42.

HALK ADAMI ATATÜRK

Selman YAŞAR*

Belirli bir zaman içinde bir ülkede yaşayan, o ülkeyi vatan bilen, kaderini, mutluluğunu o ülkeye bağlamış olan insanların bütününe halk adı verilir. Türk halkı dendiği zaman ise, iki bin yıl önce Orta Asya'da oturmuş olan Türkler, bugünkü Türk vatani üzerinde oturan insanlar anlaşılır.

Millet sözü ise daha geniş bir kavramdır. Geçmişte Orta Asya'da oturmuş, birçok devletler kurmuş, bugün de bir kısmı orada kalmış, bir bölümü ise Türkiye'de yerleşmiş bulunan Türklerin hepsine birden Türk halkı değil, Türk milleti denir.

Atatürk ilkeleri bakımından, halk sözü, milletin bugün yaşayan bölümü için kullanılmaktadır. Türk halkı sözü ile Türk milletin bugününün anlatılmak istendiğini biliyoruz. Bugün Türk vatani üzerinde yaşayan, bu ülkeyi vatan bilen, alinyazısını bu vatanın yazgısına bağlamış olan insanlar Türk halkını oluşturur.¹ Bu tanım, şehirlisi ve köylüsü ile herhangi bir fark gözetmeksizin vatandaşlarımızın bütününe kapsar.²

Atatürk'e göre halk, devletin insan unsurunu meydana getiren sınıfsız ve imtiyazsız bir topluluktur. Devlet içinde her şey halk içindir ve halkla birlikte olacaktır. Halk topluluğu içinde, bir taraftan çeşitli grupların çıkarları, diğer taraftan toplumun tamamı ile kişilerin hakları, devlet tarafından bir uyum içinde düzenlenir. Kişilerin ve toplumun mutluluk ve refahına aynı derecede önem verilir.³ Halk içinde herhangi bir ayırım asla düşünülemez, bir üstünlük de söz konusu değildir. "*Köylü Milletin Efendisidir*" sözü de bu eşitliği ifade etmektedir.⁴

Atatürk, halkı, ne ulus içinde ayrı ayrı sınıf ve gruplar, ne de egemen bir gücün yönettiği topluluk olarak kabul etmiştir. Halk, büyük Atatürk'ün: "*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına, Türk ulusu denir*" sözünde

* Okutman, Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

¹ Mehmet YAVRU, *Atatürkçülük ve İlkeleri*, Arı Basımevi, Konya 1981, s. 114.

² Necat TÜZÜN, "Atatürk Halkçılığı", *Atatürk Haftası Armağanı* (10 Kasım 1986), Atatürk Dizisi Sayı:19, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 47.

³ YAVRU, *a.g.e.*, s. 117.

⁴ TÜZÜN, *a. g. m.*, s. 47.

de belirttiği gibi, ulusumuzun doğrudan doğruya kendisi, sınıfsız ve ayrıcalıksız kaynaşmış bir topluluk olarak tümüdür.⁵

Görülüyor ki, Atatürk'ün halk olarak anladığı ve anlattığı kitle, Türkiye'de yaşayan bütün insanları kapsamaktadır. Atatürk, Türkiye halkı deyince, ülkemizde Türk kültürüne sahip olan Türk Milleti ile beraber bu ülkede yaşayan azınlık unsurları da değerlendirmektedir. Bu anlamda Türkiye'de bir halk vardır ve adı da Türkiye halkıdır; Türk halkıdır.

Yine Atatürk'e göre, Türkiye halkı ayrı ayrı sınıflardan meydana gelmeyip, işbölümü sonucu oluşmuş çeşitli meslek gruplarından ibarettir. Toplum içinde sınıf ismi ile adlandırılan gruplar, işte bu meslek gruplarıdır. Bu gruplar, aslında birbirlerinden kopmuş, menfaatleri tamamen zıt sınıflar değil, bireysel ve toplumsal hayatın doğurduğu işbölümünün tabii bir sonucudur. Bu gruplar, çiftçiler, küçük sanatkârlar, esnaf, işçiler, serbest meslek sahipleri, sanayiciler, tüccarlar ve memurlar şeklindedir.

Atatürk'e göre bu gruplardan her biri, diğerlerine muhtaçtır. Menfaatleri kesin hatlarla birbirlerinden ayrılmış değildir. Birbirlerine karışmış, kaynaşmış, iç içedirler.⁶

Halkçılık, halkın egemenliği ve mutluluğu esasına dayanır. Halkın kendi yönetimini elinde bulundurması bu anlayışın gereğidir. Yani halk kendi kendini yönetecektir. Halkın üzerinde, halkın gücünden üstün başka bir güç bulunmayacaktır.⁷

İşte bu anlayışlar üzerinde yükselmiş olan Atatürk'ün halkçılık ilkesi, Atatürk tarafından, çeşitli grup ve zümrelerin menfaatleri arasında denge kurmak; hepsinin menfaatlerini aynı derecede ve aynı eşitlik hisleriyle temin etmek; her vatandaşa eşit hak, menfaat ve hürriyet sağlamak şeklinde ifade edilmiştir.⁸

Atatürk; Milli Mücadele'ye başlarken her şeyden önce halkına güvenmiştir. Halkçılığı, milli egemenliğin, milli bağımsızlığın temeli saymıştır. Böyle olmasaydı, Milli Mücadele mucizesi de yaratılamazdı.⁹

Atatürk'e göre; "*Halkçılık, sosyal düzenini çalışmasına, hukukuna istinat ettirmek isteyen bir sosyal meslektir.*"¹⁰

⁵ YAVRU, *a.g.e.*, s. 3,4.

⁶ Hüseyin CEVİZOĞLU, *Atatürkçülük*, Ufuk Ajansı Yayınları, s. 45,46.

⁷ YAVRU, *a.g.e.*, s. 115.

⁸ CEVİZOĞLU, *a.g.e.*, s. 46.

⁹ YAVRU, *a.g.e.*, s. 117.

Atatürk'ün halkçılık anlayışından anladığımız esas, milletimizin bütünlüğünde, demokratik esaslara dayalı karşılıklı anlayış, sevgi ve saygı ile kenetlenmemizdir.¹¹

Diğer yandan, Atatürk'ün halkçılık anlayışının bir diğer yönü de, her türlü kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesi, halkın elinde bulundurulması şeklindedir. Bu ise halkçılık anlayışının siyasal yönde tezahürüdür. Halk idaresi, demokrasi ve cumhuriyet anlamına gelir. Bu anlamda halkçılık zaten Cumhuriyetçilik ilkesini doğurmuştur.

İşte, Türkiye Cumhuriyeti içinde, kişiler ve gruplar(zümreler) arasındaki hak ve menfaat ilişkileri böyle düzenlenmiştir.¹²

Halkçılık ilkesi, Türk demokrasisinin temel gereğidir. Halkın halkla beraber, halk için olması anlamını taşır. Başka bir ifadeyle milli egemenlik kaynağı olarak halkı kabul eder. Kişi, aile ve sınıf imtiyazlarına karşıdır. Kanunlar önünde herkesi eşit kabul eder.

Atatürk tabi ki bir halk adamıdır. Halkın içinde yaşamış her vesile ile, Türk halkını ve Türk milletini gayet iyi ve yakından tanımıştır. O, vatanın ve milletin menfaati için yapılacak herşeyin, her çalışmanın, her hareketin ve getirilecek her yeniliğin ancak halkın desteği ile mümkün olabileceğini görmüş ve bunu uygulamıştır.¹³

Türk halkını seven, anlayan, onun yükselmesi, benliğine kavuşması için elinden geleni yapan Atatürk vatanın kurtuluşu için halk ile beraber savaşmıştır. Onun için Atatürk de Türk halkının bütün fikir, gönül ve eylem geleneklerini taşımıştır.¹⁴

Aşağıdaki olay Atatürk'ün bir halk çocuğuna karşı davranışındaki soyluluğu açıklamaktadır. Yalnız bu olay bile Atatürk'ün ne kadar halkçı bir insan olduğunu göstermektedir.

Atatürk, Samsun'a çıktığı zaman üstü başı yırtık, ayakkabıları parçalanmış, silahsız bir asker gördü. Yüzünün rengi bakıra dönmüş olan bu asker, ağlıyordu. Atatürk:

¹⁰ Mustafa BAYDAR, *Atatürk Diyor Ki*, Varlık Yayınları, İstanbul 1957, s. 29. *Atatürkçülük*, Cilt:1, M. E. B. Yayınları, İstanbul 1997, s. 94,95.

¹¹ Tüzün, *a. g. m.*, s. 50.

¹² CEVİZOĞLU, *a. g. e.*, s. 47.

¹³ YAVRU, *a. g. e.*, s. 118.

¹⁴ İsmail Hakkı BALTACIOĞLU, *Atatürk*, (Yetiştmesi, Kişiliği, Devrimleri), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1973, s. 73,74.

“-Asker ağlamaz arkadaş, sen niçin ağlıyorsun?” dedi.

Asker irkildi. Bu sesi tanıyordu ve bu çehre ona hiç de yabancı değildi. Hemen doğruldu, Anafartalar’daki komutanını çelik yay gibi selâmladı. Atatürk askere tekrar sordu:

“-Söyle neden ağlıyorsun?”

Anadolu’nun yürekli çocuğu iç çekerek cevap verdi:

“-Düşman memleketi işgal etti, Hükümet beni terhis ediyor. Silahımı da elimden aldılar. Toprağıma giren düşmanı şimdi ben ne ile öldüreceğim?”

Bunun üzerine Büyük komutan:

“-Üzülme çocuğum, gel benimle.” dedi ve Samsun deposundan askere silah verdirdi.

Atatürk Milli Mücadele’ye başladığı zaman halkına güveniyordu ve Türk Milletinin esaret altında yaşayamayacağını biliyordu. Bu düşüncesini konuşmalarında şu şekilde belirtmiştir:

“Ben, 1919 senesi mayısı içinde Samsun’a çıktığım gün elimde, maddi hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben bu ulusal kuvvete, bu Türk milletine güvenerek işe başladım. Ben Türk ufuklarından birgün mutlaka bir güneş doğacağına, bunun hararet ve kuvvetinin bizi ısıtacağına, bundan bize bir güç çıkacağına o kadar emindim ki, bunu âdeta gözlerimle görüyordum.”¹⁵

Çevresinde yer alan bazı kişiler İngiltere’nin himayesini veya Amerikan mandasını istemeyi düşünüyordlardı.

Mustafa Kemal Paşa onlara:

“-Hayır.” dedi. “Verilecek tek bir karar vardır ki, o da milli hâkimiyet esasına dayanan kayıtsız ve şartsız istiklal sahibi yeni bir Türk Devleti kurmaktır. Parolamız tektir: Ya istiklal, ya ölüm.”¹⁶

Mustafa Kemal Paşa, 24/25 Ekim 1919’da Amasya’da Tasvir-i Efkâr Gazetesi yazarı Ruşen Eşref (Ünaydın) ile yaptığı görüşme sırasında, kendisini karşılamaya gelen yoksul halkın karşısında çok duygulanmış ve şöyle konuşmuştur:

¹⁵ Utkan KOCATÜRK, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 1.

¹⁶ Muzaffer ERENDİL, *İlginç Olaylar ve Anekdotlarla Atatürk*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 207.

“-Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın! Bu palasparelerin içinde perişan gördüğün insanlar yok mu? Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki olmaz şey! Çanakkale'yi kurtaran bunlardır.

Kafkas'ta, Galiçya'da şurada burada aslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır.”¹⁷

Atatürk, “Türkiye halkı, asırlardan beri hür ve bağımsız yaşamış ve bağımsızlığı bir yaşama gereği saymış bir milletin kahraman evlâtlarıdır. Bu millet, bağımsızlıktan uzak yaşamamıştır, yaşayamaz ve yaşamayacaktır!” diyerek bu amaca ulaşılacağını belirtiyordu.¹⁸

Atatürk 7/8 Temmuz 1919 gecesi çok sevdiği askerlikten istifa ederek halkı ile beraber Milli Mücadeleye devam etmiştir. Bu kararını yanında bulunan Mazhar Müfit Kansu'nun da bulunduğu arkadaşlarına şu şekilde açıklamıştır:

“Aziz arkadaşlarım, bu andan itibaren hiçbir resmi sıfat ve memuriyetim yok, bir millet ferdi olarak ve millettten kuvvet ve kudret alarak vazifeye devam edeceğim.”¹⁹

Daha 1920'de, temelini kurduğu Devletin halka dayandığını şu sözlerle belirtmiştir:

“Sosyoloji bakımından bizim Hükûmetimizi ifade etmek lâzım gelirse: Halk Hükûmeti deriz. Sosyal meseleler bakımından düşündüğümüz zaman, biz, hayatını, istiklâlini kurtarmak için çalışan müttehid bir kütleyiz. Mahiyetimizi bilelim: Kurtulmak ve yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız.”²⁰

“Bizim itikadımıza göre, milletimizin temini hayat ve tealisi (hayatının temini ve yükselmesi) kendi kabiliyeti hazmiesiyle (hazım kabiliyeti ile) mütenasip olan noktai nazarlarıdır. Fakat esas itibariyle tetkik olunursa, bizim noktai nazarlarımız-ki halkçılıktır-kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki bu, dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensibidir...”²¹

¹⁷ ERENDİL, a.g.e., s. 11.

¹⁸ KOCATÜRK, a.g.e., s. 29.

¹⁹ ERENDİL, a.g.e., s. 19.

²⁰ Celâl SARAÇ, Atatürk, Ege Üniversitesi Rektörlük Yayınları, İzmir 1963, s. 6.

²¹ CEVİZOĞLU, a.g.e., s. 42.

Atatürk Milli Mücadele sonrasında halkçılık esasına göre şekillendirerek kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin halkçı özelliğini şu sözleriyle açıklamıştır:

“Cihan tarihinde bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osmanlı Devleti tesis eden ve bunların hepsini hadiselerle tecrübe eyleyen Türk milleti, bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek, bütün felâketlerin karşısında, doğuştan taşıdığı kabiliyet ve kudretle yerini aldı. Millet, mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve milli saltanat ve egemenliğini bir şahısta değil, bütün fertleri tarafından seçilmiş vekillerden meydana gelen bir yüce mecliste temsil etti. İşte o Meclis, Yüce Meclisimizdir, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir ve bu egemenlik makamının hükûmetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti derler. Bundan başka bir saltanat makamı, bundan başka bir hükûmet heyeti yoktur ve olamaz.”

“Bir kelime ile ifade etmek lâzım gelirse, diyebiliriz ki yeni Türkiye Devleti, bir halk devletidir, halkın devletidir. Mazi müesseseleri ise bir şahıs devleti idi, şahıslar devleti idi. Bir milletin yeryüzünden tamamen silinmesi için, bir milletin insanlık topluluğundan tamamen çözülüp dağıtılabilmesi için Nuh Tufanı kadar harikulâde felâketler ve hadiseler lâzımdır. Fakat şahıslar, kendiliğinden yok olmaya mahkûmdur. Bundan ötürü halk müessesesi ile şahıs müessesesi arasında yaşama ve son bulma oranları da bunun aynıdır.”

“Bugünkü mevcudiyetimizin asıl niteliği, milletin umumi eğilimlerini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükûmetidir.”

“Dahili siyasetimizde özelliğimiz olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası, Anayasamızla tespit edilmiştir.”

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, bir halk hükûmetidir. Memleket menfaatlerine ait hususlarda millet fertleriyle hükûmet arasında vazife itibariyle iştirak vardır.”²²

“Teşkilât baştan başa halk teşkilâtı olacaktır. Umumi idareyi halkın eline vereceğiz. Bu toplulukta hak sahibi olmak, herkesin bir iş görmesi esasına dayanacaktır. Millet hak sahibi olmak için çalışacaktır.”²³

²² KOCATÜRK, a.g.e., s. 37,38.

²³ BAYDAR, a.g.e., s. 30.

Atatürk Milli Mücadele sonrasında da halkına olan güvenini yitirmemiş, daima halk arasında olmuş ve halkı için çalışmış, halkı ile kaynaşmıştır. Bir gün İngiltere elçisi, Ankara pazarında dolaşırken sebze satan köylülere tercüman aracılığıyla:

“-Mustafa Kemal Paşa’ya neden bu kadar bağlısınız, sözünden çıkmıyorsunuz.” diye sordu.

Genç bir çiftçi duraksamadan cevap verdi:

“-Çünkü O, bizi bizden iyi tanıyor ve bize gerekli olanı hepimizden iyi anlıyor.”²⁴

İmparator olsun, kral olsun, diktatör olsun, bütün devlet başkanları, bir yerden bir yere giderken çok sıkı güvenlik önlemleri alınır. Yol boyunca asker kordonu altında, etrafı polislerle, güvenlik görevlileriyle çevrili olarak sokağa çıkar, gideceği yere son sürat ilerler.

Fakat Atatürk, yaşamı boyunca böyle önlemler alma gereğini duymadı. Hiçbir zaman halkından ayrılmadı. Aksine kalabalığın ortasında, halkla omuz omuza, içiçe olacak kadar yakınında olurdu. O, halkın tam anlamı ile arkadaşı idi. Her fırsatta halkın arasına girer, toplantılarına, meclislerine katılır, keyiflerine keyif katar, konuşanla konuşur, şarkı söyleyenle şarkı söyler, oynayanla da ortaya çıkıp oynardı.

Hayatı boyunca halkın içinde dolaşmaktan çekinmedi.²⁵

Atatürk, Yaşlı Bir Köylüyü Dinlerken (Tokat 1930)

²⁴ ERENDİL, a.g.e., s. 208.

²⁵ Muvaffak İhsan GARAN, *Milletlerin Sevgilisi Atatürk*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 141.

Atatürk halk adamı vasfını şöyle açıklıyordu:

*“Ben düşündüklerimi, sevdiklerime olduğu gibi söylerim. Aynı zamanda gerekli olmayan bir sırrı kalbimde taşımak kudretinde olmayan bir adamım. Çünkü ben, bir halk adamıyım. Ben düşündüklerimi daima halkın önünde söylemeliyim. Yanlışım varsa halk beni yalanlar. Fakat şimdiye kadar bu açık konuşmada halkın beni yalanladığını görmedim.”*²⁶

Atatürk halk arasında dolaşırken de sivil olarak iyi giyinmeye özen gösteren ve açık renkleri tercih eden ve daima sade olmaya önem veren bir insandı. Bu giyim ve kıyafet tarzının, bilhassa onun yaşadığı dönemdeki toplum hayatımızda, büyük değeri ve önemi olmuştur. Çünkü, Türk milleti, asırlar boyunca fevkalâde şatafatlı elbiseler, nişanlar içinde, nadir olarak görmeye alıştığı devlet başkanı yerine, en büyük rütbelere hakkıyla sahip olduğu halde, herkes gibi giyinen bir devlet başkanı ile, karşı karşıyaydı. Atatürk, resmi törenler haricinde, her an halk içine girmek ve onlarla konuşmak imkanı arardı. O, kısa kollu keten gömlekle, hatta kravatsız, hiçbir zaman gösterişli olmayan bir kıyafetle halkın arasına katılmıştır. Atatürk buna büyük önem verir ve devlet adamlarını, bütün memleketi görmeye ve halk içine girmeye teşvik ederdi.²⁷

Atatürk, 10 Ağustos 1929 tarihinde dönemin Paris Büyükelçisi bulunan Fethi Okyar'ın Büyükdere'deki yalısına gitmişti. Fethi Okyar, Cumhurbaşkanı için bir akşam ziyafeti hazırlamıştı. Cumhurbaşkanının yalıda bulunduğunu duyan halk da O'nu yakından görebilmek için buraya toplanmıştı.

O günlerde Atatürk'ün çok hasta olduğu, yataktan çıkamayacak bir durumda bulunduğu söylentisi vardı. Atatürk, yalının balkonuna çıktı. Kendisini görmek için caddeleri dolduran halkı selâmladıktan sonra şöyle dedi:

“-Benim için zahmet ediyorsunuz, mahcup oluyorum. Beni görmek demek, behemehal yüzümü görmek değildir. Benim fikirlerimi, duygularımı anlıyorsanız ve hissediyorsanız bu kâfidir... Ankara'dan buraya gelmeden önce işittim ki, benim için hastanededir, eli, ayağı tutmuyor, ölümü mümkündür, demişlerdir.”

Bu sırada halk coşmuştu ve hep bir ağızdan:

“-Kahrolsun düşmanlarımız!” diye bağırıyorlardı.

Atatürk sözlerine şöyle devam etti:

²⁶ KOCATÜRK, a.g.e., s. 409.

²⁷ Afet İNAN, *Kemal Atatürk'ü Anarken*, Ankara 1955, s. 153.

“İşte karşınızdayım. Sıhhatteyim, elim ayağım tutuyor. Kendi gözlerinizle görüyorsunuz ki, sapasağlamım, kuvvetim yerindedir. Sizlere eskiden beri olan muhabbetim yerindedir. Siz bu akşam benim karşımda, milletin bir gölgesi, bir timsalisiniz. Size hitap ederken, bütün millete sesimi işittireceğime kâniim. İşitiniz ve işittiriniz, sizin için sıhhatini, ömrünü vazifeye hasreden adam sahnededir, sizin için çalışacaktır. O, sizin için yaşıyor, benim kuvvetim size olan muhabbetim ve sizin bana olan muhabbetinizdir. Bu millet, bu memleket dünyanın en makbul bir mevcudiyeti olacaktır. Ben, bunu kendi gözlerimle görmeden ölmeyeceğim!...”

Atatürk bu sözleri söylerken halk:

“Çok yaşayın, var olun!...” diye bağırarak çılgın bir sevinçle Ata’yı alkışlıyordu.²⁸

Kurmay Binbaşı Ethem Altan ise Atatürk’ün halk adamı yönüne dair bir anısını şu şekilde anlatmıştır:

“Büyük Taarruz sabahı...Yüzyılların az yetiştirdiği Büyük Komutan Atatürk, Kocatepe’de...Tanyeri ağarıyor.

Sabahın sessizliğini, gökleri yırtarak uçan bir top mermisi bozdu. Arkasından bütün Türk topları ateş püskürmeye başladı. Düşmanın, alınamaz denen mevzileri altüst oluyordu. Bir anda her taraf ateş ve duman içinde kalmıştı. Her yer yanıyordu. Ateş gittikçe şiddetleniyor; Türk milletinin talihi ile birlikte güneş de nazlı nazlı yükseliyordu. Atatürk’ün dalgınlığı kalmamıştı; gülümsüyordu. Sabah ışıklarının parlatığı altın saçlarında Türk milletinin geleceği parlıyordu. Çok neşelenmişti.

-Şimdi kahvaltıyı getirin!..diye seslendi.

Bir tepsinin içinde, iki dilim asker ekmeği, birkaç zeytin, bir parça beyaz peynir geldi. İşte hepsi o kadar. Bunları büyük bir iştahla yedi. Evet, yedi düvelin azametine meydan okuyan, masum bir millete yeniden hayat veren yüce komutan, büyük dâhi Atatürk, kahvaltı ediyordu. İsteseydi altın tepsiler içinde parlak ve yaldızlı salonlarda her bakımdan nelere sahip olmazdı. Hayır, O böylesini seviyor, böyle istiyordu. Sadece Türk milletine değil, tarihe, dünyaya örnek oluyordu. Çünkü O halk adamıydı.”²⁹

²⁸ Niyazi Ahmet BANOĞLU, *Nükte ve Fıkralarla Atatürk*, İnkılâp ve Aka Yayınları, İstanbul 1978, s. 15,16.

²⁹ BANOĞLU, *a.g.e.*, s. 367.

Atatürk, bir sabah Florya'dan Dolmabahçe Sarayı'na dönüyordu. Yeşilköy İstasyonu'nun önünden geçerken birdenbire otomobili durdurdu ve başyavere:

“-Sorunuz, tren var mı?” diye emir verdi.

O sırada tren hemen hareket etmek üzereydi. Hep birlikte otomobilden inip emrindekilerle birlikte trene bindi.

Karar anı verildiği ve uygulandığı için, Atatürk ve yanındakilerin trene binmeleri hemen hemen kimsenin dikkatini çekmemişti.

Bir süre sonra, hiçbir şeyden habersiz olan kondüktör, Ata'nın bulunduğu kompartımana geldi. İçeride bulunan kafilayı görünce hemen geri çekilmek istedi. Fakat Atatürk görevliye seslendi:

“-Görevini yap!..(yanındakileri göstererek) Bu efendilere niçin bilet sormuyorsun?”

Kondüktör bu söz üzerine şaşırılmıştı. Yanındakiler:

“-Paşam, biz milletvekiliyiz. Tren bileti almayız. Parasız seyahat ederiz!..” deyince Atatürk hayretle:

“-Bu ayrıcalığı hiç beğenmedim.” dedi ve ekledi:

“-Çok ayıp ve acayip bir usül, çok güzel halkçılık!..”³⁰

Cumhuriyetin üçüncü yıldönümü, Ankara'da sevinç içinde, gösteriler ve şenliklerle kutlanıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yanındaki yerde tribünler hazırlanmış, geçit töreni için bütün sivil ve askeri erkân, yerlerini almışlar, meclisten çıkıp tören alanına gelecek olan Atatürk'ü beklemekteydi...Bütün Ankara halkı sokaklara dökülmüş, kadın, erkek, çocuk, genç, ihtiyar, kentli, köylü, Gar'dan Anafartalar'a kadar her yeri doldurmuştu...İğne atsan yere düşmeyecek bir kalabalık vardı...Protokole dahil birçok insan, tribünlere kadar yaklaşamamış, kalabalığın arasında sıkışıp kalmış bir durumdaydı...

Nihayet Cumhuriyetin kurucusu büyük önder, bakanlar ve generallerle birlikte geldi ve gökleri çınlatan alkışlar, “Yaşa, varol” sesleri arasında şeref tribünündeki yerini aldı.

Geçit resmi sona erince, Mustafa Kemal Paşa, bulunduğu tribünden inerek otomobiline doğru yürüdü. Her taraf güvenlik kordonu altına alınmıştı. Fakat halk, hiçbir şey dinlemeden O'na doğru koşuyordu. Birdenbire ortalık karıştı, Gazi, kalabalığın ortasında âdeta kaybolmuş durumdaydı. O'na yetişenler elini öpüyor, yetişemeyenler ise O'na ulaşmaya çalışıyordu.

³⁰ BANOĞLU, a.g.e., s. 375.

Bu manzara karşısında görevliler, büyük bir telâş, hatta dehşet içindeydi. Bunun üzerine güvenlik görevlileri, biraz sert davranarak halkı dağıtmaya çalıştı, direnenlere karşı zor kullanmaya başladı. Bunu gören Mustafa Kemal Paşa, eliyle işaret ederek, memur ve askerleri uzaklaştırdı. Halkın arasından, gözüne ilişen Ankara yerlilerine has efe elbisesi giymiş, biri yaşlı, diğeri genç iki vatandaşı yanına çağırdı: Birini sağına, diğerini soluna alıp, kollarını onların omuzlarına attıktan sonra, kalabalığın içinde kendine bir yol açarak yürümeye devam etti. Bu sırada beklenmedik bir şey oldu. Bir anda halk, düzeni kendisi sağlamaya başladı. O yaklaştıkça çevresindekiler iki yana açılıp yol veriyordu. Bir yandan da büyük bir sevgi gösterisi, çılgınca alkışlar, görülmemiş bir tezahürat devam ediyordu. Sanki, birbirini seven iki kişi birbirine sarılmış, kaynaşmış bir haldeydi.

Ulu önder'in mutluluğu yüzünden okunuyordu. Tevfik Rüştü (Aras), insanı duygulandıran bu manzarayı, gözlerinden yaşlar akarak seyrettikten sonra Atatürk'ün yanına gelip:

"-Paşam, artık otomobilinize binseniz." deyince Atatürk:

"-Tevfik Bey, sen hayatta elbette sevmişsindir, âşık olmuştundur. Ama hiç mâşuk(sevilen) oldun mu? Ondaki zevk, dünyada başka hiçbir şeyde yoktur. Hele âşığın, Türk milleti olursa...Rica ederim, beni bu duygudan ayırma... Biraz daha yürüyeyim." dedi.

Ulus Meydanı'nı bir hayli geçtikten sonra, Atatürk, halkından kopar gibi ayrıldı ve otomobiline binerek oradan uzaklaştı.

Mustafa Kemal Paşa yaptığı yurt gezilerinin birinde 1933 yılında Diyarbakır'a da uğramıştı. Kente girdiği zaman ortalıkta, kendisini karşılayan resmi kişilerden başka kimseyi göremeyince merak ve hayret içinde kaldı. Diyarbakır valisi ve alay komutanı, sorumluluk duygusuyla, halkın ortaya çıkmasını yasaklamışlardı. Atatürk, bomboş sokakları göstererek öfke içinde sordu:

"-Bu da ne demek oluyor? Bu memleketin halkı nerede? Onları görmek istiyorum. Neredeler?..

.....

-Çabuk söyleyin. Cevap verin bana..."

Halk evlerinin damlarında, pencerelerinde, duvarların, surların üstünde idi. Birbirlerinin üzerine çıkarak, Büyük Kurtarıcıyı uzaktan da olsa görmeye çalışıyorlardı. Gazi, durumu anlayınca:

"-Bu ne saçmalık." dedi. "Derhal hoparlörlerle ilan edin. Halk benim yanıma gelsin." diye emir verdi.

Emir yerine getirildi. Üç dakika sonra onbinlerce kişi koş a koş a gelmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafını sarmıştı. Tıpkı Ankara'da yedi yıl önce Cumhuriyet Bayramı'nda olduğı gibi, daha doğrusu halkın içine girdiğı her seferinde olduğı gibi Gazi halkının arasına karış vermişti. Halk hep bir ağızdan:

“-Ulu önderimiz, sevgili babamız, hoş geldin.” diye bağı rıyordu.

Güvenlik görevlilerinin düzeni sağlamak için, telâşla, halkı kendisine fazla yaklaşt ırmamaya çalış tığını gören Atatürk:

“-Birakiniz.” dedi. “Birbirlerini sevenler kucaklaş sinlar.”³¹

Halkına bu denli bağı olan Atatürk için halkı her şeyden önce gelirdi. Yine bu yurt gezilerinin birinde, Karadeniz'de bütün sahil şehirleri birer birer ziyaret edilerek Trabzon'a gelinmişti. Atatürk, Trabzon'da bulunduğı sırada Erzurum'da büyük bir deprem olmuştu. Birçok köyün yıkıldığını, halktan yüzlerce vatandaşın feci şekilde öldüğ ünü haber alan Atatürk, derhal deniz seyahatini yarıda bıraktı ve:

“-Memleketin herhangi bir tarafında vukua gelen bir felâkete uzaktan seyirci kalamayız!..” diyerek Samsun yolu ile doğ ruca Erzurum'a hareket etti.³²

Kendisinin bir halk adamı olarak halktan saklad ığı hiçbir hareketi yoktu. Şükrü Kaya Atatürk'ün halk adamı yönüyle ilgili bir anısını şu şekilde anlatmıştır:

“1925 yılında bir yaz günüydü. İzmir'de kordonboyu'nda, Gazi Paşa'ya tahsis edilen evin mermer sofas ında büyük bir sofra etrafında, İzmirli davetliler toplanmıştı. Kordon'a bakan kapılar, pencereler ve perdeler sımsık ı kapalı idi. Tam yemeye ve içmeye baş lanacağı sırada Gazi, kapalı perdeler baktı, Baş yaver Resuhi'yi çağ ırarak:

-Bu pencereleri, perdeleri niçin kapattınız? diye sordu.

-Buras ı tam caddenin üzerinde paşam. Halk pencere önüne toplanır, sizi rahatsız eder cevab ı üzerine:

-Ne münasebet? Halk kimseyi rahatsız etmez. Hepsini açın. Masayı da pencereye yaklaşt ırın dedi.

Bunun üzerine masa pencerenin önüne çekildi. Sonra da bütün perdeler ve pencereler açıldı. Mustafa Kemal Paşa, davetlilerle beraber içip sohbet etmeye başladı. Tabii, aradan yarım dakika geçmeden halk, pencere önüne üstüste doluşmuştu. Bir yandan

³¹ GARAN, a.g.e., s. 142-145.

³² BANOĞ LU, a.g.e., s. 103,104.

Atatürk'ü görmeye çalışıyor, bir yandan da Büyük önderi alkışlıyor, tezahürat yapıyorlardı. Gazi, gayet rahat, onları selâmladı. Birkaç defa şereflerine kadeh kaldırdı.”

Atatürk her fırsatta halk arasına karışır, onlarla sohbet eder, onlarla gezer, onlarla eğlenirdi.

Bir gece, Maltepe askeri okulu öğretmeni bir yüzbaşı, öğrencilerine Anadolu yakasında Beykoz'a kadar uzanan bir gece yürüyüşü yaptırmaktaydı. Grup, Çubuklu asfaltına geldiği sırada, tam gece yarısı yanlarında bir taksinin durduğunu ve içinden tek başına Atatürk'ün çıktığını gördü. Yüzbaşı derhal selâm vaziyeti aldı ve tekmilini verdi. Hepsi hayretler içindeydi. Gecenin bir yarısı Atatürk yanlarındaydı.

Atatürk ise gayet memnun ve neşeliydi. Gruba:

*“-Şöyle bir kenara oturalım.”*dedi.

Öğrencileri etrafında halka oluşturarak yol kenarında bağdaş kurup oturdu ve onlarla sohbet etmeye başladı. Bir askeri konu üzerinde problem ortaya atıyor, tartışmalar yapıyor, hepsine sorular soruyordu.

Fakat yarım saat geçmeden uzaktan korna sesleri gelmeye başladı. Bir iki dakika sonra bir otomobil kafilesi ve motosikletli polisler grubun yanına gelmişti. Görevliler büyük bir telâş ve şaşkınlık içindeydi. Atatürk, sakin ve şakacı bir tavırla:

“-Ne güzel konuşuyorduk. Yine yakalandım.” dedi ve hepsiyle vedalaştıktan sonra kafiyle birlikte Dolmabahçe Sarayı'na döndü.³³

Bu kaçamakların en enteresanı da şu idi:

Bir gece yine herkesin uyuduğu bir sırada Atatürk, yatağından fırlamış, gelişigüzel bir elbise giyinmiş ve başına da bir kasket geçirerek Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkmış, yine bir taksiye atlayıp Beşiktaş'taki sabahçı kahvelerden birine gitmiş ve sessizce bir köşeye oturmuştu. Kahvehanede çoğunluğu Rum balıkçılardan oluşan bir düzine kadar insan vardı... Ocakçı, ısmarladığı sade kahveyi Atatürk'e verirken O'nunla gözgöze gelmiş ve hemen tanıdı:

“-Ata'mız.” diyecek oldu, Atatürk onu susturdu.

Şaşkınlık içinde ocağına dönen kahveci, yerinde duramamış, kahvede bulunan balıkçılara işaret ederek, o tek başına oturan müşterinin kim olduğunu anlatıvermişti. Dikkatle bakınca onlar da tanıdılar. Bir ikisi ürkek adımlarla Atatürk'e yaklaştı:

³³ GARAN, *a.g.e.*, s. 143-146.

“-Sen bizim Ata’muzsın. Hoş geldin. Seni aramızda görmekten büyük sevinç duyduk” dediler. Elini öptüler.

Onları gören diğer müşteriler de, hemen coşku ile Atatürk’ün etrafını sardılar, sıra ile elini öptüler. Bundan son derece duygulanan Atatürk, hepsine masasının etrafında yer gösterdi, kahve ısmarladı ve içer içmez onlara:

“-Kimseye haber vermemek şartıyla hep beraber gezmeye gidelim. Haydi, benimle gelin bakalım.” dedi. Hepsini toplayıp üç otomobille doğruca Kireçburnu Gazinosu’na götürdü.

Gazino sahibi ve görevliler uykudan uyandırıldı. Ata’nın burada olduğu haberi anında etrafa yayılmış ve gazino da tamamen dolmuştu...Atatürk’ün bir işareti ile orkestra kasap havasını çalmaya başladı.

Büyük önderin konuşması ile büyülenen Rum balıkçıların hepsi yerlerinden fırlayıp, Ata’larıyla beraber oynamaya başladılar.

Saatlerce süren telaş ve korku içinde şehrin her tarafında Atatürk’ü arayan başta Vali, bütün idare amirleri ve yardımcıları, en sonunda O’nu Kireçburnu’nun bir gazinosunda sabaha karşı Rum balıkçılarla kolkola horon teperken bulmuşlardı.³⁴

1937 yılında bir Eylül akşamı, on arkadaş iki sandala binerek Florya’da geziyorlardı. Bir aralık deniz köşkünde bir sandalın kendilerine doğru geldiğini farkettiler. Herkes gürültüyü kesmişti. Atatürk’ün gür, aynı zamanda müşfik sesi duyuldu:

“-Çocuklar, eğlenmeniz çok hoşuma gitti. Aranızda bulunmayı arzu ettim.”

Gençler bu ani ziyaretten son derece memnun ve heyecanlı derhal Ata’nın bizzat kullandığı sandalı yanlarına aldılar. Üç sandal mehtaba karşı yol almaya başladı.

Atatürk:

“-Aferin çocuklar, Türk gençleri hem çalışmasını, hem eğlenmesini bilmelidir. Memleket sizindir. Çalışın ve eğlenin.” dedi.

Gençler hep bir ağızdan bütün millet gibi kendilerinin de bu güzel vatanın nimetlerinden faydalanmalarını Atatürk’e borçlu olduklarını söyleyince, Atatürk:

“-Çocuklar, dedi, ben bu inkılâbı sizin babanızla, dayınızla, annenizle velhasıl bütün vatandaşlarımızla yaptım. Bu sizin hakkınız. Mamefih görüyorum ki, bana karşı itimatınız çok kuvvetli. Size bir

³⁴ GARAN, a.g.e., s. 147,148.

sual soracağım: Kabiliyetsiz bir milletin başında bulunsaydım, bu inkılâbı yapabilir miydim?”

İçlerinden Sadi adında biri atıldı:

“Ata'm, dedi, sen kabiliyetsiz bir milletin başına gelemezdin. Çünkü, kabiliyetsiz millettten böyle şef çıkmaz!..”

Ata, heyecanla ayağa kalkarak bu gencin elini sıktı ve:

“-Bunu söylemenizi bekliyordum.” dedi.³⁵

1935 yılı Yılbaşı akşamı şimdiki Opera binası olan Sergievi salonları tıklım tıklım doluydu. Herkes yeni yılı neşeyle karşılamak için âdeta birbiriyle yarış halindeydi. Saat onbire geldiğinde bütün salonlara bir haber yayıldı:

“-Atatürk geliyor!..”

Evet, Atatürk baloya şeref vermek üzereydi. Otomobille Sergievi'nin önünde durdu. Otomobilden indi. Ağır adımlarla büyük kapıya doğru yürüdü. Bakanlardan bazıları onu takip ediyorlardı. Hole girdiği zaman, birkaç garson, paltosunu ve şapkasını almak üzere koşular. Fakat o, eliyle bir işaret yaparak onlara ihtiyacı olmadığını bildirdi. Vestiyere inen merdivene doğru yürüdü. Aşağı indikten sonra paltosunu ve şapkasını çıkararak memura verdi.

Atatürk yukarıya çıkmak üzere merdivene doğru yürürken gözleri, orada bekleyen iki jandarma erine ilişti. Askerleri yanına çağırarak sordu:

“-Burada ne bekliyorsunuz?”

Askerler hiç beklemedikleri bu soru karşısında şaşırdılar. Bir tanesi tam cevap vermeye hazırlanırken Atatürk:

“-Anladım.” dedi, “Siz de benim gibi buraya davetlisiniz!..”

Jandarma erleri hayretler içinde kalmışlardı.

Atatürk:

“-Peki, dedi, niçin hâlâ yukarı çıkmadınız?

-.....?

-Haydi, kaputlarınızı ve şapkalarınızı çıkarın, vestiyere bırakın. Sizi bekliyorum!”

Askerlerin ilk şaşkınlık anı geçmiş gibiydi. Derhal eşyalarını vestiyere bıraktılar.

“-Yalnız vestiyerdeki memura 25 kuruş vermeniz lâzım. Bunu unutmayın.”

Atatürk'ün bu sözü üzerine askerler çantalarını çıkartarak memura para verdiler.

³⁵ BANOĞLU, a.g.e., s. 516,517.

“-Şimdi.” dedi Atatürk, “Yukarı beraber çıkacağız. Fakat benim yanımdan bir kariş bile uzaklaşmayacaksınız!..”

Askerlerden biri, bu büyük insana nasıl karşılık vermesi gerektiğini düşündü. Kendisiyle konuşan insan, gözbebeği gibi sevdiği Ata’sıydı. Bir an içinde aklından binlerce kelime geçti. Fakat en sonunda kendi nazarındaki en kıymetli insana söyleyebileceği en değerli kelimeyi buldu:

“-Emret Komutanım!..”

Birkaç dakika sonra Atatürk, kendisine hazırlanan masaya oturmuş, sağındaki ve solundaki koltuklara da askerleri oturtmuştu.

Atatürk, cebinden sigara tabakasını çıkardı ve askerlere ikram etti. Onlar, sigaraları aldılar. Fakat yakmadılar. Bunun üzerine Atatürk sordu:

“-Niçin yakmıyorsunuz?”

Sağındaki Mehmetçik cevap verdi:

“-Komutanım, müsaade et de, bu sigaraları senin ölmez bir hatıran olarak saklayalım.”

Atatürk sigara tabakasını tekrar uzattı:

“-Peki... Onları saklayın. Fakat şimdi bunlardan için!..”

Askerler ikinci sigaraları aldılar, yaktılar.

Sonra yaverine işaret ederek kulağına bir şeyler söyledi. Yaver, derhal Atatürk’e iki tane 100 liralık verdi. Atatürk hissettirmeden onları askerlerin cebine koyduktan sonra, sırtlarını sıvazlayarak:

“-Haydi aslanlarım” dedi. “Bu akşam bol bol eğlenin!..”³⁶

Halk adamı Atatürk, bütün malvarlığını da çok sevdiği halkına bağışlamıştır. Atatürk, Trabzon’da bütün mallarını milletine bağışladığı gün:

“-Hayatımın, hatırlayabildiğim en sevinçli dakikalarını yaşıyorum!” dedi.

Gözlerini salonun içinde dolaştırdı ve ekledi:

“-Yıllarca önce düşündüğüm bu işi, Trabzon’da tamamlamak mukaddermiş!..”³⁷

Bütün malvarlığını halkına bırakan Atatürk’ün halkına olan güveni hiçbir zaman kaybolmamıştır. Halkını esaretten kurtaran büyük Atatürk, kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devletini de bu güvenin kanıtı olarak Türk halkına emanet etmiştir. Halkı da Atatürk’ün bu güvenine lâyık olmaya çalışmıştır. Türk halkı bugün olduğu gibi yarın da Atatürk İlke ve İnkılâpları doğrultusunda bu güvene lâyık olacaktır ve Atatürk’ün de belirttiği gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti sonsuza dek yaşayacaktır.

³⁶ BANOĞLU, a.g.e., s. 329,330.

³⁷ BANOĞLU, a.g.e., s. 472.

ATATÜRK VE SOFRA

Gülben MAT*

Giriş

Sofra, insanların sevdikleriyle bir araya geldikleri, misafirleriyle yediklerini paylaştıkları mekânlar olarak hayatımızda önemli bir yer tutmaktadır. Sofrada yapılan sohbetlerle güzel vakit geçirildiği gibi birçok konuda tartışma yapılabilir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde sofranın, sosyal hayattaki önemi tartışmasızdır.

Türk Kültüründe ise misafirperverliğin gösterildiği yegâne araçtır. Eski devirlerde hükümdarların verdikleri ziyafetler, bu tür geleneklerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Eski dönemlerde hükümdarın hakimiyeti sınırsız değildi. Bu nedenle idare yetkisi bazı şartlarla sınırlandırılmıştır. Bunların arasında dağınık boyları toplayıp, nüfusu çoğaltmak, halkı doyurmak, giydirmek vb. hususlar bulunmaktadır.¹ Hükümdarın verdiği ziyafetlere devlet yönetiminde bulunanların katılması şarttır. Yine bu sofranın halka açık olması, davetlilerin yemekteki sofraya takımlarını yağma etmesi hükümlerle gereğindendir.

Halkın da kendisini yönetecek olan kişiden (bey, hükümdar vb.) belli başlı bazı beklentileri vardır. Örneğin, yöneticinin kudretli olması, iyi kanunlar yapması gibi...Bey, kudretini halkını doyurarak, ihtiyaçlarını karşılayarak göstermektedir. Bu yüzden “*Bey dediğin yedirir, içirir, giydirir*”, “*Bey kudretli ol, halkı kudretli kıl, bunun için onun karnını doyurmak lazımdır*” gibi atasözleri ortaya çıkmıştır.

Sofra, kişilerin hayatında olduğu kadar ulusların hayatında ve insanlık aleminde de etkili olmuştur. Bunlar arasında Eflatun’un Atina gençliğini etrafına topladığı yuvarlak mermer masa, Büyük Frederik’in Voltaire ile münakaşa ettiği yuvarlak masa en meşhurlarıdır. Eflatun, günün sorunlarını öğrencileri ile birlikte masa etrafında tartışmış, iyiye ve doğruya bu şekilde ulaşmaya çalışmıştır. Eflatun ve diğer filozofların yaptıkları tartışmalar zamanla düşünce dünyasının gelişmesinde etkili olmuş, akla dayalı pozitif bilimlerin ortaya çıkmasına temel hazırlamıştır. Bilindiği gibi Aydınlanma çağı, ilkçağ filozoflarının yaptıkları tartışmalar sonucunda ortaya çıkan

* Okutman, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1993, s. 244

fikirlerle, eldeki bilgilerin birleştirilmesiyle yaşanmış yeni bir dönemdir. Dolayısıyla eski devirlerde sofrada başında geçen konuşmaların, sonraki devirlere etkisi büyüktür.

A. Atatürk'ün Özel Yaşamında ve Devlet İşleyişinde Sofranın Yeri

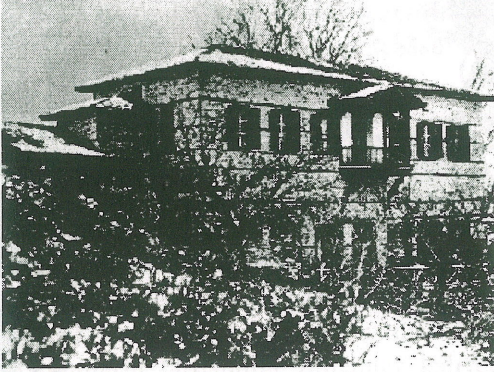
Büyük İskender, Sezar, Napolyon gibi devlet adamlarının içkili sofralarının olduğu bilinmektedir. Birçok devlet adamı bu sofralarda sefer planları yapmıştır. Atatürk'ün sofralarının diğer devlet adamlarının sofralarına göre daha metotlu ve planlı olduğu sofrada müdavimlerince dile getirilmiştir.² Bu bakımdan yakın tarihimizde etkisini değişik alanlarda göstermiş olan Atatürk dönemi sofralarının yapıları, fizikî özellikleri ve işlevleri üzerinde durmanın faydalı olacağı inancındayız. Çünkü Ulusal Kurtuluş Savaşımızın başladığı günlerden itibaren "Atatürk'ün Sofrası", düşünce hayatımızdaki yeniliklerin, ulusça gerçekleştirdiğimiz bağımsızlık savaşının ve eylemlerin hareket noktası olmuştur. Sofrada yapılan tartışmalarla, birçok konuda en iyi, en doğru olan bulunmaya çalışılmıştır.

*Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunda ve kaderinde önemli bir yer tutan
Çankaya Köşkü*

² N. A. Banoğlu, *Nükte ve Fıkralarla Atatürk*, İstanbul, 1978, ss. 128-129

Atatürk'ün en önemli özelliklerinden biri, çevresiyle olan ilişkilerini içten ve sıcak tutmuş olmasıdır.³ Harbiye'den kalma bir alışkanlıkla sofrada arkadaşları ile tartışarak meselelere çözüm getirdiği bilinmektedir. Bu alışkanlığı daha sonraki yıllarda ve cumhurbaşkanı olduğu zaman da devam etmiştir. “Sofra, Atatürk'ün düşünce ve kararlarının mihrak noktası, müdavimlerinin de feyzlendiği bir yerdir.”⁴

Atatürk tarafından 1921 - 1932 yılları arasında hem ikametgâh hem de hizmet binası olarak kullanılan Çankaya Köşkü

Yemek Odası (Çankaya Köşkü)

Atatürk'ün işten ve yurt gezilerinden arta kalan zamanının büyük bir çoğunluğu sofrada geçmiştir.⁵ Ancak bazılarının ifade ettiği gibi bu sofralar, salt içki içilip, yemek yenen yerler olarak kalmamıştır. Dönemin tanıklarının hatıraları incelendiğinde bu mekânlarda içkinin asgari yer tuttuğu ve içkinin insanların daha rahat konuşabilmeleri için bir araç olarak kullanıldığı görüşünde birleştikleri görülmektedir. Buraları daha çok tartışma ve sohbet meclisleri olarak kalmıştır.

Uzun yıllar Atatürk'ün sofraları Cumhuriyet karşıtları tarafından “içkili toplantılar” diye küçültülmek istenmiş ve eleştirilmiştir. Halbuki Atatürk'ün sofrası, O'nun hayatında çok önemli bir yere sahiptir.⁶ Sofraların fiziki

³ Emre Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*, İstanbul, 1994, s. 194

⁴ Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, Ankara, 1955, s. 101

⁵ Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, İstanbul, 1973, s. 33

⁶ Dündar Soyer, *Cumhuriyet'le Adım Adım Olaylar, Anılar. . .*, İstanbul, 2000, s. 64

işlevleri incelendiğinde; en zor devlet işlerinin karara bağlandığı, değişik alanlarda tartışmaların yapıldığı, dertleşme ve planlama toplantıları niteliğinde mekânlar olduğu dikkatimizi çekmektedir. Buralara bir çeşit akademi denilebilir.⁷ Bu sebeple Atatürk döneminin önemli bir kesitini, alışkanlığını oluşturan sofra konusu seçilmiştir.

Atatürk, Hafız Rüştü Konağı'nda Claude Farrere ile Sofrada

(18 Haziran 1922 İzmit)

Meşhur yemek sofraları bir ziyafet ve eğlence alemi değildir. Birçok tarihi karar, tartışmalar sonunda verilmiştir. Atatürk'ün başkalarının düşüncelerine ne kadar çok önem verdiği değişik konularda yaptırdığı tartışmalardan da anlaşılmaktadır.⁸ O'nun gençliğinden beri sürdürdüğü sofra geleneğini devlet başkanı olduktan sonra da devam ettirmesi, bir bakıma yalnızlığını gidermek içindir.⁹ Bir gece Yalova'da Türk Tarih

⁷ Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 101

⁸ Şemsi Belli, *Makbule Atadan Anlatıyor: Ağabeyim Mustafa Kemal*, Ankara, 1959, s. 85

⁹ Hikmet Bil, *Atatürk'ün Sofrası*, İstanbul, 1999, s. 145; konuyla ilgili olarak İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, İstanbul, 1975'te yayınlanan eseri de mevcuttur. Ancak sözü edilen kitapta, hatıraların gelişi güzel yazıldığı, bazı konuların dönemin tanıklarının

Kurumu'nun sabahın dördüne kadar devam eden bir toplantısının sonlarına doğru “*Türk Tarihinin Ana Hatları*” adlı eserin tamamlanması için verilen sürenin azaldığını gören Yusuf Akçura duyduğu kaygıyı dile getirmiş ve şöyle demiştir: “*Bu kadar kısa bir zamanda bunu başarmak mümkün değildir. Geceleri geç vakitlere kadar burada münakaşalar yapıyor, gündüzleri de incelemelerle uğraşıyoruz, bu kadar yorgunluğa dayanamıyoruz*” demiştir. Bunun üzerine Atatürk: “*Sizlerle geçirdiğim bu saatler benim için bir saadettir. Sizlerle yaptığım bu ilmi konuşmalar ruhumun yegane gıdasıdır. Bunu görmüyor musunuz? Bunu anlamıyor, bana çok mu görüyorsunuz?..*”¹⁰ diyerek teessüf etmiştir.

1. Sofra Tertibi ve İçki

Her akşam birbirini izleyen toplantıları birer “*içki meclisi*” olarak değil birer “*fikir meclisi*” olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Alkol, yorucu gün sonunda toplantıya katılanları, bir taraftan dinlendirmenin, bir taraftan da gevşeterek düşüncelerini rahatça söyleyebilmelerine ortam hazırlamak amacıyla bir araç olmuştur.¹¹ Atatürk içkiyi sevmektedir. Ancak ciddi konuların tartışıldığı zamanlar kahveden başka içkilerin içilmesine müsaade etmemiştir.¹² Fahrettin Altay, sofrada tartışılan konuları ve burada ikram edilen yiyecek ve içecekleri anılarında kaydederken Atatürk'ün içmediği halde manevi evlatlarına hikayeler anlatarak, onların mutluluğu ile neşelendiğini ifade etmiş ve sonuçta “*anladım ki Mustafa Kemal içkili de içkisiz de Mustafa Kemal'dir*” demiştir.¹³ Uzun süre Atatürk'ün hizmetinde bulunmuş olan Cemal Granda da Atatürk'ün içki içtiği halde kendini kaybedip, taşkınlıkta bulunmadığını; bir kez olsun böyle bir durumla karşılaşmadığını ifade etmiştir.¹⁴ Dolayısıyla Atatürk'ün ölümünden sonra bu sofraları küçümseyen ve değişik şekilde suçlamaya çalışanların, dönemle ilgili olan hatıraları incelemeleri gerekmektedir. Sofra, Atatürk'ün bir çeşit karma haber alma bürosu ve fikirlerini ilk olarak yaydığı yer olması

hatıralarında yer almayışı, dipnotların üzerinde yeterince durulmaması vb. hususlar dikkat çekmektedir. Dolayısıyla dönemin tanıklarının hatıralarını esas aldığımızdan ve sözü edilen kitapta yer alan bilgileri güvenilir bulmadığımızdan, eserin mevcudiyetini belirtmekle yetineceğiz.

¹⁰ Hasan Cemil Çambel, *Makaleler Hatıralar*, Ankara, 1964, s. 76

¹¹ Soyer, *a.g.e.*, s. 64

¹² Avni Altın, *Her Yönüyle Atatürk*, İstanbul, 1961, s. 152

¹³ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İstanbul, 1970, s. 402

¹⁴ Granda, *a.g.e.*, s. 34

açısından dikkat çekicidir.¹⁵ Yapılan tartışmalarla en iyi, en doğru ve akla en yakın olan bulunmaya çalışıldığından, sofra ve içki bir araçtır.

Bu sofralarda çağdaş sosyal-psikolojinin yüz-yüze temas unsuru en iyi şekilde kullanılmıştır. Şunu da belirtmemiz gerekir ki sofralar, bütün devlet işlerinin görüldüğü yerler değildir. Bu noktayı fark etmeyenler zaman zaman “sofrada devlet işleri çözümleniyor” diye serzenişte bulunmuşlardır. Lakin işin içinden çıkamadıkları zamanlarda meseleleri sofraya getirmiş, konuyu çözüme kavuşturarak neşe içinde buradan ayrılmışlardır.¹⁶

Atatürk’ün gerek çevresinde bulunan arkadaşları, gerekse özel hizmetinde bulunmuş kişilerin hatıralarında sofranın öneminden söz edilmektedir.

Atatürk, misafirlerin davet edilip, oturacakları yerlerin tespit edilmesi ve sofranın hazırlanmasına varana değin birçok konuyla bizzat kendi ilgilenmiştir. Bu hassasiyetini sadece kendi evinde değil, davetli olduğu yerlerde de göstermiştir. O, düzenli biri olduğundan sofranın da muntazam hazırlanmasına dikkat etmiştir.¹⁷ Sofrayı genelde kütüphane odasının yanına kurdurduğu, oradaki görevliye getirttiği kitaplar doğrultusunda davetli listesinin hazırlandığı bilinmektedir. Sofra, uzun bir masaya kurulur, baş tarafına Atatürk oturur, onurlandırılmak istenen kişi sağ tarafa oturtulur ve yerleştirme bu şekilde yapılırdı.¹⁸ Herkesin istediği vakit bu sofralara katılamadığı, bazı konuşmalarda “*benim sofram her gelen için yer vermez*” denilmesinden anlaşılmaktadır.¹⁹

Atatürk’e Çankaya’da sofracıbaşılık etmiş olan İbrahim Erguvan²⁰ sofra hakkında şunları belirtmektedir: “*Atatürk’ün sofrası, sofradan çok bir okula benzerdi. Sofrayı hazırlarken nasıl çiçekle süslemeyi ihmal etmezsem tabakların, bıçakların, bardakların yanına mutlaka birer bloknote ile kalem yerleştirmeyi de hiç unutmazdım. Yemek odasının bir köşesinde de okullardaki gibi bir de karatahta bulunurdu. Tebeşiriyle silgisiyle o da sofranın bir parçasıydı. Belki şaşanlar olur ama o karatahtaya ben bile çağırılmışım. Biz sofrayı hazırlarken Atatürk’ün davetlileri de genellikle*

¹⁵ Banoğlu, a.g.e. , s. 129

¹⁶ Kılıç Ali, a.g.e. , s. 102

¹⁷ Kılıç Ali, a.g.e. , s. 101

¹⁸ Altay, a.g.e. , s. 394; İlhan Lutem, *Mustafa Kemal Atatürk 57 Yılın Öyküsü Kendisi*, Ankara, 2002, s. 257

¹⁹ Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, 1964, s. 40

²⁰ 1925 yılından Atatürk’ün ölümüne kadar bu hizmette bulunmuştur.

bilardo odasına alınırlardı. Bazen Atatürk davetlilerini bilardo oynarken karşılardı. Bilardoyu ise iyi oynardı. Davetliler tamam olunca da “buyurun isterseniz sofraya oturalım” diyerek ev sahipliğini kendisi yapardı.”²¹

2. Yakın Arkadaşları ve Dostlarıyla Sofra Sohbetleri

Atatürk’ün çok az bilinen yönlerinden biri sohbet adamı, diğeri de mizah adamı olmasıdır. Atatürk, Rumeli lehçesine kayan konuşmasıyla herkes üzerinde hoş ve büyüleyici bir etki yaparak, hiç yorulmadan herhangi bir konu hakkında saatlerce konuşmaktadır.²² Ne var ki tadına doyum olmayan bu sohbetler kayıt edilmemiştir.²³ Yakup Kadri konuşulanların yazılmamasını şu şekilde anlatmaktadır: “*Atatürk’ün sofrasından da hepimizin ruhunda ve dimağında, nice derin, tatlı ve ibret verici hatıralar; hayata ve insanlığa dair nice kıymetli dersler kalmıştır. Yazık ki aramızda bir Eflatun yoktu, Mustafa Kemal’in bütün o sözlerini, ve tefelsüflerini, o irşatlarını, o hepsi birbirinden canlı fıkralarını, parabollerini, vecizelerini zaptedip gelecek nesillere bir eser bırakmak için...*”²⁴ Bazı konuları sofrasında bulunan kişilerin hatıralarından takip edebilmekteyiz.

Atatürk, yakın arkadaşları ile birlikte iken hikayeler anlatır, yeni hikayeleri dinlemekten ve esprili konuşmaktan hoşlanmaktadır. Birkaç arkadaşı ile birlikte sohbet ettiği bir sırada şu olayı anlatmıştır: “*Türkiye’yi trenle ziyarete gelen bir yabancı devlet adamını, Dışişleri Bakanlığı daire müdürlerinden Cevat Açıkalın’ın karşılamasına karar verilmiştir. Gelen kişiye Açıkalın’ın ağır işittiği bu nedenle yüksek sesle konuşması rica edilir. Misafir bu isteği uygun görür ve İstanbul’a gelene kadar yüksek sesle konuşur. İstanbul valisinin de ağır işittiği söylenir ve kendisinden yine yüksek sesle konuşması tekrar rica edilir. İstanbul’da misafirin diş ağrısı sebebiyle doktora gitmesi gerekir. Tesadüf bu ya muayene yapacak doktoru da ağır işitir. Birkaç gün burada istirahat ettikten sonra Ankara’ya doğru yola çıkmıştır. Misafiri, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu karşılamıştır. Tesadüf bu ya Genel Sekreterin de ağır işittiği ve misafirin yüksek sesle konuşması yeniden rica edilmiştir. Neticede yüksek sesle konuşmaya alışan misafirin, başbakanın yanına çıkacağından daha*

²¹ Bil, a.g.e. , s. 27; Adnan Nur Baykal, *Mustafa Kemal Atatürk’ün Liderlik Sırları*, İstanbul, 1999, s. ix

²² Sadi İrmak, *Atatürk Bir Çağın Açılışı*, İstanbul, 1984, s. 17

²³ İrmak, a.g.e. , s. 17

²⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İstanbul, 1991, s. 127

yavaş konuşması gerekmektedir. Fakat Başbakan İsmet Paşa'nın da ağır işittiği için misafirin yüksek sesle konuşması bir kez daha ikaz edilince: "Bu ikaza lüzum yok zaten sesli konuşmaya o kadar çok alıştım ki, eğer alçak sesle konuş deseydiniz, bu benim için zor olurdu" diyerek cevap vermiştir. Bu olay Atatürk'e anlatıldığında sofrada gülüşmeler olmuştur. O da "Hakikaten tuhaf değil mi? Mesleklerinde her biri bir otorite olan büyük devlet adamlarımızın çoğu, nedense ağır işitiyor. Acaba Türkiye'de büyük mevkilere gelebilmek için bu da bir şart mı?" diyerek espri yapmıştır. Bu kez Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras, Atatürk'e dönüp elini kulağına götürmüş "Ne buyurdunuz Paşam, işitemedim" deyince Atatürk kahkahayı basarak "hadi oradan, numara yapma, ben senin ne olduğunu çok iyi bilirim" şeklinde tatlı sohbetini sürdürmüştür.²⁵

Atatürk'ün Sofrası her şeyin rahat konuşulup tartışıldığı bir mekândı. Buraları bazen eğlence, bazen büyük taarruzu hazırlayan bir kumanda heyeti ve bazen de en çetin devlet işlerini karara bağlama yeri oldu. Bunun ne zaman böyle olduğu tahmin edilemezdi. Ama misafirlerin çeşidine göre ortam anlaşılmaktadır. Bazen bir konu hakkında fazla konuşulmayacaksa "galiba yorulduk" denilip meclise son verilir ya da teklif edilen konu hakkında konuşulmak istenmiyorsa konu duymazlığa getirilirdi. Vedalaşmak üzere elini sıkanlardan bazılarına "teşekkür ederim" denilirken bazılarına da usulca "siz biraz daha kalınız" diyerek sohbetler geç vakte kadar devam etmiştir.²⁶

B. Sofra Müdavimleri ve Ara Sıra Davet Edilenler

Atatürk çok eskiden beri tanıdığı, güvendiği ve sevdiği arkadaşları başta olmak üzere her kesimden insanı sofrasına davet etmiştir. Bazı konularda bilgilerinden, yeteneklerinden yararlanmak istedikleri haricinde, sürekli sohbet arkadaşları çok eski dostlarıdır. Aynı düzeylerdeki bu kişilerle tartışır, güvendiği ve sevdiği insanların eleştirilerine ise sabırla katlanmaktadır.²⁷ Böylece halkın nelerden şikayet ettiğini salt resmî kanallardan değil, değişik düşüncedeki insanlardan da öğrenebilme imkânını yaratmıştır.²⁸ O'nun sofralarına döneminin tanınmış simalarından davet edilmeyen pek az kişidir. Zaman zaman eski dostları ve silah arkadaşlarından başka; bilim, sanat,

²⁵ Kazım Özalp – Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Ankara, 1992, ss. 73-74

²⁶ Atay, a.g.e. , s. 509

²⁷ Granda, a.g.e. , s. 32

²⁸ Bil, a.g.e. , s. 146

ticaret, endüstri çevrelerinden de tanınmış kişiler toplu olarak davet edilmişlerdir. Bu şekilde hem sağlam ve isabetli kararlar almış hem de çıkarlarını her şeyin üstünde tutan zümrenin, kendisini etkilemesine fırsat vermemiştir.²⁹ Atatürk'ü sevmeyenler bile sofraya davet edilmeyi şeref saymışlardır. Ancak O'nun ölümünden sonra sofraya yönelik eleştirilerin arttığı görülmektedir.³⁰

İstiklâl Savaşı'nın olduğu günlerde Atatürk tarafından davet edilen Berthe G. Gaulis, Çankaya'da olduğu akşamların birinde sofraya gelen konukların tartışmaya katıldıklarını, sofranın çok sade ve şirin olduğunu belirtirken, Atatürk'ün tavırlarını da : *"Mustafa Kemal beklemesini bilir, hiçbir şeyi tesadüfe bırakmaz. Ağır ağır inşa eder, arada bir, bilinçli olarak bir darbe vurur. Her olay, kendi saatinde oluşur, hatta en yakınlarına, sırlarını tevdi ettiği kimselere bile tam fikrini açmaz. Günü gelir, o zaman, insanı baştan başa saran, kendine özgü mantıkla, hadiseyi ortaya koyar"* şeklinde anlatmaktadır.³¹

Sofraya katılanları sürekli katılanlar, çoğunlukla katılanlar ve ara-sıra katılanlar olarak üç kısma ayırmak mümkündür. Nuri Conker, Kılıç Ali, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras ve Cevat Abbas Gürer sofranın başlıca müdavimleridir. Bunların içerisinde *"mutad zevat"* olarak adlandırılanlar arasında Salih Bozok, Nuri Conker, Kılıç Ali ve Recep Zühtü bulunmaktadır. Bu kişiler Atatürk'ün çocukluk arkadaşları aynı zamanda özel korumaları gibidirler. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ruşen Eşref Ünaydın, Falih Rıfkı Atay (belli bir süre sonra sıklıkla katılanlar arasında Behçet Kemal gibi edebiyatçılar, Sadi Irmak gibi bilim adamları da vardır) gibi çoğunlukla katılanların yanında; komutanlar Fahrettin Altay vb. ve Atatürk'ün eski arkadaşlarından bazıları ara-sıra sofraya çağırılmışlardır.³² Bunların dışında İsmet İnönü, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüşti Aras vakit buldukça istisnasız sofraya katılan kişilerdir.³³ Celal Bayar başbakan olduktan sonra istisnasız sofraya katılanlar arasında yer almıştır. İsmet Paşa'nın Atatürk'ün hayatının son yıllarında sofraya ziyaretlerine ara verdiği bilinmektedir.

²⁹ Neşet Çağatay, "Atatürk'ün Sohbet Sofraları", *Kemalist Ülkü*, C. 23, S. 263, Ankara, 1990, s. 7

³⁰ Banoğlu, *a.g.e.*, s. 127

³¹ Berthe G. Gaulis, *Çankaya Akşamları*, Çev: Füzuran Tekil, İstanbul, 1983, s. 41

³² Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 100

³³ Aynı Eser, aynı yer

Atatürk davetlileri bizzat kendi seçerdi. Davetlilerin nasıl seçildiğini Afet İnan'dan takip edecek olursak:

“Buraya davet edilenler bulunulan çevreye göre değişir. Ankara’da bulunulduğu zaman adet şöyle idi: Atatürk’e her gün genel sekreter gelen evrak üzerinde bilgi verir ve emirlerini alır. Duruma göre memleket meseleleri ve dış olaylar için kendisi direktifler verir, bazen de meseleleri derinlemesine soruşturur, bilgi alırdı. Bu arada Başbakan ve bakanlardan bazıları lüzum gördükleri zaman yine hükümet meselelerini görüşmeye gelirlerdi. Akşam üzeri başyaver yanına gelir ve sofraya kimlerin davet edilmesini emrettiklerini sorardı. Atatürk bu listenin, o günkü çalıştığı ve okuduğu kitaplarla ilgili olmasını ister ve listeyi ona göre yazdırırdı.” O dönemde mesleklerinde isim yapmış kişilerin davet edilmesine de dikkat edilmiştir. Bu hususa Ankara ve İstanbul’da bulundukları zaman, hatta değişik yerlere gidildiğinde de dikkat edilmiştir. Yine listede adı olanlardan sofraya katılmayanlar da olur, bu listenin dışında kalan bazı kişiler sonradan da gelebilirlerdi ki devlet adamları, başbakan, içişleri ve dışişleri bakanları istedikleri zaman gelebilirlerdi.”³⁴

Son yıllarda bunlar, çoğunlukla Dil ve Tarih Cemiyeti yöneticileri olmuştur. O’nu yalnız kendi çevresindeki arkadaşları ile sofrasında baş başa gösteren bazı nöbet kayıtları da vardır. Akşamın erken saatlerinde başlayan sohbetler, gece yarısından çok sonralara ve bazen sabaha kadar devam etmektedir.³⁵ Konuları kendisi açar, başkalarının bir konu ortaya atmasına müsaade etmezdi.³⁶ Tartışılan konular arasında tarih, iç ve dış politika, iktisadi politika, dil, coğrafya, yapılan devrimler, din ve diğer bilim dallarından dünya meselelerine kadar birçok konu bulunmaktadır. Sofrada herkes açık konuşur, düşüncelerini belirtir ve kendi tezini savunmaktadır. Atatürk uygun görürse zaman zaman önemli kararlar da alınmaktadır.³⁷

1. Kişilerin Yeteneklerine Göre Değerlendirilmesi

Zaman zaman bu sofralara katılmak isteyenler de çeşitli yollardan kendilerini davet ettirmeye çalışırlardı. Örneğin, Ali Çetinkaya bir gün Salih Bozok’a: “Ben de her akşam Atatürk’ün sofrasında bulunmak isterim. Fakat

³⁴ A. Afet İnan, *Mustafa Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, İstanbul, 1998, ss. 31-32

³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. III, İstanbul, 1999, s. 479; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. I, İstanbul, 1973, s. 12

³⁶ Granda, a.g.e., s. 31

³⁷ Kılıç Ali, a.g.e., s. 101

orada hoşlanmadığım bazı kimseler bulunduğu için bu arzumu yerine getiremiyorum. Sen müsait bir fırsat bulduğun zaman benim arzumu Atatürk'e anlat ve ellerinden öptüğümü söyle" demiştir.³⁸ Olayın devamını Bozok'un anılarından takip edecek olursak; Bozok birkaç gün sonra bu konuşmayı Atatürk'e aktarmış O da çok sinirlenerek: "Bu kadar saçma bir düşünce olamaz. Benim soframda ve meclisimde bulunanların hepsine ben vazife veririm. Sizin yapamayacağınız işleri, Ali Bey'in hoşlanmadığı adamlar yapar" diyerek söze devam etmiştir: "Öyleyse bu gece Ali Bey'in hoşlandığı arkadaşları davet edelim de Etimesgut'a gidelim. Bana başyaver Rusuhi Bey'i çağır, Etimesgut'a kimleri davet edeceğini söyleyeyim" dedikten sonra Rusuhi Bey gelinceye kadar, Ali Bey ile Avni Paşa'yı, Nuri Conker'i, Hasan Cavit Bey ile Recep Zühtü'yü davete karar vermiştir. Rusuhi Bey davetlileri telefonla arayarak durumu bildirmiş, kış günü olduğundan Bozok ile Atatürk Etimesgut'a önceden gitmişlerdir. Gelenler arasında çağrılmadığı halde Falih Rıfkı Bey de Nuri Beyle birlikte gelmiştir. Ali Bey, o gün Ziya Gevher'in evine davetli olduğundan biraz içkilidir, Etimesgut'ta da içince akşam yemeğinde ne söylediğinin farkında olmadığı ifade edilmektedir.³⁹ Nuri Bey Ali Bey'in ne dediğini anlamamış fakat Ali Bey Falih Rıfkı'ya da çatmıştır. Atatürk'ün ihtarlarına da ehemmiyet vermeyip, iki de bir elini cebine sokarak şüpheli vaziyetlerde bulunmuştur. Bozok, Ali Çetinkaya'yı dışarı çıkarmak ister çünkü ortamın gerginleştiğini hissetmiştir. Lakin Ali Bey onun söylediklerine itibar etmez. İçeriye Başyaver Rusuhi Bey girmiş ve eli cebinde bir vaziyet alınca Çetinkaya, Atatürk'e "bunu buraya siz mi çağırdınız?" diye sormuştur. Rusuhi Bey'in salona girdiğini görmeyen Atatürk: "Ben çağırmadım fakat yaverim olduğu için çağırmadan da yanıma gelebilir. Sen ne demek istiyorsun?" deyince Ali Bey : "Paşam bu adam sizin yaveriniz olamaz, ben bunu Irak'tan tanırım. Enver Paşa'ya, Nuri Paşa'ya da yaverlik yapmıştır" diyerek hakaretimiz bazı sözler sarf etmiştir. Rusuhi Bey de gereken cevabı vermeyince Atatürk çok sinirlenmiş ve Ali Bey'e hitaben "Bana bak Ali Bey benim yaverim senin anlattığın adam değildir. Senin maksadını anlıyorum. Fakat ben senden daha komitacıyım" demiş ve onun kolundan tutarak boş odalardan birine götürmek istemiştir. Bunun üzerine Salih Bozok araya girerek durumu düzeltmeye çalışmıştır. Hatta Paşa'nın da sonra izin vermesiyle Ali Bey'in ardından gitmiş ve elinde silah olup- olmadığını tetkik etmiştir. Bu olaydan

³⁸ Salih Bozok, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Yay. Haz: Can Dünder, İstanbul, 2001, ss. 117-120.

³⁹ Bozok, a.g.e. , s. 118; Salih Bozok-Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul, 1985, s. 225

sonra Atatürk, Ali Bey'in o gece belli bir amaç için geldiğini düşünürken, Bozok da sarhoşluk neticesinde hoş olmayan sözler sarf ettiği kanaatine varmıştır. Neticede Ali Bey, Avni Bey ile birlikte evine gitmek için izin istemiş ve Atatürk'e *"Paşam ben sizi yegane şef olarak tanır ve her emrinize itaat ederim. Sizden başka da hiç kimseye boyun eğmem. Beni bu gece buraya bunun için mi çağırdınız?"* demiştir. Ertesi gün Bozok her şeye karıştığı için takdir edilir fakat İsmet Paşa, Kazım Paşa, Mustafa Necati gibi bazı milletvekillerinin yanında: *"Bu çocuk, beni yakından tanıdığı ve her halimi bildiği için dün gece kendisini takdir etmeme rağmen şayan-ı teessür ve teessüf bir hadisenin vukuuna meydan vermemeye çalışmış ve muvaffak olmuştur. Bundan dolayı kendisine teşekkür ederim"* diyerek Bozok'a takdirlerini bu şekilde iletmiştir. Bu olay üzerine daha sonraki günlerde, İsmet Paşa ile Atatürk fikir teatilerinde bulunmuşlar; Bozok'u yeniden dinleyerek, onun başarılı olduğu kanaatine varmışlardır. Buradan da anlaşılacağı gibi Atatürk her tipteki insanı olduğu gibi kabul etmiş, onlardan yetenekleri doğrultusunda yararlanmasını bilmıştır. Kendisi de bir gün başka bir olay nedeniyle Bozok'a *"politikada insanların ne karakterde olduklarını bilmek ve ona göre kendilerinden istifade etmeye çalışmak lazımdır"* demiştir.⁴⁰ Bu da biraz önceki ifademizi destekler niteliktedir.

Diğer taraftan bütün tahminlerin aksine sofraya başında en az yer tutan şey eğlencedir. Genelde misafirlerin isteği ile çağrılan saz ve ses sanatçıları ile dansçıların bir köşede unutulup, sofraya dağılırken geldikleri gibi gittikleri çok geceler olmuştur.⁴¹ Bununla beraber, Münir Nurettin, Safiye Ayla, Salâhaddin Pınar, Saadetdin Kaynak gibi dönemin ünlü sanatçıları zaman zaman bu sofraya davet edilmişlerdir. Dolmabahçe Sarayında bir müzik grubunun hazır bulunduğu ve bazı geceler yemeklerde bizzat kendisine eşlik ettiği bilinmektedir. Sofraya davet edilen bestekârlarla Atatürk arasında geçen tartışmalara baktığımızda, O'nun musiki bilgisinin de kuvvetli olduğu ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili olarak Salâhaddin Pınar'ın ve diğer bestekârların hatıralarına bakılabilir.⁴²

⁴⁰ Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 79

⁴¹ Soyak, *a.g.e.*, s. 13

⁴² Banoglu, *a.g.e.*, ss. 80-82

2. Sofra Müdavimlerine Ait Birkaç Anekdöt

Atatürk, yorucu tartışmalardan sonra ortalığı neşelendirmek için sevdiği arkadaşlarına nükteler yapardı. Konuya ilgili pek çok anekdot bulunmaktadır. Burada ise birkaç örnekle yetinilecektir. Bir gün Atatürk:

“- *Nuri Conker her şey olabilir, ama kumandan olamaz!*” diye latife etmiştir. Bir gecede aynı ifadeyi tekrarlayarak “*Nuri Conker kumandan olamaz*” demişlerdi. Nuri Bey hiddetle ayağa kalmış, bir elini masaya, diğer elini göğsüne koyarak bir kumandan edasıyla:

- *Arkadaşlar nafile yoruluyoruz. Bu zatı memnun etmek mümkün değildir. Bu efendi kendisini o kadar çok büyük görür ve öyle sayar ki her hareket, her muvaffak başarı O’nun nazarında ehemmiyetini kaybeder.* Merhum Nuri Bey bu sözleri söyledikten sonra yüzünü Atatürk’e çevirerek devam eder:

- *Yahu su bulunmayan Kerbela gibi çöl sahalarında sana dondurma yedirmedim mi? Daha ne yapalım ki?*

Atatürk, kızdırmaktan çok hoşlandığı eski arkadaşına gülerek bakmış:

- *Görüyorsunuz ya! Nuri Bey kumandanlık vazifesini mafevkine dondurma yedirmekle yapmış olduğunu zannediyor.*

Nuri Bey buna verecek cevap bulamamıştır. Herkes bu zarif nükteye ve Nuri Bey’in düştüğü vaziyete karşı katıla katıla gülmüştür. Nuri Conker fena halde kızmış ve ayağa kalkarak: “*Eğer bir daha bu sofrada bulunursam bana lanet olsun!*” diyerek masayı terk etmiştir. Ertesi akşam köşke ilk gelen misafir yine Nuri Conker olmuştur”.⁴³

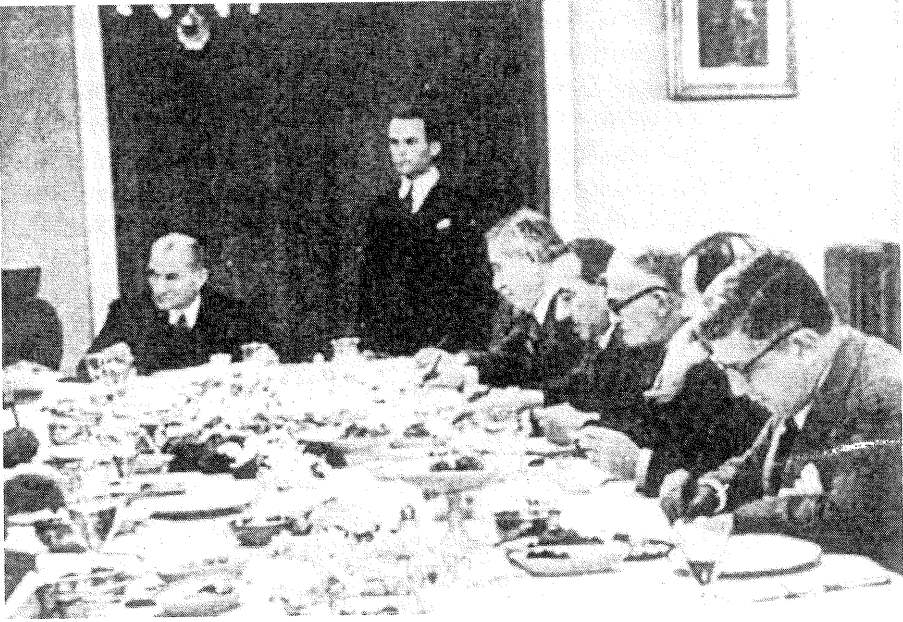
1931 yılı sonbaharında Dolmabahçe Sarayında kurulan sofraların birinde her zaman gelen “*mutad zevat*” dışında Hasan Cemil Çambel, Celal Sahir ve Maarif Vekili Esat Bey de bulunmaktadır.⁴⁴ Doktor Reşit Galip, konuyu Halkevlerinden açmıştır. Temsil kollarında kadın rolleri için kız lisesinden seçilen öğretmenlere Maarif Vekili Esat Bey’in izin vermediğinden şikayete başlamıştır.⁴⁵ Aslında bu şikayet Çambel’e göre yeni ile eskinin bir çatışması idi. Reşit Galip konuşmasını, sesini yükselterek sürdürmüş; Atatürk büyük bir itidal ve sükunla “merak etmeyin hepsi düzelecek” diyerek doktoru

⁴³ Altınar, a. g. e, s. 367

⁴⁴ Çambel, a.g. e, ss. 79-82

⁴⁵ Kazım Özalp, Esat Bey’in kız öğrencilerin giyisileri konusunda tamim yayınlayacağını söylediği zaman tartışmanın çıktığını belirtmektedir. Bunun için bkz. Kazım Özalp-Teoman Özalp, a.g.e., s. 48

yatıştırmak istese de yeterli olmamıştır. Galip, konuşmasını daha da heyecanlı bir şekilde devam ettirmiş ve *“af buyurunuz Paşam, bu inkılap ve zihniyet meselesidir, müsaade buyurursanız fikrimizi söyleyelim diye ısrar etmiş; devamla “hatta daha ileri giderek diyeceğim ki, sizin huzurunuzda bu sofrada inkılapları zedeleyeceği icraatten bahsedilmesi küstahlıktır hoş görülemez” demiştir. Atatürk’te bu sert konuşma sonrasında Reşit Galip’e “Yorgun görünüyorsunuz, madem bu konuşmalar hoşunuza gitmiyor gidip istirahat edebilirsiniz” şeklinde karşılık vermiştir. Reşit Galip masaya vurarak şiddetle bağırarak: “Beni kovuyor musunuz? burası milletin malıdır, kalkmam. ..” diye cevaplandırmıştır. Bu gerginliğin ardından herkes Atatürk’ün nasıl bir tepki göstereceğini beklemiştir. Mustafa Kemal Paşa ayağa kalkarak: “O halde biz kalkalım masayı beyefendiye bırakalım” diyerek sofrayı terk etmiş, yandaki yatak odasına çekilmiştir. Sofra dağılırken, Reşit Bey bir süre daha orada kalmıştır. Atatürk aldığı bilgilerden, Reşit Galip’in Ankara’ya döndüğü haberini alınca “Cebinde 5 parası yok ama karakterinden hiç taviz vermiyor” diyerek üzüntüsünü belli etmiştir. Başkâtibine, Reşit Bey’e fazla para vermediği için sitem etmiştir. Birkaç ay sonra Reşit Galip Maarif Vekilliğine atanmış ve üniversite reformu onun vekilliği döneminde gerçekleşmiştir. Lakin bu görevden ayrıldıktan sonra uzun bir süre Atatürk’le dargın kalmışlardır. Bir gece Çankaya’da Atatürk birdenbire “Doktor ne yapıyor? Çağıralım” diyerek sözü Reşit Galip’e getirmiştir. Afet Hanım saatin çok geç olduğunu ertesi gün çağırımlarının uygun olacağını söylese de bu teklif kabul edilmemiştir. Sonuçta doktor gelmiş ve Gazi ayağa kalkarak “gel bakalım doktor, seni çok özledim” diyerek onu kucaklamıştır. Bir müddet sonra içeriye gelen askere de şu emri vermiştir: “Beyefendiyi omuzlarınıza alın, bana getirin” askerler emri uygulayıp, Atatürk’ün yanına getirmişlerdir. Doktorla yeniden kucaklaşan Atatürk askerlere “gene yerine götürün” emrini vermiştir. Reşit Galip’e “Doktor, işte biz böyle bindiririz ve böyle de indiririz” demiştir.*

Cumhurbaşkanı Atatürk, Çankaya Köşkü'nde Türk Dil Kurumu üyeleri ile yemekte (1936)

Bunun bir ders mi, yoksa bir şaka ya da sitem mi olduğu konusunda olayın şahitleri şüpheli olsa da Atatürk'e özgü bir davranış olduğu kesindir.

Atatürk'ün sofrasında buluşan genç aydınlar, sofranın dağıldığı bir gece konuşmaları değerlendirmek için Mahmut Esat Bozkurt'un evine gitmişlerdir. Önceden konuşulanlar bir kez daha değerlendirilirken bir ara Cemal Hüsnü Taray şöyle der: "Arkadaşlar, sofradaki buengin fikir ziyafetinden ne yazık ki birçok genç arkadaşımız faydalanamıyor. Çünkü mutad zevat denilen her akşamki davetlilerden sofrada yer kalmıyor. Ne yapsak da Paşa'ya bunu duyursak?" Toplantıda bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bu isteği Taray'a haber vermeden Atatürk'e iletmıştır. Ertesi gün Çankaya Köşkünden aranan Cemal Hüsnü Bey telaş içinde erken saatlerde Çankaya Köşküne gitmiştir. Atatürk, Taray'ın sofraya aydınların çağırılması hususundaki isteği üzerine, ona şu cevabı vermiştir:

"Soframda hemen her akşam bulundurduğum arkadaşlarım, Kurtuluş mücadelesi için yola çıktığım zaman bana inanmışlar, benimle beraber gelmişler, davaya baş koymuşlar, canlarını bana siper etmişler ve bir an bile

benden ayrılmayarak türlü eziyet ve cefaya katlanmış kişilerdir. Hepsi bana canlarıyla başlarıyla bağlıdır. Benim onlara vefa borcum büyüktür. Hiçbirini bırakamam ama sofram genç aydınlara açıktır ve daima açık olacaktır. Ben onlara ne yaptım ne verdim? Benim, onların da inandıkları düşüncelerimi, yerleştirmek için onları Meclise soktum. Orada bana yardımcı oluyorlar. Fakat hiçbirini bakan yapmadım. Bakanlıkların başına hep sizin gibi okumuş gençleri getirdim. Şimdi durumu iyice kavradın mı çocuk?” Taray bu açıklamadan çok etkilenmiş, Atatürk’te vefa duygusunun çok kuvvetli olduğunu belirtmiştir.⁴⁶

Bütün sofrta hikayelerinin birbirinden ayrı özellikler ve güzellikler taşıdığını belirtmemiz gerekecektir. Sözüünü ettiğimiz hatıradaki Atatürk’ün arkadaşlarına karşı vefası, aralarında ne kadar çok samimiyet olursa olsun arkadaşlarına iltimas geçmediği ve kabiliyetleri doğrultusunda onlardan yaralandığı sonucunu çıkartabiliriz. Buna benzer örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Bu sofralar Atatürk’ün vefatından bir iki ay öncesine kadar devam etmiştir. Hastalığı sırasında bile arkadaşlarını yanında görmek istediği, onların konuşmalarından zevk aldığı bilinmektedir.

1932 yılında Atatürk’ün Yalova’da olduğu günlerden birinde, İş Bankası Genel Müdürü olan Celal Bayar kendisini ziyarete gelmiştir. Görüşme sırasında İş Bankasının kağıt fabrikası kurmak amacıyla Maliye Bakanlığına müracaat ettiğini, ancak Sanayi Genel Müdürü olan Recai Bey adında birinin bu girişime engel olmaya çalıştığını bildirmiştir. Böyle bir yatırımın ülke için önemi vurgulayan Bayar’ın bu düşüncesi Atatürk tarafından kabul görmüştür. Birkaç gün sonra Maliye Bakanı Avrupa’ya gideceğinden Atatürk’e veda etmek ve görüşlerini almak için Yalova’ya gelmiştir.

Maliye Bakanı yemeğe alıkonulmuş, sohbet sırasında konu kağıt fabrikasına getirilmiştir. Memleketin böyle bir tesise ihtiyacı olduğu, büyük ihtiyaçlarının hepsinin devlet tarafından karşılanamayacağı ve bu tarz bir girişime neden engel olunmak istenildiği, bunda bir art niyet olabileceği görüşleri dile getirilir. Maliye Bakanı da Sanayi Genel Müdürünün dirayetli bir zat olduğunu belirtmekle yetinir. Bunun üzerine Atatürk: “Bakan olarak bu kadar kesin konuşmak doğru olmaz. Ben bile yanımda bulunan iki vazifeliyi yıllarca çok dürüst tanımış olmama rağmen, bir gün bir çirkin harekette bulunduklarını haber alınca, işi bizzat tahkik ettim, edindiğim kanaat üzerine de onları derhal yanımdan uzaklaştırmak zorunda kaldım. Bunu siz de biliyorsunuz, binaenaleyh böyle meselelerde çok dikkatli olmak

⁴⁶ Nejat Saner, *Atatürk Dönemi*, İstanbul, 1975, s. 134-135

ve derine inmek lazımdır” şeklinde uyarıcı bir konuşma yapmıştır.⁴⁷ Bakan bu tarz konuşmadan çok alınmış, bunu güvensizlik telakki ederek ertesi gün İstanbul’a vardığında durumu Başbakana anlatıp, istifa etmiştir. Başbakan İsmet İnönü de bu olaydan üzgündür ve akşama Yalova’ya dönerken vapurda Salih Bozok ile karşılaşır. Bozok, Başbakanın düşünceli tavrını görür, yanına giderek “rahatsız mısınız Paşam?” diye sorunca başbakanın siyatikten rahatsız olduğunu öğrenmiştir. Sofraya gidecek olursa dinlenemeyip, banyo alamayacağından şikayet eden İsmet Paşa, Yalova’ya vardığında Atatürk’ün yanına gitmeyi uygun görmüştür. O akşam sofrada her zaman bulunanların dışında Ruşen Eşref, Yakup Kadri ve refikaları da bulunmaktadır. Şükri Kaya’nın, diş ağrısından dolayı sofraya katılmadığını söyleyen Bozok olayı şöyle anlatmaktadır: İsmet Paşa, Atatürk’e verileceği rivayet edilen dizbağı nişanı konusunda, Hakimiyet-i Milliye gazetesi aracılığıyla bu haberi tekzip ettirmek ve bu şekilde gazetelere ders vermek istediğini ifade etmiştir.⁴⁸ Çünkü İngiltere hükümeti tarafından böyle bir nişan teklifi yapılmadığı halde olayın gazetelerde abartıldığını söylemiştir. Tekzip hazırlanınca Atatürk’e de okunmuş buna ilaveten: “bahusus, İspanya kralından arta kalan böyle bir nişan Türk reisicumhuruna verilemez. Verilecek olsa bile Türkiye reisicumhuru o nişanı kabul etmez” denince İsmet Paşa, “Paşam, evvelce de arz ettim ki resmen böyle bir nişan ne verilmiş, ne de İngiltere hükümeti tarafından buna dair bir teklif vaki olmuştur. Binaenaleyh bu maddeye lüzum yoktur.” Bunun üzerine Atatürk söylediklerinin ilave edilmesini, İngilizlerin kendisini sevdiğini hatta, Loyd George’u bile bu yüzden yönetimden attıklarını dile getirmiştir. İsmet Paşa ise isyankâr bir şekilde şu karşılığı vermiştir: “Efendim Loyd George atılmış değildir, siyasetinde muvaffak olamadığı için kabineden çekilmiştir. Yoksa kendisi elyevm bir siyasi fırkanın başındadır ve mebustur. Sizin ilave etmek istediğiniz maddeyi de buraya yazmak muvafık değildir”.

Atatürk bu sözleri manidar bulmuş ve çok kızmıştır. Bozok’un naklettiğine göre de sofrada İsmet Paşa’nın işitemeyeceği bir sesle “İsmet Paşa’nın bana itiraz etmesinin sebebini anlıyorum. Geçen gün buraya gelen İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey’e yaptığım muameleden kızmıştır” diyerek Nuri Conker’in uygun bir şekilde bu meseleyi açmasını istemiştir. Conker de buna karışmak istemediğini belirtmiştir. Olayın devamını Nejat Saner’den

⁴⁷ Saner, a.g.e. , s. 129

⁴⁸ Saner’de olay “. . . Atatürk İsmet Paşaya hal hatır sorar, İngiliz ve Amerikan gazetelerinde çıkan ve Akşam gazetesinde yayınlanan “dizbağı nişanı” meselesinden haberi olup, olmadığını sorar. . . ” şeklinde anlatılırken, Bozok bu kısmı özet anlatmıştır. Bunun için bkz! Bozok, a.g.e. , s. 122; Saner, a.g.e. , s. 130

takip edecek olursak: Tekzip yazılıp, nöbetçi yaver çağırılmış ve Ankara'ya tebliğ edilmesi istenmiştir. Konuşmalar devam edip, vakit bir hayli ilerledikten sonra; nöbetçi yaver salona girmiş ve tebliğin Başbakanlıkta kimse bulunmadığından ulaşmadığını arz etmiştir. Atatürk bu durum karşısında hiddetlenerek: "Bu nasıl şey, Başbakan hükümet merkezinde emrini tebliğ edecek bir muhatap bulamıyor. Olmaz böyle şey, bu nasıl bir hükümet idaresidir?" deyince sofra dağılmıştır.⁴⁹ Her zamankinin aksine Atatürk ile İsmet Paşa'nın el sıkışmaması dikkatlerden kaçmamıştır.

Birkaç kişiye kalmaları rica edilerek, olay hakkında fikir yürütülür. Atatürk bu tavır ve durumdan rahatsızlığını dile getirmiş ve ertesi gün Ankara'ya gitme kararında olduğunu açıklamıştır. Bozok meselenin uzatılması halinde sonucun daha da kötüye gideceğini düşünür ve sabahleyin önce İsmet İnönü sonra da Atatürk ile ayrı ayrı görüşmeler yaparak durumu düzeltmiştir.⁵⁰

1925 yılında bir yaz günü, Atatürk'e tahsis edilen Kordon boyundaki evde büyük bir sofra kurulmuş, davetliler burada toplanmıştır. Yemek yenip, içilmekte ve konuşmalar yapılmaktadır. Kordon üzerindeki kapılar ve pencereler açıktır ve halk üst üste yığılmış içeriye seyretmektedir. Başyaver Binbaşı Rusuhi Bey kalkıp pencere ve kapıları kapatmıştır. Bunun üzerine Atatürk, kapıların neden kapatıldığını sormuştur. Halk baktığı için kapatıldığı cevabı gelmiştir. Bunun üzerine kapı ve pencereler açılıp, sofra kapıya doğru yaklaştırılmıştır. Atatürk, kadehini birkaç kez kaldırmış, halkın şerefine içmiştir. Dışarıda alkış tufanı kopmuş, vakit ilerledikçe kalabalık dağılmıştır. Bunun üzerine: "Rusuhi Bey, haydi şimdi davet edin bakalım; kimse içeri girer mi? Halkın seyrinden, merakından değil, alâkasızlığından, küskünlüğünden korkmalı. Şimdi onlara Mustafa Kemal içiyor, sarhoşun biridir derlerse, evet biz onu gördük, başka neyi ne günahı var, bize onu söyleyin derler. Beni müdafaa ederler" şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁵¹ Onun gibi devlet idarecilerinin sofra hayatları, mesleklerindeki başarılarının gereğinden kaynaklanmış olabilir.

⁴⁹ Saner, a.g.e. , s. 131

⁵⁰ Bozok, a.g.e. , s. 125; "dizbağı nişanı" olayı için bir de bkz. ! Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul, 1984 ss. 138-142; burada olay farklı bir biçimde anlatılmış olsa da belli noktalarda paralellik söz konusudur.

⁵¹ Saner, a.g.e. , s. 137

C. Atatürk ve Yemek

Atatürk'ün yemek meraklısı olmadığı bilinmektedir. Bu konuda Hasan Rıza Soyak'ın anlattıklarını takip edelim: “Sabahları sadece kahve ve sigara içmektedir. Öğle yemeklerini ise bazen sadece bir dilim ekmekle bir bardak ayran ya da limonata teşkil ederdi; ekmeği, uzun uzun parçalar halinde doğrar bardaktaki ayran veya limonataya batıra batıra yerdi. Sevdiği ve istediği sayılı yemeklerin başında sade yağlı kuru fasulye (buna kendisi yağlı fasulye derdi) ve pilav gelirdi; bunlar mutfakta daima hazır bulundurulurdu. Geceleri çok geçe kaldığı zamanlar, fasulye ve pilav yer öyle yatarı. ”⁵² Atatürk'ün kuru fasulye ve pilavı sevmesi Harbiye'den kalma bir alışkanlığıdır.⁵³ Sofrada soğan, sarımsak, sucuk, pastırma gibi kokulu yiyecekler bulundurulmamasına dikkat eder, beyaz peyniri de midede ekşime yapmasın diye istemezdi.⁵⁴

Çocukluğunda en çok sevdiği irmik helvası ve yoğurttur.⁵⁵ Leblebiye olan düşkünlüğü ise rakı içmeye başlamasından sonra olmuştur.⁵⁶ Bunlardan başka yağ ve yumurta ile ezilmiş beyaz peynirden yapılan bir çeşit omleti, gül reçelini, etli taze bamyayı ve meyvelerden kavunu sevmektedir.⁵⁷

Sofrada saatler ilerledikçe akademik tartışmalar yerini hatıralara bırakır, geçmişten söz edilir, tarihsel olaylar ve hoş hikayeler anlatılmaktadır.⁵⁸ Bazı kederli akşamlarda Mustafa Kemal Paşa'nın gözlerini yumarak bir halk türküsünü söylediği de vakidir.⁵⁹

Sofranın aynı zamanda bir imtihan meclisi olduğu bilinmektedir. Atatürk fikrini hiç belirtmeden kişileri sorgular, hükmünü kolay verir ve çok defa aldanmazdı.⁶⁰ Sadi Irmak'ın konuk olduğu akşamların birinde konuşmalar devam ederken Atatürk tarafından yeni bir konu ortaya atılmış, davetlilere “en güç devrim nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Sıra ile herkesin fikri sorulmuş ve bütün devrimlerin birbirinden güç olduğu dile getirilmiştir. Sıra Irmak'a geldiğinde “en güç devrim laikliktir” cevabı üzerine Atatürk bu cevaplardan

⁵² Soyak, a.g.e. , s. 11

⁵³ Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemmini Anımsarken (1933-1951)*, İstanbul, 1995, s. 97

⁵⁴ Granda, a.g.e. , s. 18

⁵⁵ Şemsi Belli, a.g.e. , s. 71

⁵⁶ Makbule Atadan a.g.e. 'de Atatürk'ün Enver Paşa ile çekişmeye başladıktan sonra içkiye başladığını ifade etmektedir.

⁵⁷ Soyak, a.g.e. , s. 11 ve Granda, a.g.e. , s. 18

⁵⁸ Granda, a.g.e. , s. 31

⁵⁹ Ruşen Eşref Ünaydın, *Hatıralar Atatürk'ü Özleyiş*, Ankara, 1957, s. 31

⁶⁰ Atay, a.g.e. , s. 510

hiçbirini beğenmemiştir. Kısa bir zaman sonra da “*en güç devrim müzik devrimidir. Çünkü müzik devrimi şahsa önce kendi iç dünyasını unutturmayı, sonra da yeni bir aleme yönelmeyi gerektirir. Onun için çok zordur, ama yapılacaktır*” sözlerini davetlilerin şaşkın bakışları altında söylemiştir.⁶¹ Klasik Türk müziğinin yanında Batı müziğinin de dinlenmesi ve bu konuda çalışmaların başlatılması burada alınan kararlardan biridir.

Sofrada bulunanların değer ölçülerini anlamak istediğinde herkese birer konu verip, onları konu üzerinde konuştururdu. Bu sofra gecelerinin birinde kendinden geçerek: “*Benim gözümden hiçbir şey yoktur; ben yalnız liyakat aşkıyım*” demiştir.⁶² Sofra eksik olmayan birkaç konukla birlikte yirmi-yirmi beşi bulunmaktadır. Her gün birkaç yeni simayı bu sofralarda görmek mümkündür.⁶³

Misafirlerini en iyi şekilde ağırlamaya özen gösteren Atatürk sabaha karşı bu toplantıları dağıttığında, banyosunu alır ve yatağının yanındaki komidinin üstünde mevsimine göre hazırlanmış meyve suyunu içer; gündüzleri de bir bardak dolusu yağlı ayranı diğer içeceklere tercih ettiği bilinmektedir.⁶⁴

Sofrada Türk Dili ve Türk Tarihi meseleleri hakkındaki tartışmalar, uzun bir süre devam etmiştir.⁶⁵ Tebeşirli karatahtaya bakanlar, profesörler, milletvekilleri herkes kalkmıştır. O’nun bu toplantılarda arkadaşlarının itirazlarına, tartışmalarına inanılmaz derecede katlandığı ve hoş gördüğü anlatılmaktadır.⁶⁶ Atatürk’ün meziyetlerinden biri de, devlet ve inkılap işlerini arkadaşlarıyla görüşmek ve tartışarak bir sonuç elde etmektir. Başkalarının görüşlerine kıymet verdiğinden bu istişarelerin önemi büyüktür. Sonuçta kendi mantığını olaylara hakim kıldıysa da bu hususa çok dikkat etmiştir. Güneş-dil teorisi üzerinde çalışıldığı günlerde, sofradaki tartışma konularının en önemlilerinden biri dil meselesidir. Dolmabahçe Sarayı’nda bir gece, sofra dağıldıktan sonra Atatürk ile Yusuf Hikmet Bayur güneş-dil teorisi üzerine tartışmalarını çalışma odalarından birine geçerek devam ettirirler. Sabah olunca Kılıç Ali ve Salih Bozok, Atatürk ile Bayur’un tartışmalarını sürdürdüklerini öğrenince yanlarına gitmişlerdir. İkisnin de yüzleri kıpkırmızı olmuştur. Bir süre sonra çalışmaları biter ve Bayur izin isteyerek ayrılır. Salih Bozok da : “Paşam niçin bu kadar yorulunuz?

⁶¹ Sadi İrmak, *Atatürk’ten Anılar*, Ankara, 1981, ss. 12-13

⁶² Kemal Arıburnu, *Atatürk ve Çevresindekiler*, Ankara, 1994, s. 38

⁶³ Derin, *a.g.e.*, s. 50

⁶⁴ Banoğlu, *a.g.e.*, s. 426

⁶⁵ Atay, *a.g.e.*, s. 507

⁶⁶ Aynı Eser, Aynı yer

Hikmet Bey yabancınız mı? Size bağlı bir arkadaşımız! Böyle olacaktır demeniz کافی değil mi? Sabahlara kadar onu ikna etmek için kendinizi niçin üzüyorsunuz?” Bunun üzerine Atatürk: “ *Ha ..işte bu çok yanlış bir mütlââ. Bilir misiniz ki Hikmet Bayur inatçıdır. Onu ikna etmek lazımdır. O bir kere kani oldu mu işi benimser!*” şeklinde cevap vermiştir.⁶⁷ Atatürk, mantıklı açıklama yapmaya çok önem verir ve karşısındakine kendi fikirlerini kabul ettirmek için büyük bir sabır ve tahammül gösterir ki Bayur ile tartışması bu hususuna ait önemli bir hatıradır.

Sonuç

Sofra, Atatürk’ün arkadaşları ile tartıştığı, tartışma yapmaktan zevk aldığı, onları birbirleriyle birleştiren bir köprü vazifesi görmüş; muhalifleriyle ise tartıştığı bir meclis olmuştur.⁶⁸ Bu mekânlar zaman zaman eleştirilmiştir. Sakarya savaşında zaferin kazanılmasından sonra komutanlarla birlikte sofraya oturacak olan Atatürk, o gün askere yiyecek olarak ne verildiğini sormuştur. Askerin “kavrulmuş buğday” yediğini duyunca sofradan kalkmıştır.⁶⁹ Dolayısıyla bu hassasiyeti gösteren biri için yapılan eleştirilerin ne kadar boş olduğu açıktır.

Falih Rıfki Atay da bu meclislerin, Atatürk’ün dostları, hatta düşmanları ile sohbet ve tartışma meclisi olduğu; hayallerini, tasarılarını, sıkıntılarını, genç subay olduğu yıllardan başlayarak hatıralarının birçoğunu bu meclislerde anlattığını ifade etmektedir.⁷⁰ Sofrada kimsenin yeri belli değildir. Atatürk yalnız Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, sonradan Celal Bayar ve ara-sıra evine gelen ordu ve hükümet mensuplarına yanında yer göstermiştir. Burada tartışılan konulardan bazıları, Cumhuriyetin ilanından sonra uygulamaya konulmuştur. Ancak bu tartışmalar Cumhuriyetin 10. yıl dönümü kutlamalarından sonra canlılığını, neşesini yitirmeye başlamıştır.

Sabaha kadar süren tartışmalar, Atatürk’ün hastalığının ilerlemesi ve O’nun dinlenmek için Savarona’ya çekilmesinden sonra, yerini sessizliğe bırakmıştır. Falih Rıfki bu sofraların sonuncusunu şöyle anlatmaktadır:

⁶⁷ Kılıç Ali, *a.g.e.* , ss. 80-81

⁶⁸ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980, s. 509

⁶⁹ Altınar, *a.g.e.* , s. 251

⁷⁰ Atay, *a.g.e.* , s. 509

“Birkaç kişi idik. Atatürk solgun ve sararmış, masaya oturdu: “ Ben bir şey içmeyeceğim. Fakat siz bir şeyler içiniz. Konuşuruz bir müddet böyle yapalım” dedi.”

“Akşam, sessiz ve neşesiz, o ve herkes kendi içine bükülmüş ve büyük bir sırrın karanlığına gömülmüş olarak geçti. Fırtınadan sonraki deniz gibi, bitkin bir durgunluğu vardı. Dudakları güç oynuyordu. Şevk onun bahçesine son yapraklarını dökmüştü. O kadar güzel ince dudaklarının o kadar tatlı ve ısıtıcı gülüşü, bir ıtır gibi uçmuştu. Baba Atatürk, arkadaş Atatürk, karındaş Atatürk, varlığı bir hava gibi içini kaplayan daha on yıl önce en güzel tanrılardan daha güzel, Omiros’un kahramanlarından daha destankâri, altın saçlı, çevik ve kıvrak, o 43 yaşındaki gencin hatırası, bir asırlık eski ve uzak bir hayale dönmüştü. O akşam Çankaya’da dostları ile son sofrası idi.”⁷¹

Atatürk’ün sofrasında pek çok konuda tartışma yapıldığını belirtmiştik. Günümüzde dönemleri ile ilgili bilgilerinden yararlanacağımızı umduğumuz kişilerin sofralarında ise “yiyelim - içelim, dedikodu yapalım” şeklinde ifadeler duyduğumuzda; sofraların işlevinin ne kadar çok değiştiğini görüyoruz. Oysa Atatürk’ün sofralarında konuşulmayan, konuşulmasına izin verilmeyen tek şey dedikodu mevzuları idi.⁷² Bu açıdan değerlendirdiğimizde, o dönemde kurulan sofraların önemini, işlevlerini daha i

⁷¹ Atay, a.g.e. , s. 489

⁷² Kılıç Ali, a.g.e. , s. 102

ATATÜRK VE KADIN

“Şuna inanmak lazımdır ki , dünya üzerinde gördüğümüz her şey kadının eseridir.”

Latif DAŞDEMİR*

Giriş

Kadınların toplum içerisinde erkeklerle eşit haklara sahip olması konusunda 19. yüzyıldan bu yana batı ülkelerinde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de yoğun bir mücadelenin verildiği bilinmektedir. Ülkemizde ise, gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyet döneminde kadınlarımız, kendi haklarını elde etmek için batı ülkelerindekine benzer bir mücadele vermemişlerdir. Buna rağmen, kadınlara birçok batı ülkesinden daha önce bu haklar Atatürk tarafından sunulmuştur. Ancak, teokratik bir devlet yapısına sahip ve kadın haklarının kısıtlı olduğu bir toplum düzeninden, kadın-erkek eşitliğinin kabul edildiği modern bir toplum haline gelmek kolay olmamıştır. Atatürk’ün çağdaş bir Türk toplumu meydana getirmek için yapmış olduğu devrimler, çok yönlü olarak ele alındığı zaman görülecektir ki, yapılan reformların bir çoğu “*Türk Kadını*”na yöneliktir. Çünkü; Atatürk’e göre bir toplumun seviyesi, o toplumun kadınlarının ulaştığı seviye kadardır. Bu sebeptendir ki Atatürk, bulunduğu her ortamda kadın hakları ve toplum içerisinde kadının yeri konusunda görüşlerini açık bir dille ifade etmekten çekinmemiştir.

Kurtuluş Savaşı’nın en yoğun çarpışmaların yaşandığı 20 Temmuz 1921 tarihinde, Yunan ilerleyişinin Eskişehir’den doğuya Sakarya istikametine harekete geçtiği dönemde Atatürk, -milletin maddi ve manevi nesi varsa ortaya koyduğu, TBMM’nin hareket halinde olduğu, muhalefetin her gün daha da arttığı, Hükümet Merkezi’nin Kayseri’ye nakli hazırlıklarının başladığı bir dönemde- her şeyin normal bir barış dönemi havası içinde olduğu gibi Türk insanına verilecek “*Milli Terbiye*”nin esaslarını tespit etmek için “*Türkiye Muallimler Kongresi*”ni toplamış,¹ geleceğin

* Okutman, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

¹ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ata1.htm>

Türkiye'sinin kız ve erkek çocuklarına ayırım yapılmaksızın verilmesi gereken millî terbiyenin, eğitim-öğretimin esaslarını tespit etmiştir. Böylece Türk kadınının gelecekte alacağı durum da ilk kez gündeme gelmiş oldu. Bu başlangıcın ardından, Seçim Kanunu'nda bir değişiklik yapılmak istenmiştir. Çünkü, Türkiye Büyük Millet Meclisinde de, Meşrutiyet devrinde olduğu gibi, kadın nüfus hesaba katılmadan yalnız erkek nüfusa göre bir seçim kanunu hazırlanmış ve her yirmi bin erkek nüfus için bir milletvekili seçmek esası kabul edilmişti. Kadınların da vatandaş sayılmasını arzulayan idealist bir milletvekili olan Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey, erkeklerin çoğu cephede asker olduğu gerekçesiyle kadınların da “*vatandaş*” sayılarak, bu rakamın içerisine dahil edilmesini istemiştir. Bu konuda, vermiş olduğu kanun teklifi önerisi, Meclisi'te kızılca kıyametin kopmasına yol açmış, gürültüler, patırtılar arasında susturulan Hilmi Bey; “*Ayaklarınızı vurmayınız efendiler, benim mukaddes analarımın, benim mukaddes bacılarımın başına vuruyorsunuz ayağınızı*” demek suretiyle tepki göstermek zorunda kalmıştır.² Halbuki bu, “*kadına seçim hakkı verilmesi*” teklifi değil, sadece kadının “*vatandaş sayılması hatta insan sayılması*” önerisidir.

Atatürk, toplum içerisinde kadının yeri konusunu sadece millî bir mesele olarak görmemiş, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, konuyu süratle milletler arası alana götüren ilk lider olmuştur. 22 Nisan 1935 tarihinde İstanbul Beylerbeyi Sarayı'nda “*Milletlerarası Kadın Kongresi*”nin toplanması için zemin hazırlamış olan Atatürk, kongreyi himayesi altına almıştır. Dünya çapında ünlü kadınların ve yazarların katılımını da sağlayan Ulu Önder, kongreye gönderdiği telgrafta “*Siyasî ve içtimai hakların kadın tarafından kullanılmasının, beşeriyetin saadeti ve prestiji bakımından elzem olduğuna eminim*” ifadelerine yer vermiştir. Buna göre, Türk kadınının dünya kadınlarıyla ilişkilerinin alacağı şekil de Atatürk'ün “*Türk Kadını'nın Dünya Kadınları'na elini vererek dünya barış ve güveni için çalışacağına emin olabilirsiniz*” ifadeleriyle belirlenmiştir.³

² Tezer Taşkıran, “Kadın Haklarının Kırkıncı Yılında”, *Milliyet Gazetesi*, 5 Aralık 1974; <http://www.filozof.tripod.com/tc17.html>

³ Burhan Göksele, “Atatürk ve Kadın Hakları”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1992, s. 926-927.

Atatürk'ün 1920'li yıllardan itibaren üzerinde titizlikle durduğu ve 1930'lu yıllarda kararlı bir şekilde uygulamaya koyduğu kadın hakları için dünya, ancak 1975 yılında birlik olarak çaba sarf etme gereği duymuş ve bu yılı “Kadın Yılı” olarak ilân edebilmiştir.

1. Toplum İçerisinde Kadının Yeri

Kadının toplum içerisindeki yeri incelenirken, öncelikle onun, birey olarak kişiliğini kazanması, daha sonra ise aile ve toplumdaki durumu akla gelmelidir. Çünkü, aile ve toplum arasında bir köprü görevini üstlenmiş olan kadın, görevlerini yerine getirmek suretiyle, sosyal sistemin işleyişine büyük katkı sağlamaktadır. Atatürk, Cumhuriyet'in ilanından dokuz ay önce İzmir'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nin hazırlıkları sırasında, 2 Şubat 1923 tarihili bir toplantıda; “Bizim heyeti içtimaiyemizin (sosyal toplumumuzun) ademi muvaffakiyetinin (başarısızlığının) sebebi, kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz tekâsül (ilgisizlik) ve kusurdan neşet etmektedir. İnsanlar dünyaya mukadder oldukları kadar yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek faaliyet demektir. Binaenaleyh bir heyeti içtimaiyenin, bir uzvu faaliyette bulunurken, diğer uzvu atalette olursa o içtimaiye meflûçtur. (felç olmuştur)” demek suretiyle kadının toplum içerisindeki yerini açıkça ortaya koymuştur.⁴

Atatürk'ün kadın konusuna ilişkin yaklaşımı dikkate değerdir. “Daha esenlikle, daha düriüst olarak yürüteceğimiz yol vardır. (Bu yol), Türk kadınına çalışmamıza ortak yapmak, ilmî, ahlâkî, sosyal, ekonomik yaşamda erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve destekleyicisi yapmak yoludur.”⁵ Bu düşünce yapısı, kadının toplum içerisinde bir kişilik kazanmasına yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Atatürk'ün kendine özgü bir kadın anlayışının olduğu ortaya çıkar. O da, bugün dünya aydınlarının birleştiği ve Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın yaymaya çalıştığı ileri düzeydeki görüşü çok daha önceleri dile getirmiş olmasıdır. 1923 yılında İzmir'de yaptığı konuşmada “Şuna kani olmak lâzımdır ki, dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir” diyen Atatürk, her toplumun iki cinsten meydana geldiğini, bu cinslerden yalnız birinin yüzyılın imkanlarını elde etmekle yetinmiş olmasını, o toplumu yarı yarıya zayıflattığını dile getirmiştir.⁶

⁴ Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, Ankara 1923, (Yay. Haz. Mehmet Önder), Türkiye İş Bankası Yay., Tisamat 1989, s. 69.

⁵ Atatürkçülük, I. Kitap, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1984, s. 331.

⁶ İzmir Yollarında, s. 69.

*Gazi Mustafa Kemal Paşa Eski Gümrük Binasındaki Toplantıda
(İzmir 2 Şubat 1923)*

Türk toplumunun uğradığı başarısızlıkların altında yatan en önemli sebebin, uzun zamandan beri kadınlara karşı gösterilmiş olan ihmal ve kusur olduğu gerçeğinden hareket eden Atatürk, kadınlarımızın erkeklerden daha çok aydın, verimli ve de bilgili olmak zorunda olduklarını belirtmiştir. Çünkü, O'na göre “kadın, en saygın yerde, her şeyin üstünde yüksek ve şerefli bir varlık” tır.

Kadın konusundaki bu düşüncesini söylemde bırakmayıp hayata geçiren Atatürk, aynı zamanda, kadına Türk ordusu içerisinde aktif olarak yer veren ilk askerî komutan da olmuştur. O, “kadın meselesinde cesur olalım. Kuruntuyu bırakalım...açılsınlar, onların zihinlerini ciddi ilimler ve fen ile süsleyelim. Namusu bilimsel ve sağlıklı bir şekilde açıklayalım. Şeref ve gurur sahibi olmalarına, birinci derecede önem verelim. Sonra kişisel ilişkilere gelince, karakter ve ahlâkımıza uygun eş arayalım ve onunla evlenme şartlarını açık ve kesin olarak kararlaştıralım”⁷ derken, kadının çağdaş bilgi ile donanımlı olmasının hem kişiliğini kazanmasında, hem de topluma katkı sağlaması açısından önemli olduğunu vurgulamak istemiştir.

⁷ Atatürkçülük, III. Kitap, s. 161.

Atatürk, İlk Türk Kadın Pilotu Sabiha Gökçen İle (Ege Manevraları 1937)

Kadın ile erkek arasında tam bir eşitlik bulunması gerektiğine inanan Atatürk, “Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah’ın emrettiği şey, müslim ve müslimenin beraber olarak iktisabı ilmü irfan eylemesidir. Kadın ve erkek bu ilimü irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir. İslâm ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyler yoktur. Türk hayatı içtimaiyesinde kadınlar ilmen, irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden katîyen geri kalmamışlardır. Belki daha ileri gitmişlerdir.”⁸ diyerek, daha Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde, Türk kadınına süratle bütün siyasî hakların verilmesini sağlamıştır.

Atatürk, 1930’da, Türk kadınına ilk kez belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanımış,⁹ 1933’de ise köy ihtiyar heyetlerine ve muhtarlığa seçme ve seçilme haklarını vermiş,¹⁰ siyasî hakların son halkasını olan

⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III, II., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, s. 90.

⁹ 3 Nisan 1930 yılında 1580 sayılı yasa ile.

¹⁰ 26 Ekim 1933 yılında 2349 sayılı yasa ile.

milletvekili seçme-seçilme hakkını da, 5 Aralık 1934 yılında çıkan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun, “22 yaşını bitiren kadın-erkek her Türk'e milletvekili seçme ve 30 yaşını bitiren kadın-erkek her Türk'e milletvekili seçilme” hakkı tanıyan kanunu ile tamamlamıştır. Böylece Türk kadını birçok çağdaş ülke kadınından çok daha önce milletvekili seçme-seçilme hakkına ve eşit vatandaş olma niteliğine yasal olarak kavuşmuş oldu. Atatürk, “Siyasi ve sosyal hakların kadın tarafından kullanılmasının, beşeriyetin saadeti ve prestiji açısından olduğuna eminim” derken, 1935 yılında yapılan ilk genel ve ara seçimlerde toplam 18 kadın milletvekili TBMM'ye girmiş oldu.¹¹

2. Atatürk, Türk Kadını ve Hakları

Türk kadınlarının toplum içerisinde hak etmiş oldukları yeri almalarında kararlı ve güçlü desteğini esirgememiş olan Atatürk'e göre, dünyada hiçbir milletin kadını “Ben Anadolu kadınından fazla çalıştım, milletimi halâsa ve zafere götürmekte Anadolu kadınından daha fazla çalıştım” diyemez.¹² Dolayısıyla Türk Kadını, kendisine tanınan bütün haklara lâyık olduğunu, hem söz konusu haklar tanınmadan önce asalet ve kahramanlığı ile, hem de, bu haklar tanındıktan sonra kısa zamanda çeşitli meslek dallarında göstermiş olduğu başarılarla kanıtlamıştır.

¹¹ T.B.M.M. 5. Dönem seçimleri 8 Şubat 1935 tarihinde yapıldı ve 17 kadın milletvekili ilk kez meclise girdi. Ara seçimlerde bu sayı 18'e ulaştı: Mebrure Gönenç (Afyon), Şehike İnsel (Bursa), Huriye Öniz Baha (Diyarbakır), Dr. Fatma Şakir Memuk (Edirne), Fakihe Öymen (İstanbul), Ferruh Güpgüp (Kayseri), Bahire Bediz Morova (Konya), Mihri Pektaş (Malatya), Meliha Ulaş (Samsun), Esmâ Nayman (Seyhan), Sabiha Gökçül Erbay (Balıkesir), Seniha Hızal (Trabzon), Satı Çırpan (Ankara), Benal İftar Arıman (İzmir), Türkan Baştuğ Örs (Antalya), Nakiye Ergücü (Erzurum), Sabiha Görkey (Sivas), Hatice Özgener (Çankırı)'dan seçilerek Cumhuriyetin ilk kadın milletvekilleri oldular. Ayrıntılı bilgi için Bkz., Burhan Göksel, “Atatürk ve Kadın Hakları”, *Atatürkçü Düşünce*, s. 936; <http://www.kadinlar.com/kadin/milletvekili.htm>

¹² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II., s. 152.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı boyunca cepheye savaşmış, cephe gerisinde ise; sırtında cephane taşımanın yanı sıra dernekler kurmak suretiyle yabancı devletlerin dikkatlerini çekici bildiriler yayınlamak, mitingler düzenlemek gibi bir çok etkinlikler içerisinde bulunmuş olan Türk kadını, toplumun yeniden yapılanması ve kalkınmasında da, çağın gerektirdiği bilgi donanımına sahip olarak görmek istemiştir. Çünkü, bir toplum kadın-erkek birlikte kalkınır. Eğer bunlardan biri ihmal edilirse ülke için büyük bir hata olur. Nitekim Atatürk, bu konudaki düşüncelerini Kastamonu’da yapmış olduğu bir konuşmada: *“Bir sosyal topluluk, bir millet erkek ve kadın denilen iki tür insandan oluşur. Kabil midir ki, bir kitlenin bir parçasını geliştirelim, diğerini müsamaha edelim de, kitlenin bütünü ilerletilebilmiş olsun? Mümkün müdür ki, bir camianın yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça, diğer kısmı gökyüzüne yükselebsin. Şüphe yok, gelişmenin adımları dediğim gibi iki cins tarafından beraber arkadaşça atılmalı ve gelişme ve yenilik alanında birlikte kesin bir tavır almak gereklidir. Böyle olursa inkılâp başarılı olur”* ifadeleriyle dile getirmiştir. Atatürk’e göre, toplumu kalkındırmak istiyorsak, kadını çalışmalarımıza ortak etmek, sosyal hayatımızı onunla birlikte yürütmek, ekonomik hayatta ortağımız, arkadaşımız yapmak zorundayız.¹³

¹³ Atatürkçülük, II. Kitap, s. 138.

Atatürk, yurt gezilerinde toplumu aydınlatmak ve yapılan inkılapları halka anlatmak istemiştir. Türk kadınına yönelik yapılan inkılapları ve toplum olarak kadınlarımıza bakışımızın nasıl olması gerektiğini de şu veciz sözlerle ifade etmiştir:

“Büyük atalarımız ve onların anaları, tarihin, olayların tanıklılığıyla sabittir ki, cidden yüksek faziletler göstermişlerdir. Burada birçok noktalardan sayabileceğimiz o faziletlerin en büyüğü ve en ehemmiyetlisi kıymetli evlâtlar yetiştirmeleriydi. Şunu söylemek istiyorum ki, kadınlarımızın umumî vazifelerde üzerlerine düşen hisselerden başka kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletli bir vazifeleri de iyi anne olmaktır. Bugünün anaları için gerekli özellikler taşıyan evlât yetiştirmek, evlâtlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv haline koymak, pek çok yüksek özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple kadınlarımız hattâ erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmağa mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar.”¹⁴

“Türk kadını dünyanın en münevver, en faziletli ve en ağır kadını olmalıdır. Ağır siklette değil; ahlâkta, fazilette ağır, ağırbaşlı bir kadın olmalıdır. Türk kadınının vazifesi, Türk’ü zihniyetiyle, bazusuyla, azmiyle koruma ve müdafaaya gücü yeter nesiller yetiştirmektir. Milletin kaynağı, sosyal hayatın esası olan kadın, ancak faziletli olursa vazifesini yapabilir. Herhalde kadın çok yüksek olmalıdır.”¹⁵

“Bizim toplumumuzun başarı gösterememesinin sebebi kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz ilgisizlik kusurundan doğmaktadır. İnsanlar dünyaya alnında yazılı olduğu kadar yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek faaliyet demektir. Bu sebeple bir toplumun bir organı faaliyette bulunurken diğer organı işlemezse o toplum felcolmuştur. Bir toplumun hayat çalışması ve muvaffak olması için çalışmanın ve muvaffak olabilmenin bağlı olduğu bütün sebep ve şartları benimsemesi gerekir. Bundan ötürü bizim toplumumuz için ilim ve teknik gerekli ise bunları aynı derecede hem erkek, hem de kadınlarımızın edinmeleri lâzımdır. Malûmdur ki, her safhada olduğu gibi sosyal hayatta dahi iş bölümü vardır. Bu umumî iş bölümü arasında kadınlar kendilerine ait olan vazifeleri yapacakları gibi aynı zamanda sosyal topluluğun refahı, saadeti için gerekli gündelik çalışmaya dahil olacaklardır.

¹⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 155-156.

¹⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 242.

Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin, ana kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti lâıkiyle anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya karar vermiştir. Bugünün gereçlerinden biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Bu sebeple kadınlarımız da âlim ve teknik bilgi sahibi olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün tahsil derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar sosyal hayatta erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin yardımcısı ve koruyucusu olacaklardır.”¹⁶

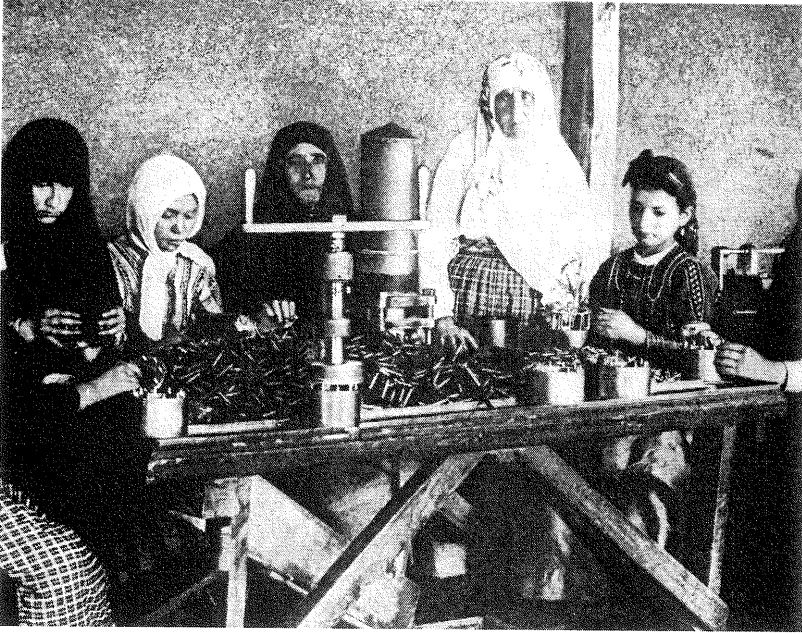
“Arkadaşlar, Türk milleti çok büyük vak'alarla ispat etti ki, yenilik sever ve inkılâpçı bir millettir. Son senelerden önce de milletimiz yenileşme yolları üzerinde yürümeğe, sosyal inkılâba teşebbüs etmemiş değildir. Fakat hakikî neticeler görülemedi. Bunun sebebini araştırdınız mı? Bence sebep işe esasından, temelinden başlanmamış olmasıdır. Bu hususta açık söyleyeceğim: Bir toplum, bir millet, erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelir. Kaabil midir ki bir kütlenin bir parçasını ilerletelim, diğerine müsamaha edelim de kütlenin hepsi yükselme şerefine erişebilsin? Mümkün müdür ki bir topluluğun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere yükselebilir? Şüphe yok yükselme adımları, dediğim gibi, iki cins tarafından beraber, arkadaşça atılmak ve ilerleme ve yenilik alanında birlikte yol alınmak gerektir. Böyle olursa inkılâp muvaffak olur.”¹⁷

Atatürk, 5 Aralık 1934 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinin bir lütuf olarak değerlendirilmemesini önemle belirterek “Kadınlarımız haddizatında içtimaî hayatta erkeklerimizle her vakit yanyana yaşadılar. Bugün değil, eskiden beri, uzun zamandan beri kadınlarımız erkeklerle başabaş mücadele hayatında, ziraat hayatında, geçim temininde erkeklerimizden yarım adım geri kalmayarak yürüdüler. Belki erkeklerimiz memleketi istilâ eden düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüs germekle düşman karışında buldular. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun zayıf kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Memleketin var olması imkânını hazırlayan kadınlarımız olmuştur ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse inkâr edemez ki, bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin hayat kabiliyetini tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken,

¹⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 89-90.

¹⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 226-227.

ormandan odun ve keresteyi getiren, mahsulleri pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber sırtıyla, kağınsı ile kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ilâhi Anadolu kadınları olmuştur.”¹⁸ diyerek, Anadolu’nun fedakâr kadınları olduğunu vurgulamış, bir başka konuşmasında ise:

İstiklâl Savaşı’nda Mermi Doldurun Kadınlar

“Bir gün Akşehir civarında bir köye gittim. Çok yağmur yağıyordu ve soğuk vardı. Kendimi belli etmeyerek bir evin önünde duran bir kadına:

- Hemşire, yağmur var, soğuk var, beni kabul eder misiniz dedim. Hiç tereddüt etmeyerek;

- Buyurun dedi ve beni bir odaya aldı. Odada ateş olmadığı ve yeni bir ateşin yakılması uzun bir zamana mütevakıf olduğu için:

- İsterseniz bizim odaya gidelim, orada hazır ateş var dedi. Gittik. Müteakiben komşulardan birkaç kadın ve birkaç erkek geldi. Beraber konuşmaya başladık. Konuşurken bana en mühim sualleri soran

¹⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II., 152.

kadınlar oldu. Askerin vaziyetini, düşmanın halini, en mühim düşmanın hangisi olduğunu sordular ve bunları sorarken hiçbir telaş ve tekayyüde (kayıt, şart) lüzum görmediler. İnsanca konuştular. Fakat bilâhare benim kim olduğumu anlayınca, telâş gösterdiler ve söyledikleri şeylerden kendilerine bir zarar geleceğini zannederek korktular. Çünkü şimdiye kadar resmî bir adamla açıkça konuşmayı büyük bir kabahat telâkki etmişlerdi.”¹⁹ diyerek bu fedakar kadınlarımızın sanıldığıının aksine memleket meselelerine de yabancı olmadıklarını ortaya koymuştur.

Türk Kadınının Eğitimi

Sağlıklı bir toplum, dengeli ve tutarlı bir aile yapısını gerektirir. Toplumların sosyal yapılarının sağlamlığının, kadınlarının iyi eğitilmişliği ile paralel olduğunu gözlemleyen Atatürk, Türk toplumu için aynı düşünceleri gerçekleştirmek üzere bütün yurt gezilerinde ve Meclis konuşmalarında kadınların eğitimi konusunu dile getirmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde; “milletimiz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bunun gereklerinden biri de kadınlarımızın her bakımdan yükselmelerini temindir”²⁰ hitabında bulunan Atatürk, bir toplumun iki cinsten oluştuğunu hatırlattıktan sonra, bunlardan sadece birinin çağın gereklerine uymasıyla ilerlemenin yarım kalacağını belirterek; “Bizim toplumumuzda bilim ve fen gerekiyorsa bunları aynı derecede hem erkek hem de kadınlarımızın elde etmeleri gereklidir. Kadınlarımız da bilim adamı, fen adamı olacaklar, erkeklerin geçtikleri bütün öğrenim kademelerinden geçeceklerdir.”²¹ sözleriyle tamamlamış, Türk kadınına bütün okulların ve mesleklerin kapılarını erkeklerle aynı koşullarda açmanın gereğini ortaya koymuştur.

Anaların bugünkü evlâtlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için gerekli vasıfları taşıyan evlât yetiştirmek, evlâtlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv haline koymak pek çok yüksek vasıflar taşımalarına bağlıdır. Onun için de kadınlarımız, hattâ erkeklerimizden çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar; eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa.

¹⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 90-91.

²⁰ Emel Doğramacı. “Atatürk ve Kadın Hakları”, *Atatürkçü Düşünce*, s. 904.

²¹ Turhan Oğuzkan, “Atatürkçü Eğitim Politikası ve Millî Eğitim”, *Atatürkçülük*, II. Kitap, s. 121-122.

Atatürk'deki “*Kadın ve Eğitimi*” anlayışı, bugün çağdaş dünya aydınlarının birleştiği ve uluslararası teşkilâtlarca yayılmaya çalışılan görüşlerle aynı çizgidedir.

Bugün gelinen nokta ve Atatürk'ün düşüncelerinde; Türk toplumunun ilerlemesi, gelişmesi ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşabilmesi için en önemli görevi analık olan “*Türk Kadını*”nın; yasal ve eğitim-öğretim alanlarında erkekle eşit fırsatlara sahip olması, toplum hayatının her alanında aktif olarak yer alması, analık sorumluluğunu ve toplumdaki görevini aktif bir şekilde yerine getirebilmesi için çağdaş bilgilerle donatılması gereğini ortaya koymaktadır. Yani, “*Kadın ve Eğitimi*”ne ilişkin görüşler, kadının hem topluma katılması hem de eğitilmesi biçimindedir. Kadının eğitilmesi ise, onun kişiliğinin gelişmesi ve çocuğunun eğitimcisi olması bakımından önem kazanmaktadır.

Ancak, kadının bu görev ve sorumluluklarına karşılık, toplumsal statüsü, Cumhuriyet'ten günümüze istenilen düzeye yükselememiştir. Çünkü, her şeyden önce, teknolojik değişimin yaşandığı Türkiye'de, değişen toplumsal yapıda kadının layık olduğu konuma ulaşması için gerekli bilgi ve becerileri tüm kadınlar aynı derecede elde edememişlerdir. Eğitim görme şansına genellikle kent kadını sahip olabilmıştır. Kırsal kesim kadınları, zaman zaman açılan yaygın eğitim faaliyetlerinden bir ölçüye kadar yararlanmışlar, okuma-yazma öğrenmişlerdir. Fakat, sadece okuma-yazma öğrenmek kadına, sahip olduğu konumda fazla yarar sağlayamamıştır. Bunların büyük bir kısmı, okuyacak zaman ve okuyacak materyal bulamadıkları için kısa sürede okuma-yazmayı unutmuşlardır. Öte yandan, kırsal kesim kadınlarının çok az bir kısmı orta ve yüksek öğretime devam etmektedir. Kent kadınları arasında öğrenim fırsatı elde edenler ise, kültürel yapının kendilerine çizdiği çerçevenin dışına pek fazla çıkamamaktadırlar.

3. Atatürk'ün Özel Yaşamında Kadın

Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün yoğun, fırtınalı hayatının duygu yüklü yanları gençlik yıllarından başlayarak yaşamının son anına kadar çevresinde bulunan; sevdiği, ilgi gösterip bağlandığı, sevildiği, yetişmelerinde ve eğitimlerinde katkısı bulunduğu kadınların yaşam hikayelerinde saklıdır.²²

²² Atatürk'ün özel yaşamında yer alan kadınların hayat hikayeleri için bkz. Atılan Deliorman, *Atatürk'ün Hayatındaki Kadınlar*, İstanbul 1999; Süleyman Yeşilyurt, *Atatürk'ün Gönül Galerisi*, Ankara 2001.

Atatürk, kadın sohbetinden aşk-meşk ilişkileri dışında çok hoşlanan, kadınlarla sohbet etmeyi seven bir insandı. Fikriye Hanım'a duyduğu ilgi aşk değil, aslında ona hizmet etmesinden dolayı duymuş olduğu bir minnet duygusuydu. Ondan sonra manevi kızı Afet İnan hizmet etmeye başladı. Aynı zamanda Atatürk, Afet Hanım, O'nun yetiştirdiği bir nevi öğrenci oldu. Atatürk, kadınlarla ilişkilerine cinsel ilişki gözüyle bakmıyordu. En çok mektuplaştığı bir İtalyan kadın var. Bir Türk subayıyla evli, dul kalan Corin Lütfü. Atatürk, bu hanımla 1913-1918 yılları arasında Fransızca mektuplaştı. Hanım İstanbul'da, Atatürk cepheden, Avrupa'dan mektuplar yazıyordu. Atatürk, annesine çok bağlıydı. En sevdiği kadını söylemeye imkan yoktur. Latife Hanım'da aradığını bulamadı. Aradığı, ona hizmet edecek, hayatını güçleştirmeyecek, kolaylaştıracak bir hayat arkadaşıydı. Latife Hanım, problem çıkarıyordu. Mustafa Kemal, daima siyasi rolünü ilk planda tuttuğu için kadınların buna gölge düşürmemesini, bunu güçleştirmemesini istiyordu. Latife ve Fikriye Hanımlar Atatürk'ü idare edemedi. Bir tek Afet İnan idare etti. Galiba en iyi idare eden de o oldu.²³

4. Atatürk'e Göre Kadın Kıyafeti ve Örtünme

Bu hususta, Atatürk'ün çağdaş, medenî bir Türk toplumunun oluşmasını sağlayacak en önemli unsur olarak gördüğü kadınlarımızın, tesettür ve kıyafetleri ile ilgili düşüncelerini biraz olsun dile getirecek olan konuşmalarındaki tesbit ve temennilerini vermekte yetineceğiz:

“Kasaba ve şehirlerde yabancıların dikkati en çok örtünme şekli üzerinde toplanıyor. Buna bakanlar kadınlarımızın hiçbir şey görmediklerini sanıyor. Bununla beraber din gereği olan örtünme, kısaca belirtmek gerekirse, denebilir ki; kadınların sıkıntı çekmesine yol açmayacak ve adaba aykırı olmayacak şekilde basit olmalıdır. Örtünme sekli kadını hayatından, varlığından tecrit edecek bir şekilde olmamalıdır.”²⁴

“Muhterem Hanımlar, düşmanlarımızı aldatan bu dış görüntü bilhassa kadınlarımızın seklinden, giyim tarzından ve örtünme seklinden kaynaklanıyor. Onların aldanmalarına yol açan diğer bir

²³ Andrew Mango, dört yılda tamamladığı ve “21. Yüzyıl Atatürk Sicili” olarak tanımladığı Atatürk hakkındaki biyografi çalışması ile ilgili Mithrişah Safa ile yapmış olduğu söyleşide Atatürk'ün, “Gergin ve utangaç” kadın sohbetlerinden hoşlanan bir kişiliye sahip olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/98/11/09/dizi/01diz.htm>

²⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 91; <http://ataturk.turkiye.org/demec/dmcus003.htm>

nokta da yabancılarla temas edebilecek mevkide bulunan kadınlarımızın tavır ve hareketlerinin millî tavır ve hareketlerimizin timsali olmayıp, belki Avrupa tavır ve hareketlerinin taklitçisi olarak görülmesidir. Filhakika, memleketimizin bazı yerlerinde, en ziyade büyük şehirlerinde giyim tarzımız, kıyafetimiz bizim olmaktan çıkmıştır. Şehirlerdeki kadınlarımızın giyim tarzı ve örtünmesinde iki şekil tecelli ediyor; ya ifrat, ya tefrit görülüyor. Yani ya ne olduğu bilinemeyen, çok kapalı, çok karanlık bir dış görünüm gösteren bir kıyafet, - veyahut Avrupa'nın en serbest balolarında bile dış kıyafet olarak arz edilemeyecek kadar açık bir giyim. Bunun her ikisi de şeriatın tavsiyesi, dinin emri haricindedir. Bizim dinimiz kadını o tefritten de, bu ifrattan da tenzih eder. O şekiller dinimizin muktezası değil, muhalifidir. Dinimizin tavsiye ettiği tesettür hem hayata, hem fazilete uygundur. Kadınlarımız şeriatın tavsiyesi, dinin emri mucibince örtünselerdi, ne o kadar kapanacaklar, ne o kadar açılacaklardı. Dînî örtünme, kadınlar için zorluk çıkarmayacak, kadınların toplum hayatında, ekonomik hayatta, çalışma hayatında ve ilim hayatında erkeklerle ortak çalışmalar yapmasına mani bulunmayacak bir normal şekildedir. Bu normal şekil, toplumumuzun ahlak ve terbiyesine aykırı değildir.”

“Giyim tarzımızı ifrata vardırانlar, kıyafetlerinde aynen Avrupa kadınına taklit edenler düşünmelidir ki, her milletin kendine mahsus ananesi, kendine mahsus adetleri, kendine göre millî hususiyetleri vardır. Hiçbir millet aynen diğer bir milletin mukallidi olmamalıdır. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği milletin aynı olabilir, ne kendi milliyeti dahilinde kalabilir. Bunun neticesi şüphesiz ki hüsrandır.”

“Bizim örtünme meselesinde nazari itibara alacağımız şey, bir yandan milletin ruhunu, diğer yandan hayatın icabetini düşünmektir. Örtünmedeki ifrat ve tefritten kurtulmakla bu iki ihtiyacı da temin etmiş olacağız. Giyim tarzımızda milletin ruhi ihtiyacını tatmin için, İslam ve Türk hayatını başlangıçtan bugüne kadar layıkıyla tetkik ve etraflıyla açıklamamız lazımdır. Bunu yaparsak görürüz ki, şimdiki giyim tarzımız ve kıyafetimiz onlardan başkadır, lakin onlardan daha iyidir diyemeyiz. Bizim kadın hayatımızda, kadının giyim tarzında yenilik yapmak söz konusu değildir. Milletimize bu hususta yeni şeyleri bellettirmek mecburiyeti karşısında değiliz. Belki ancak dinimizde, milliyetimizde, tarihimizde zaten mevcut olan beğenilir adetlere uygunluğu sağlamak mevzu bahis olabilir. Biz başlı başına ferden her türlü şekilleri tatbik edebilir, kendi zevkimize, kendi

arzumuza, kendi terbiye ve seviyemize göre istediğimiz kıyafeti seçebiliriz. Ancak bütün milletin şayanı kabul göreceği şekilleri, bütün milletin hayatında uygulanması mümkün olan kıyafetleri herhalde genel temayüle aramak ve o şekillerin gerçekleşmesini de genel temayüle uygunlukta görmek lazımdır. Bazı milletlerin zevk alemlerini memleketimizde tatbiki kalkmak şüphesiz ki hatadır. Bu yol toplum hayatimizi feyz ve fazilete ulaştırmaz.”

Arifiye İstasyonunda İhtiyar Köylü Kadınları Tarafından Karşılanırken
(5 Haziran 1928)

“Daha selametle, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadını mesaimizde müşterek kılmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadını ilmi, ahlakî, içtimai, iktisadi hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve destekçisi yapmak yoludur. Eğer kadınlarımız dinin tavsiye ve emrettiği bir kıyafetle, faziletin icabettirdiği hareket tarzıyla içimizde bulunur; milletin ilim, sanat, içtimaiyat hareketlerine iştirak ederse bu hali, emin olunuz; milletin en mutaassıbı daha takdir etmekten geri duramaz. Bilakis o halin aleyhinde söylenecek sözlere karşı, belki onun müteşebbislerinden daha fazla savunucusu olur.”²⁵

²⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., ss. 153-155;
<http://ataturk.turkiye.org/demec/dmcus003.htm>

“Gezilerim sırasında köylerde değil özellikle kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok sıkı ve özenle kapatmakta olduklarını gördüm. Özellikle bu sıcak mevsimde bu durumun kendileri için mutlaka işkence ve ıstırap nedeni olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar bu biraz bizim bencilliğimizin eseridir. Çok namuslu ve dikkatli olduğumuzun gereğidir. Fakat saygıdeğer arkadaşlar, kadınlarımız da, bizim gibi anlayışlı ve düşünceli insanlardır. Onlara ahlakla ilgili kutsal kavramları aşlamak, millî ahlakımızı anlatmak ve onların beynini ışıkla, temizlikle donatmak esası üzerinde bulunduktan sonra fazla bencillığe gerek kalmaz. Onlar yüzlerini dünyaya gösterebilirler. Ve gözleriyle dünyayı dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur.”²⁶

Türk Ocağı'nı Ziyareti Sırasında Gençlerle Birlikte (18 Aralık 1930)

²⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 221;
<http://ataturk.turkiye.org/demec/dmcus003.htm>

“Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki başına bir bez veya bir peştemal veya buna benzer bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın anlamı ve işareti nedir? Baylar uygar bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi duruma girer mi? Bu durum, milleti çok gülünç gösteren bir görüntüdür. Derhal düzeltilmesi gerekir.”²⁷

“Bizim kadınlarımız, bazı yerlerde Avrupa kadınlarını bile gıptaya sevk edecek kadar ilerlemişlerdir ve eğer kadınlarımız yalnız bu yönü düşünür ve yalnız şıklıkta, zarafette Avrupa kadınlarını bile geçmeyi amaç kabul ederse kadınlık hayatında, dolayısıyla bütün milletin hayatında varmak istediğimiz mutlu inkılabı ulaşılmakta kolaylık sağlayamayız.”

Afet Hanım ile Birlikte Sandalla Sahile Yanaşırken (19 Haziran 1936)

“Kadınlık meselesinde dış görünüş ve kıyafet ikinci derecededir. Asıl mücadele alanı, kadınlarımız için görünüş ve kıyafette başarıdan daha çok, asıl başarılı olunması gereken alan ışıkla, kültürle, gerçek faziletle süslenmek ve donanmaktır. Ben saygıdeğer hanımlarımızın Avrupa kadınlarından daha aşağıda kalmayacak, tersine pek çok

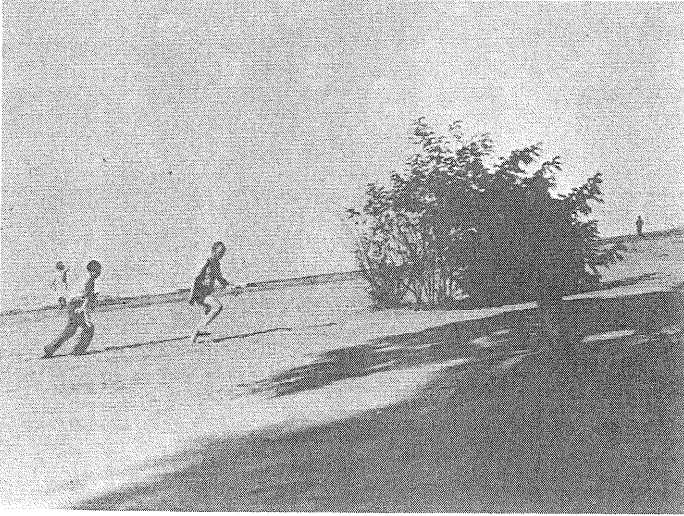
²⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II., s. 227;
<http://atatürk.türkiye.org/demec/dmcus003.htm>

yönlerde onların üstüne çıkacak ışık ve kültürle donanacaklarına kesinlikle kuşku duymayan ve buna kesinlikle emin olanlardanım.”²⁸

Sonuç

Geçmişte evinden sayılı günler çıkabilen, erkeklerle yan yana yürümeleri yasaklanan kadınlarımız, Cumhuriyet dönemiyle birlikte uygar bir seviyeye ulaşmıştır. İlerlemeyi ve sonsuza kadar yaşama düşüncesinde olan kadınlar, bir milletin uyanışında  nc  olmuşlardır. Kadın demek, hayatın yarısı demektir. Türk toplumunun bu yarısı, Cumhuriyet döneminde 20. yüzyıl dünya kadınlarına örnek olacak konuma gelmişlerdir. Görülen bütün gelişmeler “*Türk Kadını*”nın daha iyi yetişmesini ve bilgili hale gelmesini sağlamıştır.

Kısaca söylemek gerekirse; Türkiye’nin genç kuşağı, bilinçli sağlıklı ve erdemli olarak yetişmiş, yetişiyor ve yetişecek olmasını, Cumhuriyet döneminde, Atatürk’ün sağlamış olduğu eğitim imkanlarıyla kendisini en iyi şekilde geliştirmiş olan Türk kadınlarına borçludur.

Atatürk, Florya’da

²⁸ Atatürk’ n *Söylev ve Demeçleri*, II., ss. 155-156;
<http://ataturk.turkiye.org/demec/dmcus003.htm>

HALKÇI MUSTAFA KEMAL YAHUT HALKIN MUSTAFA KEMALİ

Zelkif POLAT*

“Mondros Mütarekesini müteakip, İngiliz ve Fransız donanmaları, harpte, cebren giremedikleri, Çanakkale Boğazı’ndan, mütareke kağıdı sayesinde geçerek ve dumanları Marmara ufkunu kaplayarak, İstanbul limanına gelmişlerdi.

2 Ekim 1923 günü, donanma İstanbul limanını terkederek ve arkasında bıraktığı dumanlar, Sarayburnu üzerinde tedricen silinerek, çekilip gitmişti.

Bu iki duman bulutu arasında, beş yıl zarfında, Türk Milletinin, Mustafa Kemal tarafından sevk ve idare edilen İstiklal Savaşı cereyan etti.”¹

Ali Fuat Erdem’in yukarıdaki cümlelerle tasvir ettiği Milli Mücadele, Mustafa Kemal’in şahsında liderini bulmuş olan, yoksul ve ümitsiz bir halkın varolma savaşıdır.

Mustafa Kemal Paşa’nın uğrunda çarpıştığı gayeye ve bıraktığı esere bakıldığında, O’nun uzun bir yolun yolcusu olduğunu kolaylıkla anlarız. Bu bakımdan O’nun çağdaşları arasında sıkça rastlanan tesadüfi lider tipiyle O’nu karıştırmamak lazımdır. Zira O, 1.900’lü yılların ateşli genç subayı olarak söylediklerini ve tartıştıklarını, 1930’ların reisicumhuru olarak daha olgun şekliyle tartışıp ifade etmiştir. Falih Rıfkı Atay’ın ifadesiyle; *“Çankaya sofrasında konuşan Atatürk de, daha meşrutiyetten önce Selanik biraanelerinin birindeki masasında konuşan Mustafa Kemal Bey’in tıpkısıdır. Kafası bin bir fikirle, içi bin bir ihtirasla kaynar, fakat hiçbir zaman aklının yolundan şaşmaz. Onda idealist ve realist iç içe girmiştir. Daima ateşli ve o kadar hesaplıdır...”²*

Mustafa Kemal Paşa, İzmir’in işgaline tesadüf eden günlerde Samsun’da karaya ayak basıp, Amasya’da milletine yaptığı çağrı ile işgaller karşısında

* Okutman, Afyon Kocatepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

¹ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, C.I, Ayyıldız Matbaası, Ank.1965, s.11.

² Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri*, Sel Yay. İst.1955, s.5-6.

zedelenen milli haysiyeti ayağı kaldırmaya çalışırken, cesaret ve gücünün kaynağı çok güvendiği Türk halkı idi. 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'ni açış konuşmasında bu güvenini şu sözlerle ifade ediyordu:

“...Tarih, bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkâr edemez. Binaenaleyh böyle bir nikab-ı batılın arkasından vatanımız ve milletimiz aleyhinde verilen hükümler, kanaatler muhakkak mahkûmu iflastır! Ve işte bütün bu menfur zulümlerden ve bu bedbaht acizlerden, tarihimize karşı reva görülen haksızlıklardan müteessir olan vicdan-ı milli nihayet sayha-i intibainı yükseltmiş ve Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Muhafaza-i Hukuku Milliye ve Müdafaa-i Vatan ve Reddi İlhak gibi muhtelif namlarda ve fakat aynı mukaddesatın temini sıyaneti için tebarüz eden milli cereyan, bütün vatanımızda artık bir elektrik şebekesi haline girmiş bulunuyor. İşte bu şebeke-i azimkâranenin vücuda getirdiği ruhu celâdettir ki, mübarek vatan ve milletin mukaddesatını tahlis ve himayeye müstenit son sözünü söyleyecek ve hükmünü tatbik ettirecektir...”³

Halkla bütünleşmenin tabii bir sonucu olan Atatürkçü düşünce sistemi de bu dönem içinde şekillenen, gücünü halktan alan, karşılaştığı her probleme yeni çözümler sunabilen ve dolayısıyla dogmalara saplanmadan kendini sürekli yenileyen bir fikirler bütünü olarak bu olağanüstü süreç içinde vücut bulmuştur.

Peyami Safa'nın ifadesiyle; “Kemalizm’i doğuran iki büyük milli zaruret de hiçbir peşin düşüncenin mahsulü değildir. Biri milli bir kendini koruma instiyakına, öteki de hızla gelişme ve yükselme iştiyakına bağlıdır.”⁴

Ziya Gökalp “Halka Doğru” gitmek şeklinde adlandırdığı bir prensipten bahseder. Kimler “halka doğru” gitmeli? sorusuna ise aydınlar ve fikir adamlarından oluşan fakat aynı zamanda halktan kopmuş olan “seçkinler” cevabını verir.⁵ Cemil Meriç, Gökalp’in bu prensibini, (Anlaşıyor ki, Gökalp’e göre münevverin iki vasfı var. 1- Yüksek tahsil görmek, 2- Halktan

³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (I-III), C.I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 5. Baskı, (1997), s.2-3.

⁴ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1990, s.193.

⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Haz.: Mehmet Kaplan), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.46.

kopmak diyerek) eleştirse de,⁶ Ziya Gökalp'in bu tespitinde halkıyla bütünleşmiş bir aydın ve lider tipinin özlemini görmek mümkün.

Gökalp'in "halka doğru" giden aydın ve lider tipini kısa bir süre sonra Samet Ağaoğlu'nun hatıralarında buluyoruz. Samet Ağaoğlu, hatıralarında, küçük bir çocuk saflığında, babasının "İşte Mustafa Kemal Paşa budur, elini öp" talimatının eşliğinde tanıdığı Mustafa Kemal'in, çevredeki esnafın çay-kahve ikramı için birbiri ile yarıştığı samimi davetler arasındaki sadeliğini anlatırken aslında gerçek bir halk adamını mütevazı cümlelerle tasvir etmekte ve hayrete meyletmiş hislerini şu cümlelerle vurgulamaktadır:

"...bütün dünyanın kendinden bahsettiği adam demek bu idi. En demokratik bir memlekette bile bir devlet başkanını bu kadar sade bir vatandaş halinde görmek mümkün müydü? Ne kurşun işlemez otomobiller, ne arkasından koşan muhafızlar, ne kimseyi yanına yaklaştırmamaya çalışanlar var. Halbuki iç ve dışta, bütün bir düşman alemi o zamanlar bu adamın ölümünü ne kadar istiyorlardı!..."⁷

Gökalp'in, özlemini çektiği aydın tipini Gazi Mustafa Kemal Paşa ise şu cümlelerle anlamlandırıyor:

"Başarılı olmak için aydınlarla halkın düşünce ve gayesi arasında bir uygunluk olması gerekir. Yani aydınların halka telkin edeceği ülküler halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. Bir millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her çeşit ilminden, buluşlarından, yükselmelerinden faydalanmalıdır. Fakat unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz."⁸

Halkçılık, gerek Milli Mücadele yıllarında gerekse inkılaplar döneminde, Atatürkçü düşünce sisteminin bütün safhalarında temel dayanak olan ilkelerden birisi olmuştur. Henüz Cumhuriyet ilan edilmemişken hazırlanan 1921 Anayasası'nın birinci maddesinde; "Hâkimiyet bilâ kaydı şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir."⁹ İfadeleri yer almaktaydı. Gazi Mustafa Kemal ise 13 Ağustos 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı arifesinde T.B.M.M'nin ikinci

⁶ Bkz.Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, (Yay.Haz.: Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 1997, s.20.

⁷ Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.14-15.

⁸ (26.03.1923 tarihli Hakimiyeti Milliye'den alıntı olarak) Oktay Verel, *Vatan Sana Minnettardır*, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul 1981, s.164.

⁹ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu?*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.23.

dönemini açarken yaptığı konuşmasında: “...yeni Türkiye devleti bir halk devletidir, halkın devletidir...”¹⁰ diyerek yeni rejimle halk arasındaki irtibata vurguda bulunarak, cumhuriyete giden yolda emin adımlar atıyordu.

Halk kavramı Cumhuriyet devrine kadar siyasal bir anlam taşımadığı gibi, yaygın bir kullanımdan da oldukça uzaktı. Milli Mücadeleyle birlikte Türk demokrasisinin temel ilkelerinden birini oluşturmaya başlayan bu kavram, aynı zamanda da Milli egemenliğin kaynağı kabul edilmiştir.¹¹ Nitekim Gazi Mustafa Kemal bu hususu pek çok konuşmasında tekrar tekrar vurgulamıştır. Henüz Milli Mücadelenin başlangıç devresinde 1920 yılındaki konuşmalarında: “Bugünkü varlığımızın temel niteliği milletin genel eğilimini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir.”... “Bizim görüşümüz –ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, egemenliğin idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu, dünyanın en kuvvetli bir esası, bir ilkesidir.”¹² Şeklindeki ifadelerle altı yüz yıllık bir devlet geleneğinin karşısına çıkarak halka olan güvenini dile getirmiştir.

Gerçektende Halkçılık ilkesi her şeyden önce “Halkın halk tarafından halk için idaresi” amacını güden, ileri bir demokrasi hedefine yönelik bir karakter arz etmekteydi. Bu hedefin sınırları Türk toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınması davasını kapsayacak kadar genişti. Nitekim Büyük Önder bir demecinde; “Türk milletini, medeni cihanda layık olduğu seviyeye ulaştırma” şeklindeki ifadesiyle bu büyük amacı dile getirmiştir.¹³

Diğer taraftan halkçılık, bir bakıma milliyetçilik fikrinin bir sonucu olduğu gibi, aynı zamanda milliyetçiliğin sosyal-politik açıdan bir gerekçesidir. Nitekim Cumhuriyet sürecinin tabii bir siyasi teşekkül olan “Halk Fırkası”nın 1931 yılında yayınladığı programda halkçılığın gayesi “sınıf mücadelelerini önleyerek Türk toplumunun birliğini sağlamak”¹⁴ olarak belirtilmekteydi. Yavuz Abadan'ın ifadesiyle Atatürk, Milli Mücadele döneminde kendini gönülden destekleyen iç kuvvetlerle dünya genelindeki değişim ve şartlar arasındaki dengeyi gözardı etmeden, her türlü “doktrinler

¹⁰ Atatürk'ün Söylev ve...C.I, s.338.

¹¹ Enver Ziya karal, “Atatürk ve Türk Devriminin Özellikleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.57, (Ekim 2001), s.12.

¹² Atatürkçülük, (Birinci Kitap), (Haz.: Genelkurmay Başkanlığı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998, s.93.

¹³ (Yavuz Abadan, *Sümerbenk* S.17, Kasım 1962'den alıntı), Oktay Verel, *a.g.e.*, s.642.

¹⁴ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s.49-50.

ve dogmatik düşüncelerden temizlenmiş” bir halkçılık anlayışına ve ilkeler kompozisyonuna ulaşmıştır.¹⁵

Peyami Safa, Atatürk’ün bir ameliyat yaparak Garpçılık ve Türkçülüğün, Osmanlılık mefhumuna yapışan ölü taraflarını kesip attıktan sonra Garp metodunu ve yeni çağ Avrupa’sının tekniğini yekpare ve tastamam bir inkılap hareketi olarak memlekete soktuğunu ifade eder. Bu düşüncesini şu sözlerle neticelendirir: “...Atatürk inkılabının değişmez iki prensibi vardır; Milliyetçilik, Medeniyetçilik. Bugüne kadar hiçbir inkılap hareketi yoktur ki, bu iki kaynaktan fıskırmamış olsun..”¹⁶. Peyami Safa bu tespitiyle bir bakıma da Türk inkılabının halkçı eğilimlerinin hangi tecrübelerle oluştuğuna işaret etmekteydi.

Millet ve halk kelimeleri kimi zaman kullanım itibarıyla iç içe girmiş iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazi Mustafa Kemal’in, bazı konuşmalarında halk kavramını millet kelimesinin yerine kullandığını da görmekteyiz. 1 Kasım 1937’de T.B.M.M’nin beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında; “*Elinizdeki programın ruhu, bizi yalnız bir kısım vatandaşlarla alâkalı kalmaktan meneder. Biz, bütün Türk milletinin hadimiyiz.*” diyerek bu hususa açıklık getirdiği gibi, sınıf mücadelesine karşı olduğunu da net bir şekilde izah etmiştir.¹⁷

Halkçılık ilkesine göre millet, sosyal sınıflardan değil birbirini tamamlayan çeşitli meslek gruplarından oluşmaktadır. Bu durumu Gazi Mustafa Kemal Paşa 7 Şubat 1923’te Balıkesir’de Paşa Camii minberinde konuşurken kendisine Halk Fırkası hakkında sorulan bir soru üzerine detaylı bir şekilde izah etmiş ve konuşmanın sonunda; “...*Binaenaleyh muhtelif meslekler erbabının menfaatleri yekdiğeriyle imtizaç halinde olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve umumi heyetiyle hepsi halktan ibarettir...*”¹⁸ diyerek meslek grupları arasındaki dayanışmayı izah etmiştir. Yine 1 Kasım 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesi hakkındaki karar münasebetiyle yaptığı konuşmada:

“...*Türkiye devletinde ve Türkiye devletini kuran Türkiye halkında tacidar yoktur, diktatör yoktur! Tacidar yoktur ve olmayacaktır.*

¹⁵ Verel, a.g.e., s.642.

¹⁶ Safa, a.g.e., s.90-91.

¹⁷ Ercümen Kuran, "Atatürk'ün Demokrasi ve Halkçılık Anlayışı", *Türk Kültürü*, S.50, (Aralık 1966), s.145.

¹⁸ *Tarih IV*, (T.T.T. Cemiyeti), Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s.168-169; *Atatürk'ün Söylev ve ...*, C.II, s.98-103.

*Çünkü olamaz... Bütün cihan bilmelidir ki artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da hâkimiyet-i milliyedir. Yalnız bir makam vardır. O da milletin kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir..."*¹⁹ diyerek halk iradesine vurguda bulunmaktaydı.

Atatürk'e göre milliyetçilik ile halkçılık arasında yakın bir ilişki vardır. Bu iki kavram arasındaki ilişkiyi Recep Peker şu şekilde ifade eder:

"Sade milliyetçilik, Türk vatanının sınırı içinde, dil birliği, kültür birliği ile mazi hatıralarına ve gelecek zamanın emellerine bağlılıkta birleşme yapar. Fakat bu anlayışta birleşme olsa da; içinde, sınıf, imtiyaz çarpışmaları kopmayan yani halkçı bir duygu ile birleşmemiş bir ulus yığını, hak ve şerefte müsavi teklerden kurulmuş bir ulusal birlik kütlesi vücuda getiremez.

*Ulus yığını bu saf duygularla halkçı olmalıdır ki, halk yığınları ulusçuluğun yaptığı büyük kuvvetlerle birbirini seven, birbirine bağlanan büyük bir varlık teşkil edebilsin."*²⁰

Atatürk halkçılığının en önemli özelliklerinden birisi de medeniyetçi karakteridir. Türk İnkılabının temel prensiplerinden olan medeniyetçilik anlayışını halkçılık bağlamında düşünmek halkçı hedeflerin daha net anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Nitekim Gazi Mustafa Kemal 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması münasebetiyle yaptığı uzun konuşmasında: *"...bir taraftan Türkiye halkı asri bir medeni devlet halinde her gün daha sağlam olacak, her gün daha mesut ve müreffeh olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, kişilerin hıyaneti tehlikesine kendisini mâruz bulundurmayacak..."*²¹ diyerek bu hedeflerin işaretini vermektedir.

Atatürk halkıyla bütünleşmiş bir liderdi. Ruşen Eşref'in ifadesiyle; *"Halktan O, balık denizini ve kuş havasını arar gibi hoşlanırdı. Varlığının manasını halkta bulurdu. Halk O'nun ilham kaynağıydı."*²² 19.10.1924 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi muhabiri Nüzhet'e yurt gezileri hakkındaki izlenimlerini anlatırlarken: *"...Halkın karanlığı aşmak, refaha ve iyiliğe varmak arzusu el ile tutulacak kadar barizdir. Cumhuriyetin eli bu arzuyu*

¹⁹ Atatürk'ün Söylev ve...C.I, s.329.

²⁰ Hamza Eroğlu, "Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik", *Atatürk Yolu*, (Edt.: Turhan Feyzioğlu), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1995, s.152-153.

²¹ Atatürk'ün Söylev ve..., C.I, s.297.

²² Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ü Özleyiş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2001, s.7.

tutmuştur. Ve binaenaleyh tarihin daima takdis ettiği halkı istediği gayeye isal edecektir...”²³ sözleriyle inanmışlığını ve cumhuriyet ile toplum arasındaki bağı dile getirmekteydi.

Dolayısıyla Onun, halkına gitmesine gerek yoktu. O zaten halkın içinde yaşıyordu. Bunu en güzel onun “yurt gezilerinde” görmekteyiz. Bir yurt gezisi münasebetiyle 23 Mart 1923 tarihinde geldiği Milli Mücadele'nin kilit şehirlerinden birisi olan Afyonkarahisar'da kalabalık bir halk kitlesinin dinlediği konuşmasında geçen şu cümleler oldukça manidardır:

“Evvelce müteaddit defalar şehrinize gelmiştim. Lâkin o zamanlar sizi meysus, düşünceli, elemli gördüm. Çünkü düşman yakınızdaki idi ve içinize girmek ihtimali vardı. Nitekim düşman içinize girdi, burada aylarca icra-yı zulm, icra-yı gadr, icra-yı şenaat eyledi. Çok elemeler, ıstıraplar, matemler çektiniz, lakin emin olunuz, ben bütün çektiğiniz elemeleri, duyduğunuz ıstırapları biliyordum, ben de sizin elemelerinize iştirak ediyor, ben de sizin hıçkırıklarıyla beraber hıçkırıyor, ben de sizinle beraber ağlıyordum...”²⁴

Yine bu yurt gezilerinin birinde 1926 yılında Kars'ı ziyarete gittiğinde kendi arzusu doğrultusunda oynanan “Şeyh Şamil” oyununu tekrar tekrar hayranlıkla seyretmiş, Ankara'ya döndükten sonra ise Kars Türk Ocağı gençlerinden kurulu Azerbaycan ve Kafkas ekiplerini Başkente davet ederek o zamanki Şehir Bahçesinde bulunan Karpiç Gazinosu'nda tekrar seyretmiştir. Artvin'de ise huzurlarında “bar” oynayan gençlerin arasına katılarak oyuna iştirak etmelerinden dolayı bu milli oyunun adı, “Ata bari” olarak küçük fakat anlamlı bir değişime uğramıştır.²⁵

Halkıyla böylesine bütünleşmiş bir lider maalesef halkına layıkıyla anlatılamadı. Ne “milletin efendisi” dediği köylümüzde ne “geleceğin teminatı” olarak gördüğü çocuklarımızda ve ne de “cumhuriyeti” emanet ettiği gençlerimizde cumhuriyetle gelen kazanımların tezahürlerinin Atatürkçü hedeflerin çok da yakınında olmaması Türk İnkılabı adına üzücü bir eksikliktir. O, dememiş miydi; “...biz her şeyi gençliğe bırakacağız, o gençlik ki, hiçbir şeyi unutmayacaktır; ümmidi istikbalin ziyadar çiçekleri

²³ Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 1998, s.229.

²⁴ Latif Daşdemir, *Atatürk'ün Afyonkarahisar Ziyaretleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Ankara (Temmuz 2002), s.62.

²⁵ Adli Eğiter, “Atatürk ve Folklorumuz” *Hayat Tarih Mecmuası*, C.II, S.6, (Temmuz 1971), s.42.

onlardır.”²⁶ Dolayısıyla bilinmelidir ki Kemalizm, sadece geçmişte yaşanmış parlak bir “*tarihsel olay*” değil, Türk toplumunun tüm sorunlarının çözümünde kullanılacak ve geleceğe dönük, sürekli bir yöntem ve dinamizmdir.²⁷

Eğer Anadolu Mucizesi olarak adlandırılan, bir milletin varolma savaşı kazanılmış, halka dayalı bir rejim kurulmuş, çağdaşlaşma yolunda aklın ve bilimin ışığında yapılan pek çok inkılapta muvaffak olunmuş ise bu, halkı ile lideri arasındaki derin bir fikir ve anlayış birliğinin eseridir. Çünkü, o lider ki, halkçı idi ve halkın içinden gelmişti. O'nun halkçılığı millete olan sevgi bağının tabii bir sonucuydu. O, bir saray mensubu, bir zadegan veyahut malikane sahibi itibarlı bir ailenin çocuğu değil, basit bir gümrük memurunun oğlu, yani doğrudan doğruya bir halk çocuğuydu.²⁸ Kendisini dahi kumandan, büyük devlet adamı ve halkı nazarında halâskâr yapan bütün üstün vasıflarını imtiyazlı bir ailenin ferdi olarak değil, çalışarak ve başararak elde etmiştir.

İstiklal Savaşı'nın Başkumandanı olarak, zaferden sonra, başkente döndüğü zaman, çizmesini, apoletlerini ve kumandanlık asâsını Büyük Millet Meclisi'nin kapısında bırakarak, bu Meclis'in mütevazı bir üyesi ve aynı zamanda seçilmiş bir Meclis reisi olarak içeriye girdi. Şahsı adına savaştan tek kazancı “Gazi” ünvanı oldu. Bütün hayatı boyunca dikkat ettiği en önemli hususlardan birisi de, kazanılan başarıların millet ile milli iradenin tecelligahı olan Meclis arasında bölüşülmesiydi.²⁹

Gazi Mustafa Kemal'in büyük başarılarındaki en önemli etkenlerden birisi halkın, Onu, kendinden biri olarak görüp güvenmesidir. Nitekim O, en büyük pay sahibi olduğu başarıların hiç birini sahiplenmemiş, ortaya çıkan bütün güzel neticelerin sahibinin Türk milleti olduğunu beyan etmiştir. Halkıyla bu kadar güzel iletişim kurabilen “*Büyük Önder*”i, halk kendi içinden çıkan mütevazı ifadelerle adlandırarak onun bir halk adamı olduğunu

²⁶ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümün Kdar Atatürk'le Beraber*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.471.

²⁷ İsmet Giritli, “Kemalizm İdeolojisi” *Atatürk Yolu*, (Edt.: T.Feyzioğlu), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1995, s.284.

²⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966, s.95.

²⁹ Cahit Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s.3.

tescillemiştir. O kimi zaman halkın “*Sarı Paşa*”sıydı.³⁰ Yerine göre zeybek oynayan yerine göre çevresindekilerle güreş tutan ve ülkesinin en ücra köşesindeki ferdinin derdiyle dertlenen bir liderdi. O, 30 Ağustos sonrası muzaffer ordusunun başında İzmir'e yürürken bir Ege köyü olan Armutlu'daki kısa bir duraklama anında, elindeki resme bakarak Büyük Önder'ini tanıyan ve “*Bu sensin, bu!...*” naralarıyla “*Ey ahâli koşun koşun... Bu odur; Kemalimiz geldi. Vallahi bu o... işte burada.*” Diye titrek sesiyle çevresine müjdeleyen³¹ ihtiyar köylünün en samimi hislerle dile getirdiği gibi halkın Mustafa Kemaliydi.

Günümüzde halka anlatılacak Mustafa Kemal yukarıda bahsettiklerimizden çok farklı olmamalı. O, hayatında hiçbir zaman erişilmez olmayı istemedi. Fakat, O, sürekli olarak altın rengi saçları olan, mavi gözlerinde şimşekler çakan ve kavrayabilmek için insanı hayal gücünü kullanmak zorunda bırakan bir efsane kahramanı gibi anlatıldı. Bu anlatımda ne halktan bir parça vardı ne de asıl anlatılması gereken fikri derinlik. Oysaki halkın Mustafa Kemali damgasını ülkenin her tarafına vurmuş bir gerçektir ve fikri yönüyle de hep ileride olan bir hedef.

Dolayısıyla, “Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır” diyen ve halkına hep ileriye hedef olarak gösteren Mustafa Kemal artık kısır tartışmaların seviyesiz ortamından çıkarılıp düşüncenin konusu yapılmalıdır.

Halkın Mustafa Kemali, milli iradenin tecelligahının 23 Nisan 1920'de açılış gününde yaptığı heyecanlı konuşmasını, “*hayat ve şahsiyetim kendi malı olan*” dediği necip ve mazlum milletin temsilcilerinin huzurunda verdiği söz ile tamamlar:

“*Geçirdiğimiz şu hayat ve memet günlerinde umum milletçe her taraftaki âmal ve tezahürat ile temine azmedilen istiklali millimiz uğrunda bütün mevcudiyetimle çalıştığımı temin eylerim. Bu emeli mukaddes uğrunda milletle beraber nihayete kadar çalışacağıma da mukaddesatım namına söz veririm.*”³²

O, son nefesine kadar sözüne sadık kaldı. Ya biz!

³⁰ Sarı Paşa tabiri daha çok Mustafa Kemal'in yakın hizmetinde çalışanların kendisi için kullandıkları bir tabirdi.

³¹ Ünaydın, *a.g.e.*, s.154.

³² Kansu, *a.g.e.*, s.589.

“Bütün insanlığın varlığını kendi şahıslarında gören adamlar mutsuzdurlar. Besbelli ki o adam fert sıfatıyla mahvolacaktır. Herhangi bir şahsın, yaşadıkça memnun ve mesut olması için lâzım gelen şey, kendisi için değil, kendisinden sonra gelecekler için çalışmaktır. Makul bir adam, ancak bu şekilde hareket edebilir. Hayatta tam zevk ve mutluluk, ancak gelecek nesillerin şerefi, varlığı, mutluluğu için çalışmakta bulunabilir.

Bir insan böyle hareket ederken 'benden sonra gelecekler acaba böyle bir ruhla çalıştığını fark edecekler mi?' diye bile düşünmemelidir. Hatta en mes'ut olanlar, hizmetlerinin bütün nesillerce meçhul kalmasını tercih edecek karakterde bulunanlardır.

Herkesin kendine göre bir zevki var. Kimi bahçeyle meşgul olmak, güzel çiçekler yetiştirmek ister. Bazı insanlar da adam yetiştirmekten hoşlanır.

Bahçesinde çiçek yetiştiren adam çiçekten bir şey bekler mi? Adam yetiştiren adam da, çiçek yetiştirendeki hislerle hareket edebilmelidir. Ancak bu tarzda düşünen ve çalışan adamlardır ki, memleketlerine ve milletlerine ve bunların geleceğine faydalı olabilirler...”